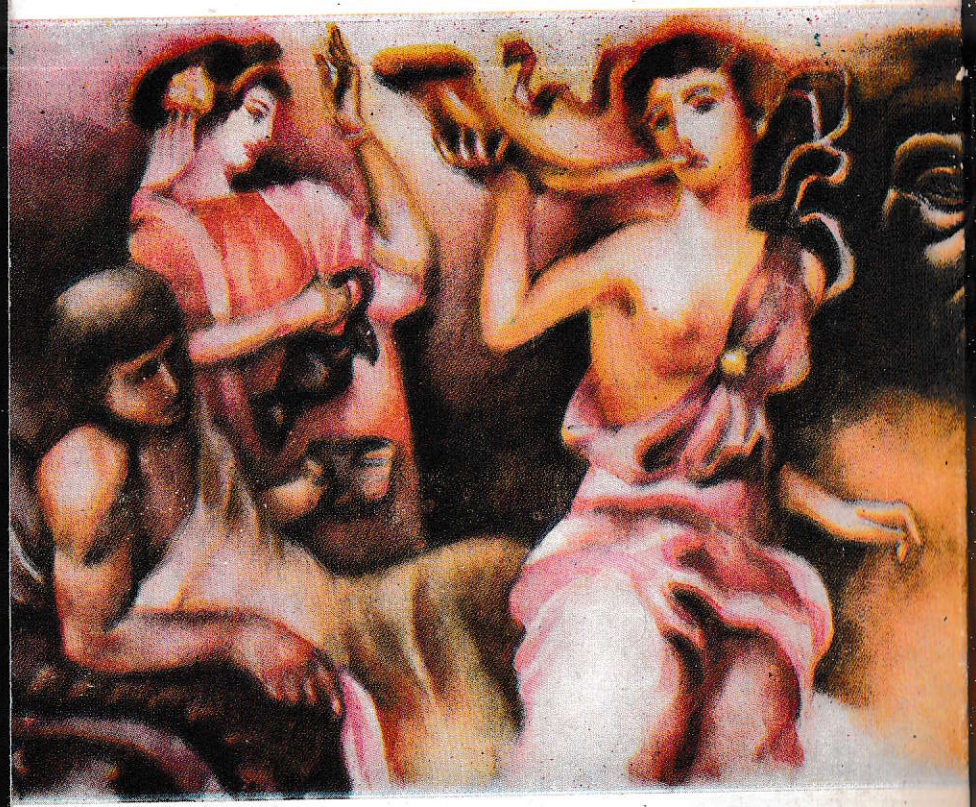

НАРОДНА КУЛТУРА

ЦЕНА 2,14 ЛВ.

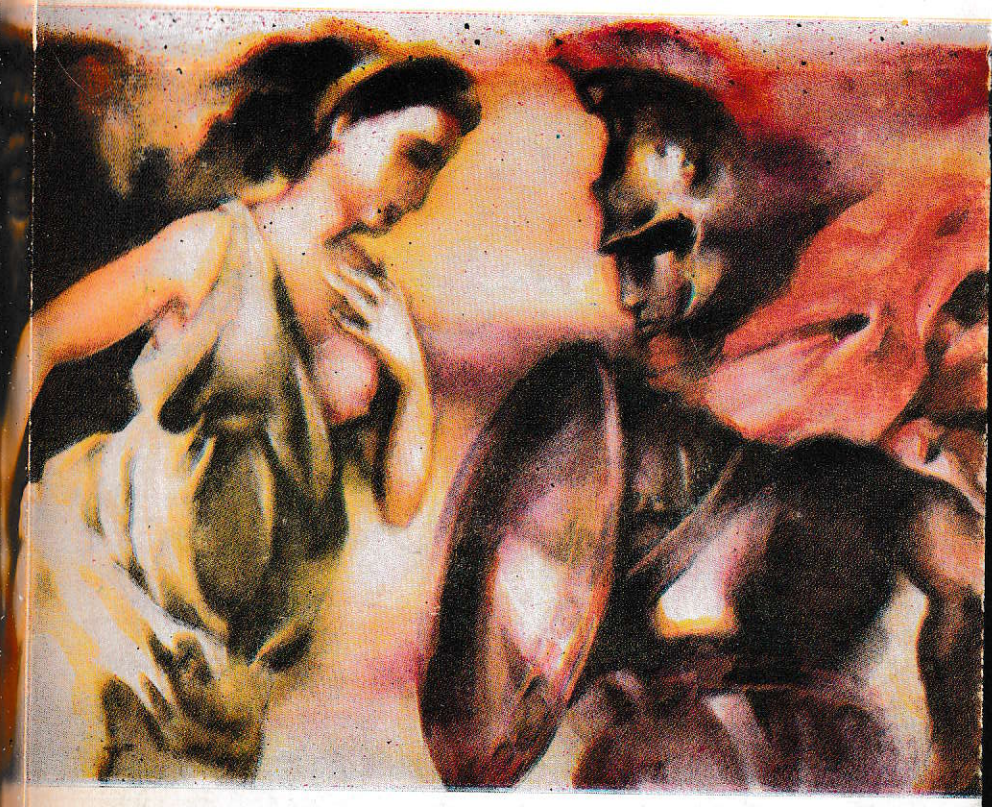

ГАЙ

СВЕТОНИЙ

ТРАНКВИЛ

ДВАНАДЕСЕТТЕ ЦЕЗАРИ

ГАЙ
СВЕТОНИЙ
ТРАНКВИЛ

ДВАНАДЕСЕТТЕ
ЦЕЗАРИ

ГАЙ СВЕТОНИЙ ТРАНКВИЛ

ДВАНАДЕСЕТТЕ ЦЕЗАРИ

Превод
от латински

НАРОДНА
КУЛТУРА

СОФИЯ
1983

C. Suetoni Tranquilli

opera
vol. I

De vita Caesarum libri VIII
Lipsiae in aedibus B. G. Teubner MCMXXVII

Предговор © Анна Николова
Преводачи © Иванка Попова
© Анна Николова

НАРОДНА КУЛТУРА
София 1983

Ч—3

ГАЙ СВЕТОНИЙ ТРАНКВИЛ И НЕГОВИТЕ ЖИВОТОПИСИ

Словата за видни люде и делата им имат стародавна традиция в римската прозаична реч. И кратките надписи върху саркофази на храбри мъже, и похвалите при погребенията на достойни римлянки и римляни са съхранявали паметта за човека чрез стореното от него за цялото общество. И тъй, историографията на Рим се е опряла стабилно на този завещан от векове обичай и на древните жречески хроники — а след III в. пр. н. е. е била обогатена и от елинското влияние. Оттогава нататък в течение на седем века, от Катон Стари до Амиан Марцелин, този жанр, близък по дух на сериозния делови римлянин и затова отрано приет като ценно интелектуално занимание, трупа постижения, и то постижения, които достойно съперничат на върховете в литературата на Гърция.

Републиката е давала много по-широко поле за тълкуване

на фактите: за разлика от нея империята неминуемо насочва вниманието на историографа върху носителя на властта — принцепса, „пръв между равни“. Дали той и дворът му ще станат действуващи лица в трагедия, чиято сцена е Рим в целия му обхват, или императорът ще бъде просто описан чрез отделни факти или квазифакти — това зависи от дълбочината на историческата мисъл и писателската дарба на автора. Първото е постигнал Тацит, второто е направил Светоний: и двамата живели приблизително по едно и също време — в края на първи — средата на втори век от н. е., — но безкрайно отдалечени по дарба.

След сътресенията от предходните столетия втори век донася успокоение и благосъстояние, които ясно се долавят и в литературата от онази епоха, например писмата на Плиний Млади. Тъй че едва ли е имало по-благоприятен момент за занимания с различни изкуства, още повече, че Рим вече има достатъчно опит, самочувствие и собствени образци за подражание във всяко едно от тях. А голямата задача на историка е да обхване и осмисли явленията от времето, в което поради неизбежността на историческите закономерности се е създала тази еднолична форма на управление, позната под името „принципат“.

Биографиите на дванадесетте цезари представят двата решителни за Рим века — първи преди и първи след новата ера. Но у Светоний няма дълбоката мисъл на историка, която да обедини тези дванадесет звена в цялостна верига на исторически процес. Той разглежда своите обекти поотделно и по детайли, по „параграфи“: потекло, обществена кариера, интимен живот и сексуалност, външен вид и здраве, душевни качества, отношение към хората — близки и далечни, образование и интереси, религиозност, смърт. Сведенията си е набирал от всички възможни извори: сенатски протоколи, държавни документи, исторически съчинения, произведения на самите императори, спомени на техни съвременници, дори слухове и клюки; и всичко, дори това, което на някой би изглеждало груб цинизъм или плоско лековерие, в Светониевата мерна система има теглото единствено на факт, който с нещо допълня описанието му. Че първите биографии, на Цезар, Август, Тиберий, почиват главно на писмени свидетелства, личи от значително по-голямата сухост и скованост на изложението, разчупено тук-таме от пикантни интимни подробности. А колкото повече се приближаваме към епохата на автора, толкова по-ярки стават цветовете, оживяващи явно от личните спомени и впечатления на свидетели.

Хронологическата линия на подреждане на посочените параграфи, които на свой ред могат да бъдат подразделени на под-

параграфи, е, общо взето, слабо изразена и се спазва главно при посочване стъпалата на обществената кариера. А иначе Светоний с прецизността на съвестен счетоводител по-скоро групира детайлите по вид — както сам споменава — и прави баланс добродетели—пороци. Дълбокото проникване в личността на всеки един, търсенето на мотивите на поведението му, на подтекста му не е задача на автора. У него няма и размаха на голям артист за преосмисляне на набрания житейски материал. Но това не значи, че не се очертава все пак известна концепция за житейския път на човека — и тя се крие в описанията на смъртта. Дванадесет цезари — и седем от тях загинали насилствено — а само един от несъмнена естествена смърт. Като че в хладния Светониев баланс начинът, по който човек умира, може да уравновеси цял един непристоен живот. И ето: животописите на Отон и Вителий — двамина люде разгулни, ефимерни властелини за по няколко месеца по прищявка на шепа войници, двамина като че до края белязани с отрицание. И в смъртния час — въздигане за Отон, падение за Вителий. В обема на десетината страници, отделени за тях, ефектът от контраста е поразителен; и едва ли по-кратко и по-ясно — и именно затова по-потресаващо — би могло да се разкаже всичко.

Ето тук е силата и заслугата на Светоний. Вярно: липсва му историзъм, схващане на линиите на развитие; това е заменено с прехвърляне на отговорността за събитията в ръцете на божествените сили, на съдбата, която с поличби известява волята си на бедния човешки род; и затова у Светоний небесните знамения са много — те просто заместват връзките на историческата необходимост, ясно осъзната например у един Тацит. Вярно: слух и факт съжителствуват у него, натрупани един до друг. Вярно: липсва му артистичност и фантазия.

Но едва ли друг исторически паметник така осезателно е предал атмосферата на времето, фатализма му, вярата в тайнствени сили, магия, астрология, знамения — именно защото те са преплетени с факта, именно защото те се чувствуват като факти. И наред с твърде ценните исторически данни, незасвидетелствувани в друг извор, Светоний дава опорните точки за изучаване психологията на цяло едно общество, отделено от нас почти две хиляди години, което, ако не беше разказът му, щеше да остане далеч по-неразбрано. И докато безукорният артист Тацит вприличва читателя в тънките мрежи на асоциациите си и му налага неусетно своята гледна точка, Светоний оставя свободна фантазията, той просто й предлага отправна точка. И именно затова чрез него могат да бъдат коригирани някои сгъстено мрачни Та-

цитови описания. Светоний не натрапва и свои психологически трактовки освен в много редки случаи, с няколко думи при Домициан и Калигула например.

Непревзетото „параграфно“ композиране хармонира с ясния непресторен слог, който носи отчетливо белега на канцеларския начин на изразяване — поставяне на първо място обекта на разказа, изразен чрез допълнението. Изречението на Светоний е отмерено, не носи абруптността на сентенцията от сребърния век, но му липсва и разлатостта на Цицероновия период. Реторичност има, но дискретна и неоригинална. И това ясно, неукрасено изложение успява действително да внуши представа за личностите на цезарите.

Но нека оставим Светоний сам най-добре да се представи на българския читател.

АННА НИКОЛОВА

КНИГА ПЪРВА

БОЖЕСТВЕНИЯТ ЮЛИЙ

ПРЕВЕЛА ИВАНКА ПОПОВА

... 1. Ненавършил шестнадесет години, загубил баща си[1]; година след избирането му за жрец на Юпитер оставил Косуция, момиче от конницки[2], но твърде богат род, за което бил сгоден още като момче, и взел за жена Корнелия, дъщерята на Цина[3], четирикратния консул[4]. Скоро тя му родила дъщеря Юлия; а диктаторът Сула[5] по никакъв начин не успял да го принуди да се разведе с нея. Затова го лишил от жречеството, от зестрата на жена му и от родовото му наследство и го обявил за свой противник; Цезар дори бил принуден да се крие, въпреки тежките пристъпи на треска да променя почти всяка нощ скривалището си и да се откупва с пари от шпионите, докато накрая бил помилван благодарение застъпничест-

вото на весталките и своите близки роднини по сватовство Мамерк Емилий и Аврелий Кота. Както е известно, Сула дълго отхвърлял молбите на своите най-близки и видни привърженици, но те упорствували. Накрая отстъпил и по божие вдъхновение или по собствено прозрение извикал: „Вие победихте, вземете си го. Но знайте, че този, когото с толкова усилия искахте да спасите, някога ще донесе гибел за оптиматите, които вие защищавахте заедно с мен: защото много Мариевци[6] живеят в Цезар."

2. Военна служба започнал в Азия[7], в свитата на претора[8] Марк Терм. Изпратен от него да отведе флотата във Витиния[9], останал дълго при цар Никомед и плъзнал слух, че царят го извратил. Сам засилил този слух, като няколко дни след завръщането си отново тръгнал за Витиния, под предлог да изиска парите, които бил дал назаем там един негов клиент либертин[10]. Впоследствие военната служба му донесла поголяма слава и при превземането на Митилена[11] Терм го наградил с граждански венец[12]. 3. Служил и при Сервилий Исаврик в Киликия[13], но за кратко време. Като научил за смъртта на Сула, бързо се върнал в Рим, в очакване на новите размирици, подготвяни от Марк Лепид[14]. Отказал се обаче от връзките си с него, макар че бил поканен с много големи предложения — нямал вяра нито в неговите качества, нито в политическата обстановка, която заварил по-неблагоприятна, отколкото предполагал. 4. След усмиряването на размириците дал под съд за изнудване Корнелий Долабела, консулар[15] и триумфатор; но след оправдаването му решил да се оттегли на Родос, за да избегне неприязънта, пък и да има свободно време и спокойствие за занимания с Аполоний Молон, най-известния учител по красноречие по това време. По време на пътуването, вече през зимните месеци, близо до остров Фармакуса[16] бил пленен от пирати и въпреки силното си негодуване останал при тях около четиридесет дни, придружен само от един лекар и двама прислужници: защото още веднага изпратил другите си спътници и роби да намерят пари за откуп. След като им наброил петдесет таланта[17], пиратите го оставили на брега; а той, без да се бави, събрал флота и ги

преследвал по петите, докато не ги хванал и наказал със смърт, както често ги заплашвал на шега. По това време Митридат[18] опустошавал съседните области; за да не бъде обвинен в бездействие в такъв критичен за съюзниците момент, от Родос, накъдето се бил отправил, Цезар тръгнал към Азия. Събрал помощни войски, изгонил от провинцията пълководеца на Митридат и успял да накара колебливите и неустойчиви общини да запазят верността си към Рим.

5. Като военен трибун[19] — първата длъжност, която получил чрез народно гласуване след завръщането си в Рим, най-усърдно подкрепял възстановяването на властта на народните трибуни, ограничена от Сула. Плоций предложил да бъдат върнати в Рим Луций Цина, брат на Цезаровата жена, и привържениците на Лепид от последните размирици — след неговата смърт те избягали при Серторий; Цезар и произнесъл реч в негова подкрепа, и постигнал приемането на този законопроект.

6. Като квестор[20] произнесъл обичайните надгробни слова от трибуната на форума[21] в памет на починалата си леля Юлия и на жена си Корнелия. Именно в похвалната реч за леля си казал следното за нейните и бащините си прадеди: „Майчиният род на леля ми Юлия води потеклото си от царете, а бащиният е свързан с безсмъртните богове: понеже от Анк Марций[22], чието име носела майка ѝ, произлизат Регес Марции, а от Венера — Юлиите[23], род, от който е и нашата фамилия. Затова родът има и неприкосновеността на царете, най-силните измежду хората, и светостта на боговете, в чиято власт са и самите царе."

След смъртта на Корнелия взел за жена Помпея, дъщеря на Квинт Помпей и внучка на Луций Сула. По-късно се развел, понеже я подозирал в изневяра с Публий Клодий. Мълвата, че Клодий се вмъкнал при нея преоблечен в женски дрехи по време на обществен религиозен обред[24], била толкова упорита, че сенатът назначил съдебно разследване за оскверняване на светините.

7. Като квестор получил Отвъдна Испания[25]. Там по нареждане на претора, обикаляйки за правораздаване събранията на общините, пристигнал в Гадес[26];

като видял статуята на Александър Велики в храма на Херкулес, простенал — отвратен, види се, от своето безделие, защото във възрастта, когато Александър вече бил покорил света, сам не бил направил още нищо достопаметно. Веднага поискал да го освободят от длъжност, за да може при първия удобен случай в Рим да извърши велики дела. Следващата нощ бил смутен от сън: привидяло му се, че изнасилва майка си; но тълкувателите го окуражили извънредно много, като разкрили, че сънят му предвещава власт над целия свят, защото майката, която видял под себе си, е земята, всеобщата прародителка. 8. И тъй, оттеглил се от длъжност преди изтичането на срока и посетил латинските колонии, които действували за получаване на римско гражданство; щял да ги подбуди към някаква дързост, ако консулите, предвиждайки това, не задържали известно време събраните за Киликия легиони.

9. И въпреки това съвсем скоро предприел в Рим още по-смели дела. Няколко дни преди да започне едилството[27] си, бил заподозрян в заговор заедно с консулара Марк Крас и с Публий Сула и Луций Автроний, които били посочени за консули, но после ги обвинили, че подкупвали избирателите; предполагало се, че в началото на годината ще нападнат сената, ще убият набелязаните сенатори, Крас ще стане диктатор[28] и ще назначи Цезар за началник на конницата, а като устроят държавата по свое разбиране, ще върнат консулството на Сула и Автроний. За този заговор споменава Танузий Гемин в историята си, Марк Бибул в едиктите си, Гай Курион Стари в речите си. Изглежда, това е имал пред вид и Цицерон, когато в едно писмо до Аксий пише, че Цезар като консул утвърдил царската власт, за която кроял планове още като едил. Танузий добавя, че от разкаяние или страх Крас не се явил в определения за избиването ден и затова Цезар не дал уговорения знак: а уговорката според Курион била да смъкне тогата от рамото си. Същият Курион и Марк Акторий Назон съобщават, че Цезар съзаклятничел и с младия Гней Пизон, на когото дали провинция Испания не по лична молба и извън реда поради подозрението, че участвува в заговор в Рим; решили да се вдигнат за преврата едновременно — Цезар в Рим, а Пизон в провинцията — с подкрепата на амброните и транспаданците[29]. Плановете им се провалили поради смъртта на Пизон.

10. Като едил украсил комициите[30], форума и базиликите[31], а също и Капитолия[32] с временни портици[33], в които изложил част от изобилното и разкошно снаряжение за игрите си. Ловни зрелища и игри устройвал и с колегата си, и самостоятелно, така че при общи разходи само той печелел славата; колегата му Марк Бибул открито заявявал, че го е постигнала съдбата на Полукс[34]: както храмът, построен на форума за двамата братя близнаци, се наричал само Кастеров, така и неговата, и Цезаровата щедрост се приписвали само на Цезар. Освен това Цезар дал гладиаторски игри, но със значително по-малко двойки, отколкото възнамерявал, защото събраното отвсякъде множество бойци така изплашило противниците му, че със специално нареждане било забранено на когото и да е да държи в Рим повече от определен брой гладиатори.

11. След като спечелил разположението на народа, опитал се със съдействието на някои народни трибуни да получи командуването в Египет чрез народно гласуване; удобен повод да иска извънредно назначение му дала вестта, че александрийците изгонили царя си, признат от сената за приятел и съюзник на Рим, а това предизвикало негодувание сред народа[35]. Но не бил назначен, защото оптиматите се противопоставили. На свой ред намалявал тяхното влияние по всякакъв начин: възстановил разрушените някога от Сула паметници за победите на Гай Марий над Югурта, кимврите и тевтоните[36]: а когато водел в съда разследвания за убийства, обявявал за убийци и тези, които по време на проскрипциите получавали от държавната хазна пари за глави на римски граждани, макар те да били оправдани от Корнелиевите закони. 12. Дори подкупил човек да поведе дело за държавна измяна срещу Гай Рабирий, който няколко години преди това помогнал на сената да усмири въстанието на трибуна Луций Сатурнин. А след като по жребий бил избран за съдия, така страстно обвинил подсъдимия, че когато той се обърнал към народа, най-много му помогнало пристрастието на съдещия. 13. Изгубил надежда да

получи Египет и започнал да се домогва до длъжността велик понтифекс[37] с прекалено разточителна щедрост. Казват, че като пресметнал огромните си дългове сутринта на тръгване към комициите, казал на майка си, докато го целувала, че „или ще се върне като понтифекс, или изобщо няма да се върне". И така успял да надмине двамата си изключително влиятелни съперници, далеч по-възрастни и по-знатни от него, че дори в техните собствени триби събрал повече гласове, отколкото те двамата във всичките.

14. Бил избран за претор при разкриването на заговора на Катилина и когато целият сенат осъдил на смърт участниците в това престъпление, единствен той предложил да се конфискуват имуществата им, а тях да разпратят по муниципиите[38] и там да ги държат под стража; като посочил каква народна ненавист очаква привържениците на по-строги мерки, им внушил такъв страх, че Децим Силан, избран за консул, се пресрамил да смекчи своето предложение — да го промени съвсем, би било позор — и заявил, че са го изтълкували по-строго, отколкото сам имал пред вид. Цезар щял да постигне своето — толкова много сенатори, между които и братът на консула Цицерон[39], били вече на негова страна, но речта на Марк Катон[40] върнала решимостта на колебаещия се сенат. Ала дори тогава продължавал да се противопоставя, докато накрая тълпата римски конници, които с оръжие охранявали сената, го заплашили със смърт за невъздържаното му упорство; с извадени мечове настъпили толкова близо, че седящите до него сенатори го изоставили и неколцина, за да го защитят, го прегърнали и покрили с тогите си. Тогава, явно уплашен, не само се оттеглил, но и до края на годината не идвал в курията[41].

15. В първия ден от своето преторство наредил на Квинт Катул[42] да даде пред народа отчет за възстановяването на Капитолия и дори направил предложение това дело да бъде поверено на друг. Но бил безсилен да се справи с единодушието на оптиматите и като видял как те изоставили веднага новоизбраните консули и се стекли на тълпи с твърдото решение да се съпротивляват, отказал се от това начинание. 16. И все пак, когато народният трибун Цецилий Метел въ-

преки ветото на своите колеги внесъл изключително бунтовни законопроекти[43], Цезар твърдо го поддържал и защищавал, докато сенатът с декрет не отстранил и двамата от държавното управление. При все това имал дързостта да остане на длъжност и да продължи съдебните дела; но като научил, че се готвят да го отстранят с насилие и оръжие, разпуснал ликторите, съблякъл преторската тога и тайно се прибрал в къщи, с намерение, пред вид момента, да се оттегли на спокойствие. Усмирил тълпата, която на другия ден се стекла сама, без принуждение, и бурно предлагала помощта си, за да бъде върнат на длъжност. Тъй като това било съвсем неочаквано, сенатът, свикан набързо във връзка с това събиране, му изказал благодарност чрез първенците си, поканил го в курията, похвалил го най-велеречиво, отменил последния декрет и го възстановил на предишната му длъжност.

17. Но се натъкнал на нова опасност: бил обявен за привърженик на Катилина — и пред квестора Новий Нигер от доносника Луций Ветий, и пред сената — от Квинт Курий, на когото била определена държавна награда, защото пръв разкрил плановете на съзаклятниците. Курий твърдял, че научил това от Катилина, а Ветий дори обещал да представи собственоръчно писмо на Цезар до Катилина. Това според Цезар било съвсем нетърпимо; успял да склони Цицерон да му свидетелствува, че доброволно е получил от него някои сведения за заговора; с това лишил Курий от наградата. Ветий наказал жестоко: залогът, внесен от него при доноса, бил задържан, имуществото му — конфискувано; и едва ли не разкъсан от тълпата пред трибуната, бил хвърлен в затвора. Там пратил и квестора Новий, задето допуснал обвинение срещу лице с по-висок ранг.

18. След преторството получил по жребий Отвъдна Испания; кредиторите, които го задържали, успял да отстрани благодарение на поръчители[44] и противно на обичая и закона заминал за провинцията, преди да получи официално назначение и средства. Не е ясно дали се е страхувал от съдебното дело, което го заплашвало като частно лице, или е бързал да се отзове на молбите на съюзниците за помощ. Щом възстановил реда в провинцията, също тъй бързо, без да дача-

ка заместника си, се върнал в Рим с искания за триумф и консулска длъжност[45]. Но денят на изборите бил вече обявен и можел да участвува само ако влезе в града като частно лице; опитал се да заобиколи законите, но поради силната съпротива бил принуден да се откаже от триумфа, за да го допуснат до изборите за консул. 19. От двамата си съперници, Луций Лукцей и Марк Бибул, привлякъл Лукцей; споразумял се с него, понеже бил богат, но не тъй влиятелен, той да обещае пари на центуриите от името на двамата. Като разбрали за този съюз, оптиматите се уплашили, че Цезар няма да се спре пред нищо, ако на такава длъжност има за колега съюзник и единомишленик; подтикнали Бибул към същите щедри обещания и мнозина дори му дали пари, та и Катон не отричал, че тази щедрост е в интерес на държавата.

И тъй, бил избран за консул заедно с Бибул. По същата причина оптиматите се погрижили на бъдещите консули да бъдат дадени съвсем незначителни провинции — само гори и пасища. Тази несправедливост го засегнала много дълбоко и той насочил всичките си действия в полза на Гней Помпей, който бил обиден на сената, загдето се бавел да одобри неговите разпореждания след победата над цар Митридат; помирил Помпей с Марк Крас — двамата неприятели враждували заради големите разногласия от времето на съвместното им консулство; сключил съюз с тях и се споразумели в държавата да не се върши нищо, което един от тримата не одобрява. 20. След като встъпил в длъжност, пръв наредил да се правят и обнародват ежедневно съобщения за събранията на сената и на народа. Възстановил също и древния обичай през месеца, когато фасциите не били в негово разпореждане, пред него да върви слуга, а ликторите да го следват[46]. Когато внесъл законопроект за земята, а неговият колега се противопоставил, позовавайки се на лоши предзнаменования, Цезар го изгонил с оръжие от форума; на следващия ден Бибул подал оплакване в сената, но никой нямал смелост да внесе доклад срещу това ужасно дело или да предложи някакви мерки, каквито често били гласувани и при по-малки безредици. Бибул бил така отчаян, че се оттеглил в дома си и до

края на своята длъжност само чрез разпоредби се противопоставял на колегата си.

От този момент Цезар сам ръководел всичко в държавата, и то по своя воля. Някои граждани шегобийци при подписване на документи дори сочели годината не като време на консулите Цезар и Бибул, а на консулите Юлий и Цезар, като споменавали един и същи човек с родовото име и с прякора му. Скоро сред народа се разпространили тези стихове:

Нявга се случило туй — бил консул не Бибул, а Цезар,
Бибул че консул е бил, хич не си спомням дори.

Областта Стелат, обявена от прадедите за неприкосновена, и Кампанското поле[47], оставено за даване под наем в полза на държавата, разделил без жребий между дванадесет хиляди граждани с три и повече деца. Публиканите[48] искали намаление на откупната цена: намалил я с една трета и ги предупредил открито да не предлагат неумерени суми при откупването на новите данъци. Щедро раздавал и всичко, каквото му поискали, без да среща ничия съпротива, а ако някой се опитал да му пречи, заплашвал го. Марк Катон му се противопоставял при разискванията: заповядал на ликтора да го извлече от курията и да го прати в затвора. Луций Лукул, който му възразявал дръзко, така наплашил с клевети, че той сам паднал на колене пред него. Цицерон при едно съдебно дело окайвал положението на държавата: същия ден в края на заседанията Цезар удовлетворил един отдавнашен стремеж на неговия неприятел патриция Публий Клодий, като го направил плебей[49]. Накрая срещу цялата опозиционна групировка подкупил човек, който да направи признание, че го подстрекавали да убие Помпей, и пред трибуната да назове като инициатори предварително уговорени лица. Но едно-две имена били споменати съвсем неоснователно и предизвикали подозрение за измама; тогава загубил надежда за успех от прибързаното си начинание и както се смята, отровил доносника[50].

21. По това време взел за жена Калпурния, дъщерята на Луций Пизон, негов приемник на консулската длъжност, а дъщеря си Юлия омъжил за Гней Пом-

пей, като развалил годежа ѝ със Сервилий Цепион, главен свой помощник в борбата срещу Бибул. След като се сродил с Помпей, него започнал да пита пръв за мнението му, въпреки че дотогава се обръщал най-напред към Крас: а според обичая през цялата година се запазвал този ред за изказвания, който консулът установял на януарските календи (1 януари).

22. И тъй, с поддръжката на тъста и зетя си при гласуването от всички провинции си избрал Галия, чиито богати възможности и удобна обстановка подхранвали надеждата му за триумф. Отначало получил само Цизалпинска Галия с Илирик[51] по Витиниевия закон[52]; веднага след това сенатът му поверил и Трансалпинска Галия[53], от страх да не би, ако му я откаже, народът да му я даде. Преизпълнен от радост, не се сдържал след няколко дена да се похвали пред цялата курия, че въпреки нежеланието и жалбите на враговете си е постигнал своите цели и сега на всички ще стъпи на главите. А когато някой, за да го засегне, подхвърлил, че за една жена това няма да е лесно, отговорил полушеговито, че и Семирамида е царувала в Сирия, и амазонките са владеели някога голяма част от Азия.

23. В края на неговото консулство преторите Гай Мемий и Луций Домиций пожелали да разгледат делата през изтеклата година: Цезар възложил разследването на сената, но понеже никой не се нагърбил с това, след три дни, пропилени в безплодни спорове, заминал за провинцията. Веднага неговият квестор бил даден под съд по няколко обвинения — предупреждение за него самия. А скоро след това го обвинил народният трибун Луций Антистий; и единствено след като се обърнал към цялата колегия на трибуните, Цезар успял да отложи привличането под съд, докато отсъствува по държавни дела. За да си осигури спокойствие за в бъдеще, непрестанно полагал усилия да обвърже с някакво задължение висшите магистрати всяка година; а подпомагал и позволявал да бъдат избрани само тия кандидати, които се съгласявали да го защищават през отсъствието му; без колебание искал от някои клетва и дори писмено обещание за това. 24. Но когато кандидатът за консулство Луций Домиций открито го заплашил, че като консул ще стори

онова, което не успял като претор, и ще му отнеме войската, Цезар извикал Крас и Помпей в Лука, град в неговата провинция, и ги подтикнал да искат второ консулство, за да провалят Домиций. С тяхна помощ успял да продължи мандата си с още пет години. Окуражен от това, към легионите, получени от държавата, прибавил други, на които сам заплащал; дори един от тях, наречен с галското наименование „Алауда“ (Чучулига), набрал от транзалпински племена. Обучил ги и ги въоръжил по римски образец, а по-късно на всички дарил римско гражданство. След това не пропущал ни един случай за война, дори несправедлива и опасна, и без да бъде предизвикан, нападал и съюзните, и вражеските диви племена; стигнало се дотам, че по едно време сенатът решил да изпрати комисия за проучване на положението в Галия, а някои предлагали Цезар да бъде предаден на неприятелите. Но тъй като работите му вървели успешно, в негова чест били уреждани по-чести и по-продължителни молебени, отколкото за който и да е друг пълководец в миналото.

25. През деветте години на своето управление извършил, общо взето, следното:

Цяла Галия с граници Пиренеите, Алпите, Цебена[54] и реките Рейн и Родан, чиято обща дължина е три хиляди и двеста мили[55], превърнал в провинция, с изключение на съюзните племена и тези, които имали заслуги към Рим; наложил годишен данък четиридесет милиона сестерции. Пръв от римляните направил мост през Рейн, нападнал германците, които живеели отвъд реката, и им нанесъл огромни поражения. Нападнал и британците, дотогава непознати, победил ги и изискал от тях пари и заложници. При толкова много успехи имал само три несполуки: в Британия, когато флотата му била почти унищожена от морска буря; в Галия, където при Герговия[56] един негов легион бил напълно разбит; в пределите на германците били убити от засада неговите легати Титурий и Аврункулей.

26. По същото време загубил първо майка си, после дъщеря си и скоро след това внука си. Междувременно убийството на Публий Клодий хвърлило в смут държавата и сенатът решил да бъде избран само един консул — Гней Помпей. Народните трибуни искали да

го назначат колега на Помпей; но понеже краят на управлението му в Галия наближавал, Цезар уговорил с тях да се обърнат по-добре към народа с предложение да му бъде позволено да кандидатствува за второ консулство задочно, та да не напуща провинцията преждевременно, преди завършването на войната. Постигнал това и изпълнен с надежди, си поставил още по-високи цели, като не пропущал случай и в частни, и в обществени дела да прояви щедрост или да услужи на когото и да било. Започнал да строи форум от военната плячка, като само площта му струвала над сто милиона сестерции. Обещал на народа гладиаторски игри и пиршество в памет на дъщеря си — нещо, което преди това никой не бил правил. За да ги очакват с по-голямо нетърпение, доставял всичко необходимо за пира не само от условените месари, но и от своето домакинство. Навсякъде, където знаменити гладиатори се биели пред враждебни към тях зрители, нареждал да ги извличат бързо със сила и да запазват живота им. Новите гладиатори давал на обучение не на професионални учители в школа, а в частни домове на римски конници и дори на сенатори, които владеели оръжието; от писмата му се вижда, че настойчиво ги молел да се заемат с обучението на всеки един поотделно и лично да ръководят упражненията. На войниците от легионите удвоил заплатата за вечни времена. Имало ли жито в изобилие, раздавал го без мярка и без сметка, а понякога давал на всеки войник по един роб от плячката. 27. За да запази роднинството и приятелството с Помпей, предложил му за жена Октавия, внучка на сестра си, макар че била омъжена за Гай Марцел, а сам поискал да сключи брак с дъщеря му, годеница на Фауст Сула. Всички приятели на Помпей и голяма част от сената обвързал със заеми, безлихвени или с малка лихва; хората от другите съсловия го спохождали по негова покана или по свое желание, отпращал с най-богати дарове, също и либертините и робите, любимци на своите господари и патрони. Бил единствена и най-сигурна защита за подсъдими, длъжници и прахосници, с изключение на ония, които дотолкова били затънали в престъпления, бедност или разврат, че и той не можел да им помогне. Казвал им ясно и открито, че за тях е нужна гражданска война.

28. С не по-малко усърдие привличал към себе си царе и провинции по целия свят: на едни дарявал хиляди пленници, на други, без одобрението на сената и народа, изпращал на помощ войски, където и когато пожелаели; украсил със забележителни сгради най-мощните градове не само в Италия, Галия и Испания, но и в Азия и Гърция. Всички били поразени и се питали накъде води всичко това, докато накрая консулът Марк Клавдий Марцел, обявявайки с едикт, че ще действува в полза на върховните държавни интереси, предложил на сената да бъде изпратен заместник на Цезар преди изтичането на законния срок, защото войната е завършена, мирът — възстановен и победителят трябва да разпусне войските си; също да не се приема в комициите кандидатурата му задочно, понеже Помпей не бил направил уговорка за него в приетото народно постановление. Случило се така: когато Помпей внасял закона за правата на длъжностните лица, в главата, в която се забранявало задочното кандидатствуване за длъжности, от разсеяност не направил изключение за Цезар; поправил грешката едва след като законът бил гравиран на медна плочка и прибран в държавната хазна. Но Марцел не се задоволил да отнеме на Цезар провинциите и привилегията: предложил и на преселниците, изведени в Нови Ком[57] от Цезар според Ватиниевия закон, да се отнеме гражданското право, защото било дадено противозаконно и с нечестни намерения.

29. Това разтревожило Цезар; и понеже смятал, както често го чували да казва, че докато е първенец на държавата, е по-трудно да го изтикат от първото място на второ, отколкото после от второто на последно, съпротивлявал се с всички сили, отчасти чрез ветото на народните трибуни, отчасти с помощта на другия консул — Сервий Сулпиций. Когато на следващата година Гай Марцел, който станал консул след братовчед си Марк, си поставил същите цели, Цезар успял срещу големи суми да си осигури като защитници неговия колега Емилий Павел и най-нападателния трибун Гай Курион. Но когато видял, че всички все по-упорито действуват срещу него и че вече са определени консули от противната групировка, помолил с писмо сената да не му отнемат привилегията, дадена

му от народа, или и останалите пълководци[58] да напуснат войските си; надявал се, както смятат, че щом пожелае, ще свика ветераните си по-лесно, отколкото Помпей нови войници. Предложил на противниците си да разпусне осем легиона и да напусне Транзалпинска Галия при условие, докато стане консул, да си запази два легиона и Цизалпинската провинция или поне един легион с Илирик.

30. Сенатът обаче не се намесвал, а противниците не се съгласявали на каквото и да е споразумение за държавата; тогава преминал в Отсамна Галия, завършил съдебните заседания и се установил в Равена, с намерение да отмъсти с война, ако сенатът вземе по-сурови мерки срещу народните трибуни[59], които се застъпвали за него.

Това било само претекст за гражданска война, причините, както смятат, били други. Гней Помпей твърдял, че понеже с частните си средства Цезар не можел нито да завърши започнатите строежи, нито да задоволи очакванията на народа след завръщането си, решил да създаде смут и размирици. Други пък казват, че се страхувал да не го принудят да даде сметка за всичко, което сторил през първото си консулство, без да зачита поличбите, законите и възраженията на магистратите: наистина Марк Катон нееднократно заявявал и се кълнял, че щом Цезар разпусне войската, веднага ще го даде под съд; и сред народа се говорело, че ако се върне като частно лице, ще трябва както Милон да се защищава пред съдиите, заобиколен от въоръжена охрана[60]. Това звучи толкова по-правдоподобно, защото и Азиний Полион разказва, че в битката при Фарсал[61] Цезар, гледайки победените и разбити неприятелски редици, казал следното: „Сами си го търсеха. Въпреки всичките си подвизи аз, Юлий Цезар, щях да бъда осъден, ако не бях поискал помощ от войската.“ А някои мислят, че бил свикнал вече да разполага с власт и затова, като претеглил внимателно своите сили и силите на неприятелите, използувал случая да стане върховен господар — негова младежка мечта. Както изглежда, и Цицерон е мислил същото, защото в третата книга на „За задълженията“ пише, че в устата на Цезар винаги са били следните стихове на Еврипид, които той превежда така:

За царска власт закона можеш да скверниш —
в останалото спазвай благочестие.[62]

31. Когато му съобщили, че ветото на трибуните било отхвърлено, а те самите напуснали града, веднага изпратил тайно напред кохорти[63] и за да не възбуди подозрение, нарочно присъствувал на обществено зрелище, обсъждал плана за строеж на гладиаторска школа, участвувал както обикновено в многолюдно пиршество. А после, след залез слънце, на кола, запрегната с мулета от близката мелница, с малка свита тръгнал тайно на път; но факлите угаснали, отклонил се от пътя, дълго се лутал и едва на разсъмване намерил водач и пеша, по съвсем тесни пътечки се измъкнал на главния път. Настигнал кохортите при река Рубикон, границата на неговата провинция, спрял се за малко и премисляйки какво голямо дело предприема, се обърнал към свитата си с думите: „Дори сега все още можем да се върнем. Преминем ли този мост, всичко ще се решава с оръжие.“ 32. Докато се колебаел, явило му се следното знамение: изведнъж му се привидял човек с удивителен ръст и красота, който седял наблизо и свирел на тръстикова свирка. Когато освен пастирите се стекли да го слушат и много войници от постовете, а между тях и тръбачите, той грабнал тръбата на един от тях, скочил в реката, гръмко изсвирил бойния сигнал и преминал на другия бряг. Тогава Цезар се провикнал: „Да вървим, където ни зоват знаменията на боговете и несправедливостта на противниците! Жребият е хвърлен.“ 33. Така превел войската; и заобиколен от военните трибуни, пристигнали при него след изгонването си, разкъсал пред събранието дрехата на гърдите си и със сълзи на очи молел войниците да му бъдат верни. Казват, че дори обещавал на всички конницко състояние[64]; но това се дължи на погрешно предположение: докато им говорел и ги увещавал, често вдигал палеца на лявата си ръка, за да ги увери, че на драго сърце ще даде и пръстена си на тези, които му помогнат да защити своята чест; а войниците от крайните редици го виждали по-добре, отколкото го чували, и вместо думите възприели това, което предположили от жеста; така

плъзнала мълва, че им обещал конницки пръстени и по четиристотин хиляди сестерции.

34. Най-важните дела, които извършил оттук нататък, са следните: завладял Пицен, Умбрия, Етрурия[65]; Луций Домиций, който бил незаконно назначен за негов заместник и държал с войска Корфиний[66], принудил да се предаде и след това го пуснал; по Адриатическо море се отправил към Брундизий[67], където били избягали консулите и Помпей, с намерение да отплуват при първа възможност. След като напразно се опитал всячески да забави тяхното отпътуване, тръгнал за Рим. Тук се обърнал към сенаторите с реч за положението в държавата и веднага след това нападнал най-силните войски на Помпей, които се намирали в Испания под командуването на тримата легати[68] Марк Петрей, Луций Афраний и Марк Варон; преди това заявил между близки, че отива при войска без предводител, а ще се върне при предводител без войска. И въпреки че по пътя го забавила обсадата на Масилия[69], която му затворила вратите си, а също и крайно недостатъчните припаси, за кратко време подчинил всички области. 35. От Испания се върнал в Рим, преминал в Македония, обсаждал с мощни укрепления Помпей почти четири месеца, накрая го разбил при Фарсал и го преследвал в бягството му до Александрия; но го намерил там вече убит; разбрал, че Птолемей готви клопка и срещу него, и започнал една неимоверно трудна война в неблагоприятно време и на неблагоприятно място: през зимата, в града на много богат и много изкусен враг, докато сам бил неподготвен и без всякакви военни припаси. След като победил, поверил египетското царство на Клеопатра и нейния по-малък брат. Не рискувал да превърне Египет в провинция, да не би един ден при по-силен управител да стане източник на размирици. От Александрия се отправил в Сирия и оттам в Понт, обезпокоен от съобщенията, че Фарнак, син на Митридат Велики, използувайки благоприятните обстоятелства, започнал война и се бил възгордял от многократните си успехи. На петия ден след пристигането си, четири часа след като бил съгледал Фарнак, Цезар го разбил в едно-единствено сражение. Често споменавал щастието на Помпей, който дължал по-голяма част от военната си слава на такива неспо-

собни за война противници. След това победил Сципион и Юба, които подкрепяли останалите в Африка неприятели, а също и синовете на Помпей в Испания.[70]

36. През цялата гражданска война не претърпял нито едно поражение; губили са само неговите легати: Гай Курион загинал в Африка, Гай Антоний бил пленен от неприятелите в Илирик, Публий Долабела загубил флотата също в Илирик, а Гней Домиций Калвин — войската си в Понт. Самият Цезар винаги се сражавал изключително благополучно и винаги с несъмнен успех освен два пъти: веднъж при Дирахий[71], където Помпей го разбил, но не го преследвал, та Цезар казал, че той не знае да побеждава; втори път при последното сражение в Испания, когато в съвсем безнадеждно положение дори мислел за самоубийство.

37. След свършването на войната отпразнувал пет триумфа: четири в един месец, но през няколко дни — след победата над Сципион, и пети — след като надвил синовете на Помпей. Първият, най-пищният триумф бил галският, следващият — александрийският, след това — понтийският, веднага след него — африканският и накрая — испанският, всеки с различен разкош и украса. В деня на галския триумф, когато минавал през Велабър[72], насмалко щял да падне от колесницата, понеже се счупила оста. Възкачил се на Капитолия при светлината на факли, носени от двете му страни на четиридесет слона. По време на понтийския триумф в шествието поставил надпис от три думи: „Дойдох, видях, победих“, който показвал не събитията във войната, както другите надписи, а бързината на спечелването ѝ. 38. На всички пехотинци ветерани дал от военната плячка по осемдесет хиляди сестерции — освен двете хиляди, които им броил в началото на гражданските размирици. Раздал им и земи, но не в съседни парцели, за да не бъде изгонен никой от собствениците. На народа раздал по десет крини жито на глава, също толкова либри зехтин, по триста сестерции, които бил обещал, и още по сто заради забавянето. Отменил за една година наема до две хиляди сестерции в Рим и до петстотин в Италия. Устроил пир и раздал месо на народа, а в чест на испанската победа дал и две закуски; и понеже първата му се видяла оскъдна и несъответствуваща на неговата щед-

рост, пет дни по-късно устроил друга, изключително богата. 39. Показвал най-различни зрелища: гладиаторски бой, театрални представления във всички квартали на града с актьори, говорещи на всевъзможни езици, също циркови игри, атлетически състезания, морско сражение. В гладиаторския бой на форума се били до смърт Фурий Лептин, от преторски род, и Квинт Калпен, бивш сенатор и адвокат. Деца на първенци от Азия и Витиния изпълнили спартански боен танц. По време на театралните представления римският конник Децим Лаберий играл в свой мим и след като получил за награда петстотин хиляди сестерции и златен пръстен, от сцената минал през орхестрата и седнал на мястото си в четиринадесетте първи реда.[73] За надбягванията циркът бил разширен и удължен, а около него изкопали канал; най-знатните младежи карали четириконни или двуконни впрягове и правели акробатически номера на коне. Две групи момчета — по-малки и по-големи — изпълнявали Троянската игра[74]. Ловните зрелища продължили пет дни и накрая завършили със сражение между две бойни редици, всяка от по петстотин пехотинци, двадесет слона и триста конници. За да се води по-свободно сражението, били извадени конусите, около които се завъртат колесниците, и на тяхно място били построени един срещу друг два лагера. Атлетите[75] се състезавали в продължение на три дни на стадион, построен за случая в района на Марсово поле. За морското сражение било изкопано езеро в малкото Кодетско поле[76]; сражавали се тирийски и египетски кораби с по два, три и четири реда весла и с голям брой бойци. За всички тия зрелища отвсякъде се стекли толкова много хора, че повечето от пристигналите спели в палатки по улиците и пътищата; и имало такава навалица, че не малко хора били смазани, в това число и двама сенатори.

40. След това пристъпил към преобразования в държавната уредба. Поправил календара[77]: по вина на жреците, които своеволно вмъквали дни и месеци, още от преди той бил толкова объркан, че нито празниците на жетвата се падали през лятото, нито празниците на гроздобера през есента; установил според движението на слънцето година от триста шестдесет и

пет дни и вместо допълнителния месец наредил на всеки четири години да се вмъква по един ден. За поточно изчисляване на датите от следващите януарски календи нататък вмъкнал два месеца между ноември и декември и така с прибавянето на обичайния месец, който се случил през тази година, годината на тези промени продължила петнадесет месеца. 41. Попълнил сената, приел нови патриции, увеличил броя на преторите, едилите, квесторите, а също и на по-низшите магистрати; лишените от звание по цензорско решение и осъдените за подкупи реабилитирал; правото за избор на магистрати поделил с народа: и с изключение на кандидатите за консули половината от длъжностните лица се избирали по желание на народа, а другата половина — по негово нареждане. Посочвал ги в кратки бележки до трибата[78]: „Диктаторът Цезар до еди-коя си триба. Препоръчвам еди-кой си и еди-кой си да получи длъжност по ваш избор.“ Допускал до магистратски длъжности и синове на засегнати от проскрипциите. Съдопроизводството оставил на две колегии от съдии — конницка и сенаторска, третата, на ерарните трибуни[79], премахнал.

Проверката на населението извършил не по установения ред и на обичайното място[80], а по квартали чрез притежателите на големи къщи; броя на тия, които получавали жито от държавата, намалил от триста и двадесет хиляди на сто и петдесет хиляди души. И за да не настанат след време нови смутове заради пребройванията, наредил всяка година по жребий между невключените в списъка да се определят лицата, които преторът да вписва вместо починалите. 42. Осемдесет хиляди граждани били разселени по задморските колонии; но за да осигури население и за обезлюдения Рим, със закон забранил гражданите между двадесет и шестдесет години, които не били на военна служба, да отсъствуват от Италия повече от три години; сенаторските синове да пътуват в чужбина, освен във военна или гражданска свита на длъжностно лице; наредил на скотовъдците най-малко една трета от пастирите им да са свободни хора. На всички лекари и на учителите по благородни изкуства[81] в Рим дарил римско гражданство, за да направи пребиваването им тук по-желано, а и други да привлече. Дълговете не отме-

нил и тъй разочаровал честите длъжници, но постановил да върнат заемите, като имуществата им се оценят по стойността от преди гражданската война и от дълга се извади лихвата в брой или в проценти. Така дългът спадал почти с една четвърт. Разпуснал всички колегии[82] освен създадените в най-старо време. Увеличил наказанията за престъпления; и понеже богатите се решавали по-лесно да престъпят закона, тъй като и в изгнание запазвали наследствените си имоти, то, както пише Цицерон, за убийство на гражданин отнемал цялото имущество, а за други престъпления — половината. 43. Съдел много съвестно и строго. Осъдените за изнудване дори изгонвал от сенаторското съсловие. Разтрогнал брака на един бивш претор, който се оженил за една жена два дни след развода й с предишния съпруг, макар че нямало подозрение за прелюбодеяние. Наложил вносно мито върху чуждестранните стоки. Забранил използуването на лектики и носенето на пурпурни дрехи и бисери освен за определени лица и възрасти и в определени дни. Следял особено строго да се спазва законът срещу разкоша[83]: по пазара за месо поставил стражи, които изземвали и му донасяли забранените лакомства; а понякога изпращал ликтори и войници да вземат от трапезата поднесените вече ястия, които стражите били пропуснали.

44. За украсата и застрояването на града, а и за защита и разширяване на държавата, от ден на ден замислял все повече и все по-големи планове: най-напред да издигне невиждан дотогава храм на Марс, като затрупа и изравни езерото, в което устроил зрелище с морски бой; навръх Тарпейската скала[84] да построи огромен театър; да сведе гражданското право в определени рамки и най-доброто и най-необходимото от безбройните несвързани помежду си закони да събере в колкото се може по-малко книги; да открие колкото е възможно по-богати обществени библиотеки с книги на гръцки и латински, грижата за събирането и подреждането на които възложил на Марк Варон[85]; да пресуши Помптинските блата[86]; да отводни Фуцинското езеро[87]; да прокара път от Адриатическо море през Апенините чак до Тибър; да прокопае канал през Истъм[88]; да усмири даките, нахлули в Понт и

Тракия; веднага след това през Малка Армения[89] да тръгне на война срещу партите[90], но да не влиза в сражение, без да проучи предварително силите им.

Тези планове и замисли осуетила смъртта. Но преди да разкажа за нея, ще бъде уместно да опиша накратко неговия външен вид, навици, облекло, нрав, а също и заниманията му през мирно и военно време.

45. Казват, че бил висок на ръст, с бяла кожа, изящно тяло, възпълно лице, живи черни очи; здравето му било добро, само към края на живота си започнал често да губи съзнание и да се стряска насън. На два пъти в разгара на дейността си имал пристъпи на епилепсия. С грижите за тялото си даже прекалявал: не само старателно се стрижел и бръснел, но и както някои го упрекват, дори си скубел космите. Най-болно място му била грозната плешивост, заради която често се чувствувал под прицела на подигравки. Затова обикновено сресвал напред оредялата си коса и от всички почести, гласувани му от сената и народа, с най-голямо удоволствие приел и използувал правото да носи постоянно лавров венец.

Дори облеклото му, както разправят, биело на очи: носел сенаторска туника с широка пурпурна ивица и с ресни на ръкавите и винаги хлабаво препасана над пурпура[91] — оттук произлиза честото предупреждение на Сула към оптиматите да се пазят от лошо препасания хлапак. 46. Отначало живеел в скромно жилище на Субура[92], а след като станал велик понтифекс — в държавна къща на Свещения път. Изтънченият разкош, както разказват мнозина, го привличал неудържимо. Край езерото Неми в горичка на Диана[93] започнал от основи и построил много скъпа вила; но понеже не била напълно по вкуса му, я разрушил изцяло, въпреки че тогава бил беден и потънал в дългове. По време на походите носел със себе си подове на плочки и с мозайка. 47. Британия нападнал, с надежда да намери перли: понякога ги сравнявал по големина, като ги теглел на длан; скъпоценни камъни, гравирани съдове, статуи, картини от стари майстори събирал с най-голямо увлечение; купувал стройни и образовани роби на такава висока цена, че сам се срамувал и забранявал да се вписва в сметките. 48. В провинциите непрекъснато устройвал пирове в две зали: в едната

възлягали гости с войнишки плащове или с гръцка дреха, а в другата — гости с тоги заедно с най-знатните от провинцията. Редът в дома му и в малките, и в големите неща се спазвал тъй грижливо и строго, че веднъж оковал пекаря, защото поднесъл на гостите хляб, различен от неговия; а свой любим либертин наказал със смърт, загдето прелъстил съпругата на един римски конник, въпреки че никой не се оплакал от това.

49. Честта му била опетнена само от връзката с цар Никомед, тежък и вечен позор, който му навлякъл всеобщи подигравки. Оставям настрана известните стихове на Лициний Калв[94]:

Всичко Витиния дето
имаше нявга, и тоз, който със Цезар бе спал.

Отминавам речите на Долабела и Курион Стари, в които Долабела го нарича „съперница на царицата“ и „постеля на царската лектика“, а Курион — „вертеп на „Никомед“ и „витински бордей“. Пропущам също едиктите, в които Бибул нарича своя колега „витинска царица, влюбена преди в царя, а сега в царската власт“. По това време, както разказва Марк Брут, и някой си Октавий, който поради слабоумието си говорел без никакви задръжки, пред многолюдно събрание нарекъл Помпей „цар“, а Цезар поздравил с името „царица“. А Гай Мемий го упреква, че на многолюден пир прислужвал на Никомед като виночерпец сред другите му любимци, и споменава имената на някои римски търговци, които присъствували там. Цицерон не само описал в някои писма как царските слуги завели Цезар в спалнята на царя, как там в пурпурна дреха се излегнал на златно ложе и как непорочността на потомъка на Венера била осквернена във Витиния; но и когато веднъж Цезар защищавал пред сената интересите на Ниса, дъщерята на Никомед, и припомнял всички услуги, оказани му от царя, Цицерон го прекъснал: „Моля те, остави това, всички знаят какво си му дал ти и какво ти е дал той.“ Накрая по време на галския триумф неговите войници между другите шеговити песни, с които съпровождали колесницата му, пеели и следната, станала много известна[95]:

Галия пред Цезар падна, Цезар пък — под Никомед
Ето Цезар триумфира, който Галия превзе —
Никомед не триумфира: а пък Цезар той превзе.

50. Всеобщо мнение е, че и лесно, и разточително се отдавал на страстите си; съблазнил много знатни жени, между тях Постумия, жената на Сервий Сулпиций, Лолия — на Авъл Габиний, Тертула— на Марк Крас, и дори Муция, жената на Гней Помпей. Основателно двамата Куриони, баща и син, и много други упреквали Помпей, че от властолюбие се оженил за дъщерята на човека, заради когото изгонил жена си, майка на трите му деца, и когото с въздишка наричал Егист[96]. Но повече от всички обинал Сервилия, майката на Марк Брут, и още в първото си консулство ѝ купил бисер за шест милиона сестерции, а през гражданската война освен другите подаръци при наддаване на търг ѝ отстъпил на безценица огромни имения. Когато мнозина се чудели на тази евтиния, Цицерон забелязал твърде остроумно: „Имайте пред вид, че покупката е на още по-ниска цена: отстъпена е една трета“; понеже съществувало подозрение, че Сервилия е свързала и дъщеря си Терция с Цезар[97]. 51. Та дори и жени от провинциите съблазнявал: това е ясно например от следното двустишие, припявано от войниците пак на галския триумф:

Граждани, жените крийте: водим ви плешив курвар!
Злато в Рим си взе назаем; в Галия го проеба.

52. Имал за любовници и царици, между тях мавританката Евноя, жена на Богуд[98]; според Назон обсипал и нея, и мъжа ѝ с много и големи подаръци. Но най-много от всички обичал Клеопатра: с нея пирувал до зори и заедно щели да отплават на нейния специален кораб с кабини през цял Египет чак до Етиопия, но войниците отказали да ги следват; накрая я повикал в Рим; отпратил я едва след като я отрупал с големи почести и подаръци и разрешил новороденият ѝ син да бъде наречен на негово име. Някои гръцки писатели съобщават, че приличал досущ на Цезар и по външност, и по походка; Марк Антоний потвърдил пред сената, че Цезар го признал за син и че Гай Маций, Гай Опий и дру-

гите приятели на Цезар знаят за това; от тях Гай Опий издал книга, в която доказвал, че момчето, посочено от Клеопатра, не е син на Цезар, сякаш това се нуждаело от защита и оправдание. Народният трибун Хелвий Цина признал пред много хора, че имал написан и приготвен законопроект, който Цезар му заповядал да внесе в негово отсъствие; с него на Цезар се разрешавало да има колкото и каквито иска жени за създаване на потомство. И накрая, за да не остане у никого съмнение в позорната му слава на развратник и прелюбодеец, ще припомня, че в една своя реч Курион Стари го нарекъл „мъж на всички жени и жена на всички мъже".

53. Че пиел извънредно малко, не отричали дори и неприятелите му. На Марк Катон принадлежат думите: „Цезар единствен от всички започна трезвен държавния преврат." А към храната бил дотолкова непридирчив, че според Гай Опий, когато веднъж домакинът поднесъл гранив зехтин вместо пресен и другите не го хапнали, единствен той продължил да си взема с най-голяма охота, да не би да излезе, че упреква домакина в небрежност или липса на обноски. 54. Честност не проявявал нито като военен, нито като магистрат. Според спомените на негови съвременници, като проконсул[99] в Испания изпросил пари от съюзниците си за погасяване на личните си дългове; някои градове на лузитанците плячкосал като неприятел, макар че те приели исканията му и отворили портите пред него. В Галия ограбвал пълни с оброчни дарове светилища и храмове на богове и разрушавал градове, по-често за плячка, отколкото заради някакво провинение; в резултат на това разполагал с толкова много злато, че го продавал в Италия и провинциите по три хиляди сестерции фунта.[100] По време на първото си консулство откраднал от Капитолия три хиляди фунта злато и го заместил със същото количество позлатена мед. Съюзи и царства продавал за пари, като само от Птолемей взел близо шест хиляди таланта за себе си и за Помпей. А след това чрез явни грабежи и светотатства поддържал разходите за гражданските войни, триумфите и зрелищата.

55. Като оратор и пълководец или достигнал, или надминал славата на най-видните. След обвинението

срещу Долабела единодушно бил причислен към най-добрите адвокати. Цицерон, като изброява ораторите в „Брут"[101], казва, че не знае оратор, превъзхождащ Цезар, и че неговата реч е изящна, блестяща, дори величествена и благородна; а на Корнелий Непот[102] пише за него следното: „Е, и кого от ораторите, които се занимават само със своето изкуство, ще поставиш пред него? У кого мислите са по-богати? У кого думите са по-красиви и по-изящни?" Изглежда, на млади години образец на красноречие му е бил Цезар Страбон[103], дори някои места от Страбоновата реч „В защита на сардинците" дословно е пренесъл в своята предварителна реч по обвинението на Долабела. Казват, че говорел с ясен глас, с пламенни движения и жестове, но не без изящество. Оставил е няколко речи, но някои му се приписват неоснователно. Август съвсем правилно смятал, че речта за Квинт Метел не е издадена от него самия, а по-скоро е записана от бързописци, които не успявали да го настигнат, докато говорел: в някои екземпляри дори намирам, че заглавието е не „За Метел", а „Речта, която написа за Метел", макар че в нея Цезар говори от свое име и защищава Метел и себе си срещу обвиненията на общи зложелатели. Август не смята също за негова речта пред войниците в Испания[104]; има впрочем две нейни версии: едната преди първото сражение, другата — преди второто; а според Азиний Полион[105] тогава той не е имал време за речи поради внезапното нападение на неприятелите. 56. Оставил е и „Записки" за своите дела през време на галската война и на гражданската война с Помпей. Не се знае точно кой е авторът на записките за александрийската, африканската и испанската война: едни посочват Опий, други — Хирций[106], допълнил последната недовършена книга на „Галската война". Цицерон, пак в „Брут", преценява така „Записките" на Цезар: „Написал е „Записки", които заслужават най-голяма похвала: прости, точни, привлекателни, сякаш от тях е свлечена дрехата на всички ораторски украси; но като е искал само да приготви материал за тези, които желаят да пишат история, може би е доставил удоволствие на някои глупци, които ще искат да понакъдрят съчинението му; а разумните хора след него няма да смеят да вземат перото." За съ-

щите „Записки“ Хирций заявява следното: „Всички ги одобряват толкова много, че изглежда, те по-скоро отнемат, отколкото дават възможност за проява на историците. Нашето възхищение от тази творба е по-голямо, отколкото на другите, защото те схващат колко добре и точно ги е написал, а ние знаем още и колко лесно и бързо.“ Азиний Полион смята, че са написани недостатъчно грижливо и не съвсем достоверно, защото Цезар е приемал лекомислено доверчиво сведенията за чуждите дела, а и много свои е предал погрешно — било умишлено, било поради неточност в спомените. Полион предполага, че е имал намерение да ги преработи и поправи. Оставил две книги „За аналогията“, още две книги „Срещу Катон“ и поема, озаглавена „Път“. Първото от тези съчинения написал при преминаването през Алпите, когато се връщал при войската от Цизалпинска Галия след приключване на съдебните заседания; второто — по времето около битката при Мунда; последното — докато пътувал двадесет и четири дни от Рим за Отвъдна Испания. Останали са също негови писма до сената и както изглежда, той пръв им е дал вид на книга със страници, докато консулите и военачалниците преди ги пишели само на големи листове от горе до долу. Запазени са и негови писма до Цицерон и до близките му по частни въпроси; ако в тях трябвало да съобщи нещо тайно, пишел го с шифър, тоест буквите били така разбъркани, че не образували никаква дума. За да се разшифрова и прочете, трябва да се замени всяка буква от азбуката с четвъртата след нея, тоест да се постави D вместо A и т. н. Говори се и за някои съчинения, които написал като младеж — „Похвали за Херкулес“, трагедия „Едип“, също и „Сборник сентенции“; всички тия книги Август забранил да се правят достояние на широката публика в едно съвсем кратко и ясно писмо до Помпей Макър, на когото бил възложил да уреди библиотеките.

57. Оръжието и ездата владеел много изкусно, бил невероятно издръжлив. В поход винаги предвождал войската, понякога на кон, по-често пеша, гологлав, независимо дали греело слънце, или валяло; огромни разстояния до сто мили на ден преодолявал невероятно бързо с наемна кола без багаж; ако му се изпречвали реки, преминавал ги или с плуване, или с помощта

на надути мехове, тъй че много често изпреварвал вестителите си. 58. Не може да се каже дали в походите си е проявявал повече предвидливост, или повече смелост; никога не превеждал войската си през удобни за засада пътища, преди да проучи внимателно местността; преминал в Британия само след като предварително се осведомил за пристанището, морския път и достъпа до острова. А когато разбрал, че лагерите в Германия са обсадени, преоблечен като гал, проникнал през постовете на неприятелите при своите. През зимата се отправил от Брундизий и Дирахий, като се измъкнал между неприятелските кораби; но понеже войските, на които заповядал да го следват, се бавели и напразно ги викал неколкократно, накрая сам тайно през нощта, завит в плащ, се качил на малък кораб; и не разкрил кой е, нито разрешил на кормчията да отстъпи пред бурята, докато вълните едва не ги потопили. 59. Никога религиозни скрупули не са го карали да изостави или забави някое начинание: когато по време на жертвоприношение жертвеното животно му избягало, не отложил настъплението срещу Сципион и Юба. Дори когато се подхлъзнал на слизане от кораба, лошото знамение обърнал на добро с думите: „Държа те, Африко!“ За да се подиграе на пророчествата, според които името на Сципионовци в тая провинция по повеление на съдбата носело щастие и непрестанни победи, държал при себе си в лагера един съвсем презрян човек от рода на Корнелиите, получил прякора Салцитон заради позорния си живот.

60. Сраженията водел не само по предварителен план, но и според случая, често веднага след преход, понякога в много лошо време, когато най-малко очаквали да тръгне насреща. Едва към края на живота си започнал да влиза в бой по-предпазливо: смятал, че колкото повече побеждава, толкова по-малко трябва да рискува, защото при победа няма да спечели толкова, колкото ще загуби при поражение. Разбиел ли врага, превземал също и лагера: така не давал никаква възможност на изплашените неприятели да се съвземат. При сражение със съмнителен успех нареждал да отстранят конете, най-напред неговия собствен, та като отнеме на войниците възможността за бягство, да ги принуди да устоят. 61. А имал забележителен кон, с

почти човешки крака и с копита, разцепени като пръсти; родил се в неговото имение и когато гадателите предсказали власт над целия свят за господаря му, отгледал го много грижливо и пръв го обяздил, понеже конят не понасял друг ездач; по-късно дори поставил негова статуя пред храма на Венера Прародителка[107]. 62. Отстъпващата бойна редица често сам връщал назад, изпречвал се срещу бягащите, задържал отделни войници, хващал ги за гърлото и ги обръщал към неприятеля — и то сред такава всеобща паника, че един знаменосец се нахвърлил върху му с острието на военния орел[108], а друг го оставил в ръцете му. 63. Не по-малка била неговата решителност и за това съществуват много примери. След битката при Фарсал изпратил напред войските към Азия и когато преминавал с малка товарна лодка през Хелеспонта[109], се натъкнал на своя противник Луций Касий с десет военни кораба; но не избягал, а се приближил и сам го подканил да се предаде — и Касий с молби на уста се прехвърлил при него. 64. В битката за един мост в Александрия при внезапен пробив на неприятелите бил изблъскан в една лодка; но понеже в нея се хвърлили много войници, скочил в морето, преплувал двеста стъпки до близкия кораб, вдигнал лявата си ръка, за да не се измокрят книжата, които държал, и влачейки със зъби плаща си, за да не стане плячка за неприятеля.

65. Войниците оценявал не според нравите или имота им, а единствено според тяхната храброст и се отнасял към тях колкото строго, толкова и снизходително. Впрочем строгост проявявал не навсякъде и не винаги, а само когато врагът бил съвсем наблизо: тогава въдворявал извънредно сурова дисциплина, не съобщавал предварително кога ще предприемат поход или битка, но държал войската в непрекъсната готовност и напрежение, за да може да я поведе внезапно, когато пожелае. Дори често го правел без нужда, особено през дъждовни и празнични дни. Много пъти нареждал да не го изпущат из очи, а сам внезапно се измъквал от лагера през деня или през нощта и удължавал прехода, за да измори изоставащите войници. 66. За да повдигне бойния дух на войниците, изплашени от слухове за неприятелските войски, не отричал и не намалявал опасността, а, напротив, я преувеличавал с измислици. Така, когато всички очаквали със страх пристигането на Юба, свикал войниците на събрание и казал: „Знайте, че след няколко дни царят ще пристигне с десет легиона, тридесет хиляди конници, сто хиляди леко въоръжени войници и триста слона. Затова някои трябва да престанат да разпитват и да правят предположения, а да повярват на това, което знам със сигурност; иначе ще заповядам да ги натоварят на най-вехтия кораб и ще ги пусна да вървят, накъдето ги отвеят ветровете."

67. Не на всички прегрешения на войниците обръщал внимание и не винаги налагал наказание, отговарящо на провинението; бегълците и бунтовниците преследвал и наказвал много сурово, а към останалите бил снизходителен. Понякога след голяма битка и победа ги освобождавал от всички задължения и им разрешавал напълно свободно да се отдават на удоволствия, като се хвалел, че неговите войници могат добре да се сражават и когато са намазани с благовонни масла. Пред събранието ги наричал не „войници", а по-ласкателно — „съратници"; грижел се много за снаряжението им, подарявал им оръжие, украсено със злато и сребро — и за радост на очите, и за да го държат по-здраво по време на сражение, от страх да не го загубят; обичал ги толкова силно, че като чул за поражението на Титурий[110], си пуснал брада и дълга коса и не се подстригал, преди да отмъсти на неприятеля. 68. Така успял да ги направи изключително предани и храбри. Когато започнал гражданската война, центурионите на всички легиони му предложили да въоръжат по един конник от собствените си спестявания, а всички войници му обещали безвъзмездна служба без храна и заплата, като по-богатите поели издръжката на по-бедните. През време на тази продължителна война никой не се отметнал от него; а мнозина пленени предпочитали да умрат, отколкото да се бият срещу Цезар. Глада и лишенията понасяли много твърдо не само когато били обсадени, но и когато те самите обсаждали; а Помпей, като видял в укреплението на Дирахий хляба от трева, с който залъгвали глада си, казал, че има работа с диви животни, и заповядал по-бързо да го махнат и на никого да не го показват, да не би търпението и твърдостта на врага да

сломят духа на неговите войници. Доказателство за тяхната голяма храброст е това, че след единственото неуспешно сражение, при Дирахий, сами поискали да бъдат наказани, та Цезар трябвало по-скоро да ги успокоява, отколкото да ги наказва. В други сражения, макар и с по-малочислени сили, лесно побеждавали многобройни неприятелски войски. Една-единствена кохорта от шестия легион, охраняваща укрепление, задържала четири легиона на Помпей в продължение на няколко часа[111], макар че почти всички били пронизани от град вражески стрели — във вала били намерени сто и тридесет хиляди. Всичко това няма да предизвика учудване, ако си припомним и подвизите на отделни войници, на центуриона Касий Сцева или на войника Гай Ацилий, да не говоря за другите. Сцева, с извадено око, пронизан в бедрото и рамото, с щит прободен от сто и двадесет удара, продължил да пази вратата на повереното му укрепление. Ацилий в морската битка при Масилия се хванал за кърмата на неприятелски кораб с дясната си ръка, а когато му я отсекли, скочил на кораба и се втурнал само с щит срещу врага, подражавайки на прославения сред гърците Кинегир[112].

69. Бунтове през десетте години на галските войни не вдигнали ни веднъж, през време на гражданските — няколко пъти, но бързо се връщали към дълга си не само поради снизходителността на Цезар, но и поради неговия авторитет: защото той не само никога не отстъпвал пред бунтовниците, но дори им се противопоставял; целия девети легион разпуснал с опозоряване при Плаценция[113], макар че Помпей още не бил разбит; и едва след дълги и унизителни молби го свикал отново, като предварително наказал подстрекателите. 70. В Рим войниците от десетия легион с големи заплахи искали уволнение и награди, макар че това застрашавало града и войната в Африка била в разгара си: въпреки че приятелите му го разубеждавали, без колебание отишъл при тях и ги разпуснал, наричайки ги „граждани“ вместо „войници“: но с тази единствена дума успял да ги настрои и привлече към себе си и те веднага завикали, че са негови войници, и доброволно го последвали в Африка въпреки отказа му; но все пак на най-размирните отнел една трета от обещаната земя и плячка.

71. Преданост и вярност към своите клиенти проявявал още като млад. Знатния младеж Масинта защищавал срещу цар Хиемпсал[114] толкова разпалено, че по време на спора хванал за брадата царския син Юба; а когато решили, че клиентът му трябва да заплати налог, измъкнал го от ръцете на стражите, дълго го укривал в дома си, а като тръгвал след преторството си за Испания, го извел, скрит в носилката си, сред група изпращачи и фасциите на ликторите.

72. Към приятелите си се отнасял с голяма отстъпчивост и доброта: когато веднъж Гай Опий пътувал с него през дълбоки гори и внезапно заболял, Цезар му отстъпил единственото място в една колиба, а сам спал на земята под открито небе. Щом взел властта, някои хора от най-ниско потекло издигнал до най-почетни длъжности; а на упреците отговорил направо, че дори разбойници и главорези да му помагали да запази достойнството си, и на тях щял да се отблагодари по същия начин.

73. Обратно, никога не враждувал тъй ожесточено, че да не може при пръв удобен случай и на драго сърце да прекрати враждата. Гай Мемий, на чиито остри речи отговорил със същата язвителност, подкрепил скоро след това при кандидатирането му за консул. На Гай Калв, който го подиграл с епиграми, а след това се мъчел да се сдобри с него, писал пръв и по своя воля; Валерий Катул[115] го опозорил завинаги със стиховете си за Мамура[116] и Цезар признавал това; но в деня, когато Катул му се извинил, го поканил на обяд, а с баща му продължавал да поддържа обичайните приятелски връзки. 74. И когато отмъщавал, проявявал природната си мекота: пред пиратите, които го пленили, се бил заклел, че ще ги разпъне на кръст: но когато ги хванал, заповядал първо да ги убият и тогава да ги разпънат. Корнелий Фагита го издебнал една нощ, както се криел болен[117], и само срещу откуп не го предал на Сула: Цезар въобще не му отмъстил; секретаря си Филемон, който обещал на противниците да го отрови, наказал със смърт, но без мъчения. Призован за свидетел срещу Публий Клодий, който прелъстил жена му Помпея и бил даден под съд за оскверяване на свещените обреди, казал, че не знае нищо, макар че майка му Аврелия и сестра му Юлия били разкрили

най-искрено всичко пред същите съдии. Запитали го защо тогава се е развел с жена си, а той отговорил: „Защото смятам, че моите близки трябва да са чисти не само от престъпление, но и от подозрение.“ 75. Учудваща умереност и снизходителност проявявал и в гражданската война, и след победата. Помпей обявил за свои врагове тези, които не застанат на страната на републиката, а Цезар провъзгласил, че които се въздържат и не застанат на ничия страна, ще смята за свои приятели. На всички, на които раздал чинове по препоръка на Помпей, дал възможност да преминат на негова страна. Когато при Илерда[118] уговаряли условията за предаването и двете войски били в непрекъснато общуване и връзки, Афраний и Петрей внезапно променили решението си и избили всички Цезарови войници, които хванали в лагера; но Цезар не си позволил да отвърне на вероломството с вероломство. В битката при Фарсал призовал да бъдат пощадени римските граждани и след това разрешил на всеки от своите войници да спаси по един от противниците. Няма загинали извън сражение освен Афраний, Фауст и младия Луций Цезар[119]; но и те, както се смята, не били убити по негова воля, макар че първите двама, след като получили опрощение, отново вдигнали оръжие срещу него, а третият с меч убил много жестоко неговите либертини и роби и съсякъл дори животните, приготвени за народно зрелище. Накрая в последните си години позволил на всички, дори на тези, на които не бил още простил, да се върнат в Италия и да заемат държавни и военни длъжности; дори статуите на Луций Сула и Помпей, свалени от народа, наредил да бъдат поставени отново; а по-сериозните кроежи против себе си или злословията предпочитал да ограничава, отколкото да наказва. При разкриване на заговори и нощни сборища се задоволявал да съобщи с едикт, че е знаел за тях; тия, които го хулели, само предупредил пред събранието да не продължават повече; клеветническата книга на Авъл Цецина и злостните стихове на Питолай, които накърнили репутацията му, приел спокойно, като обикновен гражданин. 76. Натежали обаче други дела и думи, поради което се смята, че е злоупотребил с властта и заслужено е бил убит. Не само приел прекомерни почести: няколко консулства подред, пожизнена диктатура, надзор на нравите, титлите „император“ и „отец на отечеството“, статуя между царските статуи и подиум в орхестрата, но позволил и да му присъдят привилегии, въздигащи го над обикновените смъртни: златно кресло в сената и в съда, свещена колесница и носилка на цирковите процесии[120], храмове, олтари, статуи до тези на боговете[121], свещено ложе за жертвоприношение на боговете, жрец за неговия култ, нова колегия на жреците луперци[122], назоваване на месец по негово име; всички длъжности вземал и раздавал по собствено желание. В третото и четвъртото консулство управлявал номинално, като се задоволявал с диктаторската власт, която му била гласувана едновременно с консулствата; и през двете години поставял на свое място по двама консули за последните три месеца, така че в останалото време не се свиквали никакви народни събрания освен за избор на народни трибуни и едили; вместо преторите назначил префекти, които да ръководят работите в града в негово отсъствие. При внезапната смърт на един консул един ден преди Нова година дал на някакъв кандидат свободното място за няколко часа. Със същото своеволие и противно на традицията назначил за много години магистрати, отредил консулски знаци на десет бивши претори, приел в сената граждани, получили неотдавна гражданско право, между тях някои полудиви гали. Грижата за сеченето на монети и за държавните данъци възложил на свои роби[123]. Управлението и командуването на трите легиона, оставени в Александрия, поверил на любимеца си Руфион, син на негов либертин. 77. Не по-малко дръзки били публичните му изказвания, за които пише Тит Ампий: „Републиката е нищо, едно име без тяло и лик“; „Сула е бил голям невежа, щом се е отказал от диктатурата“; „хората трябва да говорят с мен по-обмислено и всичко, което казвам, да приемат като закон“. В арогантността си стигнал дотам, че когато веднъж харуспексът[124] известил, че поличбата е злокобна, понеже жертвеното животно нямало сърце, заявил, че пожелаел ли, предзнаменованието щяло да бъде по-щастливо и че нямало защо да се смята за чудо липсата на сърце у едно добиче.

78. Но най-голяма, смъртна омраза предизвикал със следната постъпка: сенаторите, които в пълен състав

се явили пред него с много и най-почетни постановления, приел седнал пред храма на Венера Прародителка. Според някои се опитал да стане, но го задържал Корнелий Балб; според други изобщо не се опитал, дори погледнал съвсем не приятелски Гай Требаций, който го поканил да стане. Това му поведение се сторило още по-обидно поради това, че когато самият той минавал триумфиращ покрай трибунските места и Понций Аквила единствен от всички не станал, му извикал разгневен: „Трибуне Аквила, може би ще ми поискаш и републиката да възстановя!“ И няколко дена наред давал на всички обещания все с уговорката: „Ако Понций Аквила няма нищо против.“ 79. Към голямата обида, която нанесъл на сената с откритото си презрение, прибавил друга много по-дръзка постъпка. Когато след жертвоприношението за Латинските игри[125] се връщал сред необикновено бурни народни приветствия, някакъв човек от тълпата поставил на статуята му лавров венец, обвит с бяла лента[126]; народните трибуни Епидий Марул и Цезеций Флав заповядали да свалят лентата от венеца, а човека да хвърлят в тъмница. Цезар, обиден — дали защото намекът за царска власт бил приет враждебно, или защото, както казвал, му отнели славата да откаже сам, — укорил строго трибуните и ги лишил от власт. Оттогава не успял да разсее лошото мнение, че се стреми да получи титлата цар, макар когато веднъж народът го поздравил с това име да отговорил, че е Цезар, а не цар; а на Луперкалиите, когато бил пред трибуната, консулът Антоний на няколко пъти слагал диадема на главата му, но той я отхвърлил и я изпратил в Капитолийския храм на Юпитер Всеблаг и Всемогъщ[127]. Освен това се носели слухове, че имал намерение да се пресели в Александрия или в Троя; да пренесе там всички държавни богатства; Италия да обезсили, като набере всички годни за служба; управлението на Рим да възложи на приятели; говорело се също така, че на следващото заседание квиндецимвирът[128] Луций Кота щял да внесе предложение Цезар да бъде провъзгласен за цар, защото в сибилинските книги е написано, че само цар може да победи партите. 80. По тази именно причина — за да не бъдат принудени да одобрят това предложение — съзаклятниците побързали да изпълнят плана си.

Преди се сговаряли на различни места, най-често по двама-трима; сега всички обединили целите си в една, а и народът вече не се радвал на положението, тайно и явно хулел единовластието и търсел освободители. Когато чужденци били допуснати в сената, се появило анонимно обявление: „За благото на държавата[129]: никой да не показва на новите сенатори пътя към курията!“ А сред народа се пеела следната песен:

Галите в триумф поведе Цезар, после — в курията.
Снеха гащите широки, тога с пурпур сложиха[130].

Квинт Максим, допълнително избран консул за три месеца, влизал в театъра и ликторът подканил да го поздравят по обичая: от всички страни се раздали викове, че не е консул. След отстраняването на трибуните Цезеций и Марул на следващите избори били открити много гласове, в които ги посочвали за консули. Под статуята на Луций Брут[131] написали: „Ех, само да беше жив!“, а под статуята на Цезар:

Брут царете ни изгони и затуй бе консул пръв.
Тоз изгони консулите: най-накрая стана цар.

Заговор срещу него организирали повече от шестдесет души, начело с Гай Касий, Марк и Децим Брут. Отначало се колебаели: дали да го нападнат в две групи на Марсово поле по време на изборите, докато призовава трибите към гласуване — едните да го бутнат от моста[132], а другите да го поемат отдолу и да го заколят; или пък да го издебнат на Свещения път или на влизане в театъра; а когато сенатът обявил следващото си заседание на мартенските иди (15 март) в курията на Помпей[133], веднага решили, че това е най-подходящото време и място.

81. А на Цезар предстоящото убийство предвещали недвусмислени знамения. Няколко месеца преди това ветераните, преселили се в Капуа по Юлиевия закон, разрушавали стари гробници, за да построят вили, и тъй като намерили в тях няколко съда старинна изработка, работели много усърдно; а в гробницата, където според преданието бил погребан Капис, основателят на Капуа, открили бронзова плочка, на която с

гръцки букви на гръцки език било написано следното: „Щом бъдат изровени костите на Капис, потомък на Юл ще падне от ръката на ближни и после Италия с кръв ще плати за смъртта му“. Източник на тази история е Корнелий Балб, много близък приятел на Цезар, затова нека никой не я смята за празна измислица; през следващите дни научил, че стадото коне, които при преминаването на Рубикон посветил на бога на реката и пуснал да бродят без пазач, упорито отказвали храна и проливали сълзи. Когато принасял жертва, гадателят Спурина го посъветвал да се пази от опасност, която ще излезе наяве не по-късно от мартенските иди. Един ден преди идите едно мушитрънче с лавровo клонче в човката, преследвано от рояк различни птици от близката горичка, долетяло в курията на Помпей и там било разкъсано. В нощта преди убийството видял насън, че лети над облаците, а после стиска десницата на Юпитер; а жена му Калпурния сънувала, че се срутва покривът на къщата им и че в нейния скут пробождат мъжа ѝ; изведнъж вратите на спалнята им сами се разтворили широко.

Поради всички тия предупреждения, а и понеже се чувствувал зле, дълго се колебал дали да не остане в къщи и да отложи работата в сената; но накрая Децим Брут го убедил да не лишава от присъствието си многолюдното събрание, което вече отдавна го чакало; и около десет часа излязъл; някакъв минувач му подал писмо, разкриващо заговора, но той го сложил при молбите, които държал в лявата си ръка, за да го прочете по-късно. След като принесъл в жертва няколко животни, без да получи благоприятни предзнаменования, въпреки лошия знак, влязъл в курията; а Спурина подиграл и обвинил в лъжа, защото мартенските иди вече били настъпили, а беда не му се случила; но Спурина отвърнал, че наистина били настъпили, но не били отминали. 82. Щом седнал, съзаклятниците го заобиколили, уж да го поздравят. Цимбер Тилий, който се бил нагърбил да започне пръв, веднага се приближил, уж да го помоли за нещо; и когато Цезар поклатил отрицателно глава и с жест му дал знак да остави за после, той го хванал за тогата на раменете; Цезар вика: „Това е вече насилие!“ — и тогава един от братята Каска го пробожда изотзад, малко по-долу от гърлото.

Цезар хванал Каска за ръката, пронизал я със стилото[134] си, опитал се да скочи, но друг удар го задържал; и когато разбрал, че отвред към него са насочени голи ками, закрил глава с тогата, а с лявата ръка свлякъл диплите ѝ до петите, та да умре по-пристойно, със закрито додолу тяло; и тъй го пронизали с двадесет и три удара и само при първия издал стон, но дума не продумал все пак; някои предават, че когато Марк Брут се втурнал срещу него, казал му на гръцки: „И ти ли, сине мой?“ Всички се разбягали и той дълго останал да лежи полумъртъв, докато накрая го поставили на носилка с увиснала настрана ръка, и трима роби го отнесли в къщи. Лекарят Антистий установил, че от многото рани само една била смъртоносна — втората в гърдите.

Съзаклятниците възнамерявали да хвърлят тялото на убития в Тибър, да конфискуват имуществото му и да отменят всички негови закони, но се отказали от страх пред консула Марк Антоний и началника на конницата Лепид. 83. По искане на тъста му Луций Пизон в дома на Антоний било отворено и прочетено завещанието, което направил в Лавиканската вила на септемврийските иди (13 септември) предишната година и предал за съхранение на главната весталка. Квинт Туберон съобщава, че от първото си консулство до началото на гражданската война оставял за наследник Гней Помпей и съобщавал това пред събрание на войниците; но в последното завещание посочвал за наследници трима внуци на своите сестри: Гай Октавий на три четвърти от наследството, а Луций Пинарий и Квинт Педий — на останалата една четвърт; в края на завещанието осиновявал Гай Октавий и му давал своето име; много от убийците посочвал за опекуни на сина си, ако такъв му се роди; а Децим Брут дори бил между наследниците от втора степен. На целия народ завещавал градините край Тибър, а на всеки граждани по триста сестерции.

84. В обявения за погребението ден на Марсово поле до гробницата на Юлия била издигната погребална клада, а пред трибуната — позлатено светилище, подобно на храма на Венера Прародителка; в него имало ложе от слонова кост, постлано със злато и пурпур, а до главата — стълб с дрехата, в която бил убит. И

понеже процесните на тези, които носели погребални дарове, явно нямало да могат да минат за един ден, наредено било всеки без определен ред да ги занесе на Марсово поле, по който път желае. На погребалните игри пеели стихове, които будели скръб и негодуване заради убийството му:

Нима спасих ги, за да ме убият те? —

от „Спора за оръжията“ на Пакувий и подобни от „Електра“ на Ацилий[135]. Вместо похвална реч консулът Антоний наредил глашатай да прочете сенаторското решение, с което на Цезар били присъдени всички човешки и божески почести, и клетвата, с която всички се обвързвали да пазят живота на едного; към това прибавил няколко думи от себе си. Погребалното ложе занесли пред трибуната на форума настоящи и бивши магистрати. Докато едни настоявали да го изгорят в храма на Юпитер Капитолийски, а други — в курията на Помпей, внезапно двамина, препасани с мечове и с по две копия в ръце, го подпалили с горящи восъчни факли — и веднага цялата тълпа струпала наоколо сухи клони, съдийски кресла, скамейки и всички донесени дарове. След това флейтистите и актьорите смъкнали одеждите от неговите триумфи, които били облекли за случая, разкъсали ги и ги хвърлили в пламъците; ветераните от легионите хвърляли оръжието, с което се били приготвили за погребението, а много жени — украшенията си и медальоните и претекстите на децата[136].

Сред такава огромна всеобща скръб многобройните чужденци го оплаквали на групи, всяка по своя обичай, най-вече юдеите, които в продължение на няколко нощи се събирали при кладата. 85. Веднага след погребението хората от простолюдието се втурнали с факли към дома на Брут и Касий и едва били отблъснати; срещнатия Хелвий Цина объркали по име с Корнелий Цина, когото търсели, защото предния ден бил произнесъл остра реч срещу Цезар; убили го и понесли главата му, забучена на копие. След това поставили на форума масивна колона от нумидийски мрамор, висока около двадесет стъпки, с надпис: „На отеца на отечеството.“ До тази колона дълго време принасяли

жертви, давали оброци или разрешавали спорове, като се кълнели в името на Цезар.

86. У някои свои близки Цезар оставил подозрението, че не желаел да живее повече, че нехаел за слабото си здраве; затова не обръщал внимание нито на божите поличби, нито на приятелските съвети. Според някои бил се доверил дотолкова на последното сенатско решение и на клетвата за вярност, че дори отстранил съпровождащата го охрана от испанци мечоносци. Според други, напротив, предпочел веднъж да се изложи на дебнещите го отвред засади, отколкото да се пази непрекъснато. Както предават, често казвал, че животът му бил от по-голямо значение за държавата, отколкото за него самия; вече отдавна бил спечелил достатъчно власт и слава; ако нещо се случело с него, държавата нямало да остане спокойна, а щяла да бъде въвлечена в много по-тежки граждански войни. 87. Но всички са единодушни, че тази смърт почти напълно отговаряла на желанието му: когато веднъж четял у Ксенофонт как Кир на смъртно легло давал наставления за своето погребение[137], презрял такава бавна смърт и пожелал неговата да бъде внезапна и бърза; в деня преди убийството, когато по време на обяда у Марк Лепид разговаряли коя смърт е най-добрата, казал, че предпочита внезапната и неочакваната.

88. Загинал на петдесет и шест годишна възраст; към боговете го причислило не само официалното решение на сената, но и убеждението на народа. А на първите игри, които наследникът му Август устроил в чест на обожествяването му, в продължение на седем дни блестяла опашата звезда, изгряваща около час преди залез слънце: и вярвали, че това е душата на Цезар, приет на небето; затова го изобразяват със звезда над главата. Курията, в която бил убит, решили да зазидат, а мартенските иди да назоват „ден на отцеубийство“ и на този ден никога да не се правят сенатски заседания.

89. От убийците му почти никой не живял повече от три години след това и не умрял от естествена смърт. Всички били осъдени и загинали по различен начин — едни при корабокрушение, други в сражение; а някои със същата кама, с която погубили Цезар, отнели собствения си живот.

КНИГА ВТОРА

БОЖЕСТВЕНИЯТ АВГУСТ

ПРЕВЕЛА ИВАНКА ПОПОВА

1. Родът на Октавиите, както говорят много неща, някога бил сред първите във Велитра[1]: и една улица в най-оживената част на града отдавна носи името „Октавиева“, и показват там олтар, посветен на един от Октавиите, вожд в пограничната война; ведпъж, докато принасял жертва на Марс, внезапно съобщили за неприятелско нападение: грабнал от огъня полусуровите вътрешности на животното, принесъл ги в жертва,[2] впуснал се в бой и се върнал победител; съществува дори официално постановление и занапред вътрешностите на жертвите да се принасят на Марс по същия начин, а останалите им части да се дават на Октавиите. 2. Този род бил въведен в сената от Тарквиний Стари сред низшите родове; сетне причислен от

Сервий Тулий към патрицианските[3]; впоследствие преминал към плебеите и след много време божественият Юлий отново го прехвърлил към патрициите. Пръв от този род Гай Руф бил избран чрез народно гласуване за магистрат. Този квестор имал двама сина, Гней и Гай; от тях водят потеклото си двата клона от фамилията на Октавиите, които се различавали по положение: Гней и всички след него изпълнявали най-висши длъжности, а Гай и неговите потомци, по волята на съдбата или по собствено желание, останали конници чак до бащата на Август. Прадядото на Август по време на Втората пуническа война[4] служил като военен трибун в Сицилия под командуването на Емилий Пап; дядо му се задоволил с длъжности в муниципията и в охолство доживял спокойни старини. Но тези сведения дават други; а самият Август пише само, че произхожда от стар и богат конницки род, в който първият сенатор бил баща му. Марк Антоний споменава с неодобрение, че прадядо му бил либертин, въжар от околностите на Турии[5], а дядо му лихвар. Нищо повече не съм научил за прадедите на Август по бащина линия.

3. Баща му Гай Октавий още от млад бил толкова богат и уважаван, че се чудя, дето някои го изкарват лихвар и човек, раздавал подкупи при изборите в комициите: защото израснал в охолство, а длъжности и лесно получавал, и отлично ги изпълнявал. След преторството получил по жребие Македония и пътувайки за там, по извънредно поръчение на сената разбил останалите бегълци от отрядите на Спартак и Катилина, които владеели Турийската област. Управлявал провинцията колкото справедливо, толкова и смело: разбил в голямо сражение бесите и траките, а със съюзниците се отнасял така добре, че Марк Цицерон в запазените писма до брат си Квинт, който управлявал по същото време безуспешно Азия, го насърчава и съветва по отношение на съюзниците да следва примера на своя съсед Октавий. 4. На връщане от Македония починал внезапно, преди да може да се кандидатира за консул; оставил три деца: от Анхария — Октавия Старата и от Ация — Октавия Младата и Август; Ация била дъщеря на Марк Аций Балб и Юлия, сестрата на Гай Цезар. Балб по бащина линия бил от Арриция и в рода си имал прадеди сенатори, а по майчина линия бил в най-близко роднинство с Помпей Велики; бил претор, а после като член на комисията на двадесетте участвувал в разделянето на кампанската земя между народа според Юлиевия закон[6]. Но Антоний, говорейки с презрение за майчиния род на Август, го нападал, че прадядо му бил от Африка и държал в Арриция първо дюкян за благовония, после фурна. А Касий Пармски в едно писмо хули Август като внук не само на хлебар, но и на лихвар: „Брашното за твоята майка е от най-едромелещата мелница в Арриция; умесил го е нерулонски[7] лихвар с изцапани от пари ръце."

5. Август е роден по време на консулите Марк Тулий Цицерон и Гай Антоний, на деветия ден преди октомврийските календи (23 септември), малко преди изгрев слънце, в района на Палатинския хълм, на Волските глави[8], където сега има светилище, построено скоро след неговата смърт. В протоколите на сената е записано, че младият патриций Гай Леторий, молейки да смекчат тежкото му наказание за прелюбодействие, освен на младостта и знатното си потекло се позовал пред сенаторите и на това, че бил владетел и, тъй да се каже, пазител на земята, която първо докоснал божественият Август при раждането си[9]; и помолил да му простят в името на този негов собствен и особен бог; тази част на дома му обявили с декрет за светилище. 6. И досега показват мястото, където е отгледан, в дядовото му имение близо до Велитра — една съвсем малка стаичка, по-скоро килер, а местните жители смятат, че там се бил родил. Влизането в нея е позволено от религията само по необходимост и след очистване, а има старо поверие, че непочтителните посетители изпадат в ужас и страх; и това се потвърдило съвсем скоро: когато новият притежател на вилата, случайно или от любопитство, решил една нощ да преспи там, станало така, че след няколко часа през нощта неочаквана и незнайна сила го прогонила оттам и го намерили полумъртъв ведно с постелята пред вратата.

7. На млади години му дали прякора „Турнец" в памет на рода на прадедите му или за победата, която скоро след неговото раждане баща му Октавий спечелил срещу бегълците-роби в Турийската област. Този прякор предавам напълно сигурен, понеже намерих негово старо детско изображение от бронз, на което това

име е изписано с вече почти изтрити железни букви; подарих го на императора[10] и той го тачи като светиня между Ларите[11] на спалнята си. Марк Антоний в писмата си често го нарича „Туриеца“, за да го обиди; а Август му отговаря само, че се учудва, дето вместо обидни думи му подхвърля старото име. След това по завещанието на правуйчо си приел името Гай Цезар, а по предложение на Мунаций Планк — титлата Август; а според някои трябвало да бъде назован Ромул, като втори основател на града; но надвило предложението да бъде наречен Август — една не само нова, но и повъзвишена титла; защото оброчищата и местата за авгурски наблюдения се наричат „августа“ (величави) било от думата „увеличение“, или от „птичи полет и кълване“; това посочва и Ений[12] в стиха:

Чутният Рим основан бе по знак на орли величави.

8. Четиригодишен загубил баща си. На дванадесет произнесъл публично похвална реч за починалата си баба Юлия. Четири години по-късно, след обличане на мъжката тога, на африканския триумф на Цезар бил удостоен с военни отличия, въпреки че поради младостта си не участвувал във войната. Правуйчо му потеглил веднага след това за Испания срещу синовете на Гней Помпей; още ненапълно възстановен след тежка болест, го последвал с малка свита по обсадени от враговете пътища и дори претърпял корабокрушение; с това спечелил разположението на Цезар, а малко покъсно и одобрението му за другите си качества, както и за енергичността в похода.

Когато Цезар след завладяването на Испания готвел поход най-напред срещу даките, а след това срещу партите, изпратил го предварително в Аполония[13]; там Август се отдал на занимания по различни науки. Щом научил, че Цезар е убит, а той самият е негов наследник, дълго се колебал дали да не помоли за помощ най-близките легиони, но отхвърлил това намерение като прибързано и ненавременно. Прочее върнал се в Рим и влязъл във владение на наследството въпреки колебанията на майка си и упоритите възражения на пастрока си, консула Марций Филип. Оттогава, след като организирал войските, управлявал държавата най-

напред заедно с Марк Антоний и Марк Лепид в продължение на дванадесет години, после само с Антоний, а накрая четиридесет и четири години сам.

9. Изложих в общи линии събитията в живота му, а сега ще ги проследя поотделно, но не в хронологичен ред, а според вида им, за да може да бъдат показани и разбрани по-ясно.

Граждански войни водил пет на брой — при Мутина, Филипи, Перузия, Сицилия и Акций;[14] от тях първата и последната били срещу Марк Антоний, втората — срещу Брут и Касий, третата — срещу Луций Антоний, брат на триумвира, и четвъртата — срещу Секст Помпей, син на Гней Помпей. 10. За начало и причина на всички войни привеждал неотменимото задължение да отмъсти за смъртта на правуйчо си и да защищава неговите дела. Веднага щом се върнал от Аполония, решил да употреби сила срещу неподготвените Брут и Касий; но понеже те усетили опасността и тайно избягали, се обърнал към закона, за да ги обвини в убийство в тяхно отсъствие. Игрите за победата на Цезар, които не посмели да устроят натоварените с това задължение хора, дал сам и за да може по-уверено да осъществи и останалите си планове, се кандидатирал за мястото на починалия тогава народен трибун, въпреки че бил патриций и не бил още станал сенатор. Но понеже консулът Марк Антоний, от когото очаквал най-голяма подкрепа, се противопоставил на опитите му и за присъждане дори на обичайните и законни права му искал огромни суми, преминал на страната на оптиматите; добре разбирал, че те ненавиждат Антоний най-вече загдето обсадил Децим Брут в Мутина, и се опитвал да го изгони с оръжие от тази провинция, дадена му от Цезар с одобрението на сената. Затова, както го посъветвали, пратил на Антоний наемни убийци, но понеже измамата била разкрита, страхувайки се на свой ред за себе си, с най-щедри възнаграждения събрал ветераните, за да защищават него и държавата; а когато му наредили като пропретор да застане начело на събраната войска и заедно с новите консули Хирций и Панса да помогнат на Децим Брут, за три месеца приключил поверената му война с две сражения. Според Антоний в първото сражение избягал и се явил едва на следния ден без плащ и кон, а във второто, както е

добре известно, не само командувал, но и се бил и в разгара на боя, когато знаменосецът на неговия легион бил тежко ранен, поел орела и дълго го носил на рамо. 11. В тази война, след като Хирций загинал в боя, а Панса — малко след това от раните си, тръгнал слух, че и двамата са убити по негова заповед, та като прогони Антоний и лиши държавата от консули, сам да се разпорежда с победоносните войски. Наистина смъртта на Панса била толкова подозрителна, че лекарят Гликон бил задържан, понеже според някои бил сложил отрова в раната му. Аквилий Нигер твърди, че другият консул, Хирций, бил убит от самия Август в бъркотията на боя. 12. А когато разбрал, че след бягството си Антоний бил подкрепен от Марк Лепид и че другите военачалници и войската взели тяхна страна, веднага изоставил оптиматите. За да оправдае тази промяна, набедил някои от тях за думите и делата им: уж едни подхвърляли, че е момченце, а други — че трябвало да го почитат с въздигане до небесата, та да не се налага да се отплащат на него и ветераните му според заслугите им[15]. За да подчертае колко съжалява за предишния си политически съюз, наложил голяма глоба на жителите на Нурсия[16], загдето издигнали с държавни средства паметник на загиналите при Мутина с надпис: „Те паднаха за свободата"; и понеже не могли да платят сумата, ги изгонил от града.

13. В съюз с Антоний и Лепид завършил войната при Филипи с две сражения, въпреки че бил слаб и болен; в първото бил изтласкан от лагера и едва се спасил с бягство при крилото на Антоний. След победата не проявил снизходителност, а изпратил главата на Брут в Рим, за да я хвърлят пред статуята на Цезар, и свирепо се разправил с всички видни пленници, като не пестял и обидни думи. Когато един от тях смирено го молел да бъде погребан, той, както разправят, отговорил: „С това птиците ще се разпореждат"; други двама, баща и син, молели за пощада; заповядал да теглят жребий или да играят на пръсти[17] кой от тях да бъде помилван; и присъствувал на смъртта на двамата, понеже след като бащата се пожертвувал, синът сам сложил край на живота си. Затова, когато превели останалите оковани, а между тях бил и Марк Фавоний, известният подражател на Катон, те поздравили Антоний с титлата[18] император, а Август най-позорно наругали в лицето.

Когато след победата си разделили задълженията, Антоний се заел да установи ред на Изток, а Август — да върне в Италия ветераните и да ги разсели в земите на муниципиите; но не спечелил доверието нито на земевладелците, нито на ветераните: едните се оплаквали, че ги гони от земите им, а другите — че не им дава толкова, колкото очаквали за заслугите си. 14. По това време Луций Антоний замислял преврат, уповавайки се на консулската си длъжност и на силата на брат си: Август го принудил да избяга в Перузия и с глад го заставил да се предаде, но и самият той се изложил на много големи опасности и преди войната, и в хода на самата война. Веднъж по време на театрално представление видял обикновен войник да седи в редиците, определени за конниците, и заповядал на един слуга да го изкара оттам; негови недоброжелатели пуснали слух, че измъчвал войника и го убил; сам едва не загинал от ръцете на стеклите се възмутени войници. Спасило го единствено това, че търсеният войник изведнъж се появил здрав и читав. А жертвоприношението му под стените на Перузия било прекъснато от тълпа гладиатори, нападнали го внезапно от града. 15. След падането на града наказал мнозина, а тези, които се опитвали да молят милост или да се оправдават, пресичал с думите: „Трябва да умреш!" Някои пишат, че избрал триста души от предалите се конници и сенатори и ги заколил като жертвени животни на мартенските иди пред олтара на божествения Юлий; други разказват, че съзнателно се стремял към война, та като даде възможност и за присъединяване към Луций Антоний, да се разкрият тайните му врагове и тия, които стоят на негова страна повече от страх, отколкото от желание; а като ги победи и конфискува техните имущества, да раздаде на ветераните обещаните награди.

16. Сицилийската война започнал най-напред, но я протакал и често прекъсвал ту за да възстанови флотата, която загубвал при корабокрушение на два пъти, и то през лятото, ту понеже по искане на народа сключил мир поради прекъсване на продоволствието и усилващия се глад. А когато накрая корабите били напъл-

но възстановени и двадесет хиляди либертини седнали зад греблата, устроил при Бая Юлиевото пристанище като съединил с морето Лукринското и Авернското езеро[19]. След като тук обучавал цяла зима войската си, победил Помпей между Мила и Навлох[20], а малко преди сражението заспал толкова дълбоко, че трябвало приятелите да го събудят, за да даде сигнал за бой. Мисля, че това е дало повод на Антоний да го подиграва, че дори не смеел да погледне построената флота, а лежал по гръб и не мърдал, зяпал небето и едва след като Марк Агрипа[21] обърнал в бягство неприятелските кораби, станал и се явил пред войската. Други го обвиняват за казаното и стореното от него при крушението на флотата; бил извикал, че напук на Нептун ще победи, а на следващите циркови игри махнал от тържественото шествие изображението на бога. Едва ли друга война се е натъквал на повече и по-големи опасности. Когато прехвърлил войски в Сицилия и се връщал обратно в Италия при останалите, внезапно го нападнали военачалниците на Помпей Демохар и Апполофант и едва избягал с един кораб. Друг път, минавайки пеша покрай Локри за Регий[22], помислил за своите биремите[23] на Помпей, които видял да спират на брега, слязъл при тях и едва се спасил. А когато след това бягал по странични пътеки, робът на спътника му Емилий Павел от мъка по бащата на Павел, проскрибиран от Август, се опитал да го убие, използувайки удобния случай да отмъсти.

След бягството на Помпей на втория си колега в триумвирата, Марк Лепид, който бил извикан от Африка на помощ, но уповавайки се на верността на двадесет легиона, със заплахи и закани се домогвал до първото място, отнел войската, пощадил му живота след унизителни молби и го изпратил на доживотно заточение в Цирцеи[24].

17.Съюзът му с Марк Антоний бил винаги колеблив и несигурен и след като го крепил едва-едва с различни примирия, накрая го прекъснал. А за да покаже колко бил изменил Антоний на гражданските обичаи, по-грижил се да бъде отворено и прочетено публично неговото оставено в Рим завещание, в което между наследниците се споменавали и децата му от Клеопатра. Но макар че го обявил за враг, пуснал при него

родninите му и всичките му приятели, между които Гай Созий и Тит Домиций, по това време консули. Бононците[25], стари клиенти на Антониевия род, освободил от публичната клетва за вярност, която му дала цяла Италия. Скоро след това в морската битка при Акций извоювал победа; сражението продължило до толкова късно, че като победител пренощувал на кораба. Когато от Акций се прибирал на зимен лагер в Самос, разтревожила го вестта, че войниците, изпратени от него след победата в Брундизий, вдигнали бунт и искали награда и разпущане; отправил се веднага към Италия, а по пътя на два пъти го застигнала буря — веднъж между Пелопонес и Етолия, втори път близо до планината Керавния[26]; и в двата случая част от бързоходните либурнски[27] кораби била потопена, а на неговия кораб били отнесени платната и счупено кормилото. В Брундизий се забавил не повече от двадесет и седем дни, за да задоволи желанията на войниците; след това покрай Азия и Сирия се отправил към Египет, обсадил Александрия, където били избягали Антоний и Клеопатра, и за кратко време я превзел. Антоний, който вече късно предлагал мир, принудил да се самоубие и видял трупа му. За Клеопатра, която желаел да запази за триумфа си, изпратил псили[28] да ѝ насмучат отровата и гибелната течност; смятало се, че е умряла от ухапване на усойници. Двамата почел с погребение в общ гроб и заповядал да бъде довършена започнатата от тях гробница. Младия Антоний, по-големия от двамата му сина от Фулвия, който след дълги и напразни молби потърсил спасение при статуята на божествения Юлий, откъснал от нея и убил. Цезарион, когото Клеопатра обявила за син на Цезар, уловил при бягство и го наказал със смърт. Останалите деца на Антоний и царицата задържал при себе си един вид като роднини и след това ги подкрепял и се грижел за тях според положението им. 18. Когато по същото това време разглеждал саркофага с тялото на Александър Велики, изнесен от светилището, и го почел със златен венец и с цветя, го запитали дали иска да види и Птолемей; а той отговорил, че искал да види цар, а не мъртъвци; превърнал Египет в провинция и за да го направи по-плодороден, та по-обилно да снабдява и Рим със зърно, заповядал на войниците да разчистят

всички канали на Нил, затлачени с времето от тиня. За да остане жив и у бъдните поколения споменът за победата при Акций, основал тук град Никопол[29], устроил игри през пет години, разширил стария храм на Аполон, украсил с морски трофеи мястото на лагера си и го посветил на Нептун и Марс.

19. Смутове, опити за преврат и много заговори, които доносите му разкривали, потушавал своевременно, преди да наберат сили, един по един: на младия Лепид, после на Варон Мурена и Фаний Цепион, след това на Марк Егнаций, по-късно на Плавций Руф и Луций Павел, мъж на внучката му; освен това на Луций Авдазий, обвинен във фалшифициране на документи, човек вече възрастен и болнав, също на Азиний Епикад, син на римлянин и жена от племето партини, и накрая на Телеф, роб-известител[30], собственост на една жена; наистина дори хора с най-ниско потекло кроели срещу него заговори и покушения. Авдазий Епикад замислял да отвлече дъщеря му Юлия и внук му Агрипа от островите, на които били държани, и да ги доведе пред войската; а Телеф — да нападне него и сената, понеже уж съдбата му била определила да властвува. Дори веднъж някакъв си слуга от илирийската войска успял да излъже вратарите и бил хванат през нощта близо до спалнята му с ловджийски нож; не е ясно дали бил луд, или се преструвал на безумен, защото при мъченията не могли да изтръгнат нищо от него.

20. Само две външни войни ръководил лично: далматинската — на млади години, и кантабрийската — след победата над Антоний. По време на далматинската война дори получил рани: в една битка камък ударил дясното му коляно, а в друга при срутването на един мост били тежко наранени пищялът и двете му ръце. Останалите войни ръководил чрез своите легати, но при някои панонски и германски походи или се намесвал от време на време лично, или пребивавал недалеч, като от Рим излизал чак до Равена, Медиолан или Аквилея[31]. 21. Покорил лично като военачалник или като върховен главнокомандуващ Кантабрия, Аквитания, Панония[32], Далмация с цял Илирик, също Реция[33] и алпийските племена винделици и саласи. Спрял набезите на даките, като разбил трима техни вождове с огромните им войски; изтласкал германците отвъд ре-

ката Албис[34], а свебите и сигамбрите, които му се предали, прехвърлил в Галия и настанил в земите около Рейн. Другите все още размирни племена принудил да се покорят. Не започнал война с никое племе без основателни и наложителни причини; и така чужда му била страстта да разширява границите на империята и военната си слава, че принудил първенците на някои варварски племена да се закълнат в храма на Марс Отмъстител[35], че ще запазят верността си и мира, за който молят; а от някои се опитал да изиска необичайни заложници — жени, защото разбрал, че не се обвързват достатъчно със заложници мъже. Но все пак разрешавал на всички да си вземат обратно заложниците, когато пожелаят. За чести и вероломни въстания най-тежкото наказание било да продаде пленниците при условие да робуват далеч от родината си и да бъдат освободени едва след тридесет години. Славата за неговата доблест и снизходителност привлякла дори индийците и скитите, за които само сме чували, и те по собствено желание изпратили пратеници да молят за неговото приятелство и за приятелството на римския народ. Партите също му отстъпили и Армения, и орлите, отнети от Марк Крас и Марк Антоний, които пожелал да му върнат обратно; освен това предложили заложници, а когато няколко кандидати се борели за трона, одобрявали избрания от Август.

22. Светилището на Янус Квирин било затваряно само един-два пъти от основаването на града до негово време[36], а той за съвсем кратко време установил мир по земя и море и го затварял три пъти. Два пъти влизал в града с овация — след филипийската и след сицилийската война. Отпразнувал три истински триумфа — за войните в Далмация, при Акций и в Александрия — в три последователни дни.

23. Тежки и позорни поражения претърпял само два пъти, и двата в Германия: първото, на Лолий, донесло повече позор, отколкото загуба, а второто, на Вар, било едва ли не гибелно, защото били избити три легиона заедно с пълководеца, легатите и всички помощни войски[37]. Когато вестта достигнала Рим, Август заповядал да се разположи стража из града, за да се избягнат вълнения; продължил властта на управителите на провинциите, та съюзниците да бъдат ръководени

от хора опитни и свикнали с работата. Дал обет да устрои тържествени игри в чест на Юпитер Всеблаг и Всемогъщ, ако положението в държавата се подобри, както се случило по време на войните с кимврите и марсите. Гибелта, казват, го съкрушила до такава степен, че в продължение на няколко месеца не подстригвал брадата и косата си и често удрял глава о вратата и викал: „Квинтилий Вар, върни легионите!“, а всяка година в деня на поражението жалел и скърбял.

24. Във военното дело направил много промени и нововъведения, а някои неща възстановил според древните обичаи. Изисквал най-строга дисциплина. Дори на легатите си съвсем неохотно разрешавал да навестяват жените си, и то само през зимните месеци. Когато един римски конник отсякъл палците на двамата си млади сина, за да избягнат военната служба, заповядал да бъде продаден с цялото си имущество на публичен търг. Но като видял, че се стремят да го купят откупвачите на данъци[38], присъдил го на един свой либертин да го изпрати далеч в някоя селска област и там да го остави да живее като свободен. Разпуснал с опозоряване целия непокорен десети легион, а когато други легиони също дръзко поискали разпущане, уволнил ги, без да им даде заслужените награди. Ако кохортите отстъпели от мястото в боя, наказвал със смърт всеки десети войник, а останалите хранел с ечемичен хляб. Центурионите и обикновените войници, които напускали поста, наказвал със смърт; за друг вид нарушения ги подлагал на различни позорни наказания: да стоят цял ден пред палатката на пълководеца, понякога облечени в туника и непрепасани, друг път — с прът, дълъг десет стъпки, или дори с чимове в ръце[39]. 25. След гражданските войни нито на събрание, нито в едиктите си наричал войниците „другари по оръжие“, а само „войници“ и не разрешавал на своите или на доведените си синове с военна власт да ги наричат другояче: смятал, че това било по-ласкателно, отколкото позволявала и военната организация, и мирното време, и достойнството, както неговото, така и на семейството му. Войници либертини освен в Рим, в случай на пожари или ако имало опасност от смутове при недостиг на храна, използувал само два пъти: веднъж за укрепване на колониите, съседни на Илирик, втори

път за защита на брега на Рейн. Набирал ги като роби на доста богати мъже и жени и веднага ги освобождавал; държал ги под отделно знаме, не ги смесвал със свободнородените и ги въоръжавал по друг начин.

Като военни награди подарявал много по-охотно украшения за гърдите и златни и сребърни огърлици, отколкото по-големите почетни знаци — венци за тия, които първи се изкачат на неприятелския вал или стена; тях раздавал извънредно рядко и безпристрастно, понякога дори на обикновени войници. След морската победа в Сицилия наградил Марк Агрипа със синьо знаме.[40] Единствено на триумфаторите не трябвало според него да се правят дарове, защото те самите имали право да ги раздават на когото пожелаят. Нищо не смятал тъй неподходящо за истинския пълководец, както бързината и безразсъдността. Често подхвърлял на гръцки: „Бързай бавно“, „Пълководец предпазлив е по-добър от дръзкия“[41] и на латински: „Добре ли става нещо, бързо става“. Започвал битка или война само ако надеждата за успех била по-голяма, отколкото страхът от загуба. Стремящите се към малки придобивки при голям риск сравнявал с рибари, които ловят риба със златна кукичка: ако тя се откъсне, никакъв улов не може да покрие загубата.

26. Магистратски и почетни длъжности получавал преди определената възраст, като някои от тях били нови и пожизнени. На двадесет години сложил ръка върху консулската власт: като неприятел наближил Рим с легионите си и проводил пратеници от името на войската да я поискат за него. А когато сенатът се колебаел, центурионът Корнелий, водач на пратеничеството, отметнал войнишкия си плащ, посочил дръжката на меча си и без колебание казал: „Ето кой ще го направи консул, ако не го направите вие.“ Второ консулство получил след девет години, година след него — и трето; следващите, чак до единадесетото, следвали непосредствено едно след друго. Много пъти подир това му предлагали тая длъжност, но той отказвал и едва след дълъг период от седемнадесет години сам пожелал дванадесетото консулство, а след още две години — тринадесетото, за да може на тази най-висока длъжност да изведе на форума синовете си Гай и Луций[42] в деня на тяхното пълнолетие. През следните

пет консулства, от шестото до десетото, управлявал целогодишно, през останалите — по девет, по шест, по четири или по три месеца, а през второто — само няколко часа: на януарските календи (първи януари) сутринта поседял малко на консулското кресло пред храма на Юпитер Капитолийски, отказал се от длъжността и назначил друг на своето място. Не винаги поемал длъжността в Рим: четвъртото консулство започнал в Азия, петото — на остров Самос, а осмото и деветото — в Таракон.

27. Триумвир за уреждане на държавата бил в продължение на десет години. На тази длъжност доста дълго се мъчел да попречи на своите колеги да обявят проскрипция, но след като я започнали, действувал по-жестоко от другите двама: те често поради благоразположение и молби правели отстъпки за мнозина, единствен той твърдо не допущал пощада, дори проскрибирал своя опекун Гай Тораний, който като едил бил колега на баща му Октавий. Юлий Сатурнин предава дори нещо повече: когато проскрипцията свършила, Марк Лепид се мъчел да извини пред сената миналото и дал надежди за снизходителност в бъдеще, тъй като наказанията били достатъчни; Август заявил, напротив, че макар и да е прекратил проскрипциите, си запазва пълна свобода на действие. И все пак, разкайвайки се сякаш за тази упоритост, по-късно почел с конницко звание Тит Виний Филопемен, защото се говорело, че някога скрил своя патрон, включен в списъка на проскрибираните. На същата длъжност предизвикал омраза с различни свои постъпки. Пинарий, римски конник, си записвал нещо, докато Август държал реч пред войнишко събрание, на което присъствували и граждани: забелязал го, обявил го за съгледвач и шпионин и заповядал да бъде убит пред очите му. Тедий Афер, избран за консул, го нападнал язвително за някаква негова постъпка: отправил му толкова страшни заплахи, че Тедий се хвърлил от високо и се самоубил. Преторът Квинт Галий държал скрити под дрехата си двойни таблички[43], докато му поднасял поздравленията си: заподозрял, че крие меч, но не се решил да го претърси веднага, да не би да се намери нещо съвсем друго; малко след това центуриони и войници го извлекли от съдийското кресло, измъчвали го като роб,

но той не признал нищо; заповядал да го убият, но преди това със собствената си ръка го ослепил. А самият той пише, че Галий поискал разговор и при опит за покушение бил хвърлен в затвора, след това му било забранено да пребивава в Рим и загинал на път при корабокрушение или нападнат от разбойници. Трибунска власт получил пожизнено и един-два пъти си избирал колега за пет години. Получил и надзор над нравите и законите, също пожизнена длъжност, по силата на която, макар и не цензор[44], извършил три пъти преброяване на народа: първото и третото с колега, а междинното — сам.

28. Възстановяване на републиката замислял на два пъти: най-напред веднага след победата над Антоний, тъй като помнел честите му обвинения, че той бил единствената пречка за възстановяването ѝ; сетне — когато, изтощен от продължително боледуване, дори извикал в дома си магистратите и сенаторите и им предал отчетите на империята. Но премисляйки, че като частно лице ще го дебнат опасности и че е неразумно да остави държавата в ръцете на повече хора, настоял да задържи властта; и не е ясно дали по-добри са резултатите, или намеренията му. Намеренията, които често излагал пред всички, потвърдил в един едикт със следните думи: „Нека ми бъде дадена възможност да закрепя държавата, здрава и невредима, на мястото ѝ и да събера плодовете на своите стремежи, прославяйки се като създател на най-доброто държавно устройство; а на смъртно легло да отнеса със себе си надеждата, че основите, върху които съм поставил държавата, ще останат непоколебими.“ И изпълнил своето обещание, като положил всички усилия никой да не съжалява за новото устройство.

Рим, който не бил украсен, както изисквало величието на империята, а и бил изложен на наводнения и пожари, нагиздил така, че с право се гордеел, че го получил тухлен, а го оставил мраморен. И направил всичко, което човешкият разум може да предвиди, за да го защити и за в бъдеще. 29. Построил изключително много обществени сгради, от които най-значителните са: форум с храм на Марс Отмъстител, светилище на Аполон на Палатинския хълм и храм на Юпитер Гръмовержец на Капитолийския хълм. Причина за построя-

ването на третия форум[45] били многолюдността и големият брой съдебни процеси, за които съществуващите два не стигали. Затова доста бързо, преди завършването на храма на Марс, този форум бил открит и определен за водене на обществени дела и теглене на жребии от съдиите. За храма на Марс дал обет пред войната при Филипи, която започнал, за да отмъсти за баща си; постановил сенатът тук да обсъжда въпросите за войни и триумфи, оттук да тръгват за провинциите военачалниците, тук пълководците-победители да донасят триумфалните отличия. Светилище на Аполон построил в ударената от мълния част на палатинския дворец, както според гадателите богът пожелал. Добавил и портици с гръцки и латински книги и като поостарял, често тук свиквал сената и проверявал списъците на съдиите. На Юпитер Гръмовержец посветил храм, след като избягнал смъртна опасност: когато по време на нощен преход при похода в Кантабрия паднала мълния пред неговата носилка и убила роба, който вървял напред с факел. Някои постройки издигнал дори на чуждо име — на внуците си, на жена си и на сестра си: както портик и базилика на Гай и Луций, също портици на Ливия и Октавия и театър на Марцел[46]. А често насърчавал и другите знатни мъже да украсяват града всеки според възможностите си с нови паметници или да възстановяват и разхубавяват старите. Тогава мнозина граждани издигнали голям брой постройки: Марций Филип — храм на Херакъл Мусагет[47], Луций Корнифиций — храм на Диана, Азиний Полион — атрий[48] на Свободата, Мунаций Планк — храм на Сатурн, Корнелий Балб — театър, Статилий Тавър — амфитеатър[49], а Марк Агрипа — множество великолепни постройки.

30. Целия град разделил на райони и квартали и наредил районите през годината да се управляват по жребий от магистрати, а кварталите — от управители, избрани из народа от околността. Срещу пожари организирал нощна стража и постове; за ограничаване на наводненията разширил и разчистил коритото на Тибър, с времето затлачено от боклуци и стеснено от пристройки към сградите. За да бъде по-лесен достъпът в Рим отвсякъде, заел се да укрепи Фламиниевия път чак до Аримин[50], а останалите пътища разпределил

между пълководците-триумфатори да ги павират с парите от военната плячка.

Свещените храмове, порутени от старост или унищожени от пожар, възстановил и заедно с другите ги надарил най-богато, като само при едно дарение внесъл в съкровищницата на Юпитер Капитолийски шестнадесет хиляди фунта злато и скъпоценни камъни и бисери за петдесет милиона сестерции. 31. А след като станал велик понтифекс — едва след смъртта на Лепид, защото не искал да му отнема този сан приживе, — събрал отвсякъде всички латински и гръцки пророчески книги от неизвестни или съмнителни автори — на брой над две хиляди — и ги изгорил; запазил само сибилинските книги, като и при тях направил подбор; сложил ги под пиедестала на Палатинския Аполон в две позлатени ковчежета. Календарът, реформиран от божествения Юлий, след това от небрежност разстроен и объркан възстановил отново в стария вид. При това преустройство предпочел да нарече на свое име не месец септември, през който е роден, а месец секстил, в който спечелил първото си консулство и славни победи. Броя на жреците, почитта към тях и привилегиите им увеличил, особено на весталките. Когато на мястото на починала весталка трябвало да се избере друга и мнозина молели дъщерите им да не участвуват в жребия[51], той се заклел, че ако някоя от внучките му подхожда по възраст, ще я предложи за весталка. Възстановил някои от забравените с време стари обреди като гадаене за благополучието на държавата, длъжността жрец на Юпитер, празника на Луперк, столетните игри[52] и игрите в чест на ларите, покровители на кръстопътищата. На Луперкалиите забранил да се надбягват голобради младежи, а на столетните игри допуснал младежите от двата пола да посещават нощните зрелища само съпроводени от по-възрастен роднина. Наредил два пъти в годината — пролет и лете — ларите на кръстопътищата да бъдат украсявани с цветя.

След безсмъртните богове най-много почитал паметта на вождовете, които от съвсем малка издигнали държавата на римския народ до най-велика. Затова възстановил направените от тях постройки със старите надписи, а в двата портика на своя форум поставил тържествено статуите на всички като триумфатори и

провъзгласил с едикт, че направил това, за да изискват гражданите и от него, докато е жив, и от принцепсите[53] след него, да следват техния пример. Статуята на Помпей изнесъл от курията, в която бил убит Юлий Цезар, и я поставил на мраморна арка срещу главния вход на Помпеевия театър.

32. Все още съществували множество гибелни за обществото явления, възникнали от обичайния за гражданските войни произвол, и дори породени от мира. Открито ходели много разбойници с оръжие, под предлог за самозащита; хванати в полето пътници, без разлика свободни или роби, били затваряни в работилниците на притежателя; обявявайки се за нови колегии, се образували безброй групички за всякакви престъпления. И тъй, разбойничеството ограничил, като поставил стражи на подходящи места, претърсил работилниците за роби и разпуснал всички колегии освен древните и законно установените; списъците на старите длъжници на държавата, главен източник на клевети, изгорил; общинските места в Рим, които били спорни владения, присъдил на притежателите им; прекратил продължителните дела, в които траурните дрехи на подсъдимите служели единствено за удоволствие на неприятелите, и поставил условие, че ако някой пожелае да призове повторно другия на съд, рискува, ако загуби, да получи същото наказание, каквото е заплашвало обвиняемия. За да не бъде отминато някое престъпление и някоя сделка да пропадне поради своеволие или забавяне, към времето за водене на дела прибавил и тридесетте дни за почетните игри. Към трите декурии на съдиите прибавил и четвърта за хора с по-малко състояние, така наречените „дуцентарии“[54], в които се водели дела за по-малки суми. Съдиите избирал над тридесетгодишни — пет години по-рано, отколкото обикновено. А когато мнозина започнали да избягват съдийската длъжност, неохотно отстъпил всички декурии поред да бъдат освобождавани от задължения за една година и през месеците ноември и декември да не се водят обичайните дела. 33. Самият той съдел непрекъснато, понякога и през нощта, а когато не бил съвсем здрав — на носилка пред трибунала или дори в къщи на легло. Съдел не само с изключително внимание, но и снизходително: например при явно от-

цеубийство, за да спаси подсъдимия от наказанието, което се налагало само при признаване на престъплението, а именно да бъде зашит в кожен мях и удавен, му задал въпроса така: „Ти наистина не си убил баща си, нали?“ Когато се водело дело за подправено завещание, при което всички свидетели подлежали на наказание по Корнелиевия закон[55], давал на съдиите не само двете таблички — за осъждане и освобождаване, — но и трета — за опрощаване на подписалите от лековерие или неразумност. Ежегодните искове на римските граждани възлагал на градския претор, а исковете на провинциалистите — на консулите, като им възлагал поединично делата на всяка провинция.

34. Законите преработил и въвел някои нови: например за разкоша, за прелюбодеянията и сексуалните извращения, за подкупите, за брака. В последния закон искал да внесе по-строги промени, отколкото в останалите, но не можал поради голямата съпротива и се наложило да премахне или да смекчи част от наказанията, да допусне тригодишно вдовство и да увеличи наградите. А когато въпреки това веднъж на обществено зрелище конниците упорито настоявали за отменяването му, извикал децата на Германик, едни сложил до себе си, други — в неговия скут и ги показал, като с жест и поглед подканвал народа да последва примера на младия баща. А когато разбрал, че някои се изплъзват от закона, като сключват брак с непълнолетни и често сменят жените си, съкратил периода на годеничеството и ограничил разводите.

35. Сенатът се умножил от вливането на безобразна, безредна тълпа — станал над хиляда души, някои съвсем недостойни, избрани след смъртта на Цезар с приятелски връзки и подкупи, а народът ги наричал „задгробници“: възстановил го в стария му размер и блясък посредством два избора: първия — по преценка на сенаторите, всеки от които избирал друг, втория — по лична преценка и на него самия, и на Агрипа. Казват, че тогава ръководел заседанието с ризница под дрехата и препасан с меч, а десет най-силни негови приятели сенатори стояли наоколо. Кремуций Корд пише, че и сенаторите били пущани при него само по един и след предварително претърсване на пазвите. Накарал някои от срам да се откажат от длъжността си, но не

им отнел сенаторската дреха и правата да гледат игрите от местата в орхестрата и да участвуват в общия обяд. За да могат избраните и одобрени сенатори да изпълняват задълженията си по-благочестиво и с помалко затруднения, наредил преди заседанието всеки да прави жертвоприношение с тамян и вино пред олтара на бога, в чийто храм се събират, и редовните заседания на сената да стават само два пъти месечно, на календите и идите, а през септември и октомври да присъствуват само избраните по жребий, които дават нужния брой за приемане на постановления; за себе си учредил съвет с мандат шест месеца, избиран по жребий; в него предварително обсъждал въпросите, засягащи целия сенат. При разглеждане на по-важно дело питал сенаторите за мнението им не по установения обичай и ред, а както намерел за добре, за да накара всеки да се включи и по-скоро да прецени сам, а не да се присъединява към чуждо мнение.

36. Направил и други нововъведения, между които: докладите на сената да не се публикуват; магистратите да не бъдат изпращани в провинциите веднага след изтичането на мандата в Рим; да се определи на проконсулите известна сума за мулета и палатки, с което дотогава се занимавали предприемачи; завеждането на хазната да премине от градските квестори към преторите и пропреторите; децемвирите да свикват съда на центумвирите[56], който дотогава бил свикван от бившите квестори. 37. За да могат повече хора да вземат участие в управлението на държавата, измислил нови длъжности: надзор над държавните постройки, над пътищата, над водопроводите, над коритото на Тибър, над разпределянето на храна на народа; градска префектура, колегия от трима души за избиране на сенатори и друга такава колегия за преглеждане на отделенията конници в случай на нужда. Подновил избора на цензори, прекъснат от дълго; увеличил броя на преторите; дори настоявал при всяко свое консулство да има по двама колеги вместо по един, но не сполучил: всички шумно възразили, че неговата върховна власт достатъчно се намалява, като изпълнява длъжността не сам, а с колега. 38. Не по-малко щедър бил и когато награждавал за воинска храброст: уредил за над три-

десет военачалници истински триумфи и за доста повече — подобаващи триумфални отличия.

На децата на сенаторите, за да свикнат от по-рано с държавните дела, разрешил веднага след навършване на пълнолетие да обличат сенаторска туника и да присъствуват на сенатските заседания; а когато започнали военна служба, ги назначавал не само за трибуни на легион, но и за префекти на конница. За да не остане никой вън от войската, поставял начело на един конен отряд по двама и повече предводители.

Често правел проверка на отрядите конници и възстановил след дълго прекъсване обичая им да минават, надейки, в тържествено шествие. Не позволявал по време на преминаването някой да бъде свален от коня по настояване на обвинител, както ставало преди; на старите и недъгавите разрешил да оставят коня в редицата и при повикване да се явят пеша; на по-старите от тридесет и пет години, които не желаели да задържат коня си, дал разрешение да го върнат веднага.

39. От сената поискал десет помощници и накарал всеки конник да даде отчет за живота си; и на един от изобличените наложил наказание, на други — опозоряване, а мнозина порицал. Най-лекото порицание било пред всички да им се връчат таблички, които начаса да прочетат наум. Порицал някои, загдето вземали пари назаем с по-малка лихва, а ги давали с по-голяма. 40. Ако не достигали кандидати за трибуни от сенаторското съсловие, избирал от конниците, като след изтичане на мандата можели да останат в което съсловие пожелаят. Понеже много от тях, загубили имота си по време на гражданските войни, не смееди да гледат игрите от коннишките места, от страх да не бъдат наказани по закона за зрелищата, обявил, че не подлежат на наказание тези, чиито родители или те самите са притежавали някога коннишко състояние.

Преброяване на населението направил по улици. За да не се отклонява народът от работата си твърде често за снабдяване с жито, решил три пъти в годината да се дават тесери[57] за всеки четири месеца. Но по желание на народа отстъпил раздаването да става както преди ежемесечно. На народното събрание възстановил старите избирателни права и с многобройни наказания ограничил подкупите; на своите триби, Фабианската и

Скаптийската, в деня на избора раздавал от себе си по хиляда сестерции, за да нямат искания към кандидата.

Смятал освен това за много важно да запази народа чист и неопетнен от примес на чуждоземна и робска кръв; затова много рядко давал римско гражданство и ограничил освобождаването на роби. На Тиберий, който искал римско гражданство за свой клиент грък, отговорил, че ще му даде само ако лично той го убеди в справедливостта на молбата си. На молбата на Ливия да даде римско гражданство на един гал от плащащата данък провинция отказал: освободил го от тегобата, но заявил, че по-лесно ще допусне загуба за хазната, отколкото общодостъпност на привилегията римско гражданство. На робите поставил много пречки за получаване на свобода и още повече — за пълна независимост; не само внимателно следял броя, положението и разграничаването на либертините, но и добавил, че роб, който е бил окован или измъчван, не може да получи гражданско право, независимо от начина на освобождаване.

Дори стария начин на обличане и старите дрехи желаел да възвърне: когато веднъж видял пред събранието тълпа хора, облечени в тъмни плащове[58], извикал с негодувание:

„Ето ги — римския род, на света господаря и племето с тоги!“[59]

Наредил на едилите за в бъдеще да допускат на форума и около него да спират само хора в тоги и без плащове.

41. Щедрост към различните съсловия проявявал често и при различни случаи. Когато по време на александрийския триумф докарал в Рим царската хазна, пуснал в обращение такова голямо количество пари, че лихвите спаднали, а цената на земите се качила; и след това всеки път, когато имал в излишък пари от конфискувани имоти, за известно време ги предоставял безвъзмездно на тия, които предлагали гаранции за двойно по-голяма сума; имуществения ценз на сенаторите увеличил от осемстотин хиляди сестерции на един милион и двеста хиляди, а на тези, които нямали толкова, го допълнил. Парични дарения давал на народа често, но в различен размер: ту по четиристотин, ту

по триста, а понякога по двеста и петдесет сестерции на човек; и по-малките не пропускал, макар че обикновено те започвали да получават такива подаръци след единадесетгодишна възраст; при трудности с продоволствието често раздавал на всеки гражданин съвсем евтино или дори безплатно зърно и удвоявал тесерите за получаване на пари. 42. Но ето случай, от който ясно се вижда, че бил принцепс по-загрижен за благото на народа, отколкото за собственото си честолюбие: когато хората се оплаквали, че виното не стига и е много скъпо, прекъснал ги остро, че зет му Агрипа с постройката на много водопроводи достатъчно се е погрижил никой да не страда от жажда. Когато народът си поискал обещаните подаръци, отговорил, че е човек, верен на думата си; но щом започнали да настояват за необещани дарове, с едикт ги порицал за тяхното безобразно безсрамие и заявил, че въпреки намерението си — няма да им ги даде. А когато разбрал, че в списъка на гражданите били вмъкнати много либертини, със същата строгост и непреклонност заявил, че тия, на които нищо не е обещал, нищо няма да получат; а на останалите дал по-малко от обещаното, за да стигне определената сума. Веднъж при голяма суша и трудности в борбата с нея изгонил от града търговците на роби с тяхната стока, гладиаторските школи, също част от робите и всички чужденци, с изключение на лекарите и учителите. А когато продоволствието се подобрило, писал, че има силно желание да премахне завинаги държавното раздаване на зърно, защото, разчитайки на него, хората изоставят земеделието; но не го направил, тъй като бил убеден, че един ден някой ще го възстанови, за да спечели разположението на народа. Все пак след време регулирал раздаването така, че не засягало интересите нито на земеделците и търговците, нито на народа.

43. По многобройност, разнообразие и великолепие на зрелищата си надминал всички. Сам казвал, че устроил игри от свое име четири пъти, а от името на други магистрати, които отсъствували или нямали достатъчно средства — двадесет и три. Понякога ги давал и по квартали, на много сцени и с актьори, които говорели всички езици; устройвал гладиаторски игри не само на форума и в амфитеатъра, но и в цирка, и

на мястото за избори, а понякога представял само лов на диви животни; атлетически състезания давал и на Марсово поле, където били построени дървени трибуни; показал и морско сражение в изкопано изкуствено езеро до Тибър, на мястото, където е сега горичката на Цезарите. В дните на зрелищата разполагал в града стражи, за да не бъде застрашен от разбойници поради малкия брой останали граждани. Извеждал в цирка водачи на колесници, бегачи и зверобои, понякога от най-знатните младежи. Представял много по-често и Троянска игра с по-малки и по-големи момчета, понеже според него красив стар обичай е по този начин да се покажат качествата на знатното потекло. Когато в тази игра Ноний Спренат се осакатил при падане, подарил му златна огърлица и разрешил той и потомците му да носят прякора Торкват[60]. Скоро сложил край на тия представления, понеже ораторът Азиний Полион остро и гневно се оплакал в сената, че внукът му Езернин също си счупил крака.

В театралните и гладиаторските представления използувал понякога и римски конници, но преди това да бъде забранено със сенатско решение. После наистина не е изкарвал на сцена никой от благороден произход освен младия Лиций, и то за да го покаже като чудо, защото бил по-нисък от две стъпки, тежал седемнадесет либри, а имал необикновено силен глас. Един ден на игрите въвел в амфитеатъра партски заложници, за пръв път изпратени в Рим, прекарал ги през арената и ги поставил на втората редица над себе си. А и извън дните на зрелищата излагал извънредно и на различни места всичко невиждано и любопитно, докарано в Рим: на мястото за избори — носорог, в театъра — тигър, пред комициите — змия, дълга петдесет лакти.

Веднъж се случило да води тържествената процесия в даваните по оброк цирковн игри болен на носилка. Друг път, при откриване на игрите за освещаване на театъра на Марцел, сглобките на курулното му кресло[61] се разхлабили и той паднал по гръб. А на зрелищата от името на внуците му народът изведнъж се подплашил, че седалките пропадат: и след като не успял по никакъв начин да го успокои и окуражи, станал от

мястото си и седнал в тая част, която изглеждала най-опасна.

44. Големите неуредици и произвол при гледането намалил и премахнал, подтикнат от обидата, нанесена на един сенатор, комуто никой от зрителите на многолюдните игри в Путеоли[62] не сторил място. Затова било издадено сенатско постановление: на всички обществени зрелища, където и да е, първият ред от местата за сядане да бъде запазен за сенаторите; в Рим забранил на пратениците на свободните и съюзните народи да сядат в орхестрата[63], понеже разбрал, че между изпратените има и либертини. Войниците отделил от гражданите; за женените хора от народа отредил специални места, а за непълнолетните — отделен сектор и в съседство с него — места за възпитателите; забранил в средата на театъра да сядат хора, облечени в тъмни дрехи. На жените разрешил да гледат само от най-високите места, дори и на гладиаторските игри, макар че за тях било вече обичайно да гледат заедно с мъжете. Единствено на весталките определил в театъра отделно място, срещу креслото на претора. До атлетически състезания не допущал жени: дотолкова, че когато на игрите по случай избирането му за велик понтифекс поискали да се представи двойка в юмручен бой, отложил това за следващата сутрин и обявил, че жени не могат да идват в театъра преди десет часа.

45. Сам наблюдавал цирковите игри почти винаги от стаите на горния етаж на съседни къщи, собственост на негови приятели и либертини, а понякога и от императорската ложа заедно с жена си и децата си. От зрелищата отсъствувал много часове наред, а понякога и цели дни, като молел за извинение и поверявал на други ръководството им. А когато присъствувал, не вършел нищо друго: било за да избегне слуховете сред народа, който, както си спомнял, укорявал баща му Цезар, че по време на игрите четял и отговарял на писма и молби, или защото страстно обичал зрелищата и изпитвал удоволствие, което никога не скривал и често откровено признавал. Затова венци и много големи подаръци от свое име поднасял също и при зрелища и игри, уреждани от други, а и на нито едно гръцко състезание не присъствувал, без да надари всеки състезател според заслугите му. С голямо увле-

чение гледал юмручни борци, особено латински, и то не само обучените професионалисти, които обикновено противопоставял на гръцките, но и гражданите, които безредно и без правила се биели на тълпи по тесните улички. С една дума, удостоявал със своето внимание всякакъв вид прояви на участвуващите в обществени зрелища: на атлетите запазил и увеличил привилегиите, забранил гладиаторите да се бият без право победеният да моли за милост. Един стар закон давал право на магистратите да наказват актьорите по всяко време и на всяко място[64]: ограничил го само за времето на игрите и в театъра. Но в атлетическите състезания и гладиаторските борби съвсем не намалил строгия ред. Наказвал сурово своеволието на актьорите; щом разбрал, че актьорът от римската комедия[65] Стефанион има за прислужник матрона, подстригана като момче, подложил го на бой с пръчки в три театъра и го изпратил в изгнание; когато преторът се оплакал от пантомима Хил, бичувал го с камшици пред всички в атрия на своя дом; Пилад[66] изгонил от Рим и Италия, защото привлякъл вниманието на всички към освиркалия го зрител, като го посочил със среден пръст.

46. След като преустроил Рим и градските дела по този начин, увеличил населението на Италия, основавайки двадесет и осем колонии, снабдил ги с различни сгради, осигурил им доходи, та дори по права и достойнство донякъде ги приравнил с Рим; въвел такъв начин на гласуване, при който членовете на местните градски съвети[67] гласували за римските магистрати всеки в своята колония и около деня на общите избори изпращали гласовете запечатани в Рим. За да не липсват нито знатни, нито потомство от народа, назначавал желаещите да заемат конницка военна служба по препоръка на всеки град, а на хората от народа, които по време на обиколката му из областите се хвалели със синовете и дъщерите си, раздавал по хиляда сестерции за всяко дете.

47. По-значителните провинции и тия, които било трудно и несигурно да се управляват от едногодишни управители, поел сам, а останалите разпределил по жребий между проконсулите; обаче при случай правел смени и често посещавал много провинции и от двата вида. Някои съюзни градове, които поради своеволия

главоломно вървели към гибел, лишил от свобода; на други, които изнемогвали от дългове, оказвал помощ; разрушените от земетресение възстановявал, а на заслужилите към римския народ дарявал латинско или римско гражданство. Мисля, че с изключение на Африка и Сардиния, няма провинция, която да не е посетил. След разбиването на Секст Помпей се опитвал да премине и в тях от Сицилия, но го спрели непредвидени силни бури, а след това нямал удобен случай или особена причина да ги посети.

48. Почти всички царства, завладени с военна сила, върнал на тия, от които ги отнел, или предал на други чужденци. Обвързвал съюзните царе помежду им с родински връзки и с най-голяма готовност ставал посредник и покровител на всеки брак и всяко приятелство. За всички се грижел като за членове и части на империята. На още младите или слабоумни владетели обикновено поставял опекун, докато пораснат или се възстановят; много царски деца обучавал и възпитавал заедно със своите.

49. От военните сили разпределил легионите и спомагателните войски по провинциите, разположил една флота в Мизен[68] и друга в Равена за защита на Адриатическо и Тиренско море; останалите подбрал отчасти за охрана на Рим, отчасти за своя собствена охрана, понеже бил разпуснал след победата над Антоний калагуританската стража[69], а след поражението на Вар — германската, дотогава и двете лично негови телохранителки. Никога не допускал в Рим повече от три кохорти, и то на лагер; останалите обикновено изпращал на зимни и летни лагери около най-близките градове. На всички войници по всички крайща определил еднакви по размер заплати и награди, а възнаграждението при уволнение се определяло за всеки според степента и времето на военната служба, за да не могат да бъдат подстрекавани към преврат след уволнение поради възраст или поради болест. За да има винаги на разположение достатъчно средства за издръжка и награди, попълнил военната хазна с нови данъци.

За да може по-лесно и бързо да получава съобщения и да бъде уведомяван какво става във всяка провинция, отначало разположил младежи на равни интервали по военните пътища, а по-късно изпращал ко-

ли. Това му се сторило удобно, та в случай на нужда да може да разпита куриерите, които носели писма от самото място. 50. Отначало подпечатвал пътните листове, документите и писмата с образа на сфинкса, после с образа на Александър Велики и накрая със своя собствен, изрязан от Диоскурид; с него подпечатвали и следващите императори. Във всички писма добавял точния час не само на деня, но и на нощта, в който били дадени.

51. За неговото милосърдие и снизходителност има множество значителни примери. Нека не изброявам на колцина и кои свои противници дал прошка, запазил живота, та дори разрешил да заемат първи места в държавата. Плебеите Юний Новат и Касий Патавин наказал съответно единия с глоба, а другия с нетежко изгнание; Новат разпространявал сред народа много остро писмо за него от името на младия Агрипа, а Касий Патавин на многолюдно пиршество заявил, че има желание и смелост да го убие. На едно разследване най-тежкото обвинение срещу Емилий Елиан от Кордуба[7] между другите му престъпления било, че злословил за Цезар: обърнал се към обвинителя и казал с престорен гняв: „Искам да ми докажеш това! Ще накарам Елиан да разбере, че и аз имам език и дори повече неща ще му наговоря.“ И повече не продължил следствието нито тогава, нито по-късно. Когато Тиберий много бурно му се оплакал в писмо по същия повод, отговорил му така: „Драги ми Тиберий, не се поддавай на младежката си буйност и не се ядосвай прекалено много, че някой си злословел за мен; достатъчно е това, че никой не може да ми причини зло.“

52. Макар да знаел, че храмове често се посвещават дори на проконсулите, в провинциите приел само ако храмът е посветен на него и на Рим. В столицата също най-упорито отказвал тази почест; дори претопил сребърните статуи, поставени някога в негова чест, и от тези средства посветил златни триножници на Палатинския Аполон.

Когато народът му предлагал настойчиво диктатура, на колене, с отхвърлена от раменете тога и разголени гърди молел да бъде освободен от това.

53. От обръщението „господарю“ настръхвал като от

оскърбление и подигравка. Веднъж, докато гледал един мим на игрите, при думите:

О, господарю благ и справедлив! —

всички наскачали от местата си и завикали одобрително, сякаш било казано за него; веднага с жест и поглед пресякъл непристойните ласкателства, а на следващия ден ги порицал с най-строг едикт. След това не разрешавал дори на децата и внуците си да го наричат „господар“, било сериозно, било на шега, и забранил такъв род ласкателства и между тях самите. Едва ли има град, в който да не е пристигнал привечер или през нощта, само и само да не безпокои никого с официалности. Като консул излизал сред хората пеша, а когато не заемал тази длъжност — често на закрито кресло. При общите сутрешни приветствия допускал и народа и с такава любезност приемал молбите на посетителите, че с шегата си дори уплашил един от тях: казал, че му поднася прошението си като петаче на слон. В деня на сенатските заседания поздравявал сенаторите само в курията, седнали на местата си, назовавайки ги един по един, без подсещане; когато си отивал, се сбогувал с тях по същия начин, без да стават от местата си. Посещавал много хора и те също го посещавали и не престанал да присъствува на рождени дни чак до стари години, когато веднъж го блъснали в тълпата на един годеж. Сенаторът Гал Церин не му бил много близък, но когато внезапно ослепял и решил да се самоубие с глад, го посетил и с утешенията си го възвърнал към живот.

54. Веднъж по време на речта му в сената някой казал: „Не разбирам!“, а друг: „Бих ти възразил, ако можеше.“ Понякога, разгневен от ожесточените разисквания, се втурвал навън от курията, а някои викали след него: „На сенаторите е разрешено да говорят за държавните дела!“ При прочистването на сената чрез взаимен избор на сенаторите Антистий Лабеон избрал живеещия в изгнание Марк Лепид, отдавнашен враг на Август; на въпроса, дали няма други по-достойни, отговорил, че всеки си има свое мнение. Но заради своята прямота и непреклонност никой не пострадал. 55. Дори когато в курията били разпространени оскър-

бителни за него писания, не се изплашил, а най-старателно опровергал изложеното в тях; дори не издирил авторите, само постановил за в бъдеще да се прави дознание за разпространяващите под чуждо име писма или стихове, с които се цели нечие злепоставяне.

56. Предизвикан от някои злобни и безочливи шеги, издал срещу тях едикт, но забранил да се вземат мерки за ограничаване свободното изказване на волята в завещанията. Колкото пъти присъствувал на магистратски избори, обикалял трибите със своите кандидати и молел за тях по установения обичай. Самият той гласувал в своята триба като обикновен човек от народа. Най-спокойно допускал да бъде разпитван и опровергаван като свидетел в съдебни процеси. Направил форума по-тесен, защото не се решил да отнеме от собствениците съседните домове. Никога не препоръчвал на народа своите синове, без да добави: „Ако се покажат достойни за това." Когато били още непълнолетни, в театъра веднъж всички станали на крака пред тях и им заръкопляскали, а той останал много недоволен. Желаел приятелите му да бъдат силни и влиятелни в държавата, но равноправни с другите и по същия начин отговорни пред законите. Когато неговият близък приятел Ноний Аспренат се защищавал в съда по обвинение в отровителство от страна на Касий Север, попитал сената как да постъпи: страх го е, че ако се намеси, ще изглежда, като да измъква от законите подсъдимия; ако пък не се намеси, изоставя и предварително осъжда приятеля си. И с одобрението на всички седял няколко часа на съдебните скамейки, но мълчал, дори не произнесъл обичайната в съда похвална реч за подсъдимия. Присъствувал и на процеси на свои клиенти, например на някой си Скутарий, войник на свръхсрочна служба, обвинен в беззакония. Спасил само един подсъдим, Кастриций, който му бил разкрил заговора на Мурена; в присъствие на съдиите се обърнал с молба към обвинителя.

57. Колко много са го обичали за тия негови постъпки, лесно може да се прецени. Няма да споменавам решенията на сената, защото може да се сметне, че те са резултат на принуда или чувство на задължение. Римските конници единодушно и по собствено желание винаги празнували рождения му ден два дни поред.

Всички съсловия по даден обет ежегодно хвърляли в Курциевото езеро[71] пари за негово здраве, а на Нова година му носели парични подаръци в Капитолия дори и когато отсъствувал от Рим; с тези пари купил най-скъпи статуи на богове и ги поставил по квартали — на Аполон Сандалиарий, на Юпитер Трагед и други. За възстановяването на дома му на Палатина, унищожен от пожар, носили пари всички — ветераните, декуриите, трибите и дори поединично всякакви хора, — доброволно и всеки според възможностите си; а той само гребнал от всяка купчинка пари и от никоя не взел повече от един денарий[72]. При завръщането му от провинцията го посрещали не само с добри благопожелания, но и със звънки песни. Съблюдавало се при влизането му в Рим да не се изпълнява никакво наказание. 58. Всички заедно и в пълно единодушие му предложили титлата „Отец на отечеството". Най-напред народът изпратил при него делегация в Анций; понеже отказал, след това многочислена тълпа, увенчана с лаврови венци, го пресрещнала при влизането му в театъра в Рим; а в курията сенатът действувал не с постановление или с приветствия, а чрез Валерий Месала, който по поръчение на всички казал: „Цезар Августе, желаем на теб и твоя дом щастие и благополучие! Така искаме да молим за вечно благоденствие на държавата и радост на народа. Сенатът в съгласие с римския народ те поздравява като отец на отечеството." Просълзен, Август му отговорил със следните думи — излагам ги дословно, както думите на Месала: „Почитаеми сенатори, след като постигнах своите желания, за какво друго мога да моля безсмъртните богове освен това ваше единодушие да ме съпътствува до края на живота ми!"

59. Събрали пари за статуя на лекаря Антоний Муза, който го излекувал от тежка болест, и я поставили до изображението на Ескулап. Някои баши на семейства предвиждали в завещанието си с подходящ надпис пред шествието наследниците им да принесат оброчни жертви на Капитолия, загдето Август е надживял тях самите. Някои градове в Италия започвали годината от деня, в който за пръв път ги бил посетил. Повечето от провинциите освен храмове и олтари в негова чест устройвали почти във всяко градче игри през пет го-

дини. 60. Царете, негови приятели и съюзници, строе-
ли всеки в своето царство градове, наречени „Цезареи",
а всички заедно решили да довършат с общи средства
започнатия отдавна храм на Юпитер Олимпийски в
Атина и да го посветят на гения[73] на Август; често на-
пускали царствата си и облечени в тоги, без царски
отличия, като негови клиенти всекидневно му засвиде-
телствували своята почит не само в Рим, но и когато
пътувал в провинциите.

61. Понеже изложих как се е проявявал на военни
и държавни длъжности и как е управлявал държава-
та в мирно и военно време по целия свят, сега ще раз-
кажа за неговия интимен и семеен живот — какъв е
бил неговият нрав и съдба в дома между близките му,
от младостта му до последния му час.

Загубил майка си по време на първото си консул-
ство, а сестра си Октавия, когато карал петдесет и че-
твъртата си година. Докато били живи, и на двете
оказвал голямо внимание, а като починали, им отредил
най-големи почести.

62. Сгоден бил като младеж за дъщерята на Публий
Сервилий Исаврик. Но при сближаването с Антоний
след първия разрив, когато войниците и на двамата по-
желали да се свържат и с роднинство, се оженил за
доведеницата на Антоний — Клавдия, дъщеря на Фул-
вия и Публий Клодий, едва навършила тогава възраст
за женитба; поради враждата, възникнала с тъща му
Фулвия, я върнал обратно недокосната и девствена.
Веднага след това се оженил за Скрибония, която би-
ла женена преди това за двама бивши консули и от
единия имала деца. С нея също се развел, както сам
пише, понеже му дотегнало своенравието ѝ. Веднага
след това отнел Ливия Друзила, която по това време
дори била бременна от мъжа си Тиберий Нерон; оби-
чал я и я ценял както никоя друга, и то през целия си
живот.

63. Скрибония му родила Юлия, а от Ливия нямал
деца, макар че силно желаел: тя пометнала заченатото
от него дете. Оженил Юлия най-напред за Марцел,
син на сестра му Октавия, който току-що бил излязъл
от детска възраст; след неговата смърт измолил сестра
си да му отстъпи за зет Марк Агрипа, който тогава
бил женен за една от сестрите на Марцел и имал вече

деца от нея. Когато и той починал, след като дълго
търсил женихи дори измежду конниците, избрал своя
доведен син Тиберий и го принудил да изостави жена
си, вече бременна с второ дете[74]. Марк Антоний пише,
че най-напред Юлия била сгодена за неговия син Ан-
тоний, след това за царя на гетите Котизон[75], като в
същото време Август от своя страна искал да сключи
брак с дъщерята на царя.

64. От Агрипа и Юлия имал трима внуци — Гай, Лу-
ций и Агрипа, и две внучки — Юлия и Агрипина. Омъ-
жил Юлия за Луций Павел, син на цензор, а Агрипи-
на — за Германик, внука на своята сестра. Осиновил
Гай и Луций, като ги купил по стария обичай от Аг-
рипа; още съвсем млади ги въвел в управлението на
държавата и като бъдещи консули ги изпратил в про-
винциите и във войската. Дъщеря си и внучките си въз-
питавал така, че можели дори да предат и тъкат[76]; по-
зволявал им да говорят или вършат само това, което
може да се направи общо достояние и да се запише в
дневниците на двора. Забранявал им да общуват с
чужди хора дотолкова, че веднъж с писмо укорил в
нескромност знатния красив младеж Луций Виниций,
задето отишъл да поздрави дъщеря му в Бая. Внуците
си най-вече сам учел на четмо, на плуване и на други
начални знания и за нищо не залягал така много, как-
то да ги научи да подражават на неговия почерк. Ко-
гато обядвал, те седели до него на ниското ложе[77], а
когато пътувал, яздели пред колата му или около не-
го. 65. Но радостен и уверен в потомството и дома
Фортуна го изоставила. Двете Юлии, дъщеря си и вну
ката си, опетнени с какви ли не пороци, изпратил в
гнание[78]. В течение на осемнадесет месеца загуби
Гай, и Луций — Гай умрял в Ликия, а Луций —
силия. Третия си внук Агрипа и доведения си с
берий осиновил на форума със закон, гласува
рите; съвсем скоро се отказал от Агрипа за
ния му и жесток нрав и го заточил в Сурент
Смъртта на близките си понасял много
отколкото позора им: не бил така сломе
на Гай и Луций, а за дъщеря си съобщ
чрез обявление, което прочел квесторът
се въздържал от срещи с хора, дори
не я убие. Във всеки случай, когато по съ

една от нейните съучастнички, либертината Феба, се обесила и тъй сложила край на живота си, казал, че предпочитал да бъде баща на Феба. След пращането на Юлия в изгнание й забранил да пие вино и я лишил от всякакъв разкош; не разрешавал никой, нито свободен, нито роб, да я посещава без негово разрешение, и то след като бъде осведомен на каква възраст е, какви са ръстът и външният му вид, та дори какви знаци и белези има по тялото. Едва след пет години я преместил от острова на континента при малко по-леки условия. Но било напълно невъзможно да се измоли от него връщането й. В отговор на честите молби и упорити настоявания на народа пожелал на цялото събрание такива дъщери и жени. Забранил да се признае и отгледа детето, родено от внучката му Юлия в изгнание. Агрипа, който вместо да бъде по-сговорчив, от ден на ден ставал по-безумен, прехвърлил на остров, дори го оградил с охрана от войници. Със сенатско решение наредил да бъде оставен на същото място до края на живота си. И при всяко споменаване за него и за двете Юлии въздишал:

Ех, ако женен не бях и бездетен живота да свършех!

Наричал ги не другояче, а „трите си цирея“ и „трите си язви“.

66. Не се сприятелявал лесно, но приятелството твърдо пазел и не само щедро надарявал всекиго за качествата и заслугите му, но понасял също пороците и провиненията му, естествено до определени граници. Едва ли измежду всичките му приятели ще се намерят такива, които да е отхвърлил, освен Салвидиен Руф и Корнелий Гал[80]. Тях издигнал от най-ниско положение: Руф — чак до консулство, а Гал — до управление на Египет. Единия, загдето замислял преврат, предал за наказание на сената, на другия за проявената неблагодарност и недоброжелателство забранил достъпа до дома и провинциите си; а когато Гал бил принуден да се самоубие поради нападките на обвинителите и решението на сената, похвалил предаността на своите ревностни защитници, но със сълзи оплакал участта си, че единствен той не може да се сърди на приятелите дотам, докъдето иска. Останалите му приятели като

първенци в своето съсловие се радвали на власт и богатство до края на живота си, макар че понякога и с тях имал разногласия. Без да споменавам другите, например често не намирал у Марк Агрипа достатъчно търпеливост, а у Меценат[81] — способност да мълчи: Агрипа неоснователно заподозрял, че Август бил изстинал към него и предпочитал Марцел, оставил всичко и заминал за Митилена; а Меценат, при разкриването на заговора на Мурена, издал тайната на жена си Теренция.

Изисквал на свой ред приятелите да му отговарят със същата привързаност и приживе, и след смъртта си. Макар че съвсем не се домогвал до наследства и никога не си позволявал да вземе нещо от завещанието на непознат човек, все пак най-внимателно преценявал последната воля на приятелите си; не прикривал огорчението си, ако някой го надарявал по-оскъдно и без почетни думи, нито радостта си, ако дарът бил направен от благодарност и преданост. Заветите или частите от завещания, които някои родители му оставяли, веднага отстъпвал на децата им, а ако те били невръстни, им ги връщал с лихвите в деня на пълнолетието или женитбата им.

67. Като патрон и господар бил колкото строг, толкова отстъпчив и снизходителен. Много либертини, като Лициний, Целад и други, държал на служба и използувал изключително много. Роба Косм, който се изказал твърде непочтително за него, само оковал във вериги. Управителят Диомед се разхождал с него и когато внезапно били нападнати от дива свиня, от страх го изоставил: предпочел да го обвини в страхливост, отколкото в престъпление, и понеже нямало измяна, обърнал на шега едно толкова опасно произшествие. В същото време обаче принудил Пол, един от любимите си роби, да се самоубие, понеже бил уличен в прелюбодеяние с матрони; на секретаря си Тал заповядал да счупят краката, загдето издал за петстотин денария съдържанието на негово писмо; наредил с тежест на шията да хвърлят в реката възпитателя и слугите на сина му Гай, понеже използували удобния случай по време на болестта му и най-безскрупулно и алчно ограбвали провинцията.

68. В ранна младост си спечелил лоша слава с различни позорни постъпки. Секст Помпей му се подигравал, че бил женствен; Марк Антоний — че осиновяването от вуйчо си купил с позорна връзка; а Луций, братът на Марк — че уж след като Цезар го обезчестил, се предлагал дори на Авъл Хирций в Испания за триста хиляди сестерции и че имал навик да си гори краката с нагорещени черупки от орехи, за да му никнат по-меки космИ. А веднъж по време на игри целият народ схванал като обиден намек срещу него и одобрил с бурни ръкопляскания произнесения на сцената стих, в който се говорело за жрец на Майката на боговете, удрящ дайре:

Я виж: развратникът света на пръст върти.[82]

69. Непрекъснатите му прелюбодейства не отричат дори и приятели, но го оправдават, че ги вършел не от похот, а от разумни съображения, за да може по-лесно да научава намеренията на противниците си чрез жените им. Марк Антоний го упреква не само за прибързаната сватба с Ливия, но и че жената на един консулар пред очите на мъжа ѝ отвел от трапезата в спалнята си и я върнал обратно на пира със зачервени уши и разрошени коси; и за това, че се развел със Скрибония, понеже доста свободно се оплакала от голямото влияние на съперницата си; още, че когато неговите приятели му търсели любовници, съблазнявали и оглеждали майки на семейства и зрели девойки, все едно като за продан при роботърговеца Тораний. Дори преди да стане негов явен неприятел и враг, му писал следното приятелско писмо: „Какво те смущава? Че се любя с царицата ли? Тя ми е жена. Да не би днес да ми е за пръв път: нали вече девет години станаха оттогава. А ти само с Друзила ли се любиш? Свършено е с тебе, ако, докато четеш писмото ми, не си в леглото с Тертула или Терентила, или Руфила, или Салвия Титизения, или с всичките едновременно. Нима е важно къде и с коя задоволяваш страстта си?“

70. Говорело се и за негов пир, наречен сред народа „пирът на дванадесетте богове“; на него възлягали облечени като богове и богини, а самият той — като Аполон. За това го упреква в писмата си и Антоний,

като заядливо изброява имената на отделните участници, а и следните известни анонимни стихове:

Щом като техния пир хороводец намери и зърна
Малия[83] шест бога там, също богини пак шест,
докато Цезар, безбожен измамник, на Феб се преструва
и с невиждан разврат техния пир весели,
силите божи тогаз от земята отвърнаха поглед,
Юпитер златния трон даже напусна във бяг.

Големият глад и недостиг в Рим по това време увеличили слуха за пиршеството: на следния ден се разнасяли неодобрителни възгласи, че боговете изяли всичката храна и че Цезар е наистина Аполон, но Аполон-Мъчител — под това име бил почитан богът в една част на града. Укорявали го, че бил встрастен в събирането на вещи и коринтски вази[84] и в играта със зар. А по време на проскрипциите на негова статуя било написано:

Татко бе сребролюбив, аз съм коринтолюбив,

защото се смятало, че се бил погрижил някои хора да бъдат проскрибирани заради коринтските им вази. А по-късно, на сицилийската война, сред народа се разпространила епиграмата:

В морето бит, изгуби корабите дваж;
сега играе зар: да бие тук поне.

71. От всички тези било обвинения, било злословия най-лесно опровергал лошата слава за разврат с чистия живот, който водил и тогава, и по-късно; а обвинението в разкош — с това, че при превземането на Александрия от царската покъщнина си взел само една скъпоценна чаша, а всички златни съдове за всекидневна употреба скоро след това претопил. Колкото до сладострастието му, както разказват, продължавал и по-късно да проявява силно влечение към девици, които му намирала отвсякъде дори и жена му. От приказките за зарове съвсем не се страхувал и играел без стеснение и открито, за удоволствие, дори като старец, и не само през месец декември, но и през празнични и делнични

дни[85]. Това не подлежи на съмнение. В едно собственоръчно писмо пише: „Драги ми Тиберий, обядвах със същите сътрапезници, дойдоха още Виниций и Силий Стари. По време на обяда и вчера, и днес играхме на зар по старчески: който хвърли „куче“ или „шесторка“, дава по денарий на зар, а всичките прибира този, който хвърли „Венера“.“ И пак в друго писмо: „Драги ми Тиберий, прекарахме много приятно Квинкватрите[86]. Играхме през цялото време, не оставяхме дъската да изстине. Твоят брат игра с много викове и оплаквания, накрай загуби малко и въпреки очакванията успя постепенно да се измъкне от големите си поражения. Самият аз загубих двадесет хиляди сестерции, защото както винаги бях разточително щедър в играта. Ако бях вземал от другите това, което губеха от мен, и не им бях опростил заетите от мен суми, щях да спечеля към петдесет хиляди. Но предпочитам така; нека щедростта ми да ме прослави до небето.“ На дъщеря си пише: „Изпратих ти двеста и петдесет денария, толкова дадох и на всеки гост, ако желае да играе по време на обяда на зарове или на чифт-тек.“

72. Във всичко останало, както е известно, бил изключително въздържан, без следа от някакъв порок. Живял отначало близо до римския форум, над Стълбата на майсторите на пръстени, в къща, която някога била на оратора Калв; след това на Палатинския хълм, но и тук в скромното жилище на Хортензий, което не е забележително нито с големината, нито с разкоша си, а е с къси портици с колони от албански камък[87] и със стаи без мрамор и красиви мозайки. Повече от четиридесет години спял в една и съща стая зиме и лете и винаги зимувал в Рим, макар и да знаел от опит, че през зимата климатът там не е благоприятен за неговото здраве.[88] А когато желаел да свърши нещо тайно и без да му се пречи, имал си отделна стаичка над другите, която наричал Сиракуза или „работилничката“; оттеглял се там или в крайградското имение на някой либертин, а когато бил болен, лежал в дома на Меценат. За почивка най посещавал крайморските области и островите край Кампания или близките до Рим градове — Ланувий, Пренесте или Тибур, където често раздавал правосъдие в портиците на храма на Херкулес[89]. Огромните и разкошни жилища не понасял, дори

разрушил до основи твърде скъпия дом на внучката си Юлия; а своите съвсем скромни вили украсявал не със статуи и картини, а с тераси и горички и със забележителни стари и редки предмети: например на Капри доспехите на героите и огромните скелети на грамадни зверове, които носят името „останки от гигантите“[90].

73. Колко скромна е била неговата обстановка и покъщнина се вижда и сега от запазените легла и маси, голяма част от които едва ли биха задоволили и обикновения гражданин. Казват, че спял само на ниско и скромно застлано легло. Почти винаги носел дрехи, направени у дома от сестра му, жена му, дъщеря му и внучките му. Тогата му била нито пристегната, нито разпусната, а пурпурните ивици върху нея — нито много тесни, нито широки. Носел доста високи обувки, за да изглежда по-изтъчен. В спалнята си винаги държал официални дрехи и обувки за неочаквани и непредвидени случаи.

74. Постоянно давал пирове и винаги по всички правила, като грижливо подбирал гостите по качества и съсловна принадлежност. Валерий Месала[91] предава, че не канел на обяд либертини с изключение на Мена, и то след като получил гражданство, задето предал флотата на Секст Помпей. Самият Август пише, че поканил веднъж един бивш свой телохранител, в чиято вила бил отседнал. Понякога идвал на пировете по-късно и си отивал по-рано, тъй че започвали да пируват, преди той да се е разположил, и продължавали след неговото оттегляне. Предлагал обяд от три блюда, при най-голямо разточителство — от шест, не много скъпи, но в много приятна обстановка[92]. Подканял да участвуват в общия разговор тия, които мълчели или разговаряли тихо, и развличал гостите, като канел музиканти, актьори, дори обикновени танцьори от цирка, но най-често разказвачи на истории.

75. Празничните и тържествените дни чествувал разточително, а понякога само си правел шеги. На Сатурналиите, а и друг път, когато пожелаел, раздавал подаръци, дрехи, злато и сребро или най-различни монети, дори стари, от царско време, и чуждестранни, а понякога само козяци, сюнгери, ръжени, клещи и други подобни предмети със загадъчни и двусмислени надписи. Обичал да продава на пира жребии за съвсем не-

равностойни вещи и картини, обърнати с лице към стената, та съвсем не се знаело дали ще бъдат излъгани или надхвърлени очакванията на купувачите; но пируващите от всяко ложе заедно понасяли загубата или печалбата. 76. Колкото до храната — не бих искал да пропусна и това, — ядял съвсем малко и скромно. Най-много обичал обикновен черен хляб, дребни рибки, изстискано на ръка прясно сирене и зелени смокини от втората реколта. Хранел се и преди обед, когато огладнеел, независимо от времето и мястото. Ето думи от негови писма: „В пътническата кола хапнахме хляб и фурми.“ На друго място: „Докато се връщах в къщи от двореца на Нума, изядох в носилката парче хляб и няколко зърна грозде с дебела люспа.“ И още: „Няма евреин, драги ми Тиберий, който да спазва съботния пост така точно, както аз го спазих днес: едва в банята, един час след залез слънце, хапнах два залъка, преди да почна да се мажа.“ Поради това безредие понякога обядвал самичък преди или след пира, а в разгара на пира нищо не докосвал. 77. Вино също пиел много малко по начало. Корнелий Непот предава, че във военния лагер при Мутина изпивал на обяд не повече от три чаши. По-късно си отпущал най-много един секстарий[93], а пиел ли повече, нарочно повръщал. Най-много обичал ретийско вино[94]; но през деня дори не пиел, а за да утоли жаждата си, дъвчел хляб, наквасен в студена вода, късче краставица или стебло от маруля, пресни или сушени ябълки, тръпчиво кисели като вино.

78. След дневната закуска, както бил облечен и обут, малко дремвал, като завивал краката си и покривал очи с ръка. След обяда се оттеглял на ложето за вечерна работа. Там оставал до късно през нощта, докато не завършел всичките или голяма част от останалите дневни дела. След това си лягал и спял не повече от седем часа, и то не непрекъснато, а се събуждал три-четири пъти през това време. Ако не можел да заспи веднага наново, както се случвало понякога, викал четци и разказвачи, после пак заспивал и често се събуждал чак след разсъмване. Никога не бодърствувал на тъмно, без да стои някой до него. Не обичал да става рано, а ако се налагало във връзка с някакви официални задължения или за свещенодействия, за

удобство оставал да нощува близо до мястото, в дома на някой приятел. Въпреки това често имал нужда от сън и понякога си поспивал в носилката, докато робите го носели по улиците или се спирали да си починат.

79. Бил много красив и запазил привлекателността през целия си живот, макар че не полагал никакви сустни грижи. По отношение на косата си бил толкова небрежен, че за да го приготвят по-бързо, викал няколко бръснари едновременно и докато един го стрижел, а друг го бръснел, четял или дори пишел нещо. Лицето му било спокойно и ведро и докато говорел, и когато мълчал: един галски първенец признал пред близките си, че то именно го възпряло и отклонило намерението му при прехода през Алпите да се приближи до него, уж да разговаря, и да го бутне в пропастта. Очите му били светли и бляскави и му се искало да чувствуват в тях божествена сила; затова се радвал, ако някой сведял лице пред неговия втренчен поглед като пред блясъка на слънцето; но на стари години с лявото око недовиждал. Зъбите му били редки, малки и грапави, косата светлоруса, леко къдрава, веждите — сключени, ушите — не големи; носът му в горната си част бил малко гърбав, а долу — по-изтънен, цветът на кожата — ни тъмен, ни светъл, ръстът — нисък; според неговия летописец, либертина Юлий Марат, бил пет стъпки и три четвърти. Но това се скривало от красотата и съразмерността на тялото му и можело да се разбере само ако до него стоял по-висок човек.

80. Казват, че тялото му било на петна, с разпръснати по гърдите и корема рождени белези, които по форма, разположение и брой приличали на звездите на Голямата мечка. Имал надебелявания на кожата, получени от чесане при сърбеж и от стъргане със стъргалка[95], които на много места се били превърнали в струпеи. Чувствувал слабост в левия хълбок, бедро и пищял и често дори понакуцвал; лекувал се с пясък и тръстика. Понякога не владеел показалеца на дясната си ръка, който се вцепенявал и свивал от студ дотолкова, че едва пишел с помощта на рогов напръстник. Оплаквал се от болки в пикочния мехур и те престанали чак след като изхвърлил камъните с урината.

81. От тежки и опасни болести страдал няколко пъти през целия си живот, особено след усмиряването на

Кантабрия. Тогава изтичането на жлъчка от увредения му черен дроб го мъчело дотолкова, че по необходимост се подложил на необичайно и колкото полезно, толкова и опасно лечение: понеже топлите компреси не му помогнали, по съвет на лекаря Антоний Муза започнал да се лекува със студени.

Страдал и от някои заболявания, които се повтаряли всяка година в определено време. Около рождения си ден обикновено чувствувал слабост, в началото на пролетта боледувал от подуване на вътрешните органи, а при южен вятър — от хрема. При такова разклатено здраве не можел да понася лесно нито студовете, нито горещините.

82. През зимата навличал четири туники и дебела тога, риза и вълнен нагръдник, слагал си пояс около бедрата и чорапи. През лятото спял с отворена врата, често в перистила[96] до водоскока, а дори му веели за прохлада. Не понасял и зимното слънце и никога, дори в къщи, не излизал на открито без шапка. Правел бавни и кратки преходи на носилка, обикновено през нощта, така че за два дни пристигал в Пренесте или в Тибур; а ако можело да се стигне по море, предпочитал да пътува с кораб. Полагал големи грижи за крехкото си здраве; преди всичко се къпел рядко, а по-често се мажел или се изпотявал на огън и след това се обливал с хладка или добре стоплена на слънце вода. А когато заради ставите си правел топли морски или серни бани, седял в дървено кресло, което наричал с испанската дума „дурета", и само топял ту ръцете, ту краката си.

83. Упражненията по езда и с оръжие на Марсово поле изоставил веднага след гражданските войни и преминал към игри с топка, а след това само се разхождал, яздейки или пеша; края от пътя преминавал, подскачайки, завит в одеяло или леко покривало. За душевна отмора ловял риба с въдица или играел на зарове, камъчета или орехи с малки деца, приятни на вид и сладкодумни, които търсел отвсякъде, като особено предпочитал маври и сирийци. Отвращавал се от джуджета, изроди и други подобни и ги смятал за игра на природата и причинители на всяко зло.

84. Още от най-ранна възраст с голямо желание и извънредно упорито се занимавал с красноречие и с

другите благородни науки. Казват, че по време на Мутинската война при толкова тежки задължения всеки ден и четял, и пишел, и декламирал[97]. Наистина, след това никога не говорел нито пред сената, нито пред народа, нито пред войниците, без да обмисли и съчини речта си, въпреки че не бил лишен от импровизаторска дарба при непредвидени обстоятелства. И за да не му изневери случайно паметта, а и за да не губи време в заучаване, наредил всичко да се чете. Разговорите по сериозни въпроси с отделни хора, та дори и с жена си Ливия, предварително написвал в бележника си, та да не говори неподготвен повече или по-малко от необходимото. Имал приятен и своеобразен говор и постоянно се занимавал с учител по декламация. Но когато го боляло гърло, речта му пред народа произнасял глашатай.

85. Съчинил много прозаически съчинения на различни теми и някои от тях рецитирал пред свои приятели като пред широка публика, например „Отговори до Брут за Катон". На стари години прочел повечето свитъци от това съчинение и накрая, изморен, го предал на Тиберий да го дочете; написал и „Подтикване към философия" и „За моя живот", съчинение в тринадесет книги, в което стига до кантабрийската война. С поезия се занимавал повърхностно. Запазена е една негова книга в хекзаметри, на тема и със заглавие „Сицилия". Запазена е и друга, неголяма книжка с епиграми, които обикновено съчинявал в банята. Трагедия започнал да пише с голямо увлечение, но поради несполука я унищожил; а на въпроса на приятелите си какво прави Аякс, отговорил, че Аякс се хвърлил на сюнгера му.

86. В речта си се стремял към изящество и умереност, избягвал празните звънки фрази и, както сам казва — „вонята на старинните слова". За най-важно смятал колкото е възможно по-ясно да изразява мисълта си. За да постигне по-лесно това и да не смути или объркa някъде читателя или слушателя, не се колебаел да прибавя предлози към имената на градовете и да повтаря по-често съюзи, без които речта става по-красива, но и по-неясна. С еднакво презрение се отнасял към двете противоположни крайности — любителите на маниерност и любителите на старинност — и поня-

кога им се подигравал. Особено укорявал своя приятел Меценат за неговите, както ги наричал, „напарфюмирани къдрици“ и го осмивал, като шеговито му подражавал. Не щадял и Тиберий, който понякога употребявал излезли от употреба старинни думи. А Марк Антоний обявил за луд, защото пишел неща, на които може по-скоро да се чудиш, отколкото да ги разбереш. След това, осмивайки безвкусието и непостоянството му в избора на ораторски стил, добавил следното: „Ти се колебаеш дали да подражаваш на Цимбер Аний и Вераний Флак, като използуваш думите, които Салустий Крисп е извлякъл от „Началата“ на Катон, или може би трябва да се пренесе в нашия език загладената реч на азианските оратори[98] с кухите ѝ фрази?“ В едно писмо хвали дарбата на внучката си Агрипина и добавя: „Старай се да пишеш и говориш естествено.“

87. Във всекидневната реч често употребявал някои по-особени изрази, което се вижда от неговите собственоръчни писма. Когато искал да каже за някого, че никога няма да си плати дълга, винаги пишел: „Ще плати на гръцките календи.“[99] А когато съветвал някого да приема нещата такива, каквито са, пишел: „Нека бъдем доволни и от такъв Катон.“ За да изрази, че нещо се прави бързо или припряно — „по-бърже, отколкото се варят аспержи“. Винаги пишел вместо „глупак“ — „дръвник“, вместо „черен“ — „тъмен“, вместо „луд“ — „побъркан“, вместо „зле съм“ — „вкиснал съм се“, вместо „отпаднал съм“ — „скапан съм като цвекло“, а не „като зелка“, както е простонародното. Казвал също „да сме“ вместо „сме“, а за името „дом“ вместо родителен падеж единствено число употребявал форма, подобна на винителен падеж множествено число. Последните две думи употребявал само по този начин, тъй че може да се смята не за грешка, а по-скоро за навик.

В почерка му забелязах следните особености: не разделя думите и не пренася на следния ред буквите, които не се поместват в края на редовете, а ги пише на същото място отдолу и ги загражда с черта.

88. Не спазвал до такава степен правописа, тоест правилата и предписанията за писане, установени от граматиците, и, както изглежда, се придържал към мнението, че трябва да се пише така, както се говори,

често променял или пропускал не само букви, а и срички, но такива грешки правят всички хора. Не бих го отбелязал, ако не ми се струваше чудно съобщението на някои автори, че сменил един консулар на провинция, защото забелязал, че бил написал „съмия“ вместо „самия“, и го сметнал за груб и необразован. Всеки път, когато употребявал шифър, пишел Б вместо А, К вместо Б и останалите букви по същия начин, а вместо КС — двойно А.

89. Не по-малко ревностно се занимавал и с гръцки. В него напреднал много с учителя си по красноречие Аполодор Пергамски, когото още като младеж взел със себе си от Рим в Аполония въпреки преклонната му възраст. След това попълнил разностранното си образование благодарение на общуването си с философа Арей и синовете му Дионисий и Никанор. Не смеел обаче да говори свободно или да съчинява, а при нужда пишел на латински и давал друг да преведе написаното. С поезията бил наистина добре запознат, възхищавал се от старата комедия и често я представял на публичните зрелища[100]. Когато четял автори на двата езика, търсел най-вече наставления и примери, полезни и в обществения, и в частния живот, и много често ги изпращал дословно записани до близките си, до военачалници, управители на провинции или длъжностни лица в Рим, когато се нуждаели от съвет. Дори цели книги прочитал пред сената и често ги правел достояние на народа чрез укази, като речта на Квинт Метел „За увеличаване на потомството“ и речта на Рутил „За размерите на зданията“; с това по-скоро искал да убеди, че и към двата въпроса не той пръв е насочил внимание, а са били важни и за дедите.

Дарованията на своето време покровителствувал по всякакъв начин. На четения слушал благосклонно и внимателно не само стихове и исторически съчинения, но и речи и диалози. Ако произведенията в негова чест не били най-сериозни и от най-добрите автори, се обиждал и нареждал на преторите да не допускат името му да се принизява от често повтаряне в литературните състезания.

90. За религиозността му знаем следното: страхувал се доста от гръмотевици и светкавици и затова винаги и навсякъде носел със себе си тюленова кожа като

предпазно средство и при най-малка опасност от силна буря се прибирал на закътано и засводено място, понеже, както вече споменахме, веднъж по време на нощно пътуване силно го стреснала падналата до него мълния.

91. Колкото до сънищата, обръщал внимание и на своите, и на чуждите, отнасящи се за него. В битката при Филипи, макар че бил решил да не излиза от палатката си поради неразположение, все пак излязъл по внушение на сън на свой приятел; и това било за добро, защото лагерът бил превзет и при нападението неприятелите пробили и разкъсали носилката, в която мислели, че лежи. Той самият сънувал през пролетта много сънища, ужасни, лъжливи и безсмислени, а през останалото време — по-редки, но които по-често се сбъдвали. След като посветил на Капитолия храм на Юпитер Гръмовержец и често го посещавал, видял насън Юпитер Капитолийски да се оплаква, че му се отнемат почитателите; отговорил му, че бил поставил Гръмовержеца до неговия храм като вратар; и затова не след дълго украсил фронтона на храма със звънци, каквито обикновено висят по вратите. Подтикнат от едно нощно видение, дори просел от народа милостиня всяка година в определен ден, като протягал шепа за дребни медни монети[101].

92. Някои предзнаменования и поличби смятал за съвсем сигурни: ако сутрин обуел погрешно лявата обувка вместо дясната, било ужасен знак; ако случайно паднела роса, когато тръгвал на дълго пътуване по суша или море, било щастливо предзнаменование за навременно и благополучно завръщане. Но особено се вълнувал от чудеса. Когато пред дома му между каменните плочи поникнала палма, пресадил я във вътрешния двор до боговете Пенати[102] и положил големи грижи да се хване. Когато пристигнал на остров Капри и увехналите, клюмнали до земята клони на много стар дъб се съживили, така се зарадвал, че разменил с неаполитанската община този остров за остров Енария. Внимавал в някои дни: не тръгвал никъде в деня след пазарния, а на ноните не започвал никаква сериозна работа, макар че в случая, както пише до Тиберий, го смущавало само неблагозвучието на името[103].

93. Древните и отдавна установени чуждестранни

обреди почитал с най-голямо уважение, а към останалите се отнасял презрително. В Атина бил посветен в мистериите; затова, когато в Рим разглеждал пред съда въпроса за привилегиите на жреците на атическата Церера и трябвало да бъдат изложени някои тайнства, отпратил съдиите и кръга от слушатели и сам изслушал разискванията на страните. И обратно, при пътуването си в Египет не само се отказал да свърне от пътя, за да види Апис, но и похвалил своя внук Гай, че пътувайки в Юдея, не направил молебен в Ерусалим.

94. И понеже стигнах до това, тук му е мястото да спомена и случките преди раждането му, в деня, когато се родил, и после, по които можело да се очаква и прозре неговото бъдещо величие и вечно щастие.

Във Велитра в старо време градската стена била ударена от мълния и предсказали, че гражданин на този град някога ще владее света. Уверени в това, жителите на Велитра и тогава, и после често водели войни с римския народ едва ли не до пълна гибел. Доста по-късно се явили доказателства, че това знамение предвещава мощта на Август.

По свидетелство на Юлий Марат, няколко месеца преди да се роди Август, в Рим пред очите на всички станало чудо, което известявало, че природата се готвела да роди цар на римския народ. Изплашен, сенатът решил: децата, родени през тази година, да не бъдат отхранвани; но тези, чиито жени били бременни, се погрижили решението на сената да не бъде внесено в държавната хазна, тъй като всеки се надявал, че предсказанието се отнасяло до него.

В книгите на Асклепиад Мендетски „За боговете“ прочетох, че веднъж Ация отишла среднощ на тържествено жертвоприношение на Аполон и заспала на носилката си в храма, както и другите. Внезапно до нея пропълзяла змия и малко след това се оттеглила; Ация се пробудила и се очистила като след съвкупление с мъжа си; веднага на тялото ѝ се появило петно като нарисувана змия, което така и не могла да махне, и затова повече никога не посещавала обществени бани; Август се родил след девет месеца и поради това се смята за син на Аполон. А самата Ация, преди да го роди, сънувала, че вътрешностите ѝ се издигат до звездите и покриват цялото пространство от земята до не-

бето. А и мъжът ѝ Октавий сънувал, че от утробата на Ация се появява сиянието на слънцето.

В деня на раждането му, когато в сената се водели дебати за заговора на Катилина, Октавий закъснял заради жена си. Всеизвестно е, че когато Публий Нигидий разбрал причината за забавянето и научил часа на раждането, обявил, че се е родил господар на целия свят. По-късно, когато Октавий водел войската си из дебрите на Тракия и в свещения лес на Либер се допитал до варварските богове за сина си, жреците потвърдили същото: понеже от разляното на олтара вино лумнал такъв пламък, че се издигнал над покрива на храма чак до небето, а такова чудно знамение се било явило единствено на Александър Велики, когато правел жертвоприношение на същия олтар. Същата нощ Октавий сънувал сина си нечовешки величав, с мълнията, скиптъра и одеждите на Юпитер Всеблаг и Всемогъщ, със сияен венец, върху колесница, украсена с лаврови венци, теглена от шест двойки ослепително бели коне. Гай Друз пише, че още невръстно дете, една вечер кърмачката го оставила в люлката на приземния етаж, а на сутринта бил изчезнал. След като дълго го търсили, накрая го намерили на най-високата кула в къщата, легнал срещу изгряващото слънце.

Щом проговорил, веднъж в дядовото си имение заповядал на случайно разкрякалите се жаби да млъкнат: и казват, че оттогава жабите там не крякат. Докато закусвал в една горичка на четири мили от Кампанския път, ненадейно орел грабнал хляба от ръката му и като излетял много високо, за голяма негова изненада отново леко се спуснал и му го върнал.

След освещаването на Капитолия Квинт Катул сънувал две нощи поред. В първия сън Юпитер Всеблаг и Всемогъщ избрал едно от многото деца, които играели около олтара, и отпечатал на гърдите му изображението на богиня Рома, което носел в ръката си. На следващата нощ видял същото дете на коленете на Юпитер Капитолийски и когато заповядал да бъде свалено, богът го възпрял с предсказанието, че то се отглежда като бъдещ защитник на римската държава. На другия ден срещнал Август, когото не познавал дотогава, и като се вгледал внимателно, с голямо учудване казал, че прилича досущ на детето, което сънувал.

Някои разказват първия сън на Катул другояче: много деца искали от Юпитер защитник, а той посочил едно от тях, към което да отправят всичките си желания; докоснал с пръсти устните на детето и ги сложил на своите устни.

Веднъж Марк Цицерон, придружавайки Гай Цезар до Капитолия, разказал на приятелите съня си от предишната нощ: от небето със златна верига било спуснато момче с благородно лице, застанало пред вратите на Капитолия и Юпитер му подал камшик. След това внезапно се появил Август, дотогава непознат за повечето хора, повикан от правуйчо си Цезар за жертвоприношението, и Цицерон потвърдил, че му се бил присънил точно неговият образ.

Когато обличал тогата на пълнолетието, сенаторската му туника се разпорила на двете рамене и паднала в краката му. Някои изтълкували това като знак, че съсловието, което носи тази дреха, някога ще му се подчини.

Когато божественият Юлий подготвял място за латер при Мунда, докато сечели гората, намерили палмово дърво и той заповядал да се запази като предзнаменование за победа. От нея веднага израсла издънка и толкова се развила за няколко дни, че не само се изравнила с дървото-майка, но и го засенчила; а и много гълъби свили в нея гнезда, макар че тия птици избягват твърдите и груби листа[104]. Казват, тъкмо това знамение подтикнало Цезар да избере за наследник не друг, а внука на сестра си.

По време на престоя си в Аполония заедно с Агрипа се изкачил на кулата на астролога Теоген. А когато Агрипа пръв запитал за съдбата си и му били предсказани велики и почти невероятни неща, Август замълчал и упорито не желаел да каже часа на раждането си, от страх и срам да не се окаже по-малко велик. Когато след много подкани го казал едва-едва със запъване, Теоген скочил и му изразил почитта си. Оттогава добил такава увереност в съдбата си, че разпространил своя хороскоп и изсякъл сребърна монета със знака на съзвездието Козирог, под което бил роден.

95. Когато се връщал от Аполония след смъртта на Цезар и влизал в Рим при ясно и чисто небе, кръг като небесна дъга обиколил слънчевия диск и след това

мълния ударила гробницата на Юлия, дъщерята на Цезар. По време на първото му консулство, докато извършвал птицегадание, явили му се дванадесет лешояда, както на Ромул; а когато принасял жертва, черният дроб на всички животни се оказал удвоен навътре и всички познавачи смятали, че с това му се предсказва щастие и величие.

96. Изхода на всички войни дори предусещал: когато се събрали в Бонония войските на триумвирите, един орел кацнал върху неговата палатка; два гарвана го нападнали от двете страни, но той ги ударил и повалил на земята. Цялата войска разбрала, че между съюзниците ще възникне раздор — който действително последвал, — и предчувствувала изхода. При Филипи някакъв тесалиец известил за бъдещата победа, за която научил от сянката на Юлий Цезар, изпречила му се на един отдалечен път.

Пред Перузия не получавал благоприятни знамения при жертвоприношенията, а когато заповядал да се увеличат жертвените животни, неприятелите внезапно го нападнали и заграбили всички неща, приготвени за обреда; тогава гадателите единодушно решили, че опасностите и бедите, предсказани на принасящия жертвата, ще сполетят тия, които откраднали вътрешностите на жертвените животни — така се и случило. В деня преди морското сражение при Сицилия, докато се разхождал на брега, една риба изскочила от морето и паднала в краката му. При Акций, преди да влезе в сражение, срещнал магаре с магаретар. Името на човека било Евтих (Щастливец), а на животното Никон (Победител). След победата поставил бронзова статуя и на двамата в светилището, което направил на мястото на военния лагер.

97. Смъртта му, за която започвам да разказвам, и посмъртното му обожествяване били предизвестени с много ясни знамения. Когато принасял очистителна жертва на Марсово поле сред тълпа народ, един орел направил няколко кръга над него, спуснал се към съседния храм и кацнал върху първата буква на името Агрипа; като забелязал това, заповядал на своя колега Тиберий да произнесе обещанията, които според обичая се поемали за следващите пет години, защото, макар и да ги бил написал и приготвил в таблички, не можел да поема обещания, които не ще изпълни. По същото време се стопила от мълния първата буква от името му в надписа на негова статуя. Дадено било тълкувание, че ще живее само сто дни след това, защото буквата С означава числото сто, и че ще бъде причислен към боговете, защото AESAR, останалата част от името на Цезар, на етруски означава „бог".

Имал намерение да изпрати Тиберий в Илирик и да го съпроводи чак чо Беневент, но ищците го задържали да разглежда все нови и нови съдебни дела. Тогава извикал, че дори всички да го задържат, няма да остане повече в Рим — след това тия думи били сметнати за пророчески. И тръгнал на път, стигнал до Астура[105] и оттам — съвсем необичайно за него — отпътувал през нощта, за да използува попътния вятър; получил разстройство и с това започнала болестта му. 98. Като обиколил брега на Кампания и най-близките острови, прекарал четири дни във вилата си на остров Капри, съвсем спокоен и отдаден на отдих и приятни развлечения.

Когато минавал край Путеоланското пристанище, случайно току-що бил пристигнал александрийски кораб и пътници и моряци, облечени в бяло и украсени с венци, кадели тамян и го обсипвали с добри пожелания и най-големи похвали — благодарение на него живеели, благодарение на него пътували по море, благодарение на него се наслаждавали на свобода и доволство. Зарадван много от всичко това, раздал на спътниците си по четиридесет златни монети, като поискал да се закълнат, че подарената сума ще изхарчат само за купуване на александрийски стоки. А в останалите няколко дни между другите подаръчета раздавал римски тоги и гръцки плащове, при условие римляните да се обличат и говорят по гръцки, а гърците — по римски. Непрекъснато наблюдавал атлетическите упражнения на ефебите, които по стар обичай били многобройни на Капри[106]. Дори им устроил пир, на който присъствувал, и не само разрешавал, но и ги подтиквал свободно да се шегуват, да разграбват плодове, ястия и други неща, които хвърлял между тях. И тъй участвувал във всички веселби.

Острова, съседен на Капри, наричал Апрагопол

поради безделието на настанилите се там хора от неговата свита[107]. Един от своите любимци, Мазгаба, обикновено наричал Основателя, уж той бил основал острова. Този Мазгаба бил починал преди една година и когато веднъж от обедната забелязал, че голяма тълпа с факли е заобиколила гроба му[108], съчинил стих веднага и го произнесъл високо:

На основателя на гроба пламък грей.

И като се обърнал към Тибериевия спътник Тразил, който бил възлегнал до него и не знаел за какво става дума, запитал от кой поет са тези стихове според него; а когато той се поколебал, Август добавил нов стих:

Не виждаш ли, със факли тачат Мазгаба —

и отново му задал въпроса си. Когато получил само отговор, че, който и да е авторът, са хубави, избухнал в силен смях и не спрял да се шегува. Веднага след това отишъл в Неапол, макар че още получавал пристъпи на болки в червата; все пак наблюдавал атлетическото състезание, устройвано през пет години в негова чест, и съпроводил Тиберий до определеното място. Но на връщане здравето му се влошило и накрая легнал в Нола[109]; върнал Тиберий от пътя и дълго го държал на таен разговор, а след това вече не се занимавал с никаква сериозна работа.

99. В последния си ден непрекъснато питал дали навън има някакви смутове заради неговото боледуване; поискал огледало и наредил да вчешат косата му и да оправят увисналата му челюст; и запитал приятелите, които приел, как им се струва: добре ли е изиграл комедията на живота, а накрая добавил стиховете:

Ако добре играхме, ръкопляскайте
и проводете ни със благодарности.

После отпратил всички. Но от Рим пристигнали нови посетители; и докато ги разпитвал за дъщерята на Друз, която била болна, внезапно издъхнал в прегръдките на Ливия с думите: „Ливия, помни нашия съпружески живот! Бъди жива и здрава!“ Паднала му се лека смърт, каквато винаги желаел. Колкото пъти чуел, че някой е починал бързо и без мъки, пожелавал за себе си и за близките си такава „красива смърт“, както сам казвал. Преди да умре, проявил само веднъж признак на умопомрачение — внезапно уплашен, започнал да се оплаква, че го отвличат четиридесет младежи. Но това било по-скоро предчувствие, отколкото помрачение, защото точно толкова преториански войници изнесли след това тялото му пред народа.

100. Умрял в същата стая, в която умрял и баща му Октавий, по време на консулите Секст Помпей и Секст Апулей, четиринадесет дни преди септемврийските календи (19 август), около три часа след пладне, на седемдесет и шест години без тридесет и пет дни.

Декурионите на муниципиите и колониите носили тялото му от Нола чак до Бовила[110]. Вървели през нощта поради горещото време, а през деня го оставяли в базиликата на всеки град или в най-големия храм. От Бовила го поели конниците, внесли го в Рим и го поставили в преддверието на дома му. Сенаторите ревностно се надпреварвали да правят предложения за уреждане на погребението и почитане на паметта му. Между многото други почести едни предложили погребалното шествие да мине през триумфална порта, пред него да се носи статуята на Победата от сградата на сената и момчета и момичета от знатни семейства да пеят погребална песен; други — в деня на погребението всички да си свалят златните пръстени и да носят железни; а трети — костите му да бъдат събрани от жреци от най-висшите колегии. А един препоръчал да се разменят имената на месеците август и септември, защото през септември се бил родил, а през август починал; друг пък — целият период от деня на раждането до смъртта му да се нарече Августов век и така да се впише в хрониките. Все пак спазили мярка при оказване на почестите: надгробни речи били произнесени два пъти — пред храма на Божествения Юлий от Тиберий и пред старата трибуна[111] от Друз, сина на Тиберий. Сенатори го занесли на раменете си на Марсово поле и там бил изгорен. Намерил се и един бивш претор, който се заклел, че видял как сян-

ката на изгорения се възнесла към небето. Останките му били събрани от конници, облечени само в туники, непрепасани и боси, и били прибрани в мавзолея[112]. Тая постройка той издигнал по време на шестото си консулство между Фламиниевия път и брега на Тибър и още тогава предоставил на народа за ползуване околните гори и места за разходка.

101. Завещанието му било съставено от него по време на консулите Луций Планк и Гай Силий, на третия ден преди априлските нони (3 април), една година и три месеца преди смъртта му, и обхващало две книги, една част от които написал лично той, а другата — либертините му Полибий и Хиларион. Весталките, при които били дадени на съхранение, ги представили заедно с три свитъка, подпечатани по същия начин. Всичко било отворено и прочетено в сената. За наследници от първа степен оставял Тиберий, с две трети от имота си, и Ливия — с една трета, и завещавал да носят името му; за наследници от втора степен оставял Друз, сина на Тиберий, с една трета част, а Германик и тримата му сина — на останалите части. Като наследници от трета степен споменавал мнозина близки и приятели. На римския народ оставил четиридесет милиона сестерции, на трибите — три и половина милиона, на преторианците — по хиляда за всеки, на градските кохорти — по петстотин, а на легионерите — по триста. Заповядвал тези пари да се изплатят веднага, тъй като ги имал през цялото време прибрани и съхранявани в касата. Другите завещани дялове били на различни лица, достигали до двадесет хиляди сестерции и за изплащането им определял срок от една година. Извинявал се с неголямото си имущество и заявявал, че дори на близките си нямало да остави повече от сто и петдесет милиона, макар че през последните двадесет години получил от завещания на приятели един милиард, но почти всички тези пари заедно с двете бащини имения и останалите наследства изразходвал в полза на държавата. Забранил, ако нещо се случи с двете Юлии, дъщеря му и внучката му, телата им да бъдат пренесени в гробницата му. В единия от трите свитъка излагал разпорежданията за своето погребение, в другия — списък на извършените дела, който искал да бъде изрязан на медни плочки и поставен пред мавзолея,[113] в третия — кратък преглед на държавните дела, къде колко войници на военна служба има, колко са парите в държавната хазна, в императорската каса и колко са несъбраните данъци. Добавял и имената на роби и либертини, от които можело да се поиска отчет.

КНИГА ТРЕТА

ТИБЕРИЙ

ПРЕВЕЛА ИВАНКА ПОПОВА

1. Патрицианският Клавдиев род (има и друг, плебейски, със същото име, не по-малко могъщ и достопочтен) произлизал от сабинския град Регил. Оттам с множество клиенти се преселил в скоро основания град Рим по покана на Тит Таций, който делял управлението с Ромул или според по-известната версия — под предводителството на Ата Клавдий, около шест години след изгонването на царете; бил приет между патрицианските родове и получил за клиентите си държавна земя отвъд река Анио, а за себе си — място под Капитолия за фамилна гробница. После с течение на времето получил двадесет и осем пъти консулство, пет пъти диктатура, седем пъти цензорство, шест триумфа, две овации[1]. Личните им имена и пря-

кори се отличавали с голямо разнообразие: само името на Луций единодушно било отхвърлено, след като от двамата сродници, които го носили, единият бил изобличен в разбойничество, а другият — в убийство. Между прякорите приели и „Нерон“, което на сабински език означава „храбър“ и „решителен“.

2. Много са заслугите на мнозина от рода, но много са и провиненията им. Ала нека спомена само най-важните. Апий Слепия разубедил римляните да сключат съюз с цар Пир[2], понеже считал такъв съюз за неизгоден. Клавдий Кавдекс пръв превел флотата през Месанския пролив и изгонил картагенците от Сицилия[3]. Тиберий Нерон победил идващия от Испания с огромни войски Хаздрубал, преди той да се съедини с брат си Ханибал. Обратно: Клавдий Регилиан от колегията на децемвирите за съставяне на закони се опитал, подтикнат от похот, насилствено да обяви за робиня една благородна девойка и станал причина за второто отделяне на плебеите от патрициите[4]. Клавдий Рус поставил на Апиевия форум своя статуя, увенчана с диадема, и се опитал с клиентите си да завладее Италия. Когато по време на птицегадание в Сицилия пилетата не искали да ядат, Клавдий Пулхер, надсмивайки се над обреда, ги хвърлил в морето с думите: „Нека пият, щом не искат да ядат!“ — и започнал морско сражение. А когато бил победен и сенатът му заповядал да назначи диктатор, сякаш подигравайки се отново с бедствията на държавата, назначил своя куриер Глиций[5]. И за жените се намират противоположни примери — наистина, от този род са и двете Клавдии: и тази, която извлякла кораба, заседнал със светините на Майката на боговете от Ида в Тибърските плитчини, като се помолила пред всички, ако е целомъдрена, той да тръгне след нея; и другата — първата жена, дадена под съд пред народа за оскърбление на достойнството му, защото веднъж, пробивайки си трудно път с колесница сред струпаните хора, открито пожелала да се съживи брат ѝ Пулхер и отново да загуби флотата, та да понамалее тълпата в Рим. Освен това забележително е, че всички Клавдиевци винаги са били оптимати и защитници на достойнството и силата на патрициите, с изключение на Публий Клодий, който, за да изгони Цицерон от Рим, приел да бъде осиновен от

плебей, и то по-млад от него; а към народа били толкова дръзки и надменни, че дори ако някой от тях бивал обвинен в углавно престъпление, не се унижавал да се облече в траур и да моли народа за милост; някои при спорове и разпри удряли дори народните трибуни; а една весталка от рода придружила чак до Капитолия брат си, който празнувал триумф без съгласието на народа: качила се с него на колесницата, та никой народен трибун да не може да се намеси или да наложи забрана[6].

3. Тиберий Цезар води потеклото си от този род по две линии: по бащина линия — от Тиберий Нерон, а по майчина — от Апий Пулхер, и двамата синове на Апий Слепия. Свързан бил и с фамилията на Ливиите, в която бил осиновен дядо му по майчина линия. Тази фамилия, макар и плебейска, се ползувала с голямо влияние и била удостоена с осем консулства, две цензорства, три триумфа, дори в нея имало един диктатор и един началник на конницата. Славела се и със забележителни мъже, най-вече със Салинатор и двамата Друзовци. Салинатор като цензор внесъл забележка на всички триби за непостоянството им, защото след първото му консулство го обвинили и осъдили, а после отново го избрали и за консул, и за цензор. Друз убил в единоборство неприятелския вожд Дравз и получил неговото име като прякор за себе си и за потомците си. Казват също, че като пропретор върнал обратно от провинция Галия златото, дадено на сеноните при обсадата на Капитолия[7], и именно той, а не Камил, както гласи преданието, го изтръгнал от тях. Неговият праправнук, наречен „защитник на сената“ за изключителната си дейност срещу Гракхите, оставил син, който при подобни раздори замислял различни мерки, но бил коварно убит от противниците[8].

4. Бащата на Тиберий, Нерон, по време на александрийската война бил квестор на Юлий Цезар и като командуващ флотата допринесъл много за победата. Затова бил избран за понтифекс на мястото на Публий Сципион и изпратен да основе колонии в Галия, между които били Нарбон и Арелате[9]. Но след убийството на Цезар, когато, от страх пред безредици, всички решили да се забрави за това деяние, той дори предложил да се дадат награди на тираноубийците. След това, дока-

то бил претор в края на годината, започнало разногласието между триумвирите; останал на длъжността повече от законния срок и последвал консула Луций Антоний, брат на триумвира, до Перузия, а когато другите се предали, единствен той останал на негова страна. Първо избягал в Пренесте, оттам в Неапол и след неуспешен опит да подбуди робите към въстание с обещание за свобода, избягал в Сицилия; но обиден, че Секст Помпей не го приел веднага и му отнел правото на фасции, преминал към Марк Антоний в Ахая[10]. След възстановяването на всеобщия мир се върнал с него в Рим и отстъпил пред искането на Август да се ожени за жена му Ливия Друзила, от която имал вече син и в момента чакал втори. Не след дълго умрял, като оставил двама синове — Тиберий и Друз Нерон.

5. Някои смятали, че Тиберий е роден във Фунди, и поддържали това съмнително предположение, защото баба му по майчина линия била родена във Фунди и защото по-късно по решение на сената там поставили Статуята на благополучието. Но според повече и по-достоверни източници е роден в Рим, на Палатинския хълм, на шестнадесетия ден преди декемврийските календи (16 ноември), по време на консулите Марк Емилий Лепид (с втори мандат) и Луций Мунаций Планк, по време на войната край Филипи. Така е записано в хрониките и в държавните дневници. А някои автори смятат, че е роден или в предишната година, по време на консулите Хирций и Панса, или в следващата, при консулите Сервилий Исаврик и Луций Антоний.

6. Детството и юношеството му били трудни и неспокойни, защото навсякъде съпровождал родителите си в тяхното бягство: в Неапол, когато при неприятелско нахлуване скришом бързали за кораба, на два пъти едва не ги издал с плача си, тъй като в критичния момент някои от спътниците бързо го грабнали — веднъж от гръдта на дойката, втори път от скута на майка му, за да облекчат слабите жени от товара. Превели го през Сицилия и през Ахая и го поверили на общината на спартанците, които били клиенти на Клавдиите. Там по време на нощно пътуване бил изложен на смъртна опасност: внезапно в гората избухнал пожар от всички страни и обкръжил цялата група така, че косите на Ливия и част от дрехата ѝ обгорели. По-

даръците, които в Сицилия му направила Помпея, сестрата на Секст Помпей — хламида, фибула и златни медалиони, се запазили и досега ги показват в Бая[11]. След завръщането в Рим бил осиновен със завещание от сенатора Марк Галий, влязъл във владение на наследството, но скоро се отказал от името, защото Галий бил противник на Август.

На деветгодишна възраст произнесъл от трибуната на форума надгробна реч за починалия си баща. След това, вече юноша, съпровождал колесницата на Август при триумфа за Акций, като яздел отляво, а Марцел, синът на Октавия — отдясно. Ръководил и частически тържества в чест на Бакх[12], а в Троянската игра в цирка предвождал групата на по-големите момчета.

7. След като облякъл мъжката тога, през цялата си младост и в следващите години, чак до заемането на върховната власт, се занимавал главно със следните дейности: устроил гладиаторски игри в памет на баща си и после в памет на дядо си Друз по различно време и на различни места: първите — на форума, вторите — в амфитеатъра, като извикал и някои бивши отличили се гладиатори срещу възнаграждение от сто хиляди сестерции; дал и други игри, на които не присъствувал, всички били много пищни, на разноски на майка му и втория му баща.

Взел за жена Агрипина, дъщеря на Марк Агрипа и внучка на римския конник Цецилий Атик, до когото има писма от Цицерон; но след раждането на сина им Друз, макар че добре се разбирали и тя била пак бременна, бил заставен да се разведе и веднага да се ожени за дъщерята на Август — Юлия; преживял голяма душевна мъка, защото бил силно привързан към Агрипина, а и не харесвал нрава на Юлия: понеже, както доловил, още в предишния си брак проявила влечение към него и за това се говорело дори сред народа; след развода страдал от раздялата с Агрипина и когато я видял веднъж при случайна среща, проследил я с тъй жадни и пълни със сълзи очи, че взели мерки никога повече да не попада пред очите му. Отначало живял с Юлия в разбирателство и взаимна любов, но след това започнал все повече да се отчуждава; а след смъртта на сина им, роден в Аквилея и

умрял още като дете, дори започнал да спи отделно. Брат си Друз загубил в Германия и докарал тялото му в Рим, като през целия път вървял пред него пеша.

8. Гражданската си дейност започнал, като защищавал по различни обвинения цар Архелай, жителите на Тралес[13] и жителите на Тесалия пред съд, председателствуван от Август; за градовете Лаодикея и Тиатира и остров Хиос, които били пострадали от земетресение и молели за помощ, се застъпил пред сената; срещу Фаний Цепион, който заедно с Варон Мурена организирал заговор срещу Август, повдигнал обвинение за обида на императорското величие и го осъдил. В същото време изпълнявал и две други поръчения: по снабдяването с жито, което било недостатъчно, и по проверката на работилниците в цяла Италия, чиито собственици си били спечелили всеобща омраза, понеже залавяли и задържали не само свободни пътници, но и хора, тласнати към такива убежища от страх пред военна служба.

9. Най-напред служил като военен трибун в кантабрийския поход, след това повел войската на изток, върнал Арменското царство на Тигран и в лагера пред трибунала положил на главата му диадема; получил и знамената, които партите отнели от Марк Крас. После около една година управлявал Транзалпийска Галия, неспокойна поради нахлуванията на варварите и раздорите между водачите. След това водил война с ретите и винделиците, после с панонците и накрая с германците. В първата война покорил алпийските племена, в панонската — бревците и далматинците, а в германската взел четиридесет хиляди пленници, прехвърлил ги в Галия и ги заселил край брега на Рейн, като им дал земи. За всички тия победи влязъл в Рим и с овация, и на колесница и според някои пръв бил почетен с триумфални отличия, нов вид почит, неотреждан никому дотогава.

Започнал обществена кариера по-рано от определения срок и почти без прекъсване заемал квесторска, преторска и консулска длъжност, а след известно време получил второ консулство и трибунска власт за пет години. 10. При такова благоприятно стечение на обстоятелствата, в цветуща възраст и в отлично здраве, неочаквано решил да се оттегли от обществения

живот и да замине колкото е възможно по-надалеч; не е ясно дали бил подтикнат от отвращение към жена си, която не се осмелявал нито да обвини, нито да изгони, но и не можел да понася повече, или се боял да не дотегне с постоянното пребиваване в Рим и с отсъствието си искал да запази и дори да увеличи авторитета си, ако дойде време да се нуждае от него. Според някои, понеже синовете на Август вече възмъжали, доброволно отстъпил мястото и положението на втори човек в държавата, което дълго време заемал, и така последвал примера на Марк Агрипа, който след издигането на Марк Марцел на държавни длъжности отпътувал за Митилена, та да не излезе, че с присъствието си го засенчва или му пречи. Тази причина изтъкнал, но по-късно: а тогава поискал да замине под предлог, че е преситен от обществените задължения и има нужда да почине от многото работа; не отстъпил нито пред горещите молби на майка си, нито пред втория си баща, който се оплакал в сената, че го изоставя; и понеже го задържали още по-упорито, четири дена не хапнал ни залък; а щом му разрешили да отпътува, незабавно тръгнал към Остия[14], оставяйки в Рим жена си и сина си; дума не продумал на никого от изпращачите и на раздяла целунал само някои от тях. 11. От Остия плавал покрай бреговете на Кампания и при вестта за заболяването на Август се спрял за малко. Но понеже се разпространил слух, че се бавел, дебнейки удобен случай за големите си надежди, отплувал едва ли не в най-голяма буря и стигнал до Родос: красотата и здравословният климат на острова го запленили още преди години, когато пристигнал тук, на връщане от Армения. Задоволил се със скромно жилище и малко по-просторна вила в околностите и заживял като обикновен гражданин. Понякога обикалял гимназия без ликтор и прислужник и се държал с гърците почти като с равни.

Една сутрин, като обмислял какво ще прави през деня, случайно казал, че иска да посети всички болни в града. Близките му го разбрали неправилно и наредили всички болни да бъдат доведени в градския портик и да бъдат подредени според заболяването. Тогава, смутен от неочакваната случка, дълго се колебал какво да прави, накрая ги обиколил един по един, като

се извинявал за станалото дори пред най-бедните и неизвестни хора. Само един път забелязали да използува правото си на трибун, нещо невиждано след това. Като постоянен посетител на философските школи и четения, веднъж присъствувал на голям спор между антисофистите и се намесил, а един от тях се нахвърлил върху му с оскърбления, загдето поддържал противната страна. Тогава незабелязано се прибрал в къщи, а после неочаквано се появил с ликторите, извикал с глашатай хулителя на съд и заповядал веднага да го хвърлят в затвора.

По-късно научил, че жена му Юлия е заточена заради разврат и прелюбодеяния и по нареждане на Август й е даден развод от негово име. И макар че се радвал на тази вест, все пак сметнал за свое задължение в честите си писма до Август да се застъпи за Юлия, доколкото може, а на нея оставил подаръците, които й бил правил, въпреки че не ги заслужавала. Като изтекъл мандатът му на трибун, най-после признал, че с оттеглянето си искал само да избегне подозрението за съперничество с Гай и Луций; и понеже било вече спокоен, тъй като те били възмъжали и лесно можели да запазят второто място в държавата, поискал позволение да навести близките си, за които се бил затъжил. Но не можал да си го издействува, дори нещо повече, получил нареждане да престане да се грижи за близките си, които така охотно бил изоставил. 12. И тъй, въпреки нежеланието си останал в Родос и едва успял да измоли чрез майка си да остане далеч от Рим, уж като пратеник на Август, за да скрие позора си.

Естествено, тогава живеел не само като частно лице, но и като гонен и подплашен човек; оттеглил се във вътрешността на острова и отбягвал срещите с минаващите през Родос пътници, които постоянно го посещавали: понеже нямало човек с военна или гражданска власт, тръгнал нанякъде, който да не се отбие в Родос по пътя си. Прибавили се и причини за по-голямо безпокойство, тъй като завареният му син Гай бил изпратен за управител на изток; и когато Тиберий отпътувал до Самос, за да се видят, усетил, че се е отчуждил от него поради клеветите на Марк Лолий, негов спътник и ръководител. Възбудил също и подозре-

ние, че на връщане от отпуск в лагера изпращал по назначени от него центуриони двусмислени писма до различни хора, които явно подстрекавали духовете към размирици. Като научил от Август за това подозрение, непрекъснато искал да му изпратят човек от което и да е съсловие, който да следи постъпките и думите му. 13. Изоставил обичайните упражнения с коне и с оръжия, отказал се от римското облекло, сложил гръцки плащ и сандали и живял така почти две години, като с всеки изминал ден ставал все по-презрян и по-омразен дотолкова, че жителите на Немаус[15] унищожили изображенията и статуите му, а на едно приятелско пиршество, като станало дума за него, един от сътрапезниците обещал на Гай, че ако той заповяда, веднага ще отплува за Родос и ще донесе главата на Изгнаника (така наричали Тиберий). След това бил принуден вече не от страх, а поради действителна опасност да моли най-ревностно и сам, и чрез майка си да бъде върнат: успял с помощта на благоприятен случай. Август бил решил да не предприема нищо по този въпрос против желанието на големия син на Тиберий, а тъкмо тогава той бил обиден на Марк Лолий и проявил благосклонност и отстъпчивост към втория си баща. И така с разрешение на Гай можел да се върне, но при условие да не взема никакво участие в държавните дела. 14. Върнал се в Рим на осмата година след оттеглянето с големи и ясни надежди за бъдещето, които му дали различни знамения и предсказания още от най-ранна възраст.

Когато Ливия била бременна с него, чрез различни знаци искала да разбере дали ще роди момче: изпадила едно яйце изпод мътеща кокошка, поред ту тя, ту нейните прислужници непрекъснато го топлили с ръце, докато се излюпило петленце с необикновено голям гребен. Когато бил още невръстно дете, астрологът Скрибоний му предвещал блестящо бъдеще, дори че един ден ще царува, но без царски отличия, понеже властта на Цезарите била още непозната. Когато за пръв път тръгнал на поход и водел войската през Македония за Сирия, при Филипи сами засияли от внезапно лумнали пламъци жертвениците, посветени някога на победоносните легиони. А скоро след това, на път за Илирик, близо до Патавий посетил про-

рицалището на Герион, изтеглил жребий и получил съвет да хвърли златни зарове в извора на Апон, за да получи отговор на въпросите си; и когато сторил това, улучил най-добрия удар; тия зарове и днес се виждат под водата. А няколко дни преди да бъде извикан обратно в Рим, на покрива на къщата му кацнал орел, птица невиждана дотогава на Родос. В деня преди да научи за връщането си, като се преобличал, му се сторило, че туниката му гори. По същото време изпитал най-добре астролога Тразил, когото държал при себе си като голям познавач на това изкуство; понеже астрологът го уверявал, че забелязаният в далечината кораб му носи радостна вест, а събитията се развивали неблагоприятно и противно на предсказанията, Тиберий, смятайки го за измамник, необмислено посветен в тайните му, решил по време на разходка да го бутне в морето.

15. След като се завърнал в Рим, извел сина си Друз на форума, преместил се веднага от Помпеевата къща на Карина[16] в градините на Мецената на Есквилинския хълм и се отдал изцяло на почивка, като се занимавал само с частните си дела, без да заема обществени длъжности.

А когато за по-малко от три години умрели Гай и Луций, бил осиновен от Август заедно с брат им Марк Агрипа, като преди това бил задължен сам да осинови племенника си Германик, сина на своя брат; след това вече престанал да бъде баща на семейство и нямал ни едно от предишните права: нито правел подаръци, нито освобождавал роби и дори наследства и дарения получавал само като лична собственост под надзора на баща си. Оттогава се правело всичко възможно да се увеличи авторитетът му, особено когато след отстраняването на Агрипа от власт и заточаването му станало ясно, че единствен той е предстоящият наследник.

16. Получил отново трибунска власт за пет години и бил изпратен да усмирява Германия, а пратениците на партите, след като преговаряли с Август в Рим, трябвало да отидат и в провинцията при него. Но при вестта за отцепването на Илирик му поверили да води тази нова война, най-тежката от всички външни войни след пуническите: воювал три години с

петнадесет легиона и също толкова помощни войски при много големи и най-различни трудности и крайно недостатъчно снабдяване. И макар доста често да го викали в Рим, все пак упорито продължавал войната, от страх да не би, ако доброволно отстъпят, да бъдат нападнати от силния и близък враг. И за упоритостта си бил щедро възнаграден: цял Илирик, който се простира от Италия и царство Норик до Тракия и Македония и от реката Данубий[17] до брега на Адриатическо море, усмирил и подчинил. 17. Върха на славата си постигнал поради благоприятни обстоятелства: точно по това време Квинтилий Вар загинал в Германия с три легиона и без съмнение победителите германци щели да се присъединят към панонците, ако Илирик не бил победен преди това; и по тази причина му гласували триумф и много големи почести. Някои дори предлагали да му бъде даден прякорът „Панонски“, други — „Непобедим“, трети — „Благочестив“. Но Август се противопоставил за прякора, като още веднъж обещал, че Тиберий ще бъде доволен и от името, което ще получи след неговата смърт. Сам отложил триумфа си, защото градът бил в траур поради поражението на Вар; но все пак влязъл в Рим с лавров венец и в консулска тога и пред целия сенат се качил на трибунала, поставен на мястото за избори, и седнал заедно с Август между двамата консули. Оттам поздравил народа и придружен от всички, обиколил храмовете.

18. На следващата година отново се отправил към Германия и понеже разбрал, че причината за поражението на Вар била безразсъдността и небрежността на пълководеца, занапред не вършел нищо без одобрението на военния съвет. Винаги се бил осланял само на себе си, и на своето мнение, а тогава, въпреки обичая си, се съветвал с мнозина как да се води войната. Проявявал и необикновена бдителност. Когато се готвел да премине през Рейн, ограничил припасите до определени размери и прехвърлил реката едва след като застанал на брега и проверил товарите на колите, да не би да бъдат пренесени неща, непозволени или ненужни. Отвъд Рейн живеел така: хранел се седнал направо на тревата, често нощувал без палатка и за следния ден давал писмени нареждания за всич-

ко, та и за непредвидените задачи. Предупредил ги при всякакви съмнения да се обръщат не към друг, а към него по всяко време, дори и нощем. 19. Поддържал много строга дисциплина, възстановил старинни видове наказания и опозорявания, та дори опозорил един началник на легион, загдето изпратил на лов отвъд реката неколцина войници заедно с един свой либертин. Въпреки че почти не се осланял на съдбата и случайностите, много по-самоуверено започвал сражение, ако предишната нощ паднел и угаснел без ничия помощ светилникът, на който работел; казвал, че това знамение било добре изпитано от неговите прадеди във всички войни и затова му вярвал. Но и при благоприятен ход на нещата насмалко щял да бъде убит от човек от племето бруктери, който се промъкнал сред свитата му: издало го смущението му и с мъчения изтръгнали от него признание за замисленото престъпление.

20. От Германия се завърнал в Рим след две години и отпразнувал отложения триумф, съпровождан от военачалниците, за които изискал триумфални отличия. Преди да се насочи към Капитолия, слязъл от колесницата и паднал на колене пред баща си, който стоял начело на церемонията. Панонския вожд Батон изпратил в Равена, отрупан с щедри дарове за отплата, че веднъж го оставил да се измъкне от една труднопроходима местност, където бил обкръжен с войските си. След това дал за народа обяд на хиляда маси и по триста сестерции подарък на човек. С парите от военната плячка от свое име и от името на брат си възстановил Храма на съгласието и Храма на Кастор и Полукс. 21. Не много след това консулите внесли закон Тиберий да управлява провинциите заедно с Август и да извършва имуществен преглед на населението; принесъл очистителната жертва за пет години и заминал за Илирик. Но още от пътя го извикали. Заварил Август вече много болен, но още жив и целия ден прекарал насаме с него.

Зная, че сред народа е разпространена мълвата, че когато Тиберий излязъл след тайния разговор, слугите чули Август да казва: „Нещастният римски народ, под какви бавни челюсти попада.“ Известно ми е, че според някои автори Август пред очите на всички неприкрито осъждал суровия нрав на Тиберий и при

неочакваното му появяване прекратявал по-лекомислените и по-шеговити разговори; но не отказал да го осинови било защото жена му го надвила с молбите си, било защото го подтикнала суетната надежда, че при такъв наследник липсата му ще се чувствува по-вече. И все пак никой не може да ме убеди, че един толкова благоразумен и предвидлив владетел е постъпил тъй необмислено при такъв важен въпрос. Смятам, че след като внимателно е претеглил недостатъците и качествата на Тиберий, е преценил, че качествата му са по-големи; още повече, че и пред събранието на народа положил клетва да го осинови в интерес на държавата, а в няколко писма говори за него като за изключителен познавач на военното изкуство и единствен защитник на римския народ. Добавям като примери някои пасажи, взети от различни места:

„Бъди здрав, любими ми Тиберий, желая ти щастие в сраженията, които водиш за мен и за своите близки. Скъпи мой храбрецо и, кълна се в щастието си, честен пълководецо, бъди здрав!“

„Скъпи ми Тиберий, как да не похваля действията ти през летния поход. Не мога да посоча друг, който би действувал по-разумно от тебе при толкова големи трудности и при такава омраза към военната служба от страна на войниците. Всички, които са били с тебе, признават, че за теб може да се каже този прочут стих:

Ето човекът, спасил с бдение нашата държава.[18]“

„Трябва ли да обмисля нещо по-внимателно, сърдя ли се за нещо, бога ми, липсва ми моят Тиберий и ми идва наум този Омиров стих:

Щом като той е с мен, дори и от огън стихиен
двамата ще се завърнем, понеже умът му е остър.[19]“

„Нека ме погубят боговете, ако не настръхвам цял, когато чувам и чета, че си изтощен от непрекъсната работа. Моля те, пази се: ако чуем, че си болен, и аз, и майка ти ще умрем, а върховните интереси на римския народ ще бъдат изложени на опасност.“

„Няма значение дали аз съм здрав, или не, ако ти не си здрав.

Горещо моля боговете, ако не изпитват ненавист към римския народ, да те запазят за нас и да ти изпратят здраве сега и за в бъдеще.“

22. Смъртта на Август държал в тайна, докато не бил умъртвен младият Агрипа. Убил го поставеният за охрана военен трибун, след като получил писмена заповед да стори това. Не било ясно дали, умирайки, Август е оставил тази заповед, за да премахне причините за смут след смъртта си, или Ливия я е продиктувала от името на Август със знанието или без знанието на Тиберий. Когато трибунът му съобщил, че заповедта е изпълнена, Тиберий отговорил, че не бил заповядвал нищо и че щял да доложи за този случай в сената. Изглежда, сторил го, за да избегне ненавистта в момента: защото сетне с мълчание изличил спомена за това. 23. По правото си на трибун свикал сената и започнал реч, но внезапно простенал, сякаш съсипан от скръб, че желаел да загуби не само гласа си, но и живота си — и предал речта на сина си Друз да я прочете докрай. След това донесли завещанието на Август, допуснал само свидетелите сенатори, останалите трябвало да потвърдят своите печати вън от курията; прочел го един либертин. Завещанието започвало така: „Понеже жестоката съдба ми отне синовете Гай и Луций, оставям Тиберий Цезар за наследник на две трети от имуществото ми.“ Това предисловие засилило подозрението у тия, според които Август го приел за наследник повече по необходимост, отколкото по избор, и затова не могъл да се въздържи да не започне с тия думи.

24. Макар че съвсем не се колебаел веднага да поеме върховната власт и да я упражнява и макар че се оградил с военна стража, опора и знак за едноличното господство, все пак дълго отказвал, разигравайки безсрамна комедия: ту на подканите на приятелите си отвръщал укорно, че не знаят какво чудовище е властта, ту със своите съмнителни отговори и лукава нерешителност държал в неизвестност сенаторите, които го умолявали коленопреклонно, така че някои дори загубили търпение и сред шума се чул глас: „Или да управлява, или да се маха!“ А друг в очите го уко-

рил, че другите бавно вършат това, което са обещали, а той самият бавно обещава това, което вече върши. Накрая уж по принуда и със съжаление, загдето се обвързва с жалко и тежко робство, приел властта. Но все пак давал надежда, че един ден ще се откаже от нея. Ето неговите думи: „Дотогава, докато ви се стори справедливо да дадете почивка на старостта ми.“

25. Причина за колебанието му бил страхът от опасностите, надвиснали над него отвсякъде; затова често казвал, че „държи вълка за ушите“. Действително, и робът на Агрипа, на име Клемент, събрал значителен отряд, за да отмъсти за господаря си, и благородникът Луций Скрибоний Либон тайно замислял преврат; едновременно избухнали два войнишки бунта, в Илирик и в Германия. И двете войски поставили много и необичайни искания, преди всичко — да се изравнят по заплати с преторианците[20]. А войниците, на служба в Германия, дори не желаели да признаят императора, който не бил поставен от тях самите, и с всички сили подтиквали командуващия ги Германик да завладее държавната власт, въпреки че той твърдо отказвал. Понеже Тиберий се страхувал най-вече от тази опасност, поискал от сената да му повери грижата за някаква част от управлението — която иска, защото сам човек не можел да се справи с цялата държава освен с един или повече колеги. Преселил се на болен, за да може Германик по-спокойно да изчака да го наследи не след дълго или поне да участвува във върховното управление. След усмиряването на бунтовете измамил коварно Клеменс и го пленил. А Либон обвинил пред сената едва на втората година, за да не започне много сурово управлението си, а междувременно се задоволявал само с предпазни мерки. Наредил, когато Либон извършвал жертвоприношение заедно с другите понтифици, незабелязано да му заменят жертвения нож[21] с оловен; а когато той му поискал таен разговор, се съгласил да го проведе само в присъствие на сина си Друз и докато се разхождали, уж за да се подпира, държал дясната му ръка до края на разговора.

26. Когато се освободил от страховете си, отначало се държал почти като обикновен гражданин и едва ли не по-скромно от частно лице. От многото големи по-

чести приел само някои, и то незначителни. Когато рожденият му ден съвпаднал с Плебейските игри[22], неохотно разрешил да бъде почетен с прибавяне на двуконен впряг в цирка: храмове, фламини и жреци забранил да му се отреждат, дори не позволявал статуите и изображенията му да се поставят без специално разрешение. Допущал това при условие да бъдат не между статуите на боговете, а между украшенията на храмовете. Не пожелал да се полага клетва за вярност към делата му и месец септември да бъде наречен Тиберий, а октомври — Ливий. Отказал също титлата „Император", званието „Отец на отечеството" и поставянето на граждански венец над портата му[23]. Избягвал и името „Август", макар че му било наследствено; прибавял го само в писма до царе и владетели. Оттогава заемал консулска длъжност само три пъти: първия път за няколко дена, втория — за три месеца, а третия — до мартенските иди, без да присъствува в Рим.

27. Ласкателствата така го отвращавали, че не допускал до носилката си никой сенатор нито за поздрав, нито по работа; а когато един консул му се извинявал и понечил да падне на колене, така побягнал от него, че паднал възнак. И дори когато в разговор или в обширна реч се кажели някакви ласкателни за него слова, без колебание веднага прекъсвал, укорявал и поправял говорещия. Когато някой го нарекъл „господар", предупредил го да не го обижда повече с това име. Друг един нарекъл неговата работа „свещена", втори казал, че се обърнал към сената по негово нареждане. Поправил ги и им наредил да казват вместо „по негово нареждане" — „по негов съвет" и вместо „свещена" — „тежка". 28. А и хули, клеветнически слухове и оскърбителни стихове за себе си и близките си понасял твърдо и търпеливо и често заявявал с гордост, че в една свободна държава трябва да има свобода на словото и мисълта; а когато веднъж сенатът настоявал да се направи разследване на такива престъпления и престъпници, казал: „Нямаме толкова свободно време, че да се заплитаме в тези многобройни дела. Отпушите ли тази дупка, няма да можете да вършите нищо друго: защото под такъв предлог върху вас ще легнат всички хорски вражди." Запазена е

и една твърде любезна реч в сената: „Ако някой изрази друго мнение, ще се постарая да му изложа принципите на моите дела и думи. Ако продължава да упорствува, и аз на свой ред ще го намразя."

29. Тия неща правели още по-силно впечатление, защото дори надминавал границите на общоприетата любезност, когато се обръщал с молба към отделни сенатори или към целия сенат. Веднъж в курията, спорейки с Квинт Хатерий, му казал: „Моля те да ми простиш, ако като сенатор кажа нещо по-откровено срещу тебе." А след това се обърнал към всички с думите: „Уважаеми сенатори, неведнъж съм казвал, казвам го и сега, че добрият и полезен владетел, на когото сте поверили толкова голяма и неограничена власт, трябва да служи винаги на сената, често — на целия народ, а понякога — дори на отделни граждани. Не съжалявам, че говоря така, защото съм ви смятал и продължавам да ви смятам за свои добри, справедливи и благосклонни господари."

30. Дори установил своеобразна форма на свобода, като запазил предишния авторитет и силата на сената и висшите длъжностни лица. Нямало частен или държавен въпрос, бил той маловажен или значителен, за който да не се обърне към сената: за данъците и за монополите, за построяването и възстановяването на сгради, за свикването и уволняването на войниците и за разполагането на легионите и помощните войски, дори за това, на кого да бъде продължена военната власт или да се поверят извънредните войни, какво и как да се пише в отговор на царете. Един началник на конницата, даден под съд за насилие и грабежи, накарал да излезе пред сената. В курията винаги влизал сам; веднъж, когато бил болен, го внесли на носилка, но веднага отпратил придружителите си. 31. Когато се вземали решения против волята му, дори не се оплаквал. Макар и да смятал, че избраните магистрати не трябва да отсъствуват от Рим, за да могат да изпълняват лично службата си, все пак един избран претор получил разрешение за частно пътуване с права на пратеник. Друг път предложил парите, завещани на град Требия[24] за построяване на нов театър, да се използуват за прокарване на път, но не успял да се наложи и волята на завещателя била за-

четена. Случило се сенатът да гласува решение, разделяйки се на две: той преминал към по-малобройната група, но никой не го последвал.

Всичко друго се вършело само от длъжностните лица и по законния ред, а авторитетът на консулите бил толкова голям, че пратеници от Африка отишли да им се оплачат, че Тиберий, при когото били изпратени, протака работата им. И това не е чудно, защото пред очите на всички ставал и правел път на консулите. 32. Смъмрил някои консулари военачалници, че не докладват за делата си на сената и се отнасят до него при разпределянето на наградите за войниците, като че ли те самите нямат право за това. Един претор похвалил, загдето след встъпването си в длъжност възстановил древния обичай да се почитат прадедите с реч пред събрания народ. Погребалните шествия на някои знатни хора съпровождал чак до кладата. Същото внимание проявявал към по-незначителни лица и дела. Понеже магистратите от остров Родос му изпратили официални писма без обичайния послеслов, извикал ги и без да им каже нито една укорна дума, ги отпратил, като само заповядал да напишат послеслова. Граматикът Диоген провеждал научните си спорове на остров Родос в събота и когато Тиберий дошъл да го чуе не в обичайния ден, не го приел, а чрез един свой роб му казал да дойде след седем дни. А когато Диоген сам дошъл пред вратата му в Рим, за да го поздрави, само му намекнал за това с думите: да дойде пак след седем години. На управителите, които го съветвали да обложи провинциите с по-голям данък, отговорил, че добрият пастир трябва да стриже овцете си, но не да ги дере.

33. Постепенно се показвал и налагал все повече като истински принцепс и макар че дълго време бил непостоянен, все пак по-често проявявал добронамереност и грижа за интересите на държавата. Отначало се намесвал колкото да предотврати някаква грешка. Затова отменил някои постановления на сената, а когато магистратите съдели, доста често им ставал съветник, като сядал до тях или насреща им на трибунала. Ако се чуело, че някой подсъдим се изплъзва поради приятелски връзки, веднага отивал и от залата или от трибунала припомнял на съдиите законите,

клетвата добросъвестно да ги спазват и характера на престъплението, което разследвали. Също така, ако имало отклонения в обществените нрави поради нехайство или лоши обичаи, заемал се да ги изправи. 34. Съкратил разходите за театрални представления и гладиаторските игри, като намалил заплатите на актьорите и ограничил броя на гладиаторските двойки. Възмутен от това, че цената на коринтските съдове се била покачила неимоверно и три барбуна се продавали за тридесет хиляди сестерции, предложил да се ограничи цената на покъщнината и всяка година с решение на сената да се регулира пазарната цена на месото и рибата; а на едилите възложил да ограничават продажбата на храна по гостилници и кръчми, та дори да не разрешават да се продават пекарски изделия. И за да приучи народа към пестеливост с личен пример, сам поставял на празничен обяд вчерашни и наченати ястия от предишния ден, например половин глиган, като твърдял, че всичко му е като на целия.

Забранил с едикт ежедневните поздрави с целувки, също и разменянето на новогодишни подаръци след Нова година. Сам отговарял на подаръка с четворно по-голям и го правел лично; понеже се ядосал, че през целия месец го безпокоели тези, които не могли да го посетят в празничния ден, престанал да прави така.

35. Когато липсвал обществен обвинител срещу развратните матрони, подбуждал близките им да ги съдят по обичая на прадедите. Един римски конник се бил заклел никога да не се развежда с жена си, но след като я заварил да прелюбодействува с зет му, Тиберий го освободил от клетвата. Матроните с лоша слава се отказвали от правата и достойнствата си и открито се занимавали със сводничество, за да избягнат наказанията на законите; най-пропадналите младежи от двете съсловия сами приемали да бъдат лишавани от ранг, за да не ги засяга сенатската забрана за излизане на сцена и арена: и едните, и другите изпратил в изгнание, за да не може никой да се спаси с такава хитрост. На един сенатор отнел званието, като разбрал, че преди юлските календи се преселил в градините си, за да може след календите да

цаеме по-евтино жилище в Рим[25]. Другиго отстранил от квесторство, загдето се оженил един ден преди хвърлянето на жребий, а на следващия ден се развел с жена си. 36. Чуждестранните култове ограничил, особено египетските и юдийските обреди, като принудил адептите да изгорят ритуалните дрехи заедно с всички култови предмети. Под форма на военна служба младите юдеи изпратил в провинции с по-нездравословен климат, а останалите и тези, които споделяли тяхната вяра, изгонил от Рим, като ги заплашил с вечно робство при неподчинение. Изгонил и астролозите, но опростил тия, които го помолили и обещали да се откажат от занаята си.

37. Най-голяма грижа му била: скитници, разбойници и своеволни бунтове да не създават опасност за спокойствието. По цяла Италия разположил военни стражи, по-многобройни от обикновено. Устроил в Рим военен лагер за преторианските кохорти, които дотогава нямали постоянно място, били разпръснати по странноприемници. Сурово потушил надигналите се народни смутове и много ревностно следял да не се надигат нови. А когато веднъж в театъра при разпра станало убийство, изпратил на заточение и подстрекателите, и актьорите, заради които започнал спорът, и никакви молби на народа не можали да го склонят да ги върне. Простолюдието от град Поленция[26] задържало на форума погребалното шествие на един примипилар[27], за да изтръгне насила от наследниците му пари за гладиаторски игри: тогава, без да разкрива намеренията си, изпратил една кохорта от Рим и друга от царството на Котий. Те извадили внезапно оръжието си, под звуците на бойни тръби влезли през противоположните врати на града и отвели голяма част от народа и декурионите във вечно робство. Премахнал съществуващото по някои места право и обичай да се дава убежище. На цялото гражданство на град Кизик[28], което проявило насилие към римски граждани, отнел свободата, която заслужило при войната с Митридат.

След това усмирявал вражеските вълнения, без да предприема нови походи, а чрез пратеници, но и тях използувал предпазливо и само при крайна необходимост. Враждебните и заподозрени царе държал в

подчинение повече със заплахи и молби, отколкото с насилие; някои от тях подмамил с ласкателства и обещания и не ги пуснал обратно, като например германеца Маробод, тракиеца Раскупорис и кападокиеца Архелай, чието царство дори превърнал в провинция[29].

38. В продължение на две години след приемането на властта крачка не направил извън градската врата; след това се отдалечавал само до най-близките градове, не по-далеч от Анций[30], но и това се случвало много рядко и за малко дни. А често съобщавал, че има намерение да посети провинциите и войската и почти всяка година се готвел за път — събирал коли, разпределял продоволствие по муниципии и колонии и накрая разрешавал да се направят обети за благополучно заминаване и връщане; и народът на шега вече го наричал „Калипид“, който, както казва гръцката пословица, тича насам-натам, но не напредва повече от лакът.

39. Когато загубил двамата си синове, Германик в Сирия, а Друз в Рим, потърсил усамотение в Кампания; почти всички мислели и говорели с увереност, че никога вече няма да се върне в Рим и скоро ще умре. Насмалко щели да се изпълнят и двете предположения: понеже в Рим не се върнал повече, а след няколко дни, както обядвал близо до Тарацина[31], във вилата, наречена „Пещерата“, ненадейно отгоре се срутили огромни скали, много от сътрапезниците и слугите били премазани, а той по чудо се спасил.

40. След като прекосил Кампания, осветил Капитолия в Капуа и храма на Август в Нола, което и било предлог за пътуването му, а после се отправил към Капри: харесал острова най-вече защото до него имало достъп само на една малка крайбрежна ивица и отвсякъде го обграждали много високи стръмни скали и дълбоко море. Скоро народът го повикал с настоятелни молби заради нещастието, което се случило във Фидена[32]: по време на гладиаторски игри амфитеатърът се срутил и загинали над двадесет хиляди души. Преминал на континента и позволил на всички да го посетят: още повече, че при заминаването си от Рим наредил никой да не го безпокои и през целия път отпращал посетителите.

41. След като се върнал на острова, изоставил вся-

ка грижа за държавата. Вече никога не попълвал конницкото съсловие, не сменял нито военните трибуни и префекти, нито управителите на провинциите; в продължение на няколко години оставил Испания и Сирия без консулски легати[33] и нехаел, че партите завладяват Армения, сарматите и даките — Мизия, а германците опустошават Галия: голям позор и не помалка опасност за империята. 42. И понеже поради уединението си имал неограничена свобода и сякаш бил скрит от очите на обществото, най-сетне проявил всичките си пороци, които едва прикривал толкова време. Ще разкажа за тях поотделно и от първите им прояви. Когато започвал военната си служба, заради голямата му страст към виното го наричали вместо Тиберий — „Биберий", вместо Клавдий — „Калдий", вместо Нерон — „Мерон"[34]. След това като император, по времето когато поправял обществените нрави, цели два дни и една нощ без прекъсване прекарал с Помпоний Флак и Луций Пизон в ядене и пируване и веднага предоставил на единия провинция Сирия, а на другия — длъжността префект на Рим[35], като в назначението ги обявил за най-желани приятели по всяко време. Стария развратник и прахосник Цестий Гал, когото Август някога подложил на опозоряване, поривал в сената, а няколко дена след това му наредил да го приеме на вечеря, като не променя нищо от обичайния ред на гощавките си — да прислужват голи момичета. За квесторска длъжност предпочел един кандидат от долен произход пред друг много знатен, защото на пира изпил цяла амфора вино, която Тиберий му предложил. На Азелий Сабин подарил двеста хиляди сестерции за диалог, в който представял спор между печурка, бекас, стрида и дрозд; накрая въвел нова длъжност — „уредник на удоволствията", и назначил на нея римския конник Тит Цезоний Приск. 43. В леговището на Капри дори измислил особен салон, средище на таен разврат; тук тълпа момичета и момчета, събрани отвсякъде, между тях и изобретателите на чудовищни сладострастия, наречени „спинтрии", се съвкупявали по тройки пред очите му, за да възбудят със зрелището угасващата му похот. Спалните, разположени на много места, украсил с рисунки на безсрамни сцени и с еротични статуи и ги снабдил с книгите на Елефантид, та когато си върши

работата, всеки да има подръка образец на исканата поза. Устроил също Венерини места, разпръснати из горичките и дъбравите, където в пещери под сводести скали открито се предлагали момчета и момичета, облечени като панове и нимфи. Затова, пренначавайки името на острова, вече явно и открито го наричали „Козела"[36].

44. За него има още по-отвратителна и позорна мълва, която не е за говорене и слушане, камо ли за вярване: уж докато плувал, между бедрата му се въртели и си играели съвсем малки дечица, наричани от него „рибенца", които леко-леко го ближели и хапели, а също, че слагал още неотбити кърмачета на члена си или на зърната на гърдите си; към тази извратеност бил твърде склонен и по природа, и по възраст. Една картина от Паразий, на която Аталанта с уста задоволявала Мелеагър, му била завещана при условие, че ако съдържанието му се стори скандално, може да получи вместо нея един милион сестерции: не само я приел, но я и поставил в спалнята си. Казват дори, че при едно жертвоприношение бил пленен от красотата на помощника, който носел кадилницата; не можал да се въздържи и щом свършил обредът, го отвел настрана и го изнасилил заедно с флейтиста, негов брат; и веднага след това заповядал да счупят краката и на двамата, защото взаимно се укорявали в безсрамие. 45. До каква степен си играел с живота на жените, дори и на знатните, показва смъртта на някоя си Малония; изнасилил я, но тя упорито отказвала другото; тогава я предал на обвинителите, но и в съда не престанал да я пита дали не съжалява. Накрая тя избягала оттам, втурнала се в къщи, с хули го нарекла космат и вонещ старец с безсрамна уста и се пробола с нож. След това се разпространил един стих от ателана[37], посрещнат с единодушно одобрение на следващото представление: „Дъртият пръч козичките ближе."

46. Бил пестелив, та дори стиснат. На спътниците си в походи и пътешествия давал храна, но никога заплата; само веднъж проявил щедрост, но за сметка на втория си баща: разделил всички на три групи според положението им и раздал на първата група по шестстотин хиляди сестерции, на втората — по чети-

ристотин хиляди, а на третата, която наричал не „мои приятели“, а „мои гърци“ — по двеста хиляди.

47. През време на управлението си не издигнал ни една великолепна постройка, дори храма на Август и възстановяването на Помпеевия театър, които единствено започнал, оставил недовършени след толкова години; изобщо не уреждал зрелища и много рядко присъствувал на чуждите, за да не го склонят с молби към някаква отстъпка, особено след като бил принуден да даде свобода на комическия актьор Акций. Подкрепил със средства някои нуждаещи се сенатори и за да не оказва помощ на други, казал, че ще подържа само тези, които изложат пред сената основателни причини за своето тежко положение. След тази уговорка от скромност и неудобство мнозина се отказали, между тях и Хортал, внук на оратора Квинт Хортензий, който при съвсем скромни доходи послушал Август и отгледал четири деца.

48. Щедрост към народа проявил само два пъти: веднъж дал заем сто милиона сестерции без лихва за три години, а после възстановил щетите на някои собственици на големи къщи, изгорели при пожар на Целиевия хълм. В първия случай го принудили настойчивите молби на народа да помогне в големите парични затруднения, понеже не оправило положението и утвърденото от него сенатско решение лихварите да вложат две трети от състоянието си в земя, а длъжниците веднага да изплатят също две трети от дълговете си; а във втория — за да направи по-поносимо жестокото бедствие. Но оценил толкова високо благодеянието си, че заповядал Целиевият хълм да се преименува Августов. След като удвоил даренията на войниците според завещанието на Август, не им раздавал повече никакви подаръци. Броил само по хиляда денария на преторианците, загдето не се присъединили към Сеян[38], и някои подаръци на сирийските легиони, загдето единствени не поставили почетна статуя на Сеян между знамената си. Дори ветераните рядко уволнявал, надявайки се да изчака смъртта им, а от смъртта — да си спести и парите при уволнение. И към провинциите не проявявал щедрост, освен към Азия, където при земетресение били разрушени няколко града.

49. С течение на времето започнал и да граби. Общоизвестно е, че със сплашване и притеснение накарал големия богаташ Гней Лентул да се самоубие, та след смъртта му да бъде единствен негов наследник. Осъдил и високоблагородната Лепида, за да угоди на пребогатия бездетен консулар Квирин, който след двадесетгодишен брак се развел с нея, обвинявайки я, че някога си искала да го отрови. Конфискувал имуществата на първенците в Галия, Испания, Сирия и Гърция въз основа на безсмислени и безсрамни обвинения: така единственото обвинение срещу някой било, че част от имуществото им е в налични пари[39]. Също на много общини и частни лица отнел старите привилегии, правото да използуват рудниците и да събират данъците. А изгонения от поданиците си партски цар Вонон, който, мислейки се закрилян от римския народ, тръгнал с огромно богатство да търси убежище в Антиохия, ограбил и убил коварно.

50. Омразата към близките си най-напред проявил към брат си Друз, като издал негово писмо, в което той споделял намерението си да накара Август да възстанови републиката; след това я проявил и към останалите. Към заточената си жена Юлия бил далеч от мисълта да прояви съпружеска загриженост или човещина — най-малкото, което може да се направи за човек в такова положение; не стигало, дето баща ѝ наредил да не я пущат вън от града, та ѝ забранил дори да излиза от къщи и да общува с хора; лишил я от сумата, давана от баща ѝ, и от ежегодните ѝ доходи, позовавайки се на законно положение: понеже Август не бил споменал в завещанието си нищо по този въпрос. Майка му Ливия го притеснявала, понеже уж искала да споделя управлението: затова избягвал честите срещи с нея и подългите поверителни разговори, за да не излезе, че го управлява със съветите си, въпреки че понякога имал нужда от тях и ги използувал. С голямо негодуване понесъл предложението на сената към титлите му освен „син на Август“ да се прибави и „син на Ливия“. Затова не разрешил да бъде наречена „майка на отечеството“, нито да получи от държавата големи почести; а и често я съветвал да стои настрана от дела важни и неподходящи за една жена, особено

когато я видял по време на пожара близо до храма на Веста[40] как насърчавала народа и войниците да действуват по-усърдно, така както правела при управлението на мъжа си. 51. След това, както разказват, се скарал с нея поради следната причина: тя постоянно настоявала да включи в съдийската декурия един човек, получил скоро римско гражданство; съгласил се при условие, че тя позволи към името му в списъка да се добави: „наложено на принцепса от майка му". А тя се разсърдила и извадила от тайното хранилище някои свои стари писма от Август за неприятния и упорит нрав на Тиберий и ги прочела на глас. Тиберий тъй се засегнал, че ги е съхранявала толкова дълго и с такава омраза ги насочила срещу него, че според някои това било най-сериозната причина за неговото оттегляне. Във всеки случай, след като напуснал Рим, през трите години до нейната смърт я видял само веднъж, и то за няколко часа, а след като починала, накарал да го чакат напразно, така че тялото ѝ било погребано след доста дни, когато вече започвало да се разлага и гние; забранил да бъде обожествена, като представил това за нейно желание. Обявил завещанието ѝ за недействително и за съвсем кратко време се разправил с всичките нейни приятели и близки, дори с ония, на които била поверила грижите за своето погребение; а един римски конник бил осъден да вади вода за напояване.

52. Бащинска любов не изпитвал нито към родния си син Друз, чиито пороци ненавиждал, нито към осиновения, Германик; понеже Друз водел лекомислен и разпуснат живот, дори и смъртта му не го засегнала много и едва ли не веднага след погребението се върнал към обичайните си задължения, като забранил продължителния траур. Малко по-късно, когато троянските пратеници му изказали съболезнованията си, отговорил им шеговито, като че ли съвсем бил забравил скръбта си: „И аз скърбя за вас, нали и вие сте загубили знаменития си съгражданин Хектор." Германик се стараел да принизи дотолкова, че представял неговите изключителни дела за безполезни и осъждал най-славните му победи като вредни за държавата. Когато поради ненадейния страшен глад без негово разрешение[41] Германик отишъл в Александрия, Тиберий се оплакал в

сената. Смятало се, че той е причинил и смъртта му, използувайки управителя на Сирия Гней Пизон, който скоро бил даден под съд за това престъпление. Според някои Пизон щял да покаже нарежданията за това, ако Тиберий не се бил погрижил при тайна среща те да бъдат отнети, а Пизон — убит. Затова на много места из града пишели и често през нощта викали: „Върни Германик!" Впоследствие затвърдил това подозрение, като жестоко се разправил със съпругата и децата на Германик.

53. Когато снаха му Агрипина след смъртта на мъжа си се оплаквала твърде смело, Тиберий я хванал за ръката и ѝ отговорил със стих на гръцки: „Дъщеричке, ако не управляваш, се смяташ за онеправдана ли?" — и с дума повече не я удостоил. А откак на вечеря не се решила да вкуси от поднесените ябълки, престанал и да я кани, преструвайки се на заподозрян в опит да я отрови. А и едното, и другото били предварително нагласени: той да ѝ поднесе ябълки, за да я изпита, а тя да се откаже като от истинска гибел. Накрая я наклеветил, че искала да потърси убежище или при статуята на Август, или при войската, и я заточил на остров Пандатария; а когато тя възнегодувала, накарал един центурион да ѝ нанесе побой, при който ѝ извадил едното око. Тогава решила да умре от глад, но той заповядал насила да ѝ отварят устата и да я тъпчат с храна. А и след смъртта ѝ, предизвикана от нейното упорство, не престанал да я преследва с обвинения и наредил рожденият ѝ ден да бъде включен между злокобните дни и дори си приписал като заслуга, че не я удушил и хвърлил в Гемония[42]. За това свое милосърдие позволил да се гласува постановление, с което му се изказвала благодарност и му се посвещавал златен дар в храма на Юпитер Капитолийски.

54. От Германик имал трима внуци — Нерон, Друз и Гай, от Друз — един, Тиберий. Когато смъртта отнела децата му, препоръчал на сената двамата по-големи синове на Германик — Нерон и Друз, и отпразнувал издигането им на форума с раздаване на подаръци на народа. Но когато разбрал, че в началото на годината хората дават обети за тяхно здраве, решил със сената такива почести да се отреждат само на възрастни заслужили люде. Разкривайки така съкровените си

чувства, ги поставил под прицела на всеобщата клевета; коварно ги предизвиквали към недоволство, а след това правели доноси срещу тях: обвинил ги писмено най-жестоко; не се въздържал и от гнусни обиди; и след като били обявени за врагове на отечеството, ги умъртвил с глад: Нерон — на остров Понция[43], а Друз — в подземието на Палатинския дворец. Смятат, че Нерон се решил на самоубийство, когато палачът, уж изпратен по заповед на сената, му показвал примки и куки; а храната на Друз била толкова оскъдна, че се опитвал да дъвче сламата на дюшека си; останките им били така разпръснати, че след време едва могли да ги съберат.

55. Освен старите приятели и близки поискал двадесет най-видни граждани за съветници в държавните дела. От тях едва двама-трима останали живи, другите погубил под различен предлог, между тях и Елий Сеян, чиято смърт предизвикала гибелта на много хора. Бил го издигнал до върховна власт не толкова от доброжелателство, а за да може с неговата помощ и козни да премахне синовете на Германик и да закрепи своя роден внук от сина си Друз за наследник на властта.

56. Не бил по-снизходителен и към постоянните си съжители — гърците, чието общество му доставяло най-голямо удоволствие; веднъж запитал някой си Ксенон, който разговарял твърде превзето, какъв е този досаден диалект, а той му отговорил: „Дорийски.“ Тиберий сметнал, че това е подигравка за старото му изгнание на Родос, понеже и там се говори дорийски, и го заточил на остров Кинария[44]. Обикновено следобед поставял въпроси върху прочетеното през деня: и понеже разбрал, че граматикът Селевк разузнавал от слугите му с кои автори се занимава и затова идвал подготвен, най-напред го изгонил от кръга си, а след това го накарал да се самоубие.

57. Природната си жестокост и упоритост проявявал още като дете. Изглежда, учителят му по красноречие Теодор от Гадара пръв проницателно е забелязал това и е направил много точно сравнение, укорявайки го непрекъснато с думите: „Кал, замесена с кръв“. Това изпъкнало още по-ясно, след като станал император — дори в самото начало, когато все още се мъчел

да спечели благоразположението на хората с привидна умереност. Веднъж пред погребално шествие един шегобиец високо поръчал на мъртвия да предаде на Август, че подаръците, които е завещал на народа, още не са раздадени. Тиберий заповядал да го довлекат при него, да му дадат дължимото и да го убият, за да съобщи на баща му истината. След известно време, когато един римски конник, на име Помпей, упорито му се противопоставял в сената, го заплашил с тъмница. Уверил го, че от Помпей ще стане помпеянец — едно жестоко остроумие, с което едновременно засягал и името Помпей, и участта на противниците в старо време[45]. 58. По същото време един претор го запитал дали иска да се водят дела за обида на величието; отговорил, че законите трябва да се прилагат — и ги прилагал най-жестоко. Един гражданин махнал главата от статуя на Август, за да сложи друга; делото се водело в сената и понеже имало съмнение, извършвали разследването с мъчения. След осъждането на подсъдимия постепенно този род клеветнически обвинения достигнали дотам, че за углавно престъпление се смятало дори и това, че някой е бил роба си или се е преобличал пред статуя на Август; че е внесъл в отходно място или в публичен дом монета или пръстен с негово изображение; че с някаква преценка е засегнал негово дело или слово; накрая един човек загинал само защото не отказал да бъде почетен от града си в същия ден, в който тук бил почетен и Август.

59. Много неща извършил уж от строгост и за поправяне на нравите, а всъщност подчинявайки се на своята природа: сторил ги с такава жестокост и свирепост, че някои дори в стихове осъждали настоящите му злодеяния и предсказвали бъдещите:

Груб и жесток си! Накратко да кажа ли всичко? Да пукна,
ако ли има дори майка ти обич към теб!
Конник не си; а защо? Все още сто хиляди нямаш:
питаш ли повече, знай: в Родос изгнаник си бил.
Златния век на Сатурн смени ти завинаги, Цезар:
докато жив си, векът вечно железен ще е.
Гледа с погнуса виното, че вече за кръв той е жаден:

пие я тъй жадно днес, както вино преди.
Ромуле, Сула щастлив виж — за себе си сам, не за тебе;
Марий виж, ако ли щеш — ала завърнал се в Рим.
Също така на Антоний, войните граждански вдигнал,
виж му ръцете, така често белязвани с кръв.
И си кажи: Рим загива! Сред много кръв царствал е всеки,
който сменил е със власт царска изгнанието.

Отначало искал да ги представи за измислени от хора, които не понасяли мерките му, и то не толкова поради разумна преценка, колкото от гняв и яд; и често повтарял: „Нека ме мразят, стига само да не противоречат."[46] Но след това сам доказал, че стиховете са съвсем справедливи и основателни.

60. Няколко дни след пристигането му на Капри, както се разхождал сам, неочаквано един рибар му поднесъл огромна барбуна: заповядал да натрият лицето му с нея, понеже се изплашил, че рибарят успял да се промъкне откъм задната страна на острова през стръмни и непроходими места; а когато по време на наказанието рибарят благодарял на боговете, че не е донесъл и хванатия огромен рак, Тиберий наредил с рака да раздерат лицето му; един преторциански войник, който откраднал паун от градината му, наказал със смърт. При едно пътуване пред носилката му се изпречили храсталаци: проснал на земята центуриона на предните кохорти, който проучвал пътя, и го пребил почти до смърт. 61. След това проявявал най-необуздана жестокост, за която никога не липсвали обекти: отначало преследвал близките и дори познатите на майка си, после — на внуците и на снаха си и накрая — на Сеян. След неговата смърт станал още по-свиреп. И от това най-ясно личало, че Сеян не толкова го подстрекавал, колкото се отзовавал на търсеното от него. В кратките си бегли записки за своя живот се осмелил да пише, че наказал Сеян, понеже проявил жестокост към децата на сина му Германик: но нали сам погубил едното от тях по времето, когато Сеян бил вече заподозрян, а другото — след смъртта му. Да се изброят едно по едно всичките му жестоки дела, е прекалено дълго; достатъчно ще бъде да ги посоча по групи като примери за жестокостта му. Без наказание не минавал и ден, дори забранен от религията и свещен; даже на Нова

година се изпълнявали присъди. Мнозина били обвинени и осъдени заедно с децата си, а някои и с внуците си. На близките на осъдените на смърт било забранено да жалят за тях; на обвинителите, а понякога и на свидетелите, били присъждани специални награди. На всички клеветници се вярвало. Всяко престъпление се считало за углавно, дори най-обикновени думи. Един поет бил осъден, загдето в една трагикомедия се осмелил да отправи хули към Агамемнон; обвинен бил и един историк, загдето нарекъл Брут и Касий последните римляни[47]. Авторите били веднага наказани, а съчиненията им — унищожени, макар че преди няколко години били четени в присъствието на Август при всеобщо одобрение. На някои затворници било забранено не само да облекчават участта си със занимания, но и да говорят и беседват. Някои от обвинените, които били сигурни, че ще бъдат осъдени, но искали да избягнат мъченията и унижението, се пробождали в дома си, други изпивали отрова в курията: въпреки това били завличани в затвора с превързани рани, полумъртви и едва дишащи. Всички осъдени хвърлял в Гемония и влачел с кука — в един ден били хвърлени и влачени двадесет души, между тях жени и деца. Момичетата били първо обезчестявани от палача и след това удушвани, понеже древният обичай забранявал да бъдат удушвани девици; а тези, които искали да умрат, били насилвани да живеят. Тиберий смятал смъртта за толкова леко наказание, че когато чул за самоубийството на един подсъдим, на име Карнул, извикал: „Карнул ми се изплъзна!" Когато правел преглед на затворниците, един от тях го помолил да ускори смъртното му наказание, а той отговорил: „Още не съм се сдобрил с теб." Един консулар споменавал в своите летописи, че по време на многолюден пир, на който сам присъствувал, някакво джудже, седнало на масата между шутовете, неочаквано запитало Тиберий на висок глас защо Паконий, даден под съд за обида на величието, все още живее; веднага го наругал за дръзкия език, но след няколко дена подканил с писмо сената да вземе колкото е възможно по-бързо решение за наказанието на Паконий.

62. Жестокостта му станала още по-голяма и силна, след като го разярила вестта за смъртта на сина му

Друз. Отначало смятал, че е умрял от болест и невъздържаност; но когато накрая разбрал, че са го отровили коварно жена му Ливила и Сеян, не пестял ни мъчения, ни смъртни наказания; дни наред бил дотолкова увлечен и завладян от това разследване, че когато по негова лична покана пристигнал в Рим един гост родосец, помислил, че е от хората за разследване и заповядал веднага да го подложат на мъчение; а след като разбрал грешката — и да го убият, за да не разправя за беззаконието. В Капри и досега показват мястото за изтезания, откъдето след продължителни и изтънчени мъчения заповядвал да хвърлят пред очите му осъдените в морето, а отдолу ги поемали група моряци и смазвали труповете с прътове и гребла, за да им изтръгнат и последния дъх. Между различните видове мъчения измислил още едно: след като нарочно напивал хората с чисто вино, неочаквано им завързвали члена: те се подували и ги мъчела и превръзката, и урината. И ако не му попречила смъртта и Тразил, както казват, не бил го убедил да отложи някои намерения, внушавайки му, че ще живее дълго, навярно щял да убие доста повече хора. Смятат, че нямало да пощади и останалите си внуци, защото подозирал Гай, а Тиберий презирал като заченат от прелюбодеяние. Това е твърде правдоподобно: защото често наричал Приам щастливец, понеже надживял всичките си деца.

63. Много неща свидетелствуват, че сред тия злодеяния е живял не само омразен и презрян, но и в страх и ужас и дори под прицела на хули. Забранил да се допитват до гадателите тайно и без свидетели. Дори се опитал да унищожи близките до Рим прорицалища, но се отказал, изплашен от тайнствената сила на преностинските оракули[48]: донесли му ги в Рим запечатани в сандък, но в него нищо не намерил; появили се едва след като върнали сандъка в храма. Един-двама проконсули, на които били вече поверени провинции, задържал в Рим чак докато им поставил заместници след няколко години, а през това време си запазили формално длъжността и дори непрекъснато получавали различни поръчения, които изпълнявали чрез легати и помощници. 64. Снаха си и внуците си след осъждането им прехвърлял от място на място винаги във вериги и в затворени лектики, а стражите не разрешавали на пътници и минувачи да се обръщат и да спират край тях.

65. А Сеян, който замислял преврат, свалил едва накрая, и то по-скоро с хитрост и измама, отколкото с императорската си власт, макар да виждал, че вече и рожденият му ден се празнува от всички, и негови златни ликове се почитат навсякъде. Първо, за да го отдалечи от себе си чрез привидна почит, избрал го за свой колега в петото си консулство[49], което по тази причина приел задочно след дълго прекъсване. След това го заблудил с надежди за сродяване[50] и трибунска власт и съвсем неочаквано го обвинил с безсрамна и унизителна реч; в нея между другото молел сенаторите да изпратят единия от консулите при него, стария самотен човек, за да го доведе при тях с някаква военна охрана; но бил все така недоверчив и понеже се страхувал от бунт, наредил в случай на нужда да освободят внука му Друз, когото дотогава държал окован в Рим, и да го направят главнокомандуващ. Дори приготвил кораби, за да избяга при някой от легионите; непрекъснато наблюдавал от една висока скала сигналите, с които заповядал да му се съобщава отдалеч всичко, от страх да не би пратениците да не дойдат навреме. Но дори след потушаването на Сеяновия заговор не станал по-спокоен и уверен и още цели девет месеца не излизал от вилата си „Юпитер".

66. Измъчвали освен това неспокойния му дух различни обиди от всички страни; какви ли не оскърбления му отправяли осъдените — в лицето или с бележки, подхвърлени в оркестрата. Приемал ги различно: ту от срам желаел всичките да останат неизвестни и скрити, ту понякога с презрение към тях сам ги разкривал и разпространявал. Дори царят на партите Артабан го нагрубил с писмо, обвинявайки го в убийство на близки и далечни, в леност и разточителност, и го посъветвал колкото може по-скоро да изкупи с доброволна смърт съвсем справедливата омраза на гражданите. 67. Накрая, отвратен от самия себе си, разкрил едва ли не цялото си страдание в началото на едно свое писмо: „Какво да ви пиша, уважаеми сенатори, как да ви пиша и какво изобщо да не ви пиша сега? Ако го зная, нека боговете и богините да ме погубят със смърт, по-лоша от тази, от която всеки ден чувствувам, че умирам."

Някои смятат, че проницателно е предвидил всичко и отдавна е знаел каква ненавист и безчестие го очакват след време; именно затова, след като взел властта, най-решително се отказал от титлата „Отец на отечеството“ и от полагане на клетва за вярност към делата му, да не би да бъде още по-голям позорът му, като се окаже недостоен за тия почести. Това може да се разбере и от речта, която държал по повод на двете предложения. Казал, че докато не загуби здравия си разум, винаги ще бъде верен на себе си и никога не ще промени своя нрав; но за да не се създава прецедент, по-добре сенатът да не се обвързва с вярност към делата на когото и да е, защото при известни обстоятелства всеки може да се промени. И още: „Ако някога се усъмните в моя характер и в предаността ми към вас — ала дано последният ми час настъпи, преди мнението ви да се е променило! — тогава титлата „отец на отечеството“ няма да бъде за мене никаква чест, а вас ще посрами било заради прибързаността, с която сте ми я дали, било заради непостоянството, с което сте променили мнението си за мене.“

68. Бил едър и силен, с ръст над средния, с широки рамене и гърди; а останалите части на тялото му, от главата до петите, били съразмерни и хармонични; лявата му ръка била по-сръчна и по-силна от дясната, а ставите ѝ — толкова твърди, че пробивал с пръст току-що откъсната здрава ябълка и можел с едно чукване да нарани по главата момче и дори юноша; кожата му била светла, косата на тила — дълга, дори покривала врата му — вероятно родов белег; имал красиво лице, макар че по него често внезапно излизали пъпки. Бил с огромни очи и — нещо странно — виждал през нощта, дори в тъмнината; но за малко, веднага след събуждане, а след това отново загубвал остротата на зрението; ходел със скован и наведен врат, обикновено с навъсено лице и мълчалив; никога или съвсем рядко разговарял с близките, и то много бавно, с плавни движения на пръстите. Август забелязвал у него всички тези надменни прояви и често се опитвал да го извини пред сената и народа с обяснението, че това са природни, а не душевни недостатъци. Радвал се на отлично здраве, което запазил почти през цялото си управление, макар че след тридесетата си година сам

се грижел за себе си, без помощта и съветите на лекарите.

69. Към боговете и религията бил нехаен, защото бил встрастен в астрологията и твърдо вярвал, че всичко става по волята на съдбата, но от гръмотевици се страхувал прекомерно и когато приближавала буря, винаги носел на главата си лавров венец, защото, както казват, мълнията не поразява тези листа.

70. С благородните изкуства и на гръцки, и на латински се занимавал най-ревностно. Като оратор подражавал на Месала Корвин, чийто почитател бил още от млади години, когато Месала бил вече старец. Но от превзетост и прекалена маниерност стилът му ставал неясен, затова понякога говорел по-добре импровизирано, отколкото след подготовка. Съчинил и лирическо стихотворение със заглавие „Жалба за смъртта на Луций Цезар“. Писал и гръцки поеми по маниера на Евфорион, Риан и Партений[51], поети, които много харесвал и чиито съчинения и бюстове поставил в обществените библиотеки, между големите стари автори, и затова мнозина учени в надпревара издавали безброй съчинения за тях. Но с най-голям интерес изучавал митологията, като стигал до смешни и глупави подробности. Например към граматиците, чието общество, както споменах, особено търсел, се обръщал с подобни въпроси: „Коя е майката на Хекуба?“, „Как се наричал Ахил, докато бил между девойките?“[52], „Коя песен пеели сирените?“ А в деня, когато за пръв път влязъл в сената след смъртта на Август, за да изрази едновременно и благочестие, и синовна обич, извършил жертвоприношение с тамян и вино, но без флейтист, както направил Минос след смъртта на сина си [53]. Гръцки говорел добре и лесно, но не винаги и не навсякъде, а особено го избягвал в сената. Дори когато веднъж трябвало да каже думата „монопол“, предварително се извинил, че е принуден да употреби чужда дума[54]. А когато в едно сенатско постановление прочели думата „емблема“[55], предложил да се замени, като вместо чуждата се намери латинска, а ако не се намери, понятието да се изрази с няколко думи, описателно. На един войник, разпитван за показания на гръцки, наредил да отговаря на латински.

72. През цялото време на уединението си само на

два пъти се опитал да се върне в Рим[56]: първия път доплувал с трирема до градините, в съседство с навмахията[57], като разположил стража по бреговете на Тибър, за да прогонва всички посрещачи; втория път достигнал до седмия камък на Апиевия път; но само отдалеч зървал стените и без да влезе в града, се връщал обратно; първия път не се знае защо, а втория — изплашен от лошо предзнаменование. Имал си между другите развлечения и една голяма змия; но когато отишъл да я нахрани както обикновено със собствената си ръка, я намерил изпоядена от мравки: и тогава получил предупреждение да се пази от насилието на тълпата. После, на връщане към Кампания, в Астура почувствувал слабост и след като се посъвзел, се отправил към Цирцеи; и за да не разберат за неговото неразположение не само присъствувал на лагерните игри, но и се опитал да улучи отгоре с копия глигана, пуснат на арената. Веднага го прорязала болка в хълбока: надухало го, както бил разгорещен, и заболял още по-тежко. Но издържал доста време и макар че стигнал чак до Мизен, не променил с нищо обичайния си начин на живот, не изоставил нито пировете, нито другите удоволствия — отчасти поради невъздържаност, отчасти за да прикрие състоянието си. Веднъж, когато лекарят Харикъл се канел да се оттегли от пира и на тръгване взел ръката му да я целуне, Тиберий го заподозрял, че му опипва пулса, заповядал му да остане и да се настани на трапезата — и продължил до късно пира. А накрая както обикновено застанал в средата на залата с ликтора зад гърба и поименно се сбогувал с всеки един от разотиващите се гости. 73. Междувременно прочел в докладите на сената, че няколко подсъдими, за които само кратко бил написал, че се споменават в донос, са пуснати дори без разпит: възмутил се, че не го зачитат, и решил на всяка цена да се върне в Капри; само от това сигурно място можел да предприеме нещо. Но бурите и влошаването на болестта го задържали и скоро след това починал в Лукуловата вила на седемдесет и осем годишна възраст, двадесет и три години след получаването на властта, на седемнадесетия ден преди априлските календи (16 март), по време на консулите Гней Ацероний Прокул и Гай Понций Нигрин.

Според едни Гай му бил дал бавно действуваща смъртоносна отрова; според други — след пристъп на обикновена треска поискал храна, но не му дали; според трети — докато издъхвал, му взели пръстена, а когато се посъвзел и си го поискал, го задушили с възглавница. Сенека пише, че когато почувствувал края си, извадил пръстена, подържал го, като че ли искал да го предаде на някого, след това отново го поставил на пръста си, стиснал лявата си ръка и дълго останал неподвижен; после внезапно повикал слугите, но никой не му отговорил; тогава се надигнал, ала силите го напуснали и паднал недалеч от леглото.

74. На последния си рожден ден сънувал прекрасната огромна статуя на Аполон Теменит[58], която докарал от Сиракуза, за да я постави в библиотеката на новия храм; тя му казала, че не ще може да я посвети. Няколко дни преди смъртта му кулата на фара в Капри рухнала от земетресение. А в Мизен отдавна угаснала и съвсем изстинала пепел от огъня за триклиния внезапно пламнала и горяла непрекъснато от свечеряване до късна нощ.

75. Смъртта му така зарадвала народа, че при първата вест хората се разтичали насам-натам; едни викали: „Тиберий в Тибър“, други молели майката земя и подземните богове да не му дадат място освен между нечестивите; трети заплашвали мъртвеца с куки и с Гемония, разгневени от спомена за последната жестокост, прибавила се към предишните чудовищни деяния. По решение на сената наказанието се извършвало на десетия ден след осъждането; случило се така, че някои трябвало да бъдат убити в деня, когато съобщили за смъртта на Тиберий; осъдените със сълзи умолявали хората да се застъпят за тях, но понеже Гай още отсъствувал, нямало при кого да идат и да се молят: и стражите, за да не престъпят закона, ги удушили и хвърлили в Гемония. Това засилило ненавистта: сякаш и след смъртта на тирана свирепостта му още била жива. А когато шествието с тялото му тръгнало от Мизен, мнозина крещели, че по-добре е да го отнесат в Ателa и да го изгорят наполовина в амфитеатъра. Но войници го пренесли в Рим, където бил изгорен на обществена погребална церемония.

76. Завещание направил две години преди смъртта

си в два екземпляра: единият — написан собственоръчно, другият от негов либертин, но с еднакво съдържание; подпечатано било и с печатите на хора с най-ниско положение. Според него оставял за сънаследници с равен дял внуците си Гай, син на Германик, и Тиберий, син на Друз, и нареждал да се наследят един друг. Завещал и подаръци на много хора, между които на весталките, а също на всички войници, на всички плебеи и поотделно на старейшините на квартали.

КНИГА ЧЕТВЪРТА

ГАЙ КАЛИГУЛА

ПРЕВЕЛА АННА НИКОЛОВА

1. Германик, бащата на Гай Цезар, син на Друз и Антония Младата, бил осиновен от чичо си Тиберий; станал квестор пет години по-рано от законната възраст, а веднага след това — консул; след като бил изпратен при войската в Германия, при вестта за смъртта на Август всички легиони твърдо отказали да признаят Тиберий за император и предложили на Германик върховното управление на държавата; но той ги усмирил, проявявайки не само изключително синовно уважение, но и твърдост; а скоро след това спечелил победа над врага и отпразнувал триумф. После бил избран за втори път консул, но преди да поеме длъжността, го изпратили да възстанови реда на изток; там победил царя на Армения, превърнал Кападокия[1]

в провинция и след продължително боледуване умрял в Антиохия на тридесет и четири години; впрочем имало подозрение, че бил отровен; защото, освен че по тялото му имало сини петна, а от устата му течала пяна, след като го изгорили, намерили между костите сърцето му незасегнато; а се смята, че ако то е напоено с отрова, по начало не може да бъде изгорено от огън.

2. Смъртта му, както смятат, се дължала на коварните замисли на Тиберий, осъществени с помощта на тогавашния управител на Сирия Гней Пизон, който не криел, че трябвало да бъде или срещу бащата, или срещу сина, сякаш това било неизбежно, и с най-жестоки думи и дела без мярка засягал Германик дори по време на болестта му. Затова, когато се върнал в Рим, народът едва не го разкъсал, а сенатът го осъдил на смърт. 3. Добре е известно, че Германик бил надарен както никой друг с всички телесни и душевни качества: необикновена красота и сила, забележителна дарба за красноречие и наука — и на гръцки, и на латински, — изключителна доброта, невероятен стремеж и умение да печели разположението на хората и да заслужи любовта им; само тънките крака не хармонирали достатъчно с красотата му, но и те постепенно напълнели от непрекъснатата езда след ядене. Често надвивал врага в ръкопашен бой. Продължил да произнася речи на форума и след триумфа си. А между другите паметници на своите научни занимания оставил и комедии на гръцки. И в отечеството си, и в чужбина се държал като обикновен гражданин, в свободните и съюзните градове влизал без ликтори, а откриел ли гробници на прочути мъже, принасял жертви на душите на умрелите. Когато решил да погребе в общ гроб разхвърляните гниещи останки на загиналите в поражението на Вар, пръв започнал да ги събира с ръце и да ги струпва на едно място. Дори към зложелателите си, независимо кой и защо го мразел, бил толкова благ и неотмъстителен, че и на Пизон, който отменял нарежданията му и тормозел клиентите му, се разсърдил едва когато разбрал, че той използува и срещу него отрови и заклинания. Но и тогава се задоволил само да прекъсне приятелството си с него по обичая на прадедите и да предаде на домашните си, ако

му се случи нещо, да отмъстят за него. 4. Тези негови достойнства били богато възнаградени: близките му така го уважавали и обичали, че Август (другите родини няма да споменавам) след дълги колебания дали да го направи свой наследник, наредил на Тиберий да го осинови; бил такъв любимец на народа, че както предават мнозина, когато пристигал някъде или пък потеглял отнякъде, поради огромната тълпа посрещачи или изпращачи дори животът му бил понякога в опасност; а когато се връщал от Германия след потушаването на бунта, излезли да го посрещнат всички преторциански кохорти, макар че било дадено нареждане само на две, и римските граждани без разлика на пол, възраст и съсловие се стекли чак до двадесетия пътен камък. 5. А при смъртта и след смъртта му се засилило и утвърдило мнението за него. В деня на погребението му хората замеряли храмовете с камъни, преобръщали олтарите на боговете, някои изхвърляли на улицата семейните си лари, родители подхвърляли новородените си деца[2]. Казват, че и варварите, които водели междуособни войни или война с нас, се съгласили на примирие, като че ли тази скръб била близка и обща за всички; някои чуждестранни владетели си остригали брадите и обръснали главите на жените си в знак на най-голяма скръб. Дори царят на царете[3] не ходел на лов и не пирувал с велможите, а у партите това е израз на всеобщ траур. 6. А в Рим, докато гражданите, покрусени и разстроени от първото известие за неговата болест, очаквали нови пратеници, вечерта, неизвестно откъде, изведнъж се разпространил слухът, че вече е оздравял; и тогава от всички страни се стекли към Капитолия хора с факли и жертвени животни и в жаждата си незабавно да изпълнят своите обети, едва не изкъртили вратата на храма. Тиберий се събудил от радостните им викове и песни, които се носели от всички страни:

Спасен е Рим и народът, че Германик е спасен.

Когато накрая станало известно за смъртта му, народната скръб не могла да бъде успокоена ни с утешения, ни с едикти и продължила чак през празничните дни на месец декември[4]. Славата на починалия и скръбта

по него станали още по-големи поради жестокостите през следващите години; и всички с основание мислели, че свирепостта на Тиберий, която избухнала веднага след това, сдържали дотогава уважението и страхът пред Германик.

7. Бил женен за Агрипина, дъщеря на Марк Агрипа и Юлия, и имал от нея девет деца. Две от тях смъртта грабнала още като пеленачета, едно — вече момченце, изключително красиво дете, чието изображение с облекло на Купидон Ливия посветила в храма на Капитолийската Венера; Август поставил друго в своята спалня и всеки път, когато влизал, го целувал. Останалите деца преживели баща си, три момичета — Аргипина, Друзила и Ливила, родени една след друга, и три момчета — Нерон, Друз и Гай Цезар. По обвинение на Тиберий сенатът обявил за врагове на държавата Нерон и Друз.

8. Гай Цезар е роден един ден преди септемврийските календи (31 август), през време на консулството на баща си и Гай Фонтей Капитон. Не е ясно къде е роден поради противоречия между авторите. Гней Лентул Гетулик пише, че е роден в Тибур, а Плиний Стари[5] — в земята на треверите, в селището Амбитарвий, над Конфлуент[6]. Дори привежда като аргумент това, че там показват жертвеник с надпис: „За благополучното освобождаване на Агрипина от бременност". Стихчетата, разпространени скоро след идването му на власт, посочват, че е роден в зимните лагери:

> В лагера бащин роден и отхранен сред бой и оръжия,
> сигурен знак е това: бъдещ владетел е той.

В сенатските известия[7] пък открих, че е роден в Анций. Плиний изобличава Гетулик, че е излъгал от ласкателство, за да прибави към похвалите за младия и славолюбив император и славата на града, посветен на Херкулес. Послужил си толкова по-смело с тази лъжа, защото година по-рано в Тибур на Германик се родил син, също наречен Гай Цезар — за това обичливо дете и преждевременната му смърт говорихме по-горе; а редът на събитията опровергава Плиний. Историците на Августовото време са единодушни, че Германик бил изпратен в Галия след консулството си,

когато Гай бил вече роден. Надписът над олтара съвсем не подкрепя мнението на Плиний, защото Агрипина два пъти е раждала момичета в тази област, а всяко раждане, независимо от пола на детето, се нарича „освобождаване от бременност", защото древните различавали имената „момчета" и „момичета" само по окончанията им. Останало е и писмо на Август до внучката му Агрипина, написано няколко месеца преди смъртта му, в което пише следното именно за този Гай, защото тогава не е имало друго дете със същото име: „Вчера уговорих с Таларий и Азилий да вземат малкия Гай на петнадесетия ден преди юнските календи (18 май), ако такава е волята на боговете. Изпращам с него и един лекар от моите роби, за когото писах на Германик да го задържи, ако иска. Скъпа Агрипина, постарай се да стигнеш благополучно при твоя Германик. Бъди здрава." Според мен е напълно ясно, че Гай не може да се е родил там, където са го завели от Рим вече почти двегодишен. Всичките тези неща отслабват достоверността на стихчетата, които са освен това и анонимни. И така, остава да приемем като единствено достоверен източник държавния документ; а и Гай особено обичал Анций и като родно място го предпочитал пред всички други места и имения; казват дори, че отвратен от Рим, решил да премести там седалището на властта и двора си.

9. Прякора си Калигула (Ботушче) получил от една лагерна шега, понеже израснал сред войската, облечен като обикновен войник. А каква голяма любов и привързаност изпитвали към него поради това възпитание, проявили, най-вече след смъртта на Август; само като видели Гай — няма никакво съмнение, се укротили и овладели безумните си пориви. В същност отстъпили едва когато разбрали, че отдалечават Калигула поради опасността от бунт, за да го предадат под защитата на най-близкия град. Чак тогава, обзети от разкаяние, хванали и задържали колата, молейки да не им нанасят такъв позор. 10. Съпровождал баща си и в Сирия. След като се върнал оттам, отначало живял в дома на майка си, а после, след нейното изгнание — в дома на прабаба си Ливия Августа; а когато тя починала, още непълнолетен, произнесъл за нея похвална реч от трибуната. След това се преместил при баба си

Антония и на деветнадесетгодишна възраст бил повикан от Тиберий на остров Капри, където в един и същи ден облякъл тогата на пълнолетието и си обръснал за пръв път брадата[8], но без почестите, с които било придружено пълнолетието на братята му. Там бил обект на множество интриги, но никога не се поддал на ония, които го подмамвали или насилвали да се оплаква от Тиберий; така изличил от паметта си съдбата на близките, като че ли с никого нищо не се било случило; а каквото трябвало сам да търпи, приемал с такова невероятно безразличие, така угодничел пред приближените му, че за него било съвсем справедливо казано: „Никой не е бил по-добър роб и по-лош господар." 11. Природата си, жестока и порочна, не съумявал да обуздава още тогава: с най-голямо желание присъствувал при мъченията и изтезанията на осъдените на смърт; през нощта обикалял кръчмите и вертепите с перука и дълга дреха; най-ревностно пеел и танцувал на сцената, а Тиберий лесно разрешавал това, та да може да смекчи неговия необуздан нрав. Проницателният старец е преценил съвсем добре тия негови слабости и няколко пъти е предсказвал, че животът на Гай предвещава гибел и за самия него, и за всички и че отхранва ехидна за римския народ и Фаетон[9] за целия свят.

12. Не много след това се оженил за Юния Клавдила, дъщеря на Марк Силан, един от най-знатните римляни. После бил избран за авгур[10] на мястото на брат си Друз, но още преди посвещаването бил издигнат на длъжността понтифекс, изключително признание за предаността му към родните и природните му качества; и понеже домът на Тиберий бил изоставен и лишен от всяка друга подкрепа, Сеян скоро преди това бил заподозрян и унищожен, надеждата да стане наследник го завладявала все по-силно. За да бъде по-сигурен, след смъртта на Юния при раждане прелъстил Ения Невия, жената на тогавашния преторциански префект Макрон, обещал ѝ да се ожени за нея, ако успее да спечели властта, и гарантирал това с клетва и с писмен документ. Чрез нея спечелил доверието на Макрон и както предполагат, погубил Тиберий с отрова; още преди да умре, заповядал да му свалят пръстена, а понеже му се сторило, че не го дава, наредил да го затиснат

с възглавница и дори го удушил със собствените си ръце; либертина, който протестирал срещу това жестоко престъпление, веднага разпънал на кръст. Това изглежда твърде правдоподобно, понеже според някои автори по-късно сам признал, че отцеубийство не е извършил, но е замислял. Когато говорел за любовта към близките си, непрекъснато се хвалел, че за да отмъсти за смъртта на майка си и братята си, веднъж влязъл с нож в спалнята на спящия Тиберий, но изпитал съжаление, хвърлил оръжието и се оттеглил; а той, въпреки че разбрал, не посмял нито да го разпитва, нито да го накаже.

13. Така спечелил властта и се изпълнили надеждите на римския народ или, дори бих казал, на целия човешки род. Бил най-желаният владетел не само за повечето провинциални жители и за войниците — много от които го познавали още от дете, — но и за целия римски плебс, който помнел баща му Германик и изпитвал съжаление към почти погубения му род. Затова, когато тръгнал от Мизен, въпреки че бил в траур и съпровождал тялото на Тиберий, пресрещали го огромни радостни тълпи с олтари, жертвени животни и горящи факли, изказвали му благопожелания и го наричали „звездичка", „пиленце", „кукличка", „детенце".

14. Щом влязъл в Рим, веднага по решение на сената и нахлулата в курията тълпа му била предоставена цялата върховна власт въпреки волята на Тиберий, който в завещанието си оставял за негов сънаследник другия си, още непълнолетен внук; а радостта на народа била толкова голяма, че още преди да се навършат три месеца, казват, били принесени над сто и шестдесет хиляди жертвени животни.

Когато след няколко дни се прехвърлил на Кампанските острови[11], всички давали обет за неговото връщане и никой не пропущал и най-малката възможност да прояви безпокойство и загриженост за неговата сигурност. А когато се разболял, хората нощували край Палатина, някои били готови да се бият с оръжие за оздравяването на болния, други писмено заявявали, че обричат живота си вместо неговия. Към огромната любов на гражданите се прибавяло и изключителното разположение на чужденците. Царят на партите Артабан, който винаги изразявал омраза и презрение към

Тиберий, сам потърсил приятелство с Гай, отишъл да води преговори с консулския легат и като преминал Ефрат, отдал почит на римските орли, на знаците на легионите и на статуите на Цезарите.

15. Самият той печелел, с каквото можел, любов и популярност сред народа. За Тиберий пред събрания народ произнесъл с много сълзи надгробна реч и го погребал най-тържествено; веднага след това, за да пренесе праха на майка си и брат си, отплувал бързо към Пандатерия и Понтийските острови[12], и то в бурно време, та синовната му обич да изпъкне още повече; приближил се благоговейно до останките и сам ги поставил в урните; със същата показност, на бирема с императорско знаме на кърмата, ги отнесъл в Остия и оттам по Тибър в Рим; най-знатни конници ги внесли на две носилки в Мавзолея по обяд, през най-оживеното време на деня; в тяхна памет въвел в ежегодните обреди обществени жертвоприношения, а в чест на майка си — циркови игри и колесница, която да носи образа ѝ в шествието. В памет на баща си нарекъл месец септември „Германик". След това със сенатско постановление отрупал баба си Антония с всички почести, които някога била получила Ливия Августа. Чичо си Клавдий, дотогава римски конник, направил свой колега консул; брат си Тиберий осиновил в деня на пълнолетието му и му дал титлата „водач на младежта". В чест на сестрите си наредил да се прибавя към всички клетви: „Не ще милея за себе си и за своите деца повече, отколкото за Гай и неговите сестри"; а към консулските доклади: „Нека благополучие и щастие съпътствуват Гай Цезар и сестрите му!"

Подгикнат от същото желание да печели популярност, помилвал осъдените и изпратените в изгнание; отменил всички обвинения от времето преди него; документите, отнасящи се до процесите на майка му и братята му, донесъл на форума; най-напред се заклел пред боговете, че нито е чел, нито е докосвал нещо, и ги изгорил, за да успокои напълно доносниците и свидетелите. Не приел доноса за покушение, заявявайки, че не е сторил нищо, с което да предизвика омраза, и че е глух за доносниците.

16. Спинтриите, изобретателите на чудовищни наслаждения, изгонил от Рим едва след като измолили

от него да не ги хвърля в морето; унищожените по решение на сената съчинения на Тит Лабиен, Кремуций Корд и Касий Север позволил да бъдат издирени, запазени и четени, защото смятал за извънредно важно всички събития да се предават на следващите поколения. Държавните отчети, издавани от Август и спрени от Тиберий, наредил да се обнародват. На магистратите позволил свободно да водят съдебните дела, без да се отнасят до него. Конницкото съсловие подложил на сериозна и щателна проверка, но не без мярка: на опетнените с позор или безчестие бил отнеман конят пред очите на всички, а на тези, които имали по-малка вина, били пропущани имената при четенето. За да облекчи работата на съдиите, към предишните четири декурии прибавил пета. Опитал се да възстанови народните събрания и да върне на народа правото на гласуване. Изпратил честно и без измама подаръците по завещанието на Тиберий, макар да било обявено за недействително, и от завещанието на Юлия Августа, което Тиберий бил скрил. Премахнал половинпроцентния данък върху търговете в Италия. На мнозина възстановил щетите от пожари. Ако връщал царствата на някои царе, давал им и всички данъци и доходи, постъпили за това време; така възстановил на Антиох Комаген[13] конфискуваните му сто милиона сестерции. За да се покаже покровител на всяка благородна проява, подарил на една либертина осемстотин хиляди сестерции, защото, макар и подложена на най-жестоки мъчения, не издала престъплението на господаря си. За всички тези дела освен останалите почести сенатът му посветил златен щит, който всяка година в определен ден носели на Капитолия жреческите колегии, съпроводени от сената, а знатни момчета и момичета със звънки песни възхвалявали неговите добродетели. Решено било също денят, в който получил властта, да се нарича Парилии, като знак на второ основаване на Рим.[14]

17. Консулска длъжност заемал четири пъти: първия път — от юлските календи (1 юли) в продължение на два месеца, втория — от януарските календи (1 януари) в продължение на тридесет дни, третия — до януарските иди (13 януари), четвъртия — до седмия ден преди януарските иди (7 януари). От тях последните две били една след друга. Третата поел в Лугдун[15] сам,

но не от гордост и незачитане на обичая, както някои смятат, а защото отсъствувал от Рим и не знаел, че колегата му умрял един ден преди Нова година. На два пъти раздавал на народа подаръци от по триста сестерции и също толкова пъти устройвал разкошен пир за сената и конницкото съсловие и дори за техните жени и деца. На последния пир освен всичко друго раздал на мъжете официални тоги, а на жените и децата — червени и пурпурни панделки. За да увеличи в бъдеще народното веселие, прибавил към Сатурналиите още един ден и го нарекъл Ювенал.

18. Гладиаторски борби устроил на няколко пъти: било в амфитеатъра на Тавър, или в мястото за избори, а в промеждутъците изкарвал отряди африкански и кампански юмручни борци, най-отбраните от двете области. Не винаги сам ръководел зрелищата, понякога отстъпвал това почетно задължение на длъжностни лица или приятели. Непрекъснато давал театрални представления, различни и на различни места, понякога и нощем на запалени из целия град факли. Разпределял също и всякакви подаръци, раздавал и кошнички с храна за всекиго. По време на пир изпратил и своята порция на един римски конник, който ядял срещу него с голямо удоволствие и апетит, а на един сенатор по същия повод изпратил заповед, с която го назначавал претор, без да спазва установения ред. Устройвал и многобройни циркови игри, от сутрин до вечер, като вмъквал или лов на пантери, или троянска игра, а при най-тържествените игри украсявали цирка в червено и зелено и колесничарите били само от сенаторското съсловие. А веднъж устроил игри съвсем внезапно, като разглеждал съоръженията на цирка от Гелотовия дом и неколцина от съседните балкони го помолили за това.

19. Освен това измислил ново и нечувано дотогава зрелище. Построил мост от Бая до Путеоланските скали, дълъг почти три хиляди и шестстотин стъпки: събрал отвсякъде товарни кораби, наредил ги в две редици на котва, посипал отгоре им земя и я изравнил като Апиевия път[16]. Два дни се разхождал по този мост от единия до другия бряг: първия ден на украсен жребец, с дъбов венец, малък щит, меч и златна хламида, втория — с облекло на колесничар и колесница, запрегната с чифт най-прекрасни коне, сам в подходящо облекло; пред него яздело момчето Дарий от партските заложници, зад него — отряд преторианци и свита приятели на коли. Зная, че според мнозина Гай измислил този мост, за да съперничи на Ксеркс, предизвикал възхищение, свързвайки браговете на доста по-тесния Хелеспонт; според други — за да сплаши със славата за това огромно съоръжение Германия и Британия, които се стремял да завладее. Но като малък съм слушал дядо си да споменава причината за това дело, която му разкрили доверени хора от двореца: когато Тиберий, загрижен кой да го наследи, бил по-склонен към родния си внук, Тразил го уверил, че за Гай има такива изгледи да стане император, каквито да прескочи на кон Байския залив.

20. Устройвал зрелища и вън от Италия: астически игри в Сиракуза в Сицилия, смесени в Лугдун в Галия; там провеждал и състезание по гръцко и латинско красноречие, на което, както казват, победените трябвало да подарят на победителите награди и да съчинят за тях похвали. На тия, които имали най-малък успех, нареждал да изтрият съчиненията си със сюнгер или с език, ако не искали да бъдат бити с пръчки или хвърлени в близката река.

21. Довършил постройките, направени до половина от Тиберий — храма на Август и театъра на Помпей. Започнал да строи и водопровод в областта на Тибур и амфитеатър, близо до мястото за избори; единия от тия строежи довършил наследникът му Клавдий, другия изоставил. В Сиракуза възстановил срутените от старост градски стени и храмове на боговете. Искал да възстанови Поликратовия дворец на Самос, да довърши Дидимейския[17] храм в Милет, на билото на Алпите да основе град, ала най-вече да прокопае Истмийския провлак в Ахая и дори пратил един примипилар да направи измервания за предстоящата работа.

22. Дотук говорих за принцепса, оттук нататък ще разкажа за чудовището.

Получил много титли: наричали го „благочестив", „син на лагера", „баща на войската" и „всеблаг и всемогъщ Цезар". Когато чул веднъж на обяд как царете, дошли в Рим да му изкажат почитта си, спорят за знатния си произход, извикал:

Няма добро многовластие, нека един е владетел![18]

Малко оставало да сложи веднага диадема и да превърне принципата в царска власт. Но го убедили, че стои далеч над всички първенци и царе, и оттогава започнал да си приписва божествена сила. Наредил да бъдат донесени от Гърция статуи на божества, известни като много почитани и изкусно изработени, между които и статуята на Юпитер Олимпийски, и вместо техните глави — да поставят неговата; продължил Палатинския дворец чак до форума, а храма на Кастор и Полукс превърнал в преддверие и често заставал между братята богове и приемал почестите, които му оказвали посетители; някои го поздравявали като Юпитер Латински. Посветил си специален храм като на божество, с жреци и най-избрани жертви. В храма сложил своя златна статуя в естествена големина и всеки ден я обличали с дрехите, които носел. Длъжността главен жрец поемали поред най-богатите, печелейки я с връзки и с най-големи подкупи. Жертвите били фламинго, пауни, глухари, нумидийски и африкански кокошки, фазани и всеки ден жертвували различен вид птици. Нощем, когато сияела пълна луна, често я канел в обятията и в леглото си, а през деня разговарял насаме с Юпитер Капитолийски, като ту му шепнел нещо или сам накланял към него ухо, ту му говорел високо и дори се карал с него. Веднъж го чули да го заплашва:

Ти ме вдигни или аз теб! . . .[19] —

докато накрая, както разказвал, богът сам му се помолил и го поканил да живее с него; и тогава Калигула хвърлил мост през храма на божествения Август и свързал Палатина с Капитолия. А скоро след това, за да бъде по-близо, поставил основите на нова къща на Капитолийския хълм.

23. Внук на Агрипа не искал да го смятат и наричат заради незнатния му произход и се сърдел, когато някой в речта или в стиховете си го причислявал към наследниците на Цезарите. А се хвалел, че майка му била родена от кръвосмешение, което Август бил извършил с дъщеря си Юлия, но не се задоволил с тази подигравка над Август, а и забранил да се празнуват тържествено победите при Акций и Сицилия[20] като гибелно зло за римския народ. Прабаба си Ливия наричал често

„Одисей в женска дреха“ и в едно писмо до сената дори имал наглостта да твърди, че била от незнатен произход — уж дядо й по майчина линия бил декурион от Фунди, а от държавните документи се вижда, че Ауфидий Луркон е изпълнявал високи длъжности в Рим. На баба си Антония отказал да разговаря насаме, както тя искала, а в присъствие на префекта Макрон. С такива унижения и обиди причинил смъртта й, а според някои й дал отрова. След като починала, не й оказал никакви почести и от триклиния гледал горящата клада. На нищо неподозиращия си брат Тиберий внезапно изпратил военен трибун да го убие, а тъста си Силан принудил да умре, прерязвайки си гърлото с бръснач. Обвинявал Силан в това, че не го последвал, когато отплувал в бурно море, защото хранел надежда да сложи ръка върху Рим, ако му се случи нещо поради лошото време; а другия си брат — че мирише на лекарства, които вземал, за да се предпазел от отровите на принцепса. В същност Силан отбягнал пътуването, понеже страдал от морска болест и заради трудностите при плаването, а Тиберий вземал лекарство заради непрекъснатата си кашлица, която все повече се влошавала. А чичо си Клавдий оставил жив само за да му се подиграва.

24. С всичките си сестри живял в позорни връзки и на многолюдни пирове жена му възлягала над него, а тях поред поставял под себе си. Смята се, че на едната, Друзила, отнел девствеността още непълнолетен и веднъж баба му Антония, която ги възпитавала, ги уловила при сношение; след това я отнел от консулара Луций Касий Лонгин, за когото била женена, и открито се държал с нея като със законна съпруга. А по време на болестта я определил за наследница на богатството и властта си. Когато умряла, обявил траур и се смятало за углавно престъпление да се смееш, да се къпеш, да обядваш с родителите, жената или децата си. А самият той не можел да понася скръбта и внезапно през нощта избягал от Рим, преминал през Кампания, достигнал Сиракуза и оттам бързо се върнал обратно с порасnала брада и коса. Оттогава нататък при най-важните дела, пред събранието на народа и пред войниците се заклевал винаги в името на божеството Друзила. Не проявявал такава страст и уважение към другите си сестри и често дори ги предоставял за любовни развлечения на

своите любимци; затова твърде лесно ги осъдил по делото на Емилий Лепид като развратници и съучастници в заговора срещу него; не само обнародвал техните собственоръчни писма, отнети с измама и прелъстяване, но и посветил на Марс Отмъстител със съответен надпис три меча, приготвени за неговата гибел.

25. Мъчно може да се прецени дали по по-непристоен начин е избирал жените си, напущал ги е или е живял с тях. На сватбата на Ливия Орестила с Гай Пизон, на която сам бил дошъл, заповядал да отведат невястата в дома му, подир няколко дни се развел с нея, а след две години я изпратил в изгнание, понеже решил, че междувременно се е върнала при първия си мъж. Според други на сватбената трапеза наредил на възлегналия насреща му Пизон: „Не ми пипай жената!“ — и веднага след пира я отвел със себе си; а на другия ден обявил с едикт, че си е намерил жена по примера на Ромул и Август[21]. Лолия Павлина, жена на консулара и пълководеца Гай Мемий, извикал от провинцията, понеже някой споменал, че баба ѝ била на времето първа хубавица; а когато мъжът ѝ я довел, взел я за жена и не след дълго се развел с нея, като ѝ забранил завинаги да спи с когото и да е. Цезония, ни красива, ни в първа младост, а и с три дъщери от друг мъж, но жена лудо разточителна и сластолюбива, обичал повече и по-предано от другите: често я извеждал със себе си на кон пред войската — облечена в хламида, с малък щит и шлем, а на приятелите си я показвал дори гола. Удостоил я с името съпруга едва след като родила, и в един и същи ден се обявил за неин съпруг и баща на роденото от нея момиченце. А дъщеря си, наречена Юлия Друзила, разнесъл по храмовете на всички богини, накрая я поставил в скутите на Минерва и я предал да я отхрани и възпита. Най-сигурно доказателство за своето бащинство смятал жестокостта, която детето проявявало още тогава така силно, че посягало да дере с пръсти очите и лицата на другарчетата си по игра. 26. Безсмислено и излишно е да прибавям как се отнесъл към близки и приятели, към своя братовчед и син на Юба, Птолемей, внук на Марк Антоний от дъщеря му Селена, към самия Макрон и самата Ения, помогнали му да вземе властта; всички те били възна-

градени за близостта и заслугите си към него с кървава смърт.

Не по-почтителен или снизходителен бил към сената: някои висши магистрати накарал облечени в тоги да тичат редом с колесницата му по няколко мили или по време на обяд да стоят в ленена дреха[22] край ложето му при главата или при краката; други заповядвал да бъдат тайно убити, но продължавал да ги кани, сякаш били живи; и няколко дни след това излизал с лъжата, че сами били посегнали на живота си. Когато консулите забравили да издадат едикт по случай рождения му ден, ги отзовал и три дни държавата била без върховна власт. Своя квестор, обвинен в съзаклятие, заповядал да бичуват, като смъкнал дрехата му и я хвърлил под краката на войниците, та да стъпят по-устойчиво, докато го налагат.

Със същата надменност и свирепост се отнесъл и към останалите съсловия. Веднъж посред нощ, обезпокоен от виковете на тълпата, която заемала по това време безплатните места в цирка, я разгонил с пръчки; в суматохата били премазани повече от двадесет римски конници, също толкова матрони и безброй други люде. На театрални представления предизвиквал раздори между народа и конниците, като раздавал безплатни входни жетони, та простолюдието заемало и местата за конниците. На гладиаторските игри понякога в страшен пек махал платнените навеси и забранявал на хората да си ходят; или вместо обикновените участници пущал на арената изтощени от болест зверове и жалки, безсилни от старост гладиатори; или при военни игри карал да излизат глави на семейства, с добро име, но с някакъв телесен недъг; а понякога затварял хамбарите със зърно и обричал народа на глад.

27. Свирепата си природа показал най-вече в следните случаи: когато добитъкът, с който хранели зверовете за представления, поскъпнал, решил да им хвърли престъпници за разкъсване; като оглеждал реда затворници, не гледал табелките с престъпленията им, а както си стоял насред портика, заповядвал да отведат всички — „от плешивия тук до плешивия там“. Един човек дал обет, ако Гай оздравее от тежка болест, да участвува в гладиаторски игри: накарал го да се сражава, гледал го как се бие и го пуснал едва когато победил,

и то след дълги молби. Друг се бил врекъл да се самоубие по същата причина: понеже се колебаел, предал го на робите си да го преведат по улиците, окичен със свещени клонки и ленти, и накрая да го хвърлят от насипа. Мнозина уважавани граждани най-напред подложил на опозоряване, а след това осъдил на работа по пътища и в рудници; или ги хвърлил на диви зверове, или ги затворил да стоят в клетка на четири крака като зверове, или ги разсякъл на две с трион; и не всички поради сериозни причини, а някои понеже се изказали неодобрително за игрите му или не се заклевали в неговия гений. Бащите карал да присъствуват на наказанията на синовете им; когато един помолил да го освободи, понеже бил болен, пратил му лектика; друг отвел от наказанието направо на пир и го подканял най-любезно да се шегува и весели. Един уредник на гладиаторски игри и ловни зрелища накарал дни наред да бият окован пред очите му: убил го едва когато не можел вече да понася миризмата на гниещия мозък. Един автор на ателани изгорил насред арената заради двусмислен шеговит стих. Един римски конник, хвърлен на зверовете, викал, че е невинен: върнал го от арената, накарал да му отрежат езика и го пратил пак там. 28. Запитал един изгнаник, върнат от дълго заточение, какво е правил там; оня, за да го поласкае, отговорил: „Молех непрекъснато боговете Тиберий да умре и ти да вземеш властта — и така се и случи"; тогава решил, че изгнаниците се молят и за неговата смърт, и разпратил по островите хора да ги избият. Когато пожелал един сенатор да бъде разкъсан, подкупил хора от сената, които на влизане в курията го нападнали изневиделица с викове: „Враг на държавата!", промушили го със стилата си и оставили другите да го доразкъсат; наситил се едва след като видял как влачили тялото и вътрешностите му през града и ги струпали пред него. 29. Жестоки думи правели делата му още по-чудовищни. Казвал, че нищо в себе си не харесвал и хвалел повече от непреклонността, с други думи, безсрамието. На упреците на баба си Антония, сякаш било малко, дето не я слуша, отговарял дори: „Помни, че на мен ми е позволено всичко по отношение на всички." Когато възнамерявал да убие брат си, а го подозирал, че взима противоотрова, от страх да не бъде погубен, казал:

„Противоотрова? Срещу Цезар?" Заточените си сестри заплашил, че има не само острови, но и мечове. Един сенатор, бивш претор, заминал на лечение в Антикира[23], няколко пъти го молил да му удължи срока за връщане в Рим: наредил да го убият, прибавяйки, че оня имал нужда от кръвопускане, щом не му бил помогнал кукурякът. На всеки десети ден, като подписвал заповедта за смъртно наказание на известен брой затворници, казвал, че трябва да си подреди сметките. Когато осъдил на смърт едновременно няколко гали и гърци, се хвалел, че победил Галогърция. 30. Почти винаги искал умъртвяването да става чрез чести удари, постепенно, по вече известното му правило: „Удряй така, че човекът да почувствува, че умира." А когато по погрешка бил наказан не определеният, а друг осъден със същото име, заявил, че и на убития така му се падало. И все повтарял следния известен стих от трагедия:

И стига страх да имат, нека мразят ме!

Често се нахвърлял срещу всички сенатори вкупом: че били клиенти на Сеян, че били доносници срещу майка му и брат му; накарал да изнесат доносите, които уж бил изгорил, и защищавал Тиберий, че проявявал по неволя, според него, свирепост, понеже нямало как да не вярва на толкова много обвинители. Непрекъснато нападал конниците, че имали слабост към сцената и арената. Ядосан на тълпата, която ръкопляскала на противниковия отбор, извикал: „Ех, да имаше римският народ само една шия!" А когато публиката настоявала на арената да бъде изведен разбойникът Тетриний, обявил, че и викащите са тетриневци. Петима рецнарии в туники се били срещу също толкова секутори[24] и били победени; дадена била заповед да бъдат убити, но един от тях грабнал тризъбеца и погубил победителите до един; Гай издал едикт, в който с прискърбие наричал случая жестока сеч и проклинал всички, които понесли гледката. 31. Обичал да се оплаква открито от времената, в които властвувал, понеже не се било случило никакво забележително всеобщо бедствие; принципатът на Август се помнел с пораженнето на Вар, на Тиберий — с рухването на амфитеатъра във Фидена; а над неговото управление е надвиснала опасност от забрава поради

благополучието. И затова непрекъснато желаел жестоки поражения, глад, чума, пожари, земетресения.

32. Дори когато почивал, на игри и пирове, думите и делата му си оставали все така свирепи. Често, докато закусвал или пирувал, пред очите му се извършвали разпити и мъчения по важни дела, един войник, майстор-главорез, отсичал главите на някои затворници. В Путеоли при освещаване на моста, който, както споменахме, измислил, повикал мнозина от брега при себе си; внезапно ги изблъскал в морето, а когато някои се хванали за кормилата на корабите, ги изтикал с колове и гребла във водата. В Рим на обществен пир един роб откраднал сребърна пластинка от едно ложе: веднага го предал на палач, заповядал да му отсече ръцете, да му ги провеси на гърдите и с надпис за причината на наказанието да го преведат между събраните на пир. Един мирмилон от гладиаторската школа се бил срещу него с дървен меч[25] и паднал нарочно: пронизал го с желязна кама и направил обиколка като победител с венец в ръка.

Когато на едно жертвоприношение, в което участвувал, облечен като помощник на колача, довели жертвата, вдигнал високо чука[26] и убил колача. По време на изискан пир внезапно прихнал да се смее: възлегналите до него консули го попитали лъстиво каква е причината за смеха. „Че как да не се смея — отговорил, — като само да кимна, и на двамата ще ви прережат гърлото.“ 33. Подобен вид шега си направил, като застанал веднъж до статуята на Юпитер и запитал трагическия актьор Апелес кой от двамата изглежда по-величествен; и когато Апелес позабавил отговора си, накарал да го наложат с бич, а на молбите му за пощада не спирал да го хвали, че дори стенещ, гласът му оставал изключително приятен. Когато целувал жена си или любовниците си по врата, прибавял: „Такава хубава шия, а заповядам ли, ще падне от раменете!“ А и от време на време подхвърлял, че има намерение да узнае от своята Цезония дори с цената на мъчения защо я обича толкова.

34. С не по-малко завист и злонамереност, отколкото надменност и свирепост, се нахвърлял срещу човешкия род от почти всички времена. Статуите на славни мъже поради липса на място на Капитолия били пре-

несени от Август на Марсово поле: съборил ги и ги разхвърлял така, че не могли да бъдат възстановени с предишните си надписи; забранил да се поставят статуи или скулптурни изображения на някого приживе освен по негово лично решение и предложение. Замислил да унищожи и Омировите поеми, казвайки, че щом Платон е могъл да изгони Омир от своята държава, защо пък той да не може. За малко не махнал от всички библиотеки ликовете и съчиненията на Вергилий и Тит Ливий; единия нападнал за липса на талант и образование, а другия — за многословие и неточност в историята. Понеже се заканвал да унищожи цялата юриспруденция, често се кълнял да направи така, че отговорите на юристите да бъдат само такива, каквито той желае. 35. На знатните отнел старите семейни знаци на достойнство: на Торкват огърлицата, на Цинцинат[27] къдрицата, на Гней Помпей от древния царски род — прякора Велики. Птолемей, когото извикал от царството му и приел с почести, както споменахме, убил внезапно само за това, че като влязъл на гладиаторските му игри, привлякъл всички погледи с разкошния си пурпурен плащ. Срещнел ли красиви дългокоси мъже, веднага ги обезобразявал, като им обръсвал косата на тила. Езий Прокул, син на примипилар, наречен Колос-Ерос поради изключителния си ръст и красота, накарал внезапно да измъкнат измежду зрителите и да го пуснат на арената да се сражава първо с лековъоръжен, а след това с тежковъоръжен гладиатор; а след двойната му победа наредил да го оковат, да го разведат облечен в дрипи по улиците за показ на жените и накрая да го убият. Нямало човек, дори най-долен и презрян, на чието щастие да не е попречил. На Царя на леса[28], който бил жрец вече дълги години, изпратил по-силен съперник. Когато веднъж на гладиаторските игри гладиаторът с колесница Порий освободил роба си след успешна битка и народът бурно му ръкопляскал, Гай напуснал зрелището така стремително, че бягайки по стъпалата, настъпил края на тогата си и се подхлъзнал надолу, като крещял възмутено, че народът, господар на света, за някаква си дреболия отдава на един гладиатор повече почит, отколкото на обожествените принцепси или на него самия.

36. Не щадял ни собствената, ни чуждата чест. С

Марк Лепид, с пантомима Мнестер, с някои заложници имал, както се говори, взаимна позорна връзка. Валерий Катул, младеж от консулски род, се оплакал открито, че Гай го опозорил и изтощил от сношения. Освен престъпната връзка със сестрите си и известната си страст към проститутката Пиралида, посегнал едва ли не на всяка благородна жена. Канил ги на обяд заедно с мъжете им и докато минавали пред него, ги оглеждал бавно и внимателно като роботърговец и дори ако някоя скланяла от срам лице, повдигал го с ръка; и щом го обхванело желание, излизал от триклиния, като повиквал насаме тази, която най-много му харесвала; след малко пристигал обратно с още пресни следи от любовни наслади и я хвалел или критикувал, като изброявал качествата или недостатъците на тялото ѝ и поведението ѝ в леглото. На някои изпращал съобщение за развод от името на отсъствуващите им съпрузи и заповядвал да се зарегистрира официално.

37. За разкош пръснал повече и от най-екстравагантните прахосници преди него: измислил нов вид бани, най-невероятни ястия и вечери: къпел се в студени и горещи благовонни масла, пиел най-скъпи перли, разтворени в оцет, поднасял на сътрапезниците хляб и закуски от злато, като често казвал, че човек трябва или да е скромен, или да е Цезар. Не малко пари хвърлял на народа няколко дена наред от покрива на Юлиевата базилика. Построил и либурнски кораби с десет реда весла, с кърми, покрити със скъпоценни камъни, с пъстри платна, с просторни бани, портици и триклинии, та дори и всевъзможни лозя и овощни градини; пирувайки на тях от зори, плавал покрай бреговете на Кампания под звуците на музика и хорови песни. При строежа на имения и вили най-много желаел да направи това, което изглеждало напълно невъзможно; и така, бентове се вдигали в най-дълбоко и бурно море, тунели се дълбаели в най-твърди скали, полета се извисявали с насип чак до планините, планинските била се изсичали и превръщали в равнини: и всичко това с невероятна бързина, понеже забавянето се заплащало със смърт. И нека не изброявам всичко едно по едно: огромни богатства и цялото наследство на Тиберий Цезар — два милиарда и седемстотин милиона сестерции — прахосал за по-малко от една година.

38. След като изразходвал средствата си и обеднял, започнал да граби с помощта на тънко измислени обвинения, разпродажби и данъци. Отказал да признае римско гражданско право, получено от предците за самите тях и за потомството им; изключение правел само за синовете, като казвал, че под потомство трябва да се разбира само първо поколение; представените му свидетелства от божествения Юлий и Август не признавал като стари и недействителни. Обявявал за неточна имуществената оценка на тези, чието състояние впоследствие било нараснало по някаква причина. Завещанията на примипиларите, които след идването на Тиберий на власт не посочвали него или Гай за наследници, унищожил за обида към императорското величие; обявил за недействителни и завещанията на други, за които се споменавало, че смятали да оставят Цезара за наследник. Наплашил всички така, че далечни хора го вписвали за сънаследник на близките си, а родителите — на децата си; а той ги обвинявал, че му се подиграват, понеже и след това продължавали да си живеят — и на мнозина пратил отровни лакомства. В такива случаи сам водел следствие, най-напред определял сумата, която искал да вземе, и не ставал, докато не я получел. Не можел да търпи дори най-малко отлагане: веднъж осъдил на смърт четиридесет подсъдими по най-различни обвинения; и когато Цезония се събудила от следобеден сън, ѝ се похвалил, че свършил извънредно много работа, докато тя си почивала.

На търг излагал и продавал всичко, останало от зрелищата му, сам определял цените и ги вдигал дотолкова, че някои, принудени да купят предмети на огромни цени, загубвали имуществото си и си прерязвали вените; познат е случаят с Апоний Сатурнин, който задрямал на скамейката за купувачи; Гай посъветвал глашатая да не изпуща от очи този бивш претор, който често-често кимал с глава; и така наддаването продължило, докато на Апоний, без да усети, били продадени тринадесет гладиатори за девет милиона сестерции. 39. А в Галия продал за огромни суми украшенията, покъщнината, робите, та дори и либертините на своите заточени сестри; съблазнен от печалбата, поискал да му изпратят всички вещи от стария дворец, дори и даваните под наем коли и добитъка от мелниците: така че в Рим

често липсвал хляб и мнозина ищци загубили делата си, понеже не можели да се явяват навреме в съда. За да разпродаде тези вещи, си служел с какви ли не хитрости и примамки: ту обвинявал всички купувачи поотделно в скъперничество и че не ги било срам, дето са по-богати от него самия; ту се преструвал, че съжалява, дето на частни лица дава да разполагат с дворцови имоти. Бил се научил, че един богат жител на провинция наброил на хората му, които разнасяли поканите за обяд, двеста хиляди сестерции, за да влезе с измама сред гостите; никак не се засегнал, дето честта за обяд с него струва толкова скъпо; а на другия ден на търг изпратил да продадат на същия богаташ някаква дреболия за двеста хиляди сестерции и да му предадат, че ще вечеря у Цезара по негова лична покана.

40. Невиждани и нечувани данъци събирал най-напред чрез публиканите, а след това, понеже печалбата била голяма, чрез преторианските трибуни и центуриони: не останали ни човек, ни вещ, необложени с налог. За всички съестни продукти, които се продавали по цял Рим, се плащал определен постоянен данък; за всяко дело или спор, започнати където и да е, искал една четиридесета от оспорваната сума; а ако се окажело, че страните са се споразумели без съд или че делото е прекъснато, налагал наказание; от ежедневното възнаграждение на носачите вземал една осма; от доходите на проститутките — цената за едно сношение, и към този параграф на закона било добавено, че данък са задължени да плащат и бившите проститутки и сводници дори и след встъпване в брак. 41. Дал устно нареждане за такива данъци, но не ги изнесъл написани; били допуснати много нарушения поради непознаването на точния текст, затова накрая по молба на народа изложил закона, но на такова тясно място и написан с толкова дребни букви, че никой не можел да го препише. И за да използува докрай всички недостойни начини за печалба, устроил на Палатина публичен дом. В множество отделни стайчки, обзаведени по подходящ за дворец начин, настанил матрони и свободни младежи; а по площади и базилики пратил робите си да канят млади и стари за любовни удоволствия; на посетителите се предлагали пари под лихва и специални хора отбелязвали имената на тези, които, както се казвало, увеличавали доходите на Цезара. Дори от зара не се отказвал да извлече някаква изгода и с измама и лъжливи клетви увеличавал печалбите си; веднъж по време на игра поръчал на най-близкия до него играч да поеме реда му и излязъл в атрия; видял двама случайно минаващи богати римски конници, заповядал да ги задържат и да им вземат имуществото; върнал се ликуващ и гордо заявил, че никога не му е вървяло тъй добре на зар.

42. След раждането на дъщеря си, оплаквайки се от бедността и от двойното си бреме на император и баща, събирал помощи за отглеждане и зестра на момиченцето. Обявил с едикт, че на Нова година ще приема подаръци, и на януарските календи (1 януари) застанал насред входа на двореца, за да събира лептата, която тълпите народ от всички съсловия с пълни шепи и пазви изсипвали пред него; а накрая го обхванала страст да се докосва до парите: често разстилал нашироко огромните купове златни монети, разхождал се бос по тях и дълго се търкалял проснат с цяло тяло.

43. С война и военни дела се заел само един път, и то не в резултат на обмислен план: но когато пътувал към Мевания[29], за да посети свещения лес и реката Клитумн, му напомнили, че трябва да попълни отряда батавски[30] телохранители, които имал при себе си; тогава изведнъж му хрумнало да започне поход в Германия; и без да се бави, отвред призовал легиони и помощни войски, провел навсякъде най-щателен набор, струпал невиждан преди най-разнообразен обоз и потеглил; пътувал ту тъй бързо и припряно, че преторианските кохорти били принудени, противно на обичая, да товарят знаците си на мулета и така да го следват, ту толкова мудно и лениво, че го носели осем носачи[31], людете от близките градове по негово нареждане метели пътищата и ги поръсвали, та да не се вдига прах.

44. Когато пристигнал в лагера, за да се покаже строг и суров вожд, подложил на опозоряване и отстранил легатите, които със закъснение довели помощни войски от различни краища; при прегледа на войската отнел старшинството на мнозина възрастни центуриони няколко дена преди края на службата им, под предлог, че били стари и немощни; а останалите обвинил в алчност и намалил полагащото им се възнаграждение на шест хиляди сестерции. И въпреки че му се

предал само Админий, син на британския цар Кинобелин[32], който бил изгонен от баща си и пристигнал при него с малцина другари, изпратил в Рим велеречиво писмо, сякаш му се бил предал целият остров; а на вестоносците заръчал на кола да стигнат чак до форума и курията и едва в храма на Марс да предадат писмото на консулите пред сената в пълен състав.

45. След това, когато вече нямало поводи за военни действия, накарал няколко от телохранителите германци да се прехвърлят и скрият отвъд Рейн, а след закуска да му известят най-тревожно, че врагът пристига. Когато това станало, с приятелите си и част от преторианските конници се втурнал в най-близката гора, окастрили там дърветата и ги украсили като трофеи[33]; а после с факли се завърнали в лагера: тези, които не го последвали, укорил, че са страхливци и мързеливци, а на спътниците си, съучастници в победата, дарил венци с нов вид и име; на тях имало изображение на слънцето, луната и зодиака и се наричали „съгледвачески". Втори път накарал да изведат неколцина заложници от училището[34] и тайно ги изпратил напред; а после внезапно напуснал пира, започнал да ги преследва с конницата уж като бегълци, хванал ги и ги върнал във вериги; и в тази комедия, както винаги, не запазил мярка. Когато отново седнал на трапезата, поканил тези, които му съобщили за завръщането на войниците в лагера, да се разположат на вечеря, както били с ризници. Дори ги посъветвал с известния Вергилиев стих:

Само изтрайте сега и за по-добри дни се пазете![35]

И в същото време порицал с най-строг едикт отсъстващите сенатори и народа, че докато техният Цезар се сражава с риск за живота си, те си ходят на пирове, в цирка, в театрите и по приятните си вили. 46. Най-накрая, сякаш за да обяви края на войната, строил войската в боен ред на брега на Океана, разположил балистите и другите машини, но никой не знаел и не се догаждал какво смята да прави; внезапно ги накарал да събират раковини и да пълнят шлемове и пазви, като казал, че те са плячка от Океана, дължим дар за Палатина и Капитолия; и като знак за победата издигнал много висока кула, която нощем да направлява с

огньове курса на корабите както тези на остров Фарос[36]; обещал на войниците награда по сто денария на човек и сякаш показал безпримерна щедрост, добавил: „Вървете си щастливи, вървете си богати!"

47. А след това се заел да си подготвя триумф; и освен пленниците и бегълците избрал и отделил за шествието и неколцина първенци и най-едрите гали, достойни за триумф, както сам ги наричал на гръцки; накарал ги не само да си пуснат дълги коси и да ги боядисат червени[37], но и да научат езика на германците и да вземат варварски имена. Триремите, с които навлязъл в Океана, наредил да бъдат закарани в Рим преди всичко по суша; на прокураторите си писал да подготвят такъв триумф, какъвто светът не е виждал, но с колкото се може по-малки разходи, понеже в тяхна власт са имотите на всички.

48. Преди да потегли от Галия, взел безбожно жестоко решение — да избие легионите, вдигнали бунт някога след смъртта на Август, понеже били обсадили баща му Германик и него самия като невръстно дете; и едва го отклонили от това безумно намерение, но не могли по никакъв начин да попречат на упорството му да убие всеки десети войник. И тъй, свикал ги на сбор без оръжие, дори без мечове, и ги обградил с въоръжена конница; но когато видял, че подозрение обхванало мнозина и те тръгнали да си вземат оръжието, за да окажат отпор в случай на насилие, избягал от събранието и веднага потеглил за Рим; и за да прехвърли на чужд гръб недоволството от позорните си дела, насочил цялата си злоба към сената и открито го заплашвал; между другото се оплаквал, че с измама бил лишен от законен триумф — а сам не много преди това, под страх от смъртно наказание, забранил в сената да се разисква за неговите почести. 49. И тъй, когато го пресрещнали пратеници на сената, молещи го да не се бави, отговорил високо: „Идвам, идвам и ей този с мен!", потупвайки дръжката на меча, с който бил препасан. Обявил с едикт, че се връща, но само за тези, които искали това, за конниците и народа: понеже за сената не ще бъде повече ни гражданин, ни принцепс. Дори забранил на сенаторите да се явяват пред очите му. И като се отказал от триумфа или го отложил, влязъл в Рим с овация на рождения си ден; а преди да из-

минат четири месеца, загинал, след като извършил много дръзки злодейства, а още повече бил замислил: имал намерение да избие най-видните сенатори и конници и после да се пресели най-напред в Анций, а след това в Александрия. И нека никой не се съмнява в това: в тайните му книжа били намерени два бележника с различни заглавия, единият надписан „меч", а другият — „кама"; и двата съдържали имена на хора, които трябвало да загинат, и бележки за тях. Намерили и огромен сандък с различни отрови; Клавдий накарал да ги хвърлят в морето и водите се отровили така, че много риби умрели и вълните ги изхвърлили на съседните брегове.

50. Бил висок на ръст, с много бледо лице, с несъразмерно тяло и много тънки крака и врат, с хлътнали бузи и слепоочия, с широко свъсено чело, редки коси и съвсем плешиво теме, иначе целият космат. Затова се смятало за гибелно престъпление да го гледат отгоре, когато минавал, или да се употребява по какъвто и да е повод думата „коза". Лицето му по начало било страшно и неприятно, а и той нарочно пред огледало му придавал още по-диво изражение за страх и ужас на всички.

Не бил здрав ни телом, ни духом. Като дете страдал от епилепсия; в юношеските си години бил по-издръжлив, но често го налягала внезапна слабост, та едва можел да върви, да стои, да се владее и дойде на себе си. Сам знаел за душевната си болест и неведнъж имал намерение да се оттегли и проясни съзнанието си. Смятат, че Цезония му била дала да пие някакво любовно биле, което обаче го накарало да полудее. Най-много страдал от безсъние: спял през нощта само три часа, и то неспокойно, измъчван от ужасни видения; между другото един път му се привидяло, че с него разговаря някакъв морски призрак; и когато не можел да понесе будуването в постелята, прекарвал по-голямата част от нощта или седнал на леглото, или бродейки по най-дългите портици, като често призовавал зората и я чакал да настъпи.

51. Смятам, че с пълно право мога да припиша на душевната му болест неговите съвсем противоположни недостатъци: изключителна самоувереност и обратно — прекален страх; действително, този човек, който така

презирал боговете, при най-слабите гръмотевици и мълнии затварял очи и покривал глава, а при по-силни — скачал и се скривал под леглото. По време на пътуването си в Сицилия се подиграл много на чудотворните местни светини, а от Месана[38] внезапно избягал посред нощ, изплашен от дима и боботенето на вулкана Етна. Към варварите изрекъл най-страшни закани; а когато пътувал през теснини отвъд Рейн на колесница, обкръжена с плътна колона войници, някой казал, че изпречили се врагът, страшна суматоха ще настане; веднага яхнал кон и бързо се върнал при мостовете; и понеже ги заварил задръстени от слуги и обоз, а той нямал търпение да чака, го пренесли над главите на хората, предавайки го от ръце на ръце. Щом чул за въстанието в Германия, подготвил бягство и флота за него; утешавало го само това, че ако победителите завладеят Алпите, както кимврите, или пък дори Рим, както сеноните в миналото, поне ще му останат презморските провинции. И оттук според мен е хрумнало на убийците му да излъжат възбудените войници, че сам е посегнал на живота си при вестта за неуспешна битка.

52. Облеклото и обувките му, а и целият му външен вид не подхождали не само на римски гражданин, но и на мъж, и дори на човек. Често излизал пред хората в плащове с везба и скъпоценни камъни, в туники с дълги ръкави и с гривни на ръцете, понякога в копринени[39] одежди и с клошарани женски дрехи; обувал ту сандали, ту котурни[40], понякога войнишки ботуши, та и женски пантофи; виждали го много често с позлатена брада, с божествени знаци — мълния, тризъбец или кадуцей[41] в ръката, та дори и във Венерино одеяние. Триумфални одежди носел постоянно още преди похода си, а понякога и ризницата на Александър Велики, взета от гробницата му.

53. От благородните дисциплини най-малко се занимавал с наука, най-много с красноречие, като показвал изключителен словесен дар и находчивост, особено ако трябвало да обвинява. А когато бил разгневен, никога не му липсвали подходящи думи и мисли, а също и глас и тон; от възбуждение не спирал на едно място и го чували дори стоящите далеч от него. Започвайки да говори, заплашвал, че ще изтегли меча на нощните си бдения; закръгления и огладен стил презирал дотолкова,

че съчиненията на Сенека,[42] най-видния оратор на времето, наричал „чиста проба ученически упражнения“ и „пясък без вар“. Пишел речи в отговор на успешни защити; съчинявал обвинителни и защитни речи за видни подсъдими, изправени пред сената, и в зависимост от това как му вървяло писането, наказвал или освобождавал; с едикти канел и коннишкото съсловие да следи тези дела.

54. Но и с други най-различни изкуства се занимавал твърде усърдно. Гладиатор тракиец[43] и водач на колесница, певец и танцьор, той се биел с истински оръжия, карал колесница в построените на много места циркове; пеел и танцувал с такова удоволствие, че дори на обществени зрелища не се въздържал да не приглася на трагическия актьор и пред всички да повтори жестовете на танцьора уж за да го похвали или поправи. Изглежда, в деня, в който загинал, бил уредил нощно празненство само за да излезе за пръв път на сцена, възползувайки се от волността в такива моменти; а често танцувал и нощем; веднъж след полунощ извикал трима сенатори консулари на Палатина; изплашени до смърт, ги накарал да седнат на сцената, а след това изведнъж изскочил пред тях в женска дреха и туника до петите и под шумния съпровод на флейти и скабели[44] изпълнил танц, припявайки си, а после си отишъл. Но този човек, така схватлив за всичко друго, не знаел да плува!

55. Пред всички, към които имал слабост, благоговеел до полуда: пантомима Мнестер целувал дори по време на представление; а ако някой вдигнел и най-малък шум при танците му, нареждал да го отведат и със собствената си ръка го бичувал. На един римски конник, който не пазел тишина, съобщил чрез центурион незабавно да потегли за Остия и да занесе на цар Птолемей в Мавритания писмо; а в него се казвало: „На приносителя не прави ни добро, ни лошо.“ Няколко гладиатори-тракийци поставил начело на германските си телохранители. На мирмилоните намалил защитното оръжие; а на един от тях, по прякор Гълъба, който завоювал победа и бил само леко ранен, налял отрова в раната: поради това я нарекъл „Гълъбова“ — поне така я намерили записана от него между другите отрови. Бил такъв почитател и привърженик на зелените[45], че постоянно вечерял и стоял в конюшните, а на

водача Евтих след гуляй поднесъл дар два милиона сестерции. А за да не бъде обезпокояван конят Бързи в навечерието на циркови игри, нареждал войници да следят живеещите наоколо да не вдигат шум; подарил му не само конюшня от мрамор и ясли от слонова кост, не само пурпурни чулове и огърлици от скъпоценни камъни, но и дом, роби и покъщнина, за да бъдат посрещани с подобаващо великолепие поканените от името на коня гости; разправят, че дори възнамерявал да го направи консул.

56. Тъй беснеел и грабел, че мнозина замисляли да го убият. Но след като едно-две съзаклятия били разкрити, а други се бавели поради липса на удобен случай, двамина заедно скроили план и го осъществили, и то със знанието на най-могъщите либертини и преториански префекти; те били наклеветени вече за участие в някакво съзаклятие и макар това да не излязло вярно, схващали, че Гай ги подозира и ненавижда; тогава той веднага ги отвел настрана и възбудил срещу тях ненавист, понеже извадил меча си и заявил, че ще умре по своя воля, щом дори и на тях им се струва достоен за смърт; и от този момент не престанал да ги обвинява един пред друг и да ги насъсква помежду им.

Когато решили да го нападнат на Палатинските игри[46] по обяд, на излизане от представление, преторианският трибун Касий Херея поискал главната роля: бил вече стар, мекошав и изнежен, та Гай обичал да го опозорява с всякакви долни намеци: ту когато Касий му искал парола, му давал „Венера“ или „Приап“[47], ту когато му благодарял, предлагал за целувка ръката си в непристоен вид и с неприличен жест.

57. За предстоящото убийство имало много поличби. В Олимпия статуята на Юпитер, която Гай наредил да се разглоби и изпрати в Рим, внезапно избухнала в такъв смях, че съоръженията се заклатили, а майсторите избягали; пристигнал там и някакъв си човек на име Касий, който твърдял, че насън му било заповядано да принесе в жертва на Юпитер бик. На мартенските иди (15 март) в Капуа бил ударен от мълния Капитолият, а в Рим — статуята на вратаря в Палатина. Явили се хора, които твърдели, че едното знамение вещае гибел за господаря от пазачите му, а другото — убийство толкова забележително, колкото и извършеното преди го-

дини на този ден. Също така, когато Гай се осведомил за хороскопа си, астрологът Сула му казал, че го очаква съвсем сигурна гибел. А оракулите на Фортуна в Анций го посъветвали да се пази от Касий; и затова изпратил да убият Касий Лонгин, тогава проконсул на Азия, без да се сети, че и Херея се казва Касий. В деня, преди да бъде убит, сънувал, че стои на небето до трона на Юпитер и той го бута с палеца на десния си крак и го запраща надолу към земята. За поличба смятали и случките през същия ден малко преди убийството. По време на жертвоприношение бил опръскан с кръв от фламинго; пантомимът Мнестер танцувал в същата трагедия, която изпълнявал трагическият актьор Неоптолем на игрите, когато бил убит македонският цар Филип[48], а в мима „Лавреол", където главният герой успява да се измъкне и започва да повръща кръв, мнозина от второстепенните актьори също показали изкуството си така усърдно, че сцената плувнала в кръв. Подготвяло се и нощно представление, в което египтяни и етиопци щели да покажат сцени от подземния свят. 58. На деветия ден преди февруарските календи (24 януари) след пладне се чудел дали от театъра да иде на дневна закуска: още го болял стомахът от вчерашната вечеря; и накрая, подканен от приятели, излязъл. Трябвало да мине през подземието, където се готвели за излизане на сцена повикани от Азия благородни момчета: спрял се да ги погледа и насърчи; и ако главният актьор не бил казал, че е настинал, щял да се върне, за да види представлението. Оттук нататък версиите са две: според едни, докато говорел с момчетата, Херея го ранил по тила изотзад, като преди това извикал: „Почвай!", а после трибунът Корнелий Сабин, вторият съзаклятник, го пронизал в гърлото; според други, след като съзаклятниците центуриони отстранили групата придружители, поискали по военния обичай от Гай парола и той казал „Юпитер"; тогава Херея извикал: „Тъй да е!" и когато Гай погледнал назад, му разсякъл челюстта. И както лежал, гърчейки се, на земята и викал: „Жив съм!", останалите го довършили с тридесет удара: понеже призивът на всички бил „Повтори!"; някои го промушвали дори в срамните части. При първия смут дотичали носачите с прътовете за носене, а след това германските телохранители; били

убити неколцина от съзаклятниците, а и няколко невинни сенатори.

59. Живял двадесет и девет години, управлявал три години, девет месеца и осем дена. Тялото му изнесли тайно в Ламиевите градини[49], изгорили го наполовина върху набързо приготвена клада и го прикрили с чим; след завръщането си от изгнание сестрите му го изровили, изгорили и погребали. Знае се със сигурност, че преди да сторят това, привидения тревожели пазачите на градината, а в дома, в който го убили, не минавала нощ без ужас, докато накрай и самата къща била унищожена от пожар. Заедно с него загинала и жена му Цезония, прободена с меч от един центурион, и дъщеря му, която размазали в стената.

60. Какви били времената може да се съди дори само по това, че хората не повярвали веднага на вестта за убийството, а подозирали, че Гай сам е измислил и разпространил слуха, та да схване как са настроени хората към него; освен това съзаклятниците не били определили никого за приемник на властта; а сенатът в началото настоявал за възстановяване на републиката толкова единодушно, че най-напред консулите го свикали не в тъй наречената Юлиева курия[50], а на Капитолия; и някои предложили споменът за цезарите да бъде премахнат и да бъдат разрушени храмовете им[51]. Но преди всичко забелязали и споменали, че всички цезари на име Гай загинали от меч, като се почне от този, който бил убит по времето на Цина.

КНИГА ПЕТА

БОЖЕСТВЕНИЯТ КЛАВДИЙ

ПРЕВЕЛА ИВАНКА ПОПОВА

1. Ливия се омъжила бременна за Август и преди да минат три месеца от сватбата, родила Друз, бащата на Клавдий, отначало наречен Деций, а след това Нерон; та подозирали, че Друз е заченат от незаконната ѝ връзка с втория му баща. Във всеки случай веднага се разпространил стихът:

В три месеца с деца са късметлиите.

Като квестор и претор Друз водил войни в Реция, след това в Германия и пръв от римските военачалници извършил плаване по Северния океан; а отвъд Рейн с неимоверен труд прокопал канали, които и до днес се наричат Друзови[1]. Често разбивал врага, изтикал го в

най-затънтените пустеещи земи и се отказал да го преследва едва когато му се явило видение — жена-чуждоземка с огромен ръст, която на латински език забранила на победителя да напредва повече. За подвизите си получил право на овация и триумфални отличия; веднага след преторството станал консул, подновил похода в Германия, но починал в летния лагер, наречен поради това „Прокълнатия“. Тялото му било докарано в Рим от първенците на муниципии и колонии, поето било от декуриите на писарите[2] и било погребано на Марсово поле. Войската издигнала в негова чест надгробна могила, около която всяка година в уречен ден войниците в пълно въоръжение провеждали почетно бягане[3], а галските общини правели жертвоприношение. Между много други почести сенатът решил на Апиевия път да му бъде издигната мраморна арка с трофеи и да бъде даден прякорът Германик на него и на потомците му. Смятат, че страстта му към военна слава е била не помалка от републиканските му настроения; понеже се стремял не само към победи над враговете, но и към трофеи на честта[4] и често с най-голям риск преследвал по цялото бойно поле германските предводители: а не криел, че удаде ли му се възможност, ще възстанови старата държавна уредба. Според мен това именно е дало повод на някои писатели да твърдят, че Август го е подозирал и го е извикал от провинцията, а понеже се бавел, отровил го, преди да се върне в Рим. Споменах това повече от опасение да не го пропусна нататък, а не понеже смятам, че е вярно или правдоподобно: защото Август приживе го обичал толкова много, че го определил за сънаследник на синовете си, както заявил веднъж в сената; а след смъртта му произнесъл пред народа похвална надгробна реч, в която молел боговете да направят синовете му, Цезарите, като Друз, а на него да дадат един ден кончина, славна като Друзовата. И не се ограничил с това — наредил на могилата да бъде издълбан надгробен надпис в стихове от него самия и описал живота му в проза.

От младата Антония Друз имал много деца, но оставил само три след смъртта си: Германик, Ливила и Клавдий.

2. Клавдий се родил в Лугдун на календите на месец август (1 август), по време на консулите Юл Антоний и Фабий Африкан, в деня, когато тук бил посветен първият олтар на божествения Август; наречен бил Тиберий Клавдий Друз. По-късно, когато брат му влязъл в Юлиевата фамилия, взел и прякора Германик. Загубил баща си още в пелени, а почти през цялото си детство и юношество боледувал от различни тежки болести, които така обезсилили тялото и ума му, че дори в зряла възраст го смятали негоден за каквато и да е обществена или частна дейност. И дори след като достигнал пълнолетие, дълго време не го оставили самостоятелен, а бил под надзора на възпитател; сам се оплаквал в една своя книга, че този възпитател, човек необразован, бивш надзирател на императорските обори, му бил даден нарочно, за да го наказва най-жестоко при всеки повод. Поради крехкото си здраве ръководел гладиаторските игри, които дал заедно с брат си в памет на баща им Друз, облечен съвсем необичайно — с наметка и с капишон на главата; а в деня, когато получил мъжката тога, бил занесен на лектика в Капитолия посред нощ, без тържествена церемония.

3. Все пак от ранна възраст се занимавал много усърдно с благородните дисциплини и дори често запознавал обществото с постиженията си в тях. Но и с това не могъл да получи някаква обществена длъжност, нито да вдъхне по-голяма надежда за бъдещето си. Майка му Антония често казвала, че е изрод; че природата не го била завършила, само го била започнала; и ако обвинявала някого в слабоумие, казвала, че е поглупав от сина ѝ Клавдий. Баба му Ливия Августа се отнасяла към него винаги с най-голямо презрение; говорела му съвсем рядко, давала му съвети със строги и кратки записки или чрез посредници. Сестра му Ливила, като чула, че един ден щял да стане император, пред всички на висок глас проклела тази толкова несправедлива и толкова недостойна за римския народ участ. А за да се разбере по-точно как дядо му Август е преценявал и качествата, и недостатъците му, вмъкнах откъси от негови писма.

4. „Мила ми Ливия, както поръча, говорих с Тиберий[5] какво да бъде възложено на внук ти Тиберий на Марсовите игри[6]. И двамата сме съгласни, че веднъж завинаги трябва да решим как да постъпим с него. Ако е нормален, тъй да се каже, пълноценен, за-

що да се колебаем, а да не го преведем през същите стъпала и етапи, през които е минал брат му? Ако пък смятаме, че няма сили, че тялото и душата му са увредени, не бива да предлагаме удобен случай за насмешки над него и над нас на хората, които имат навик да се подиграват и гаврят с подобни неща; защото, ако обмисляме всеки случай поотделно и не решим предварително дали е годен за магистратски служби, или не, винаги ще имаме тревоги. Сега все пак по въпросите, които ми задаваш: нямам нищо против на Марсовите игри той да поеме грижата за гощавката на жреците[7], но при условие, че синът на Силван, негов роднина, ще го възпира от постъпки, които могат да бъдат забелязани и осмени. Но да гледа цирковите игри от ложата ни, не съм съгласен, тъй като ще е на първия ред и всички ще го виждат. Не съм съгласен и да иде с брат си на Албанската планина, нито пък да остане като префект в Рим през време на Латинските празненства; защото, ако може да придружава брат си, защо да не може да бъде префект на Рим[8]? Ето ти, мила Ливия, мнението ми: трябва веднъж завинаги да вземем решение по този въпрос, за да не се люшкаме вечно между надеждата и страха. Ако искаш, може да дадеш и на нашата Антония да прочете тази част от писмото." В друго писмо: „А докато те няма, всеки ден ще каня младия Тиберий на вечеря, за да не се храни сам със своите Сулпиций и Атенодор. Бих искал да избира по-внимателно и по-уверено на кого да подражава в движения, външност и походка. Нещастникът няма късмет: понеже в сериозните дела, когато умът му е на място, личи благородството на душата му."

И в трето писмо: „Едва не умрях от изненада, мила ми Ливия: внукът ти Тиберий успя да ми се хареса с декламацията си; не разбирам как един човек, който говори така неясно, е в състояние да каже ясно всичко, което е необходимо, когато декламира." Няма съмнение какво е решил Август след всичко това — позволил му е да участвува само в колегията на авгурите и го е определил за наследник от трета степен, почти като чужд човек, със завет една шеста, не по-голям от осемстотин хиляди сестерции.

5. Чичо му Тиберий, в отговор на молбите за длъжност, му дал консулски отличия[9]; а когато Клавдий на-

стойчиво го замолил за действителна служба, отговорил му само със записка, че му бил изпратил четиридесет златни монети за Сатурналиите и Сигилариите[10]. Чак тогава Клавдий изгубил надежда за обществена кариера и се оттеглил — заживял в потайност и уединение ту в градините и дома си край Рим, ту в имението си в Кампания; съжителството му с най-долнопробни хора прибавило към позорната му слава на тъпак и лошото име на пияница и играч на зарове. Но въпреки това му поведение хората не преставали да го посещават, а обществото — да го тачи.

6. Коннишкото съсловие на два пъти го избирало начело на пратениците си пред консулите: веднъж, когато молели да пренесат на раменете си тялото на Август в Рим; втори път, когато поднасяли поздравления по случай смъртта на Сеян; а когато Клавдий пристигнел на зрелища, конниците ставали от местата си и сваляли плащове. От своя страна сенатът решил да бъде включен като извънреден член в колегията на Августовите жреци, избирани по жребий[11]; а когато изгоряла къщата му, постановил да бъде възстановена на държавни разноски, а той да дава мнение наред с консулите. Но Тиберий отменил това решение под предлог слабото здраве на Клавдий, като обещал да възстанови щетите от пожара със свои средства. Все пак на смъртно легло го обявил за наследник от трета степен, със завет една трета — около два милиона сестерции — и освен това измежду другите си роднини го изтъкнал поименно пред войската, сената и римския народ.

7. Едва по време на племенника си Гай, който в началото на управлението си с цената на всякакви примамки се мъчел да добие популярност, започнал обществената си кариера: бил консул за два месеца заедно с императора; и се случило така, че когато за пръв път стъпвал във форума с фасциите, прелитнал орел и кацнал на дясното му рамо. След три години бил избран за консул по жребий и често ръководел зрелищата вместо Гай, а народът го приветствувал с виковете: „Щастие за чичото на императора!" или „Щастие за брата на Германик!"

8. И все пак живеел под прицела на подигравки: пристигнел ли на вечеря малко по-късно от определения час, приемали го едва-едва, и то чак след като обходел

триклиния; колкото пъти заспивал след ядене — това му се случвало почти винаги, — замервали го с костилки от маслини и фурми; понякога шутовете го шибали уж на шега с пръчка или камшик, за да го събудят, и често, докато хъркал, надявали на ръцете му пантофи, та като се събуди внезапно, да се почеше с тях по лицето.

9. В живота му не липсвали и опасности. Най-напред като консул едва не бил отстранен от длъжност, загдето забавил поръчката и поставянето на статуите на Нерон и Друз, братята на императора; след това чужди хора, та дори и някои от домашните, непрекъснато му създавали тревоги с доносите си срещу него. А когато след разкриването на заговора на Лепид[12] и Гетулик заедно с други пратеници заминал в Германия да поздрави императора, едва се спасил от смърт; защото Гай се развикал възмутен, че са пратили чичо му, сякаш сам той бил дете, което се нуждае от наставник; и някои разказват, че заповядал да го хвърлят в реката облечен, както бил пристигнал. За да унижи чичо си, наредил занапред да изказва мнението си най-накрая, като последен от консуларите. Започнало и разследване по фалшиво завещание, в което и той бил свидетел. Накрая бил задължен да плати осемдесет милиона сестерции за поемане на нова жреческа длъжност[13]; поради това изпаднал в такива финансови затруднения, че не могъл да изплати задълженията си към държавната хазна и с преторски едикт имотите му били обявени на търг.

10. След като сред такива и подобни събития преминала по-голяма част от живота му, поел властта на петдесет години по твърде необикновена случайност. Когато съзаклятниците срещу Гай, под предлог, че императорът иска да се усамоти, отстранили всички, Клавдий, отпратен с другите, се оттеглил в една малка зала, наречена „Хермесова“; не след дълго чул за убийството, пропълзял уплашен на най-близката тераса и се скрил между завесите на вратите. Един обикновен войник, който обикалял насам-натам, забелязал краката му, поискал да разбере кой се крие, познал го, измъкнал го оттам и в момента, когато Клавдий, вън от себе си от страх, коленичил пред него, поздравил го като император. След това го отвел при другарите си, които само ядосано

ругаели, без да се решат да предприемат нещо. Сложили го на лектика и понеже хората му се били разбягали, на смени го занесли в лагера[14], уплашен и унил; а тълпите, които срещнал, го съжалявали, мислейки, че невинен го водят на смърт. Прекарал нощта в лагера, повече успокоен за настоящето, отколкото обнадежден за бъдещето; понеже консулите със сената и градските кохорти заели форума и Капитолия с намерение да обявят свобода за гражданите; чрез народните трибуни и той сам бил извикан в курията, за да си каже мнението; отговорил, че не може да дойде по силата на непреодолими обстоятелства. Но на следния ден сенатът, досадѐн и разкъсван от разногласия[15], по-мудно осъществявал намеренията си, а тълпата, заобиколила курията, искала един управник и вече го назовавала; тогава Клавдий позволил на войниците с оръжие в ръка да положат клетва в негово име и обещал по петнадесет хиляди сестерции на всеки един от тях — първият Цезар, купил с пари верността на войниците.

11. Първото, което направил, след като затвърдил властта си, било да премахне спомена за тези два дни на колебание дали да се запази държавното устройство. И тъй, обявил забрава за вечни времена и прошка за всичко казано или сторено тогава; били убити единствено няколко трибуна и центурионът от съзаклятниците[16] не само за назидание, но и понеже разбрал, че искали и неговата гибел. За да засвидетелствува чувства на обич и дълг към близките си, решил най-святата му и най-честа клетва да бъде в името на Август. По негово предложение сенатът постановил на баба му Ливия да бъдат отредени божески почести, а в цирковите процесии колесница със слонове, подобна на Августовата, да носи лика ѝ; на родителите му били отдавани надгробни почести от името на държавата, а за рождения ден на баща му се провеждали циркови игри, по време на които минавала колесница с изображение на майка му: дадено ѝ било и името Августа, което тя отказала приживе. Паметта на брат си почитал при всеки случай, а на игрите в Неапол поставил комедия, написана от Германик на гръцки, и я увенчал с победен венец по преценка на съдиите. Също тъй не оставил без почести и без да спомене с добро Марк Антоний, като в един едикт заявил, че желанието му да се празнува

рожденият ден на баща му Друз е още по-голямо поради това, че в същия ден бил роден и дядо му Антоний. До Помпеевия театър довършил мраморната арка в чест на Тиберий, за която било взето решение от сената, впоследствие изоставено. Отменил всички разпореждания на Гай, но забранил денят на убийството му да бъде официален празник, макар че бил първият от собственото му управление.

12. В своето възвеличаване проявил скромността на обикновен гражданин и не приел титлата император[17]; отхвърлил прекалените почести; сватбата на дъщеря си и рождението на внука си отпразнувал без шум с религиозни обреди у дома[18]. Нито един изгнаник не връщал в родината без съгласието на сената, а за да получи позволение да води със себе си в курията преторианския префект и военните трибуни[19] и за да бъдат ратифицирани решенията на прокураторите му[20], се обърнал дори с молба. Поискал от консулите разрешение в имението му да се правят пазари. Често присъствувал на съдебните процеси на магистратите като съветник; а когато те давали зрелища, ставал на крака и заедно с останалите зрители ги приветствувал с възгласи и ръкопляскания. Когато народните трибуни се приближили до него пред съдийската трибуна, извинил им се, че поради теснотията е принуден да ги изслуша прави. Затова в кратко време спечелил толкова обич и доброжелателство, че когато веднъж заминал за Остия и се разчуло, че бил убит по пътя от засада, народът в голям смут се нахвърлил срещу войниците и сената, като обвинявал едните в предателство, а другите — в отцеубийство; и не престанал, докато магистратите не извели на ораторската трибуна един свидетел, след това друг, а после още мнозина, за да потвърдят, че Клавдий е жив и скоро пристига.

13. И все пак покушенията не го отминали: бил заплашван и от отделни лица, и от група заговорници, и от гражданска война. Една нощ до леглото му бил заловен човек от простолюдието, въоръжен с кама; били открити двама конници, които го дебнели на публично място: единият със сабя, скрита в тояга, за да го нападне на излизане от театъра, другият — с ловджийски нож, за да го убие по време на жертвоприношение в храма на Марс. Съзаклятие за преврат организирали

Гал Азиний и Статилий Корвин, внуци на ораторите Полион и Месала, като привлекли негови либертини и роби. Фурий Камил Скрибониан, легат в Далмация, започнал гражданска война, но бил разгромен още на четвъртия ден; а легионите, които престъпили клетвата, се разкаяли от религиозен страх, понеже, когато бил даден знак да потеглят към новия император, по някаква случайност или по божа воля не могли нито да украсят тържествено орлите, нито да измъкнат от земята или дори да помръднат знамената.

14. Освен споменатото консулство имал още четири: първите две едно след друго, а следващите през четири години; последното траяло шест месеца, останалите — по два; през третото замествал починалия през време на службата си консул, нещо ново за един принцепс. И като консул, и през останалото време раздавал правосъдие с изключително усърдие, дори в дни, тържествени за него и близките му, а понякога на стари празници и в дни, когато правораздаването било забранено. Не винаги следвал буквата на закона, а според чувството си за справедливост определял по-строги или по-леки наказания от предвиденото; възобновявал делата на онези, които поради големите си искания ги били загубили пред по-долна инстанция; а ако се откриела по-голяма измама, налагал наказание по-тежко от законното: хвърлял ги на диви зверове.

15. Когато провеждал съдебно разследване или вземал решение, проявявал удивително непостоянство, бил ту съсредоточен и проницателен, ту безразсъден и припрян, а понякога дори лекомислен и сякаш безумен. Когато ревизирал декуриите на съдиите, изключил едного, загдето, алчен за съдийство, бил скрил, че е освободен от това задължение като многодетен баща[21]; друг съдия, извикан на съд от противниците си по личен спор, отказал да се яви пред императора, тъй като делото било обикновено; Клавдий го накарал веднага да се защищава пред него самия, за да докаже в собственото си дело колко справедливо ще съди в чуждите. Някаква жена не искала да признае за свой син един младеж, а и двамата нямали убедителни доказателства; накарал я да си признае, като й наредил да се ожени за младежа. Когато една от

страните не се явявала, отсъждал в полза на другата, без да прави разлика дали отсъствието е умишлено, или под натиска на обстоятелствата. На делото срещу един фалшификатор някой извикал, че трябва да му отсекат ръцете: Клавдий поискал да повикат веднага палач със секира и касапски тезгях. По време на дело срещу някакъв чужденец, присвоил си римско гражданство, между съдиите се завързал безсмислен спор дали подсъдимият трябва да е с тога или с палий[22]; а Клавдий, за да демонстрира абсолютна справедливост, наредил да се преоблича: като го защищават, да е с тога, като го обвиняват — с палий. Разправят, че по едно дело обявил следното решение, и то писмено: „Смятам за прави тези, които са казали истината." С всичко това той подронил авторитета си дотолкова, че навред започнали да го презират. Един адвокат молел да бъде извинен за неявяване свидетел, призован от провинцията; дълго премълчавал причината за отсъствието и едва след продължителен разпит обяснил: „Починал е — мисля, че не е забранено." А друг, изказвайки благодарност, загдето му се дава възможност да защищава обвиняемия, добавил: „Впрочем такава е практиката." Чувал съм от по-възрастни хора, че адвокатите злоупотребявали с търпението му до такава степен, че когато си тръгвал от съда не само го викали обратно, но и го дърпали за края на тогата, а понякога дори го хващали за крака. Нека никой да не се чуди — ето думите, изплъзнали се от устата на един тъжител грък по време на съдебен спор: „А ти, ти си един стар глупак!" Добре известен е следният случай: един римски конник бил подведен под съдебна отговорност за непристойни деяния с жени по обвинение, лъжливо измислено от противниците му, които не се спирали пред нищо; виждайки, че като свидетели срещу него извеждат и разпитват обикновени проститутки[23], той изкрещял на Клавдий, че е глупав и жесток, и така запратил в лицето му стилото и табличките, които държал, че доста силно го наранил по бузата.

16. Бил и цензор, пръв след дълго прекъсване от времето на цензорите Планк и Павел[24]; но и ценза провел неравномерно, с променливи настроения и краен резултат. При проверките на конницкото съсловие оставил без бележка[25] един изключително порочен младеж, чийто баща твърдял, че няма никакви оплаквания от сина си; той си има собствен цензор, казал Клавдий; другиго, прочут съблазнител и прелюбодеец, само посъветвал да се отдава по-сдържано или поне по-предпазливо на младежките си страсти и прибавил: „Тъй като защо ми е да зная коя ти е любовница?" А когато по молба на близките си махнал цензорската забележка към едно име, казал: „Все пак нека остане белегът от задраскването." Но другиго, влиятелен първенец грък, който обаче не знаел латински, не само зачеркнал от съдийския списък, но му отнел и римското гражданство: защото всеки бил длъжен да дава отчет за живота си сам и без помощта на покровител. Поставил забележки на мнозина, на някои съвсем неочаквано и по необичайни причини: били заминали от Италия без негово знание и разрешение; с друг, който съпровождал един цар в провинцията, постъпил според прецедент от времето на предците, когато било повдигнато дело за обида на римското величие срещу Рабирий Постум, последвал цар Птолемей в Александрия[26], за да си получи дълга. Възнамерявал да направи повече забележки, но се оказало, че следователите събирали сведенията много небрежно, а още по-голям бил неговият срам, като разбрал, че повечето от обвинените били невинни: тези, които упреквал, че са неженени, бездетни или недостатъчно имотни, доказвали, че са съпрузи, бащи и с добро материално положение; а един, който според сведенията бил опитал да се самоубие, отметнал дрехата си и показал, че на тялото му няма никакъв белег. И с други неща било забележително цензорството му: заповядал да бъде откупена и натрошена пред очите му една разкошно изработена сребърна колесница, изложена за продан в Сигилария[27]; а веднъж в един ден издал двадесет едикта, в един от които напомнял всеки добре да осмоли делвите си, понеже реколтата от грозде била богата, а в друг — че сок от тисово дърво е най-доброто средство срещу ухапване от усойница.

17. Предприел само един поход, и то незначителен. Понеже смятал недостатъчни за величието на един принцепс триумфалните отличия, присъдени му от сената,

искал и славата на един истински триумф. В избора на територия, от която да го спечели, се спрял на Британия: никой след божествения Юлий не бил предприемал поход срещу нея, а и точно по това време била враждебно настроена към Рим, загдето сенатът не бил й върнал някакви дезертьори. Потеглил за там от Остия и на два пъти едва не го потопила силна буря: близо до Лигурския бряг и край Стехадските острови[28]. Затова от Масилия поел по суша до Гезориак[29], оттам се прехвърлил в Британия и без сражения и проливане на кръв в няколко дни подчинил част от острова; след шест месеца се завърнал в Рим и отпразнувал най-бляскав триумф. Не само на първенците от провинциите, но и на някои изгнаници резрешил да дойдат да го гледат. На върха на палатинския му дворец заедно с вражеските трофеи накарал да окачат и гражданския венец, а до него — морски венец[30], символ на прекосения и тъй да се каже, покорен Океан. Съпругата му Месалина в кола следвала неговия впряг; останалите военачалници, получили в тази война триумфални отличия, го следвали пешком в тоги, обрамчени с пурпур; а Марк Крас Фруги, който триумфирал за втори път, яздел окичен кон в дреха, извезана с палми.

18. С най-голяма грижа следял за чистотата в Рим и за снабдяването със зърно. Когато в Емилиевия квартал се разразил продължителен пожар, останал две нощи подред в преброителната палата[31]; а понеже войниците и робите му не стигали за потушаването, чрез магистратите призовал на помощ народа от всички квартали; сложил пред себе си кошници с пари и приканвал хората да помагат, като начаса ги възнаграждавал за труда според заслугите им. Веднъж по време на глад поради непрекъсната суша една тълпа го задържала насред форума и така го обсипала с ругатни и остатъци от хляб, че едва смогнал да се прибере в Палатина през задната врата; тогава направил всичко възможно доставката на зърнени храни да не престава дори и през зимата. Гарантирал на предприемачите определена печалба, като поел върху себе си загубите при щети от бури; а на производителите на търговски кораби предложил големи изгоди в зависимост от положението им. 19. Римските граждани освободил от закона на Папий и Попей[32]; на латините дал римско гражданско право; на жените — привилегиите за многодетни майки с четири деца. Тези разпоредби се съблюдават и до днес.

20. Строежите му били малко на брой, но големи и важни. По-главните са: акведуктът, започнат от Гай; пресушаването на Фуцинското езеро и пристанището в Остия, макар да знаел, че за дренажа марсите[33] непрекъснато молели Август, но той им отказвал, а божественият Юлий често правел планове за пристанището, но ги изоставил поради трудностите. По Клавдиевия акведукт довел в Рим изобилните студени извори, един от които носи името Лазурния, а другият — Курциев и Албудин, а по новия каменен акведукт — води на река Анио; разпределил ги по множество богато украсени резервоари. С Фуцинското езеро се захванал както с надежда за слава, така и за печалба, понеже имало предприемачи, които обещавали да го пресушат на собствени разноски, ако им отстъпи пресушения терен. Отводнителният канал, дълъг три мили[34], бил завършен с голям труд за единадесет години, макар че тридесет хиляди души работили без прекъсване по него; на места планината била нивелирана, на места бил издълбан тунел. В Остия построил ново пристанище — отляво и отдясно били издигнати две извити диги, а на входа в дълбоки води насипали вълнолом и за да го закрепят по-здраво, потопили тук кораба, с който бил докаран големият обелиск от Египет[35]; отгоре били набити нагъсто стълбове, а върху тях издигнали много висока кула като фара в Александрия, та с огньовете си да насочва плавателните съдове през нощта.

21. Често раздавал дарове на народа. Уреждал премного великолепни зрелища, не само традиционни и на обичайните места, но и нови и възобновени от древно време, при това там, където не бил давал никой преди него. При освещаването на Помпеевия театър, който възстановил след пожар, ръководел игрите от трибуна, поставена на орхестрата; най-напред направил жертвоприношение в храмовете над театъра[36], а после слязъл до мястото си през зрителната зала сред смълчаната публика. Устроил столетни игри под предлог, че Август ги бил провел преди срока, без да дочака определеното време, макар в историята си сам да предава, че игрите били изоставени, а впоследствие Август ги подновил, като въвел ред в провеждането им след най-внимателно

пресмятане на годините. Затова хората се смеели на призива на глашатая, който с обичайните тържествени слова канел на игри, „каквито никой не е виждал и няма да види", а в същност не само имало хора, които ги били виждали, но и някои актьори, взели участие преди, участвували и сега. Давал често циркови игри дори на Ватикана[37], като понякога след всеки пет надбягвания с колесници представял ловни зрелища. Преградите за колесниците в Големия цирк, които по-рано били от туф и дърво, заменил с мраморни; в началото и по средата на обиколката поставил позлатени конуси[38]; определил специални места за сенаторите, които преди гледали заедно с останалите зрители; освен състезанията с четириконни впрягове показал Троянска игра и лов на пантери с участието на отряд конници преторианци, начело с трибуните и самия префект; излезли и тесалийски конници: те гонели по цялата арена диви бикове, щом ги изморели, скачали на гърба им, хващали ги за рогата и ги поваляли. Давал на много места разнообразни гладиаторски игри: ежегодни в преторианския лагер, скромни и без ловни зрелища; обичайните в цялостен вид — на мястото за избори[39]; на същото място показвал и кратки извънредни игри от по няколко дена, които заночнал да нарича „закуската", понеже в едикта за тяхното първо представяне канел народа все едно на импровизирано похапване. На никое друго зрелище той не бил по-приветлив и весел, до такава степен, че когато връчвал на победителите наградите в златни монети, вдигал лявата си ръка и заедно с народа ги броял високо на пръсти; молел и подканял хората да се веселят, като често ги наричал „уважаеми", независимо от положението им; а от време на време пускал безсолни и пресилени шеги: така, когато зрителите искали да излезе гладиаторът Гълъба, обещал да им го покаже, ако го хванат. А ето пък думи, уместни и много полезни: когато четиримата синове на един гладиатор, водач на колесница, помолили баща им да бъде освободен завинаги от участие в игри, сред всеобщо одобрение му връчил дървения меч[40] и веднага пуснал записка, в която напомнял на народа колко е необходимо да има деца, щом и един гладиатор получава чрез тях защита и благосклонност. На Марсово поле представил превземане и разграбване на селище съвсем като в действителност, а освен това предаването на британските царе; ръководел игрите в одежди на военачалник. Преди отводняването на Фуцинското езеро дал на него морски бой. Но когато бойците от корабите извикали: „Аве, император, отиващите на смърт те поздравяват!", отговорил им: „А може и не на смърт"; но след тези думи те вече не искали да се сражават, смятали, че императорът им е простил; Клавдий дълго се колебал дали да не унищожи всички с меч и огън; накрая скочил от мястото си, затичал насам-натам по брега на езерото, като грозно се клатушкал, и ту със заплахи, ту с подкани ги накарал да влязат в бой. На това зрелище се сражавали сицилийска и родоска флота, всяка от които наброявала по дванадесет триреми; а бойните сигнали давал с раковина един сребърен Тритон[41], който, задвижен от механизъм, изплувал насред езерото.

22. По отношение на свещените обреди, на гражданските и военните обичаи, както и на всички съсловия в Рим и извън него направил много корекции, възобновил старинни традиции, а и въвел нови обичаи. Никога не посочвал нови жреци за колегиите, без да се закълне; ревностно следял при всяко земетресение в Рим преторът да свиква народа и да обявява прекратяване на съдебните процеси и обществените дела; а когато виждали на Капитолия злокобна птица[42], се правел молебен и той сам по правото си на главен понтифекс произнасял от ораторската трибуна молитвените слова, а след него повтарял народът, сред който било забранено да присъствуват занаятчиите и робите.

23. Съдебните дела, разпределени по-рано между зимните и летните месеци, наредил да се гледат без прекъсване. Делата по фидеикомис[43], възлагани ежегодно на римските магистрати, поискал и в Рим, и в провинциите завинаги да бъдат възложени на съдебни чиновници. Отменил прибавения от Тиберий член към закона на Папий и Попей, според който мъже над шестдесет години не можели да имат деца. Постановил консулите да определят извънредно настойници за сирачетата и да бъдат отстранени от Рим и Италия лица, на които магистратите забранили достъпа до провинциите. Сам наложил нов вид наказание, като забранил на някои хора да излизат на повече от три мили извън Рим. Когато имал да разисква важни дела в курията,

седял между консулите или на трибунската скамейка. Взел в свое разпореждане разрешаването на отпуски, които преди се давали от сената.

24. Щедро отпуснал консулски знаци дори на провинциалните управители с възнаграждение двеста хиляди сестерции. Ако някой се откажел от сенаторско звание, отнемал му и конницкото. Макар в началото да твърдял, че за сенатори ще избира само тези, които са римски граждани от пет поколения, дал сенаторско звание на син на либертин при условие, че ще бъде преди това осиновен от римски конник; а понеже се боял от укори, обяснил, че и цензорът Апий Клавдий, далечният му прародител, бил избирал в сената синове на либертини: не знаел, че по време на Апий, а и след това, либертини са наричали не тези, които били непосредствено освободени, а синовете им, родени вече като свободни. Възложил на колегията на квесторите гладиаторските игри, а ги облекчил от грижата за настилане на пътищата; отнел им и управлението на Остия и Галия, а им върнал разпореждането с държавната хазна в храма на Сатурн, която междувременно била в ръцете на преторите или, както сега, на бивши претори.

На годеника на дъщеря си Силан дал триумфални отличия още преди да достигне пълнолетие; давал такива отличия и на по-възрастни — толкова често и тъй лесно, че от името на всички легиони било написано писмо, в което го молели на легатите консулари заедно с войските да се дават и триумфални отличия, за да не търсят на всяка цена причина за война. На Авъл Плавт дал разрешение за овация, а когато пълководецът влязъл в Рим, излязъл да го посрещне и вървял до него и на отиване в Капитолия, и на връщане. На Габиний Секунд, след победата му над германското племе кавхи, позволил да вземе прякора Кавхийски.

25. Установил следния ред за военна служба в конницкото съсловие: командуване на кохорта, след това на конен отряд, а накрая — трибунска власт в легион; въвел един вид недействителна военна служба, наречена „извънбройна", която била само задочна и поименна. Със сенатски декрет забранил на войниците да влизат в къщите на сенаторите, за да ги поздравяват. Либертините, които искали да минат за римски конници, извадил на публичен търг, а тези, от чиято неблагодарност

се оплаквали бившите им господари, обявил отново за роби, като заявил на адвокатите им, че не ще позволи да се възбуждат дела срещу техните собствени либертини. Някои господари били изхвърлили на Ескулаповия остров[44] свои стари болни роби, за да си спестят грижите по лекуването им; той обявил всички изоставени за свободни — ако оздравеели, господарите им не можели да ги смятат вече за свои роби; а ако някой предпочетял да погуби роба, вместо да го изхвърли, щял да бъде подведен под отговорност за убийство. С едикт наредил пътниците да минават през италийските селища само пешком, на кресло или на лектика. В Путеоли и в Остия поставил по една кохорта за предотвратяване на пожари[45]. На хората от чужд произход забранил да вземат римски имена, най-малкото родови. Незаконно взелите римско гражданство наредил да бъдат посечени със секира на Есквилинското поле[46]. Провинциите Ахая и Македония, които Тиберий бил взел в свое разпореждане, върнал на сената. На ликийците отнел свободата поради гибелните им вътрешни разпри, на родосците я върнал поради разкаянието им за стари прегрешения. Троянците, като родоначалници на римския род, освободил завинаги от данъци, като прочел едно старо писмо на гръцки, в което сенатът и римският народ обещавали на цар Селевк приятелство и съюз само при условие, че остави свободни от всякакви тегоби кръвните им роднини троянците. Юдеите, които непрекъснато всявали смут под водачеството на някой си Хрест[47], изгонил от Рим. Позволил на германските пратеници да седят на орхестрата, трогнат от тяхната простота и самоувереност; понеже, когато ги отвели да седнат сред народа, те забелязали, че пратениците на парти и арменци седят пред сената, и се преместили там, заявявайки, че не стоят по-долу от тях нито по достойнство, нито по положение. Сред галите унищожил до корен чудовищно жестоката религия на друидите[48], която по време на Август била забранена само за римските граждани в Галия; от друга страна, възнамерявал да пренесе от Атика в Рим Елевзинските мистерии[49] и предложил да бъде възстановен на държавна сметка порутеният от старост храм на Венера Ерицинска в Сицилия[50]. Когато сключвал съюз с чуждоземни царе на форума, принасял в жертва свиня и

произнасял древните обредни слова на фециалите[51]. Но и тук, и в друго, и през цялото си управление действувал не толкова по свое решение, колкото по волята на съпругите и на либертините си, и в повечето случаи бил такъв, какъвто те имали интерес или им се харесвало да бъде.

26. Като съвсем млад бил сгоден два пъти — за Емилия Лепида, правнучка на Август[52], и за Ливия Медулина, по прякор Камила, от древния род на диктатора Камил. Първата оставил още като девица, понеже родителите ѝ обидили Август; втората починала от болест в определения за сватбата ден. След това бил женен за Плавция Ургуланила, дъщеря на триумфатор, и за Елия Петина, дъщеря на консулар. И с двете се развел, но с Петина заради дребни свади, а с Ургуланила поради разврат и подозрение в убийство. След това встъпил в брак с Валерия Месалина, дъщеря на братовчед му Барбат Месала. Но като разбрал, че не само е извършила ред гнусни и грозни престъпления, но и се е омъжила за Гай Силий и е подписала пред свидетели договор за брак със съответната зестра, я наказал със смърт; а на събранието на преторианците заявил, че понеже браковете му били неуспешни, щял да остане до края на живота си неженен; а ако не останел, нека падне убит от техните ръце. И все пак нямал сили да престане да мисли за нов брак — било с Петина, която бил прогонил, или с Лолия Павлина, бивша жена на Гай Цезар. Но го прелъстила с чаровете си Агрипина, дъщеря на брат му Германик, която използувала правото си като племенница да го целува и гали при удобен случай. Подкупил сенатори, които на следващото заседание предложили сенатът да накара Клавдий да вземе за жена Агрипина, понеже това щяло да бъде от висш интерес за държавата, и да разреши за всички подобни бракове, които дотогава се считали за кръвосмесителни. Още на другия ден се оженил, но не се намерили други да последват примера му освен един либертин и един центурион, на чиято сватба присъствувал и той самият с Агрипина. 27. Деца имал от три жени: от Ургуланила — Друз и Клавдия, от Петина — Антония, от Месалина — Октавия и син, на когото дал първо прякора Германик, а след това Британик. Друз загубил в Помпей[53] още непълнолетен: задушил се от круша, като я хвърлял нагоре на игра и я ловял с отворена уста; няколко дни преди това бил сгоден за дъщерята на Сеян, затова ми се струва още по-чудно, че според някои бил коварно убит от Сеян. Истинският баща на Клавдия бил Ботер, либертин на Клавдий; макар че се родила на петия месец след развода и Клавдий започнал да я издържа като собствено дете[54], заповядал да бъде изхвърлена гола пред вратата на майка си. Антония първо омъжил за Гней Помпей Велики, а след това за Фауст Сула, и двамата знатни младежи; Октавия, която била сгодена за Силан, дал за жена на доведения си син Нерон. Британик му се родил на дванадесетия ден от поемането на властта и по време на второто му консулство; още съвсем малък го вземал на ръце и го показвал на събраните войници и на народа, а по време на представление го държал на скута си или пред себе си и заедно с поздравяващата тълпа го обсипвал с благопожелания. Зет си Нерон осиновил; Помпей и Силан не само отстранил, но и убил.

28. От либертините си особено ценял евнуха Посид, когото наред с военните дарил с копие без връх[55] по време на британския триумф; не по-малко — Феликс, когото поставил начело на кохорти и конни отряди в Юдея и който бил съпруг на три царици; и Харпократ, на когото дал право да бъде носен на лектика в Рим и да устройва публични зрелища. Още повече държал на Полибий, завеждащ архива, който често се разхождал между двамата консули; но най-много се доверявал на секретаря си Нарцис и на главния ковчежник Палант; на драго сърце разрешил по сенатско решение да бъдат почетени не само с огромни награди, но и с квесторски и преторски отличителни знаци; и ги оставял да грабят и трупат дотолкова, че когато един ден се оплакал от бедността на хазната си, му отвърнали доста остроумно, че щяла да му стига и остава, ако двамата либертини не му били съдружници. 29. Понеже се бил предал, както казах, на тях и на съпругите си, държал се не като господар, а като техен слуга: заради интересите, желанията или прищевките им щедро раздавал чинове, войски, прошки, наказания, често без сам да знае и подозира за това. И нека не изреждам по-дребните случаи един по един — изисканите

обратно дарения, отменените присъди, подправените или явно променените писмени заповеди за даване на длъжности. Нека спомена само, че убил сват си Апий Силан[56] и двете Юлии, едната дъщеря на Друз, другата на Германик, без престъпленията им да бъдат доказани и без да им даде възможност да се защищават; убил също Гней Помпей, годеник на голямата му дъщеря, и Силан, годеник на малката. Помпей бил пронизан в леглото на любимия си младеж, а Силан бил накаран да се откаже от преторство четири дни преди януарските календи (29 декември) и да се самоубие в самото начало на годината, на сватбения ден на Клавдий и Агрипина. Екзекутирал тридесет и пет сенатори и повече от триста римски конници, и то с такава лекота, че когато центурионът доложил, че заповедта му е изпълнена, отговорил, че не е заповядвал нищо, но одобрил стореното; а либертините го уверили, че войниците само са изпълнили дълга си, като са отмъстили за своя император. Но най-невероятното е, че на сватбата на Месалина с прелюбодееца Силий сам Клавдий подписал брачния договор: излъгали го, че женитбата е нарочно нагласена, за да се отклони и прехвърли върху друг опасността, която според някакви си знамения била надвиснала над него.

30. На външността му не липсвали тежест и достойнство, но само когато стоял прав или седял, а най-вече когато лежал, понеже бил висок, добре сложен, с красиво лице, хубави бели коси и пълна шия; но когато вървял, се клатушкал поради слабост в коленете, а щом се поотпуснел или пък бил зает със сериозни дела, загрозявали го много неща: непристойният му смях, отвратителният гняв — с пяна на устата, овлажняваща и ноздрите; а също заекването и постоянното клатене на главата, особено силно при най-малки движения.
31. На младини бил болнав, а като принцепс се радвал на много добро здраве с изключение на болки в стомаха: казвал, че когато го хванели, помислял дори за самоубийство.

32. Устройвал големи и продължителни гощавки в най-обширни зали, така че често се събирали по шестстотин души. По случай отводняването на Фуцинското езеро също дал гощавка, по време на която едва не бил удавен от водите, прелели при стремителното изти-

чане. На вечерите викал и децата си заедно с благородни момци и девойки; по стар обичай те се хранели седнали на края на ложето на родителите си. Един гостенин бил заподозрян, че е откраднал златна чаша: извикал го на другия ден и накарал да поставят пред него глинен съд. Казват, че дори замислял едикт, с който да разреши изпущането на газове, шумно или безшумно, по време на пир, понеже се научил, че един гост едва не умрял, тъй като от срам се сдържал.

33. За ядене и пиене имал най-голяма охота, винаги и навсякъде. Веднъж, когато разглеждал дело на Августовия форум, ударила го в носа апетитната миризма на закуската, която приготвяли за салиите в близкия храм на Марс[57]; напуснал съда, качил се при жреците и заедно с тях възлегнал на трапезата. Почти винаги напускал триклиния[58] пиян и с претъпкан стомах, та както спял на гръб със зинала уста, пъхали в гърлото му перо, за да му облекчат стомаха. Спял съвсем малко и често будувал до среднощ, затова пък през деня по време на съд заспивал и адвокатите едва успявали да го събудят, като нарочно повишавали глас. Жените го привличали извънредно много, мъжете — никак. Играел на зар с голямо увлечение и дори издал книга за това изкуство; често играел и когато пътувал — колата и дъската за игра били нарочно приспособени, та да не се разбъркват заровете.

34. Свирепата му и кръвожадна природа се проявявала и в големи, и в малки неща. Нареждал мъченията при разпит и наказанията на отцеубийци да се извършват незабавно и пред очите му. Веднъж в Тибур пожелал да гледа наказание по стар обичай[59], престъпниците били вече завързани на кол, но нямало палач; заповядал да извикат от Рим и го чакал упорито чак до вечерта. На гладиаторски игри, давани от него или от друг, заповядвал да бъдат убивани и тези, които падали случайно, особено рециариите, за да гледа лицата на издъхващите. А когато двамина се убили един друг, заповядал незабавно да му направят от мечовете им малки ножчета за лична употреба. Зрелищата с диви зверове и обедните гладиаторски борби му се нравели дотолкова, че още рано сутрин отивал на представление; а когато на обед хората се разотидели, той продължавал да седи[60] и освен определените гладиатори пра-

щал на арената занаятчии и слуги заради дребни и случайни причини: било защото не вървял някой механизъм, или подемната машина на сцената, или пък нещо друго. А един свой номенклатор[61] извел на борба тъй, както си бил в тога.

35. Ала преди всичко бил страхлив и недоверчив. В първите дни на властта си, макар, както казахме, да изтъквал, че се смята за обикновен гражданин, не смеел да иде на угощение, ако не бил заобиколен от стражи с копия, а вместо роби му прислужвали войници; не посещавал болен, ако стаята не била претърсена предварително, а постелките и завивките — изтръскани. Покъсно наредил да се претърсват най-щателно и без изключение всички, които идвали да го поздравят. Едва впоследствие, и то с голяма неохота, се съгласил да не бъдат опипвани жените, момчетата и момичетата и да не се вземат кутиите с писмени принадлежности на възпитатели и секретари. По време на гражданските вълнения Камил, уверен, че може да го сплаши и без военни действия, в едно надменно писмо, пълно с хули и презрение, му нареждал да се откаже от властта и да заживее като частно лице, без да се занимава с обществени дела; тогава, колебаейки се, Клавдий свикал първенците и ги запитал дали да не се подчини. 36. При един неоснователен донос, че му се готви покушение, така се изплашил, че се опитал да остави властта. А когато, както споменах вече, някакъв човек с меч бил уловен край него по време на жертвоприношение, Клавдий чрез глашатай бързо свикал сената и със сълзи и вопли започнал да се оплаква от съдбата си, загдето никъде не бил в безопасност, а после дълго не се явявал на обществено място. Дори страстната си любов към Месалина пожертвувал не толкова от негодувание срещу обидите, колкото от страх, понеже смятал, че иска да предаде властта на своя любовник Силий; и обхванат от позорен страх, избягал в лагера, като през целия път питал дали властта е още негова. 37. Нямало подозрение, нямало човек, дори и празнодумец, който да не го подтикне да се пази и да отмъщава: стигало само да му подхвърлят някакво по-сериозно подозрение. Веднъж един ищец дошъл да го поздрави, отвел го настрана и му разказал, че видял насън някакъв човек да го убива; а малко след това, сякаш разпознавайки убиеца,

му показал своя противник, който предавал прошението си; и веднага оня бил задържан и изпратен на смърт. Казват, че по същия начин бил убит Апий Силан; Месалина и Нарцис се сговорили да го погубят; разпределили си ролите: Нарцис още преди зазоряване нахлул като луд в спалнята на господаря си, като твърдял, че му се било присънило как Апий го убива; а Месалина, преструвайки се на учудена, разказала, че вече няколко нощи наред и на нея се явявал същият сън; малко след това, както били нагласили, било известено за пристигането на Апий, на когото още предишния ден наредили да бъде в палата по това време: така че верността на съня сякаш веднага се потвърждавала. Клавдий заповядал да бъде незабавно повикан и му наредил да се самоубие, а на следния ден, без всякакво колебание, докладвал на сената за случилото се и изказал благодарност на либертина си, загдето дори и насън бди за господаря си.

38. Понеже съзнавал, че е гневлив и избухлив, в един едикт се извинил за тези си недостатъци и даже ги разграничил: обещал, че гневът му ще бъде краткотраен и безвреден, а избухванията — не без основание. Когато пътувал по Тибър за Остия, остийците не пратили лодки да го посрещнат; сурово и злобно им писал, че са го унизили; а после внезапно им простил и едва ли не им се извинил. С ръка отблъснал някакви просители, които в неподходящ момент се приближили към него на публично място. Един квесторски писар и един сенатор, бивш претор, изгонил от Рим, без да ги изслуша и без вината им да бъде доказана: първия, загдето в съда го нападнал невъздържано още когато не бил принцепс; втория, загдето като едил глобил хора от неговите имения за незаконна продажба на готвена храна, а когато управителят се опитал да му попречи, наредил да го бичуват. По тази причина Клавдий отнел на едилите правото да упражняват надзор над кръчмите. Вместо да отмине с мълчание своята глупост, в няколко кратки речи заявил, че по време на Калигула нарочно се бил преструвал на глупак, понеже по друг начин не можел да оцелее и да достигне властта; но въпреки това не убедил никого: не след дълго се разпространила анонимна книга със заглавие „Възкачването на глупците“, на тема: само глупакът може да се прави на глупак.

39. Между другото хората се чудели на неговата слаба памет и несъобразителност или, нека кажа на гръцки, метеория и аблепсия. Когато след убийството на Месалина се разположил на трапезата, попитал защо не идва господарката. Мнозина от тези, които осъдил на смърт, още на следващия ден заповядал да бъдат поканени на съвет или на зар; и понеже се биели забавили, чрез вестител ги нахокал, че били съпливци. Когато, противно на обичая, възнамерявал да вземе за жена Агрипина, във всяка реч непрекъснато я наричал своя дъщеря, храненица, отгледана и възпитана в скутите му. А когато се канел да осинови Нерон, непрестанно разгласявал пред хората, че никой никога не е влязъл в Клавдиевото семейство чрез осиновяване, сякаш не му били достатъчно укорите, че е осиновил доведеника си, когато има вече пораснал син.

40. Толкова често показвал разсеяност в речта и в делата си, че изглеждало, сякаш не знаел и не мислел на кого или пред кого, кога или къде говори. Веднъж, когато ставало разискване за месарите и винарите, се провикнал в курията: „Моля ви се, та кой може да живее без залъчето хлебец?“ — и описал изобилието на старите кръчми, откъдето сам имал обичай по-рано да се снабдява с вино. Препоръчвайки един кандидат за квестор, споменал между другите мотиви и това, че докато боледувал, бащата на този човек бил му дал вода навреме. Когато в съда била въведена една свидетелка, казал: „Тази жена е либертина на майка ми и нейна фризьорка, но винаги ме е смятала за свой патрон; казах това, понеже в моя дом има хора, които не ме смятат за патрон.“ А на жителите на Остия, които го молели за нещо от името на общината, викнал ядосано, че с нищо не им бил задължен; ако някой е свободен, това бил той. А други изрази си повтарял ежедневно, едва ли не всеки час и всяка минута: „Ей, да не ме мислиш за Телегений[62]?“ — и на гръцки: „Бърбори, но не пипай!“ — и още много други подобни, непристойни дори за частно лице, камо ли за един принцепс, който при това съвсем не е бил необразован, нито без дарслово, а упорито се е занимавал с благородните изкуства.

41. Като младеж започнал да пише история, насърчен от Тит Ливий и подпомогнат от Сулпиций Флав. Но когато за пръв път излязъл пред многобройна публика, едва успял да я прочете до края, и то по своя собствена вина: понеже в началото на четенето някакъв си шишко, като седнал, счупил много седалки и избухнал силен смях; но и след като всички се успокоили, Клавдий не можел да се сдържа, спомнял си от време на време за станалото и отново прихвал. Като принцепс пишел много, а чрез четец непрекъснато правел съчиненията си достояние на публиката. Историята му започвала с убийството на диктатора Цезар, но достигала и до по-близки времена, взимайки за начало времето на гражданския мир; понеже по честите забележки на майка си и баба си разбрал, че няма да има възможност да опише свободно и достоверно предшествуващите епохи. Първата част на тази история била в два свитъка, втората — в четиридесет и един. В осем свитъка написал автобиография, по-скоро нелепа, отколкото неизящна; съчинил с доста ерудиция и „Защита на Цицерон срещу книгите на Азиний Гал“. Измислил три нови букви[63] и ги прибавил към старите като твърде необходими; още като частно лице издал книга по този въпрос, а след като дошъл на власт, лесно успял да ги въведе в употреба. Тия букви съществуват в много книги, известия и надписи на постройки.

42. С не по-малко усърдие се занимавал с гръцки и при всеки удобен случай показвал слабостта си към този език и към неговата елегантност. На един чужденец, който говорел и на гръцки, и на латински, казал: „Понеже си подготвен и по двата ни езика . . . “, а когато препоръчвал на сенаторите Ахая, я нарекъл провинция, скъпа на сърцето му и поради общите им занимания; и често отговарял в сената на ахейските пратеници с цяла реч на гръцки. И даже в съда нерядко цитирал Омирови стихове. Всеки път, когато наказвал враг или някой, посегнал срещу живота му, на обичайната молба на дежурния трибун да даде парола, винаги отговарял със стиха:

Ако те някой обиди, тогава и ти защити се.[64]

Накрая написал на гръцки и исторически съчинения: етруска история в двадесет свитъка и история на Картаген — в осем. За тях към стария Музей[65] в Александрия бил добавен нов и било постановено ежегодно

в определени дни да се чете от редуващи се четци в единия етруската история, а в другия картагенската — от край до край, както при публична рецитация.

43. Към края на живота си дал да се разбере достатъчно ясно, че съжалява за брака си с Агрипина и за осиновяването на Нерон; понеже, когато либертините му споменали с похвали едно негово дело, в което осъдил жена, обвинена за прелюбодейство, той подхвърлил, че и на него му било писано всичките му жени да са безнравствени, но не и безнаказани; а когато веднага след това срещнал Британик, прегърнал го силно и го подканил да расте, за да получи от баща си равносметката на делата му; и продължил на гръцки: „Който рана ти е сторил, той ще те и оздрави."[66] И тъй като бил намислил да обяви Британик за пълнолетен още преди да е възмъжал, понеже бил достатъчно висок, прибавил: „За да има най-сетне римският народ истински цезар." Не много след това написал завещанието си и го скрепил с печатите на всички магистрати. Но преди да продължи по-нататък, го предварила Агрипина, която не само собствената съвест, но и доносници обвинявали в много престъпления. 44. Според всички Клавдий е бил умъртвен с отрова; различни са мненията кога и от кого му е била дадена: едни казват, че по време на пир с жреците в крепостта му я дал дегустаторът, евнухът Халот, други — че самата Агрипина му я поднесла на домашната трапеза в любимото му ястие — печурки. А за по-нататъшните събития се говорят различни неща: мнозина разправят, че веднага щом погълнал отровата, загубил глас, цялата нощ го мъчили болки, но издъхнал призори; други — че в началото изпаднал в несвяст, а после повърнал от изобилната храна; но повторно му била дадена отрова — не се знае точно дали в кашата, с която уж трябвало да се подкрепи, или чрез клизмата, която му направили, уж за да го облекчат от преяждането. 45. Смъртта му била прикривана, докато не било уредено всичко около наследника му, затова и към боговете били отправени обети за здравето му като за болен, и в палата били поканени комици — уж искал да го развеселят. Починал на третия ден преди октомврийските иди (13 октомври), по време на консулите Азиний Марцел и Ацилий Авиола, на шестдесет и четвъртата година от живота и на четиринадесетата от властта си. Погребан бил с тържествена процесия както всички принцепси и бил обожествен: тази почест му била отнета и унищожена от Нерон, но по-късно Веспасиан я възстановил. 46. Предвестията за смъртта му били следните: изгряла опашата звезда, наричана комета; мълния ударила паметника на баща му Друз; в същата година починали много магистрати от всички рангове. Но изглежда, и сам той е знаел и не е скривал близкия си край, както свидетелствуват няколко доказателства: когато посочвал консули за следната година, не избрал никого за времето след смъртта си; на последното си заседание в сената дълго съветвал децата си да живеят в съгласие и умолявал сенаторите да ги напътствуват в тяхната младост; а на последното си съдебно дело заявил, че бил достигнал края на житейския път, и макар всички, които го слушали, да се молели думите му да не предвещават зло, той ги повтарял още и още.

КНИГА ШЕСТА

НЕРОН

ПРЕВЕЛА АННА НИКОЛОВА

1. От Домициевия род са се прославили две семейства — Калвините и Аенобарбите. Аенобарбите водят потеклото и прякора си от Луций Домиций: според преданието веднъж, когато се връщал от полето, пред него се изпречили двамина младежи близнаци, по-величави от обикновените смъртни, и му заповядали да съобщи на сената и народа за победата, за която до този момент нямало сигурно известие[1]; и за доказателство на божествеността си така го погладили по бузите, че превърнали брадата му от черна в червена като мед. Този отличителен белег останал и у потомците му — голяма част от тях били червенобради[2]. Получили седем пъти консулска власт, един път триумф и два пъти цензорство и били приети между патрициите, но

ревностно запазвали същия прякор. А за собствени имена взимали само Гней и Луций, при това със забележително разнообразие: ту трима последователно носели едното от тях, ту ги редували. Действително, историята ни е предала, че първият, вторият и третият от Аенобарбите се наричали Луций, следващите трима — Гней, а останалите поред ту Луций, ту Гней. Смятам, че си струва да се запознаем с повече членове от фамилията, за да стане по-ясно, че Нерон се е отклонил от достойнствата на дедите си, но пък е проявил пороците на всеки един от тях, сякаш предадени му по рождение. 2. Но нека започна малко по-отдалече. Прапрадядо му Гней Домиций като трибун, обиден на понтифиците, задето на мястото на баща му привлекли не него, а друг, прехвърлил правото за попълване на жреческите колегии от тях върху народното събрание; а като консул след победата си над галските племена алоброги и арверни минал през провинцията на слон, следван от тълпа войници като в триумфално шествие[3]. За него казал ораторът Лициний Крас, че не е за чудене, дето човек с железни уста и оловно сърце има медна брада. Неговият син като претор призовал на разследване пред сената Гай Цезар след изтичане на консулството му, през време на което бил управлявал, както се смятало, противозаконно и при неблагоприятни знамения. А след като сам станал консул, се опитал да отстрани Цезар от командуването на войските в Галия и бил посочен за негов приемник от противниците му; в началото на гражданската война го пленили при Корфиний. Пуснат на свобода от Цезар, пристигнал в Масилия и с това укрепил духа на жителите ѝ, измъчвани от обсада; но внезапно ги напуснал и накрая паднал убит в битката при Фарсал. Човек с див нрав, но непостоянен, в момент на пълно отчаяние от страх пожелал да умре, но така се уплашил от смъртта, че се отказал и повърнал взетата отрова; а своя лекар роб освободил, задето предвидливо и разумно бил приготвил за господаря си по-слаба отрова. Когато Гней Помпей се допитал до привържениците си как да се отнесат към тези, които останали между двете групировки и не се присъединили нито към него, нито към Цезар, единствен Домиций заявил, че трябва да ги смятат за врагове.

3. Оставил син, когото без съмнение заслужава да

поставим над всички от рода. Макар и невинен, бил осъден по Педиевия закон заедно със съучастниците в Цезаровото убийство и се присъединил към Брут и Касий поради близкото си родство с тях; след гибелта им задържал поверената му флота, дори я увеличил[4], и едва след пълния разгром на групировката я предал на Марк Антоний доброволно и като своя най-голяма заслуга. След като се завърнал в родината, той единствен от всички осъдени по този закон получил най-високи постове. А когато отново започнали гражданските раздори, като легат на Антоний не се осмелил нито да поеме, нито решително да откаже — поради внезапна болест — върховното командуване, предложено му от тези, които се срамували заради Клеопатра, и преминал към Август; няколко дни след това починал, и той опетнен от клевета: понеже Антоний подхвърлил, че Домиций дезертирал от копнеж към приятелката си Сервилия Наида.

4. Негов син е Домиций, за когото е общоизвестно, че бил натоварен да изпълни завещанието на Август[5]; прочут бил в младостта си с изкуството да управлява колесници не по-малко, отколкото с триумфалните си отличия след това. Но иначе бил надменен, прахосник, безмилостен: като едил накарал цензора Луций Планк да му даде път; като претор и консул принудил римски конници и матрони да излязат на сцената като мимически актьори; давал ловни зрелища в цирка и във всички градски райони, също и гладиаторски игри, но толкова свирепи, че станало нужда Август след напразни съвети насаме да го обуздае с едикт. 5. От старата Антония[6] му се родил син, бащата на Нерон, целият живот на когото буди отвращение. Когато съпровождал младия Гай Цезар на изток, убил свой либертин, понеже отказал да пие, колкото му било заповядано. Но и след като го изгонили от свитата на Гайовите приятели, продължил да живее все тъй неумерено. В едно имение край Апиевия път препуснал в галоп с конете си и прегазил съвсем не по невнимание едно момче; в Рим насред форума извадил окото на един конник, задето спорел с него по-невъздържано. А бил толкова нечестен, че не само на банкерите не плащал за купените на търг стоки, но и като претор не дал наградите на състезателите с колесници: даже сестра му[7] му направила за-

бележка за това. А когато се оплакали водачите на цирковите отбори, постановил с официална разпоредба занапред наградите да бъдат плащани незабавно. Малко преди края на Тиберий бил обвинен в обида на императорското величие, в прелюбодеяние и в престъпна връзка със сестра си Лепида; но благодарение на смяната на властта се измъкнал. Починал в Пирги[8] от воднянка, като официално признал за свой син Нерон, роден от дъщерята на Германик, Агрипина.

6. Нерон се родил в Анций девет месеца след смъртта на Тиберий, на осемнадесетия ден преди януарските календи (15 декември), току на зазоряване, така че слънчевите лъчи го докоснали едва ли не преди той да докосне земята. За мнозина, които по знаците при раждането му предричали много бъдещи беди, били пророчески дори думите на баща му Домиций: когато приятелите му го поздравявали, той отговорил, че от него и Агрипина може да се роди само същество, достойно за презрение и опасно за обществото. Явен знак за бъдещо нещастие имало и в деня на очищението[9]: когато Агрипина помолила Гай Цезар да даде на детето името, което желае, той погледнал чичо си Клавдий, който осиновил Нерон едва като принцепс, и й предложил неговото име — разбира се, не сериозно, а на шега; а и Агрипина не се съгласила, понеже тогава Клавдий бил едно от посмешищата на двора.

Нерон загубил баща си тригодишен; наследил една трета от имотите му, но и нея не получил, тъй като сънаследникът му Гай заграбил, кажи-речи, всичко, а след като и майка му била пратена в изгнание, момчето, обедняло и почти без средства, било отхранено от леля си Лепида с възпитатели един танцьор и един бръснар. Когато дошъл на власт Клавдий, му било върнато не само бащиното имущество, но бил обогатен и с наследството от приемния си баща Крисп Пазиен. И чрез влиянието и мощта на реабилитираната си майка се издигнал дотам, че сред народа плъзнал слух: Месалина, жената на императора, изпратила хора да удушат Нерон по време на следобедна почивка, понеже виждала в него съперник на Британик; добавяли още, че тези хора избягали, изплашени от змия, надигнала се изпод възглавницата му. Мълвата се появила, когато на това място в леглото му била намерена змийска кожа; по

желание на Агрипина Нерон я носил все пак известно време на дясната си ръка в златна гривна и накрая я захвърлил от отвращение към спомена за майка си; в последните си дни отново я потърсил, но напразно.

7. Още съвсем невръстно дете играел с увереност и с успех на Троянската игра в цирковите представления. На единадесет години бил осиновен от Клавдий и поверен за възпитание на Аней Сенека, който бил вече сенатор[10]. Разказват, че следващата нощ на Сенека се присънило, че обучава Гай Цезар — и скоро Нерон потвърдил верността на съня, като още с първите си прояви показал своята чудовищна природа. Понеже брат му Британик и след осиновяването го поздравявал по навик с името „Аенобарб“[11], Нерон се опитал да го злепостави пред баща им с обвинението, че не му е истински син. А срещу леля си Лепида, изправена на съд, свидетелствувал публично, за да направи удоволствие на майка си, която я преследвала.

При първото си излизане на форума раздал на народа храна, а на войниците — дарове; предвождал бега на въоръжените преторианци с щит в ръка[12]; накрая изказал благодарност на баща си в сената. Пред Клавдий в качеството му на консул произнесъл защитни речи за бононците на латински и за родосците и троянците на гръцки. Първите си стъпки в правораздаването направил като градски префект на Латинските празници; най-знаменитите адвокати го отрупвали въпреки забраната на Клавдий с жалби по дела не кратки и обикновени, както е редът, а важни и многобройни. Не след дълго взел за жена Октавия и за благополучието на Клавдий дал циркови игри и ловни зрелища.

8. Бил на седемнадесет години, когато починал Клавдий; отправил се към стражата следобед, тъй като целият ден бил злокобен и този час се сторил най-благоприятен за начало на властта. Пред стъпалата на Палатина го поздравили като император, а оттук бил отнесен в лагера на преторианците и след кратка реч пред войниците — в курията; оттеглил се едва привечер като от огромните почести, с които го отрупали, откавал само титлата „Отец на отечеството“ поради възрастта си.

9. Най-напред, за да покаже синовна обич, погребал Клавдий с най-голямо великолепие, произнесъл за него

надгробна похвална реч и го обожествил. На паметта на баща си Домиций отдал най-големи почести. На майка си поверил върховното управление на всички държавни и частни дела. Дори в първия ден на властта си дал на дежурния трибун паролата „най-добра майка“ и оттогава често го носели из града в носилката и заедно с нея. В Анций установил колония от ветерани преторианци и към тях присъединил с прехвърляне на жителството най-богатите примипилари. С огромни разходи построил тук и пристанище.

10. За да покаже по-ясно добрите си намерения, заявил, че ще управлява според принципите на Август, и не изпускал ни един удобен случай да прояви щедрост, снизходителност, та дори и любезност. По-тежките данъци премахнал или намалил. Наградите за доносниците по Папиевия закон съкратил четири пъти. На народа раздал по четиристотин сестерции на човек; за всеки сенатор от знатен, но обеднял род установил годишна рента, която за някои достигала петстотин хиляди сестерции; на преторианските кохорти отпуснал безплатна месечна дажба зърно. А когато го поканили да подпише нечия смъртна присъда, рекъл: „Как бих искал да не зная да пиша!“ Поздравявал по име хора от всички съсловия бързо и без подсещане[13]. Когато сенатът му благодарил, отговорил: „Почакайте, докато заслужа!“ На военните си упражнения допускал и народа; често декламирал публично; рецитирал и стихове не само у дома, но и в театъра при такъв всеобщ възторг, че за рецитацията бил постановен благодарствен молебен, а стиховете, записани със златни букви, били посветени на Юпитер Капитолийски.

11. Дал много и най-разнообразни зрелища: младежки, циркови и театрални представления, гладиаторски игри. На младежките допускал като участници и стари консулари, и възрастни матрони. На цирковите игри определил за конниците отделни места и пуснал дори и впрягове с камили. На игрите, учредени за вечността на империята и наречени по негово желание „Най-големи“, участвували с роли много мъже и жени от сенаторското и коннишкото съсловие. Един виден римски конник, яхнал слон, се спуснал по въже; при представяне на Афраниевата комедия[14] „Пожарът“ на актьорите било разрешено да разграбят и задържат за

себе си покъщнината от горящия дом. Всеки ден раздавал на народа какви ли не подаръци: по хиляда най-различни птици, различни храни, тесери за жито, дрехи, злато, сребро, скъпоценни камъни, перли, картини, роби, добитък, че и опитомени зверове, най-накрая кораби, големи къщи, земя. 12. Гледал тези игри от височината на авансцената. На гладиаторските игри, които дал на Марсово поле в построен за една година амфитеатър, не позволил да бъде убит никой, дори и престъпник. Извел на борба четиристотин сенатори и шестотин римски конници, някои от тях с безупречно име и имотно състояние; и от същите съсловия били и зверобоите и прислугата за арената. Показал и морски бой в басейн със солена вода и плуващи в нея морски чудовища, а също и военни танци, в изпълнение на младежи гърци; след представлението на всеки от тях раздал грамота за римско гражданско право. В паузите между танците един бик покрил дървена телица, в която според много зрители била затворена Пазифая[15]; Икар още при първия си опит да полети паднал до ложата на императора и го опръскал с кръв; сам ръководел много рядко игрите, а в повечето случаи гледал възлегнал в ложата, най-напред през малки отвори, а после нареждал да я отворят от всички страни.

Пръв в Рим учредил по гръцки обичай тричастно състезание през пет години — музикално, гимническо[16] и конно; нарекъл го Неронии; а при откриването на термите и на един гимназий раздал зехтин дори на всеки сенатор и конник. За ръководители на същото състезание поставил вместо претори бивши консули, избрани по жребий. След това се преместил в орхестрата при сената и приел венеца за реч и стихове на латински, който най-достойните граждани, състезавали се за нея, му отстъпили единодушно; а пред венеца за свирене на цитра[17], даден му от съдиите, се преклонил и заповядал да го занесат при статуята на Август. По време на гимническото състезание, провеждано на Марсово поле в ограденото за избори място, се обръснал за пръв път и по този случай с голяма тържественост принесъл в жертва волове. Първата си брада, затворена в златна кутия, украсена с най-скъпи перли, посветил на Капитолия. На това състезание поканил и весталките, понеже и в Олимпия на жреците на Церера е разрешено да гледат.

13. Между дадените от него зрелища заслужава да спомена и влизането на Тиридат в Рим. Арменският цар бил поканен тук с големи обещания. Понеже облачното време попречило да бъде представен на народа в определения с едикт ден, Нерон го извел в първия удобен момент; около храмовете на форума били разположени въоръжени кохорти, а сам императорът в триумфални одежди седял на курулно кресло на ораторската трибуна между флагове и военни знаци. Най-напред царят се изкачил по наклонен подиум и коленичил до креслото му, а Нерон го вдигнал с десницата си и го целунал; след това по негова молба му махнал тиарата[18] и го увенчал с диадема[19], а един бивш претор превеждал думите на молителя на тълпата; и накрая го отвел в театъра, където отново по негова молба го поставил отдясно до себе си. По този случай бил поздравен като император и след като занесъл златния триумфален венец на Капитолия, затворил двойните порти на Янус, за да покаже, че никъде вече не се водела война[20].

14. Бил консул четири пъти: първия път за два месеца, втория и четвъртия за шест, третия — за четири месеца. Второто и третото му консулство били едно след друго, останалите — през една година. 15. При правораздаване отговарял на ищците обмислено, винаги на следващия ден и в писмена форма. При процеси се придържал към правилото да не допуща всяка страна да пледира без прекъсване, а да редува ту едната, ту другата. Но всеки път, когато се оттеглял, за да взима решение, не обсъждал нищо заедно със заседателите или открито пред тях, а мълчаливо и насаме прочитал решението на всеки един и се произнасял според желанието си, като че такава била волята на мнозинството.

Дълго време не допущал в курията синове на либертини, а на допуснатите от предишните принцепси отказал високи служби. Кандидатите, останали без длъжност, поставил начело на легионите, за да ги утеши за отлагането и забавянето на избора. Давал консулска власт най-често за шест месеца, а когато един от консулите починал преди януарските календи, не назначил нов на негово място, тъй като не одобрявал стария случай с Каниний Ребил, който бил консул само един

ден. Присъдил триумфални отличия дори на хора с квесторски ранг и на някои конници, и то не само за военни заслуги. Обикновено възлагал на единия от консулите да прочита пред сената речите му по някои въпроси, като така пренебрегвал квесторите, които по обичая имали това задължение. 16. Измислил в Рим нов тип фасади; пред многоетажните сгради и домовете да има портици с плоски покриви, откъдето да се гасят пожарите; издигнал ги на свои разноски. Възнамерявал да продължи градските стени чак до Остия и оттам по канал да доведе морето в стария град.

По негово време били наложени много строги наказания и ограничения, а били въведени и много нови мерки: ограничен бил разкошът, обществените пирове били сведени до раздаване на кошнички със закуски[21]; било забранено в кръчмите да се продават други гозби освен зеленчуци и варива, докато по-рано се предлагали какви ли не блюда; били подложени на мъчения християните, хора, обхванати от ново пагубно суеверие; забранени били веселията на водачите на колесници, които открай време смятали за свое право да се скитат, да мамят и да крадат, за да се забавляват. Пантомимите заедно с групичките около тях били изгонени от града. 17. Срещу фалшификаторите тогава за пръв път било измислено завещанията, преди да се запечатат, да се пробиват и конецът да се прокарва три пъти през отворите. Взети били мерки при запечатване първите две таблички да се показват празни, като се вписват само имената на свидетелите[22], а също, когато някой пише чуждо завещание, да не си припише част от него. Било наредено още ищците да заплащат на адвокатите разумно определена сума, а за пейките, отпущани на държавни разноски, да не дават нищо. Също било постановено делата, засягащи държавната хазна, да се разглеждат на форума пред арбитражната комисия на рекуператорите[23], а всички апелации срещу съдиите да се представят в сената.

18. Никога не го поблазнило нито желание, нито надежда да увеличи и разшири империята; дори замислил да оттегли войските от Британия и го спряло единствено угризението да не излезе, че поругава бащината слава. Само превърнал в провинции Понтийското царство, отстъпено от Полемон, и Алпийското — след смъртта на Котий[24].

19. Предприел само две пътешествия, едното до Александрия, другото до Ахая. Но в деня на заминаването за Александрия опасни знамения го смутили и накарали да се откаже: бил обиколил храмовете и седнал в светилището на Веста; но като станал, най-напред му се прищипнал краят на тогата, а след това така му причерняло пред очите, че нищо не можел да различи. В Ахая решил да прокопае канал през Истъма: прикани събраните преторианци да започнат делото; след тръбен призив сам с мотика направил първата копка и изнесъл пръстта в кошница на раменете си. Подготвял и поход към Каспийските врати[25], за което набрал легион от новобранци, високи шест стъпки; нарекъл го „фалангата на Александър Македонски". Всичко това, което отчасти не заслужава никакъв упрек, а отчасти дори е достойно за големи похвали, събрах ведно, та да го отделя от безчестията и престъпленията му, за които ще говоря оттук нататък.

20. Между другите дисциплини през детските си години изучавал и музика. Още щом получил властта, повикал най-прочутия тогава китаред[26] Терпън; дни наред след вечеря до дълбока нощ седял до него, докато той пеел; и постепенно сам започнал да се учи и упражнява, като не пропущал ни едно от нещата, с които обикновено тези артисти запазват или развиват гласа си: и легнал на гръб, държал на гърдите си лист олово, и чрез клизми и средства за повръщане прочиствал тялото си, и се въздържал от вредни за гърлото храни и плодове. Накрая, съблазнен от напредъка си, възжелал да излезе на сцена, макар че гласът му бил слаб и дрезгав; току подхвърлял на близките си гръцката поговорка, че за скритата музика никой пет пари не дава. Излязъл за пръв път в Неапол; и дори когато внезапно земетресение разлюляло театъра, не спрял, а изпълнил до края започнатата мелодия. Тук пеел често и в продължение на много дни; дори при кратка почивка за възстановяване на гласа не можел да понася усамотението, а минавал от банята в театъра; обграден от многолюдна тълпа, насред орхестрата устройвал пир и обещавал на гръцки, че щом малко си пийне, ще им изпее нещо, та ушите им ще звънтат. А пленен от ритмичното ръкопляскане на тълпите александрийци, пристигнали наскоро в Неапол, извикал още повече

хора от Александрия. С не по-малко усърдие избрал юноши от конницкото съсловие и още пет хиляди най-здрави младежи от простолюдието; разделил ги на групи, за да изучат различните видове аплодисменти („бръмбари", „капчуци", и „керемиди")[27], с които да придружават изпълнението му; те се отличавали с пищните си коси, разкошно облекло и с това, че на лявата ръка нямали украшения и пръстени; на представление водачите им получавали по четиристотин хиляди сестерции.

21. Понеже за него най-важно било да пее в Рим, възобновил Неронните преди определения ден; когато всички го замолили настойчиво да чуят божественя му глас, отговорил, че желаещите ще могат да го чуят в градините му; но след като и войниците на стража подкрепили молбата на народа, охотно обещал да участвува в игрите. И тозчас заповядал името му да бъде записано в списъка на китаредите-състезатели, пуснал жребия си в урната заедно с другите и излязъл, когато му дошъл редът, заедно с преторианските префекти, придържащи китарата му, а след тях — военните трибуни и най-доверените му приятели. Застанал на сцената и след встъплението обявил чрез консулара Клувий Руф, че ще пее „Ниоба"[28]; продължил почти до четири часа следобед, а останалата част от състезанието и наградата за него отложил за следващата година, та да има случай да пее по-често. Но понеже срокът му се сторил твърде дълъг, не се поколебал неколкократно да излиза на сцена. Дори се чудел дали да не вземе участие заедно с професионални актьори в зрелищата, давани от магистратите; а един претор му предлагал за това един милион сестерции. Пеел и в трагедии, в роли на богове и герои, на богини и героини, като носел маски с черти, подобни на неговите и на жената, в която бил влюбен в момента. Ролите му били: „Раждащата Канака"[29], „Орест майцеубиецът", „Ослепеният Едип", „Безумният Херакъл". За последната драма разправят, че когато новобранецът, поставен на входа, видял, че го натъкмяват и овързват с вериги като жертва, както изисквало съдържанието, се втурнал да го спасява.

22. От съвсем малък бил запален по коне и макар и да му забранявали, най-много говорел за цирковите игри. Веднъж се оплаквал пред съучениците си, че един водач

на колесница от зелените бил повлечен от конете си, и когато възпитателят го сгълчал, излъгал, че говори за Хектор. В началото на управлението си играел с колесници от слонова кост върху специална дъска и прекъсвал уединението си, за да ходи на всички циркови игри, дори и на най-незначителните; отначало го правел тайно, а след това съвсем явно, та никой не се съмнявал, че този ден ще бъде непременно в Рим. И не криел, че иска да увеличи броя на наградите; затова броят на курсовете нараснал и зрелището продължавало чак до вечерта, а господарите на отборите се съгласявали да водят състезателите си само за надбягване през целия ден. После все по-често искал сам да кара колесница, и то пред зрители: и след като направил първите си опити в своите градини пред роби и най-низко простолюдие, се явил в Голямия цирк; някакъв негов либертин хвърлил кърпата — знак за започване на състезанията — оттам, откъдето обикновено магистратите го правят. Понеже не му стигало, че показал тези изкуства в Рим, заминал за Ахая, както вече споменахме, главно поради следното: общините, в които се провеждат музикални състезания, били решили да му изпратят всички награди за китареди. Приел ги с толкова голяма благодарност, че пратениците, които ги донесли, не само допуснал първи за сутрешен поздрав, но и поканил на гощавка в интимен кръг. А понеже някои от тях го замолили да попее по време на гощавката и го приветствували с голям възторг, казал, че само гърците умеят да слушат музика и само те са достойни за него и за неговото изкуство. Отпътувал, без да се бави, и още щом пристигнал в Касиопа[30], най-напред пял пред олтара на Зевс Касий, а след това обиколил всички състезания. 23. Заповядал да се съберат в една година тържествата, празнувани иначе в различно време, като някои от тях били дори повторени; а в Олимпия устроил въпреки обичая музикално състезание. И за да не би нещо да го задържи или отклони от тези занимания, ето какво написал в отговор на освободения си роб Хелий, който му напомнял, че римските държавни дела се нуждаят от присъствието му: „Макар че твоят съвет и молба са бързо да се върна, все пак си длъжен преди всичко да ме насърчаваш и да пожелаваш да се върна достоен за Нерон."

Докато пеел, било забранено да се излиза от театъра дори по наложителни причини. И тъй, разказват, че по време на представление бременни жени раждали, а мнозина, отегчени да слушат и хвалят, или скачали крадешком от стената — понеже вратите били затворени, или пък се престрували на умрели и ги изнасяли. Просто невероятно е обаче с каква боязън и притеснение се е състезавал, с каква ревност към съперниците си, с какъв страх от съдиите. Съперниците си, като че равни му по ранг, следял, поставял им клопки, пускал за тях лоши слухове, понякога при среща ги нападал с хулни думи, а ако някой го превъзхождал по умение, дори го подкупвал. Преди да започне, се обръщал към съдиите с най-голямо почитание: направил е всичко, каквото трябва, но изходът е в ръцете на Фортуна; те, като мъже мъдри и учени, са длъжни да не вземат под внимание случайностите. И когато го приканвали да има смелост, се оттеглял вече по-спокоен, но дори и тогава не без тревога; мълчанието и сдържаността на някои изобличавал като суровост и злонамереност и казвал, че са му подозрителни. 24. По време на състезанието така се подчинявал на правилата, че никога не смеел да се изкашля, за да си прочисти гърлото, а потта от челото си избърсвал с ръка[31]; в една трагическа сцена изпуснал скиптъра си и бързо го вдигнал; така се уплашил и разтреперал да не го отстранят от състезанието за тази грешка, че се успокоил едва след като актьорът, съпровождащ песента му с жестове, се заклел, че сред ликуването и ръкопляскания на народа никой нищо не е забелязал. Сам се обявявал за победител: затова участвувал и във всички състезания за глашатаи[32]. И за да не остане ни спомен, ни следа от предишните победители в свещените игри, заповядал статуите и ликовете им да бъдат свалени, изтеглени с кука и хвърлени в отходните места. Карал колесница на много състезания, а на Олимпийските игри — дори впряг с десет коня, макар че в едно свое стихотворение укорявал за това цар Митридат; бил обаче изхвърлен от колесницата, после го качили отново; но понеже не могъл да издържи, се отказал преди края и все пак бил увенчан като победител. На тръгване дарил цялата провинция със свобода[33], а съдиите — с римско гражданско право и с едри суми. Тези благодеяния прогла-

сил сам като глашатай в деня на Истмийските игри насред стадиона.

25. На връщане от Гърция спрял най-напред в Неапол, понеже тук за първи път показал изкуството си, и влязъл в града на колесница с бели коне през пробив в градската стена, както е обичаят за победителите в свещените игри.

25. По същия начин влязъл и в Анций, и в Албан, и накрая — в Рим; но в Рим — на същата колесница, на която триумфирал някога Август, в пурпурна дреха и хламида, извезана със златни звезди, на главата с олимпийския венец, а в дясната ръка с питийския[34]; пред него — шествие с останалите венци и с надписи къде, кога, с какви песни и в кои драми е победил; след колесницата — клакьорите с викове като при овация: „Август Нерон е наш господар и на триумфа му сме войни.“ Оттук през Големия цирк, където пък била съборена входната арка, през Велабъра и форума се насочил към Палатина и храма на Аполон. Навред, където минел, принасяли жертви, по улиците нечесто ръсели шафран, поднасяли му птици, ленти на победител и сладкиши. Свещените венци поставил в спалните около леглата, също и свои статуи в одежди на китаред; с това изображение сякъл и монети. А и после бил толкова далеч от мисълта да остави или занемари това занимание, че за да запази гласа си, карал друг да произнася речите му към войниците или дори не присъствувал лично; и не вършел нищо сериозно или на шега, без до него да стои учителят му по пеене, който го предупреждавал да пази гърлото си и да слага кърпичка пред устата. С мнозина завързал приятелство или започнал вражда според това, дали го хвалели по-щедро, или по-пестеливо.

26. Безочливост, похотливост, разточителност, алчност, жестокост проявявал отначало тайно и не извеснъж, а като че поради младежко лутане, но все пак така, че у никого не оставало съмнение: това са пороци не на възрастта, а на природата му. Веднага след свечеряване грабвал фригийска плъстена шапка[35] или перука и обикалял кръчмите или се скитал по улиците за забавления, при това съвсем не невинни: имал навик да нанася побой на окъснелите на гощавка минувачи, а ако му се съпротивлявали, ги промушвал и хвърлял в

клоаките; дори разбивал дюкянчета и ги ограбвал; а в дома му бил открит лагерен пазар, където добитата плячка се продавала на търг. Често в такива свади рискувал да загуби очите и дори живота си; а един сенатор от конницкото съсловие, чиято жена бил препипал, едва не го убил от бой. След този случай никога не излизал из града по такова време без трибуните, които го следвали тайно и издалеч. През деня също тайно го отнасяли на кресло в театъра и от горната част на авансцената предвождал и наблюдавал кавгите на пантомимите. А когато се стигнело до бой с юмруци и сражението се водело с камъни и парчета счупени пейки, и той започвал да хвърля предмети върху народа и дори наранил един претор по главата. 27. Когато обаче пороците му се засилили, изоставил потайните лудории и без да се мъчи да се прикрива, открито се втурнал към още по-големи крайности.

Пировете му траели от пладне до среднощ, та често се ободрявал с бани с гореща вода, а през лятото — в охладена със сняг. Понякога правел гощавки и на открито — било в опразненото изкуствено езеро за морски бой, било на Марсово поле, било в Големия цирк; прислужвали му проститутки от цял Рим и сирийски танцьорки, прочути с разпуснатостта си. Когато се отправял по Тибър към Остия или плавал край залива на Бая, по морския и речните брегове били устройвани вертепи с матрони, наети за кръчмарки и танцувачки, които оттук и оттам го подканяли да спре при тях. Нареждал и на близките си да го канят на обяд; за един обяд с тюрбани били изхарчени четири милиона сестерции, а за друг с розови венци — още повече.

28. Не само блудствувал със свободнородени младежи и с омъжени жени, но изнасилил и весталката Рубрия. За малко не встъпил в законен брак с либертината си Акте, като подкупил консулари, готови да се закълнат, че тя е от царски род[36]. Опитал се дори да преобрази в жена едно момче на име Спор: заповядал да го кастрират, а после на многолюдно сватбено тържество, доведен според обичая със зестра и алено було, го взел за жена. Оттук сполучливата шега от неизвестен автор: „Колко добре би било за хората, ако Домиций, бащата на Нерон, беше имал такава жена!“ Този Спор, пълкмен като императорска съпруга, разхождал на

лектика по съдебни заседания и тържища в Гърция, а след това в Рим по улиците на Сигилария и често-често го целувал. А пък че искал да спи с майка си, но бил разубеден от противниците й, от страх да не би тази свирепа и невъздържана жена да добие надмощие и чрез този вид благоразположение — в това никой не се е съмнявал, особено след като взел за наложница една проститутка, която според мълвата поразително приличала на Агрипина. Дори твърдят, че и преди това, колкото пъти го носели заедно с майка му на лектика, се отдавал на долната си похот — издавали го петната по дрехите му.

29. Всички форми на разврат му били така познати, че едва ли останала част от тялото му неомърсена; а накрая измислил такава игра: облечен в кожа от див звяр, изскачал от клетка и се нахвърлял върху срамните части на завързани за стълбове голи мъже и жени; след като насител зверската си похот, се отдавал на либертина си Дорифер. За него се омъжил по същия начин, както сам се оженил за Спор; и се преструвал дотам, че викал и охкал като младо момиче, на което отнемат девствеността. Мнозина са ми разказвали: бил дълбоко убеден, че не съществува човек целомъдрен или чист телом, но повечето хора не признават пороците си и хитро ги прикриват; и затова на тези, които му признавали безсрамните си деяния, прощавал и другите прегрешения.

30. Единствената полза от богатството и парите било за него разточителното харчене: мръсни скъперници са тези, които водят сметка за разходите си, изтънчени и със замах — тези, които прахосват докрай; от вуйчо си Гай се възхищавал само защото за кратко време пропилял огромните богатства, оставени му от Тиберий. Поради това нямал мярка ни в щедростта, ни в разходите. Ето нещо едва ли не невероятно: за посрещането на Тиридат харчел дневно по осемстотин хиляди сестерции, а на тръгване му подарил над един милион. Китаредът Менекрат и гладиаторът Спикул получили от него имоти и домове, преди това собственост на триумфатори; лихваря Кекропитек Панерот, когото обогатил с градски и селски имения, погребал едва ли не като цар. Два пъти не обличал една и съща дреха. Риба ловял с позлатена мрежа на въжета, изплетени

от пурпурни и кърмъзени нишки. Казват, че пътувал с не по-малко от хиляда коли: мулетата били със сребърни подкови, мулетарите — с наметала от канузийска вълна[37], конните отряди мацаки[38] и куриерите — обкичени с метални украшения и гривни.

31. Ала нищо не нанесло на империята толкова щети, както неговото строителство. Построил си дом от Палатина до Есквилина; отначало го нарекъл „Пасажа“, а като го възстановил след пожар — „Златен“. За големината и разкоша му би било достатъчно да се спомене следното: имал толкова голямо преддверие, че побирало колосална статуя на Нерон, висока сто и двадесет стъпки; бил толкова широк, че тройните портици имали дължина хиляда стъпки; вътре имало езеро колкото море, заобиколено от постройки, които изглеждали като цели градове; а освен това пъстър полски пейзаж — ниви и лозя, пасища и гори, пълни с много и различни диви и питомни животни. Останалата част от дома била цяла в позлата и украса от скъпоценни камъни и бисерни миди; в трапезариите таваните били с плочки от слонова кост, подвижни и с отвори, за да се пръскат отгоре цветя и благовония; главната трапезария била кръгла и се въртяла нощ и ден, както се върти светът; в баните течели води от морето и река Албула. Такъв дом бил дотолкова по вкуса му, че след завършването, когато го освещавали, казал, че най-после щял да живее като човек. Освен това започнал строежа на покрит басейн, обграден с портици, който щял да се простира от нос Мизен до Авернското езеро[39] и към който щели да бъдат отведени всички топли извори на Бая; започнал и канал на Авернското езеро чак до Остия, за да може дотам да се пътува с кораб, макар и не по море; щял да бъде дълъг около сто и шейсет мили и толкова широк, че да могат да се разминат два кораба с пет реда весла. За да доведе докрай тези начинания, наредил да бъдат прехвърлени в Италия всички затворници от цялата империя и дори осъдените за главни престъпления да бъдат наказвани с принудителен труд. Към това лудешко пилеене го подтикнала не само вярата в могъществото на империята, но и внезапната надежда да открие неизброими тайни съкровища: един римски конник го уверявал, че богатствата на древната хазна, които царица Дидона

отнесла със себе си при бягството си от Тир, били скрити в огромни пещери в Африка и можели да се извадят със съвсем малко труд. 32. Но надеждите му не се оправдали; тогава, обезкуражен, останал без средства и обеднял дотолкова, че трябвало да се отлага и протака раздаването на войнишките заплати и на ветеранските пенсии — започнал клевети и грабежи.

Наредил преди всичко да му се дава не половината[40], а пет шести от имотите на починалите либертини, които без основание носели името на някое от родствените му семейства; освен това заповядал имуществата на тези, които завещавали недостатъчно голям дял на принцепса, да минат към императорската хазна; а също да бъдат наказвани юристите, писали или диктували такива завещания, и законът за оскърбление на императорското величие да се прилага за всяко изказване и постъпка, стига само да се яви доносник. От общините в Гърция си поискал обратно подаръците, които направил в отплата за получените в състезанието награди. След като забранил да се употребява виолетова и пурпурна боя, поставил свои хора да продадат няколко унции в пазарния ден, а после затворил всички магазини. Разказват, че веднъж, докато пеел, между зрителите забелязал една матрона, нагиздена в забранена пурпурна дреха: показал я на своите финансови чиновници, наредил да я изкарат и я лишил не само от дрехата, но и от имотите ѝ. Не назначавал никого, без да каже: „Знаеш от какво се нуждая“ и „Нека направим така, че никой нищо да няма“. Накрая измъкнал даровете от много храмове и накарал да стопят златните и сребърните статуи, между които и изображенията на Пенатите, възстановени едва от Галба.

33. Убийствата на близки роднини и граждани започнал с Клавдий. Без да е пряк виновник за смъртта му, знаел за нея и не го криел: печурките, с които Клавдий поел отровата, често хвалел след това според гръцката поговорка като храна на боговете. В действителност оскърбявал паметта на мъртвия с какви ли не думи и дела, като го обвинявал ту в глупост, ту в свирепост; шегувал се, че Клавдий престанал да живее сред смъртните, но така променял думата „живее“, че тя звучала като „глупее“; а много негови решения и наредби обявил за невалидни като дело на човек глу-

пав и налудничав; накрая нехайно оставил кладата му да бъде заградена само с ниска тънка стена[41].

Решил да отрови Британик не само защото му завиждал за гласа, по-приятен от неговия, но и защото се страхувал да не би от добри чувства към Клавдий някога хората да бъдат по-благосклонни към брат му, отколкото към него самия. Отровата взел от някоя си Лукуста, която приготвяла най-различни смъртоносни смеси; но понеже действувала по-бавно, отколкото предполагал, и Британик получил само разстройство, повикал Лукуста, със собствената си ръка я наложил с бич и я обвинил, че вместо отрова му била дала цяр; а когато тя се оправдавала, че била дала по-малка доза, за да прикрие ужасното престъпление, казал: „Ами да, страх ме е от Юлиевия закон[42]“ — и я накарал да свари пред него в спалнята му отрова, действуваща изключително бързо, дори мигновено. Сетне я изпитал върху козел, но той издържал пет часа; преварили я няколко пъти и я дал на едно прасенце: то умряло веднага; тогава заповядал да занесат отровата в триклиния и да я дадат в питие на Британик, който вечерял с него. Когато още при първата глътка брат му паднал, излъгал, че това е обичайният му епилептичен припадък; а на другия ден в най-проливен дъжд го погребал набързо и без особени почести. Лукуста за усърдния труд освободил от наказание, дал ѝ обширни имения, та дори и ученици.

34. Майка си, която зорко следяла думите и делата му и го коряла, отначало притеснявал с това, че постоянно увеличавал у околните омразата към нея, като се преструвал, че ще се откаже от властта и ще замине за Родос; след това я лишил от всякакви почести и власт, от римските и германските телохранители и дори ѝ отнел правото да живее с него на Палатина; не пестял средства да я тормози, а пуснал и хора, които в Рим я тревожели със съдебни процеси, а когато била в имения си, с клевети и подигравки обикаляли дома ѝ по суша или по море. Но накрая, уплашен от необузданите ѝ заплахи, решил да я погуби. Три пъти се опитвал да я отрови, но разбрал, че взема противоотрова; тогава измислил при пускане на специален механизъм част от тавана да падне върху леглото ѝ и да я убие по време на сън. Но понеже съучастниците не успели

да запазят плана в тайна, решил да построи разглобяващ се кораб, който да причини смъртта ѝ или като потъне, или като се срути покривът на кабината ѝ. И тъй, като се преторил, че иска да се сдобрят, повикал я с най-мило писмо в Бая, за да отпразнуват заедно тържествата в чест на Минерва[43]; а на капитаните на триреми дал нареждане да блъснат и смачкат уж случайно либурниката, с която била докарана. Пирът продължил нарочно до късно и когато майка му си тръгнала за Баули[44], предложил ѝ вместо повредения кораб хитроумното си изобретение; изпратил я весел и на раздяла дори я целунал по гърдите. Останалата част от нощта прекарал буден, очаквайки с голям страх изхода от начинанието. Но щом разбрал, че е станало иначе, че майка му се е спасила с плуване, загубил ума и дума; и когато либертинът ѝ Луций Агерн дошъл с радостната вест, че е здрава и читава, заповядал да подхвърлят до него кама, уж бил изпратен да го убие, после да го хванат и окован, а майка му да убият, все едно, че сама посегнала на живота си, след като престъплението ѝ било разкрито. Добавят, според достоверни източници, още по-ужасни неща: как пристигнал бързо да види трупа на убитата, опипал тялото ѝ, едно похвалил, друго изкритикувал и понеже междувременно ожаднял, започнал да пие. Но и тогава, и след това едва понасял мисълта за престъплението си, макар да го ободрявали поздравленията на войниците, на сената и народа; често признавал, че го преследва призракът на майка му, бичовете на фуриите[45] и горящите им факли. И затова на жертвоприношение с помощта на маговете се опитал да извика духа на Агрипина и да го омилостиви. А по време на пътуването си в Гърция не се осмелил да присъствува на Елевзинските мистерии, където глашатаи прогонват неблагочестивите и престъпниците.

Непосредствено след майка си убил леля си Домиция Лепида; когато я посетил, била на легло, измъчвана от запек; погалила го ласкаво по мъха на бузите, както правят старите хора, и му казала: „Получа ли го дар, мога вече да умра“[46]; а той се обърнал към присъствуващите и казал шеговито, че веднага ще се обръсне; след което наредил на лекарите да дадат на болната голяма доза очистително; още преди да издъх-

не, влязъл във владение на имотите, като унищожил завещанието ѝ, за да не му се изплъзне нещо.

35. След Октавия се женил два пъти: за Попея Сабина, дъщеря на квестор, омъжена преди това за римски конник, и за Статилия Месалина, праправнучка на Тавър, триумфатор и два пъти консул. За да притежава Месалина, убил мъжа ѝ Атик Вестин, и то по време на консулството му. Бързо загубил влечение към Октавия, а на укорите на приятелите си отговорил, че трябвало да ѝ стига почетната титла съпруга. След това често замислял да я удуши, но не успял; напуснал я като бездетна и въпреки че народът не одобрявал развода и не пестял остри думи, дори я изпратил на заточение[47]; накрая я убил, уличавайки я безсрамно и лъжливо в прелюбодейство; а понеже при разпита всички свидетели решително отхвърлили обвинението, подкупил своя възпитател Аникет да направи лъжливо признание, че я е опозорил с измама. Попея, с която встъпил в брак дванадесет дни след развода с Октавия, обичал както никоя друга; но и нея убил, като я ритнал, понеже тя, болна и бременна, му направила скандал, когато се върнал късно от състезания с колесници. От Попея имал дъщеря Клавдия Августа, която загубил съвсем малка.

Няма близки, които да не е засегнал с престъпленията си. Антония, дъщеря на Клавдий, която отказала да се омъжи за него след смъртта на Попея, убил под предлог, че замисляла преврат; по същия начин погубил и други роднини или приближени, между които и младия Авъл Плавт; преди да го убие, го изнасилил и казал: „Хайде сега нека майка ми целува моя наследник“ — намеквайки, че Агрипина имала връзки с младежа и му била дала надежди за власт. Доведеният му син от Попея Руфрий Крисп, още невръстно дете, играел на военачалник и император: заради това накарал собствените му роби да го удавят в морето по време на риболов. Млечния си брат Туск изгонил от Рим, понеже като прокуратор в Египет се изкъпал в баните, построени за пристигането на императора. Учителя си Сенека накарал да се самоубие, въпреки че, когато той искал да бъде освободен от задълженията си и се отказвал от всички имоти, му се заклел най-тържествено, че е заподозрян безпричинно и че по-скоро сам ще умре,

отколкото да навреди на наставника си. Обещал на префекта Бур лекарство за гърло, а му пратил отрова. Богатите си възрастни либертини, които някога съдействували за осиновяването му, а след това му давали напътствия в управлението, погубил с отровени ястия или питиета.

36. С не по-малка жестокост се нахвърлил и срещу чужди вън от дома. Опашата звезда, която според хората вещае гибел за облечените във върховна власт, изгрявала много нощи наред. Изплашил се и понеже научил от астролога Балбил, че обикновено царете се избавяли от подобни знамения чрез смъртта на някой известен човек и ги отклонявали от себе си върху знатните, решил да погуби всички видни граждани, още повече, че сякаш се намерила уважителна причина след разкриването на два заговора — първия и по-голям на Пизон в Рим[48], втория на Виниций в Беневент. В съда съзаклятниците се защищавали, окован в тройни вериги; някои сами признавали престъплението, други го представяли дори като своя заслуга, понеже само чрез смърт можели да помогнат на човек, опетнен от всякакви гнусни деяния. Децата на осъдените били изгонени от Рим и убити с отрова или с глад: знае се, че някои били отровени на една закуска заедно с прислужниците и възпитателите си, на други била отнета възможността да си набавят прехрана.

37. А след това безразборно и без мярка убивал когото му хрумнело и по каквато и да било причина. Но нека спомена само някои случаи: Салвидиен Орфит бил обвинен, че дал под наем три дюкянчета в дома си до форума за представителство на пратениците от някои свободни общини; слепият юрист Касий Лонгин — че в старинното си родово дърво оставил изображението на Гай Касий, убиеца на Цезар; Тразеа Пет[49] — че изразът на лицето му бил като на суров наставник. На тези, на които заповядвал да се самоубият, давал само няколко часа, и за да не се бавят, им изпращал лекари, които незабавно „се притичвали на помощ“ на колебливите: така наричал смъртоносното прерязване на вените. Един египтянин ядял сурово месо и всичко, каквото му се даде; смятат, че Нерон искал да му хвърли живи хора, за да ги разкъса и погълне. Възгордян и окуражен от такива „успехи“, твърдял, че никой от предишните

владетели не си познавал възможностите, и често подхвърлял доста недвусмислено, че не ще пощади и останалите сенатори, а един ден ще премахне това съсловие и ще повери провинциите и войската на римските конници и на либертините. Действително, нито на идване, нито на тръгване не удостоявал с целувка някого от сенаторите и дори не отвръщал на поздравите им; а при започване на работите в Истъм в присъствие на голяма тълпа на висок глас пожелал добре да върви на него и на римския народ, а за сената не споменал.

38. Но не пощадил ни народа, ни стените на отечеството. В обикновен разговор някой цитирал:

След мойта смърт да пламне цялата земя.[50]

„Напротив, възразил той, още докато съм жив.“ Действително така и направил. Понеже го били дразнели грозните стари сгради и тесните криви улици, подпалил Рим толкова явно, че повечето консулари заловили в имения та си слугите му с кълчища и факли, но не посмели да им сторят нищо; а няколко каменни хамбара около Златния дом наредил да разбият с военни машини и да ги подпалят, понеже бил имал изключителна нужда от мястото им. Шест дена и седем нощи свирепствувала стихията, а народът се бил подслонил сред паметници и гробници. Тогава освен огромен брой многоетажни жилища изгорели и домове на древни вождове, още украсени с вража плячка, и храмове, обречени и посветени в царско време, а след това през войните с гали и картагенци, и всичко забележително и достопаметно, останало от древни времена. Наблюдавал пожара от кулата на Меценат[51] и възрадван, както казвал, „от красотата на пламъците“, изпял в подходящ костюм „Превземането на Троя“. А за да спечели и плячкоса колкото се може повече, обещал, че труповете и развалините ще бъдат вдигнати безплатно; но на никого не позволил да се доближи до това, което останало от имуществото му. Парични помощи не само приемал, но и изисквал и така почти изчерпал средствата на провинциите и на частните лица. 39. Към големите беди и злини, причинени от принцепса, се прибавили и някои случайни: чума, когато само за една есен тридесет хиляди починали били вписани в храма на Либитина[52];

загуби в Британия, където били разграбени две големи селища и убити много граждани и съюзници; позорът на изток, където легионите в Армения били принудени да минат под ярем[53], а Сирия с мъка била задържана към империята. Странно и извънредно забележително е търпението, с което понасял хорските подигравки и хули: най-снизходителен бил към онези, които го нападали с остроти или със стихове. Те се появявали по стените на гръцки или латински или пък били разпространявани устно, както например следните:

Майцеубийци: Алкмеон[54], Орест, Нерон.
Нерон — майцеубиецът.
Някой отрича ли, че на Еней Нерон е потомък?
Той сложи майка си в гроб, онзи — баща си на гръб[55].
Нашият струни на лира опъва, а партът — лъка си.
Тоз ще е Феб — музикант, онзи — Феб далекострел[56].
Цял Рим ще стане нов дом, към Вей[57] вървете, квирити[58]!
Само и него дано да не погълне тоз дом!

Но не издирил авторите им, а на някои, срещу които имало доноси пред сената, попречил да се наложи тежко наказание. Киническият философ Изидор го видял да минава по улицата и пред всички със силен глас го упрекнал, че добре пее за злото на Навплий[59], но зле се грижи за доброто на държавата. Дат, актьор в ателана, в една песен при думите: „Здравей, татко, здравей, майко", направил движения, като че пие и плува, намеквайки без съмнение за края на Клавдий и Агрипина, а при последния стих: „Към ада ви носят краката" — посочил сената. И комика, и философа Нерон само изгонил от Рим и Италия — било понеже изобщо не обръщал внимание на лошите приказки, или за да не предизвика още по-големи остроти, като се покаже засегнат.

40. Такъв принцепс светът търпял почти четиринадесет години — и накрая го отхвърлил; начало сложили галските провинции под водачеството на пропретора Юлий Виндекс. Някога астролози били предсказали на Нерон, че един ден ще го свалят; по този повод изрекъл известните си думи: „Изкуството ще ме изхрани", с които молел за по-голямо снизхождение към занаятията му на китаред, приятни за принцепс, но за частно лице — необходими. Все пак някои му обещавали, че и след свалянето ще бъде господар на Изтока, неколцина дори уточнявали — цар на Ерусалим; а почти всички му обещавали възвръщане на цялото предишно щастие. Тази надежда го привличала повече: затова, когато загубил Британия и Армения, но после си ги възвърнал, сметнал, че е преминал вече съдбовните злини. А когато Аполоновият оракул в Делфи го предупредил да се пази от седемдесет и третата година, решил, че тогава едва ще умре, без да се досети за възрастта на Галба; и така повярвал, че ще доживее до дълбока старост във вечно и изключително щастие, че когато при корабокрушение загубил много ценности, без колебание казал, че рибите ще му ги върнат[60].

За вълненията в галските провинции научил в Неапол в деня, в който убил майка си; приел вестта спокойно и безгрижно: даже подозирали, че се радва на удобния случай да ограби пребогатите галски земи под прикритието на законите на войната; веднага след това отишъл в гимназий и най-разпалено следял борбите. Вечерята му била прекъсната от още по-тревожно писмо, но гневът му се изчерпал само със страшни закани към отцепниците; а след това цели осем дни не се наканил нито да напише отговор, нито да възложи или заповяда нещо: случилото се изличил с мълчание. 41. Накрая, раздразнен от честите оскърбителни едикти на Виндекс, подканил с писмо сената да отмъсти за него и за държавата, като се извинил, че не присъствува лично поради заболяване на гърлото. Най-силно го засегнало това, че го наричали подигравателно лош китаред и Аенобарб вместо Нерон. Заявил, че ще се откаже от приетото чрез осиновяване име и ще вземе отново родовото, за което с презрение му натяквали; останалите нападки обявил за лъжливи само затова, че го обвинявали в непознаване на изкуството, в което бил вложил толкова труд и достигнал такова съвършенство; и постоянно разпитвал познава ли някой по-добър артист от него. Но понеже идвали едно през друго все по-настойчиви известия, преизпълнен със страх, се върнал в Рим; само по пътя се посъвзел от незначителна поличба: на един паметник забелязал релефно изображение на повален галски воин, влачен за косата от римски конник; при тази гледка подскочил от радост и

благодарил на небето. Но и тогава не свикал открито сената и народа, а събрал някои от първенците в дома си и се посъветвал набързо с тях; останалата част от деня прекарал пред нов, непознат вид воден орган[61]; говорел за всеки един тип, обяснявал устройството и сложността им и дори обещал, че скоро ще ги постави в театъра, ако Виндекс позволи.

42. Но след като узнал, че се отметнал и Галба с трите испански провинции[62], паднал в несвяст и дълго лежал като мъртъв, без да издаде звук; като се свестил, раздрал дрехата си и се заудрял по главата с викове: „Свършено е с мен!“ Кърмачката му го успокоявала, припомняйки му, че и други принцепси са били връхлитани от подобни беди: отговорил ѝ, че той, за разлика от тях, понася тегла нечувани и невиждани, понеже приживе губи върховната власт. И въпреки това нито прекратил, нито намалил обичайната си разпуснатост и безделие: напротив, всеки път, когато от провинцията идвали добри вести, на пребогата гощавка изпълнявал подигравателни неприлични песнички срещу вождовете на въстанието, като ги придружавал със съответни жестове — скоро тези песни станали много популярни. Когато тайно го занесли в театъра на представление, изпратил да кажат на един актьор, който се харесал на публиката, че използувал отсъствието на императора, за да обира лаврите му.

43. Смята се, че в самото начало на въстанието имал множество чудовищни планове, съвсем съответствуващи впрочем на природата му: да изпрати убийци и приемници на управителите на провинциите и командуващите войските, понеже били на страната на съзаклятниците; да избие всички изгнаници по цялата империя и всички гали, които се намирали в Рим — едните, да не би да се присъединят към въстанието, другите, загдето поддържали сънародниците си; да даде на войските да разграбят галските провинции; да отрови на пир целия сенат; да подпали Рим и да пусне диви зверове срещу хората, за да се спасяват по-трудно. Отказал се не от морални скрупули, а понеже загубил надежда за сполука; и тъй като решил, че трябва да се предприеме поход, освободил преждевременно двамата консули и сам поел властта им под предлог, че съдбата искала Галия да бъде победена от консул. И

тъй, приел знаците на властта; а когато след пир излизал от триклиния, подкрепян от приятели, заявил: щом стигне в провинцията, без оръжие ще излезе пред войниците, нищо друго не ще прави, само ще плаче, ще призове отцепниците към разкаяние, а на другия ден, блажен между блажени, ще пее победни химни, които още сега трябва да съчини. 44. При подготовката на похода първата му грижа била да подбере коли, с които да се пренесе органът за представленията, и наложниците, които вземал със себе си, да бъдат подстригани по мъжки и въоръжени с амазонски щитове[63] и секири. След това наредил по градските триби да се извърши набор на войници; но понеже не се отзовали годни за военна служба, изискал от господарите определен брой роби, при това най-добрите от всеки дом, без да се изключват управителите и секретарите. Заповядал още всички съсловия да му предадат част от състоянието си, а наемателите на частни домове и квартири в многоетажните жилища да внесат в императорската хазна наема за една година. С най-голяма строгост и придирчивост следял монетите да са нови, златото и среброто — без примеси, тъй че повечето граждани открито му отказали всякакви вноски и единодушно му препоръчали да си вземе обратно от доносниците всички дадени им награди. 45. Омразата срещу него нараснала, понеже успял да спечели и от високите цени на зърното; случайно при всеобщ глад се разнесла новината, че е пристигнал кораб от Александрия, натоварен с пясък за дворцовите борци[64]. Това възбудило такава ненавист срещу него, че нямало лоша дума, с която да не го похулили. На главата на една негова статуя поставили къдрица[65] с надпис на гръцки: „Най-накрая е време за истинска борба! Лошо ти се пише!“ На врата на друга привързали кожена торба с думите: „Аз какво друго мога? Но ти си заслужаваш меха.“[66] По колоните пишели: „Гласът му събужда и петлите в Галия.“[67] А нощем мнозина се престрували, че се карат с робите си, и често призовавали на помощ Отмъстител[68].

46. Плашели го освен това и нови, и стари кобни знаци, зловещи кошмари, знамения, поличби. По-рано въобще нямал сънища, а след убийството на майка си сънувал, че както управлява кораб, му изтръгват кормилото от ръцете, а жена му Октавия го повлича към

непрогледна тъма; че ту рояк крилати мравки цял го покриват, ту статуите на племената, посветени в Помпеевия театър, го заобикалят и му пречат да върви; ту любимият му астурийски жребец се е превърнал отзад на маймуна, а главата му, останала конска, звънко цвили. Вратите на мавзолея на Август сами се отворили и отвътре се дочул глас, който викал Нерон по име. На януарските календи (1 януари) украсените изображения на Ларите паднали при самата подготовка на ритуала; по време на птицегаданието Спор му поднесъл като дар пръстен с камък, на който било изобразено отвличането на Прозерпина[69]; на молебена за императора, на който всички съсловия се били стекли на огромни тълпи, с мъка намерили ключовете на Капитолия. Когато в сената се четяла речта му срещу Виндекс, при думите: „Престъпниците ще бъдат наказани и скоро ще свършат както подобава“, всички се развикали: „Ти, Августе, ще свършиш това така!“ Не останало незабелязано, че последната драма, в която пял, била „Един изгнаник“, а последният стих гласял:

Баща, съпруга, майка ми налагат смърт.

47. По време на закуска му съобщили за отцепването на останалите войски; скъсал писмото, съборил масата и разбил на пода двете си любими чаши, които наричал Омирови, понеже върху тях имало изображения по Омирови стихове; взел от Лукуста отрова, сложил я в златна кутия и тръгнал за Сервилиевите градини[70]; оттам изпратил напред в Остия най-верните си либертини, за да приготвят кораби, а сам се опитал да склони преторианските трибуни и центуриони да избягат с него. Но някои се измъкнали, други открито му отказали, а един дори извикал:

Тъй ли е жалка смъртта?[71]

Започнал тогава да обмисля при партите или при Галба да иде като молител, или да излезе пред всички облечен в траурни дрехи и от ораторската трибуна да моли най-жалостиво прошка за миналото, а ако не успее да ги умилостиви, да помоли да му дадат поне управлението на Египет. Намерили после между книжата му готова реч за това; но смятат, че се отказал, от страх да не го разкъсат на парчета, преди да стигне форума.

И тъй, отложил размишлението за следния ден; но около полунощ се събудил и като узнал, че охраната го е напуснала, скочил от леглото и извикал приятелите си; понеже никой не дошъл, сам с малка свита тръгнал да ги обикаля един по един. Но вратите им били заключени, никой не се обаждал; тогава се върнал в стаята си — оттам и пазачите се били разбягали, като грабнали дори завивките му, липсвала и кутията с отрова. Веднага потърсил гладиатора Спикул или някой друг опитен убиец, за да умре от ръката му; а като не намерил никого, извикал: „Значи, нямам ни приятел, ни враг?“ — И се втурнал навън, сякаш с намерение да се хвърли в Тибър. 48. Но овладял порива си и поискал да му намерят тайно убежище, за да събере мислите си. Либертинът Фаон му предложил своята вила на около четири мили от Рим, между Солния и Номентанския път; и както бил бос и по туника, наметнал вехт плащ, покрил глава, поставил кърпа пред лицето си и яхнал коня; съпровождали го само четирима от хората му, между които бил и Спор. Още щом тръгнали, земетресение и мълния, блеснала насреща, го хвърлили в ужас; а от близкия лагер чул виковете на войниците, които проклинали него, а на Галба желаели успех; един от срещнатите пътници казал: „Тези преследват Нерон“, друг запитал: „Какво ново за Нерон в Рим?“ Но конят му се подплашил от миризмата на един труп насред пътя, лицето на Нерон се открило, някакъв бивш преторианец го познал и го поздравил. Като дошли до кръстопътя, пуснали конете и през храсталаци и тръни, по пътека сред тръстики, постилайки дрехата пред себе си, с мъка се добрал до задната стена на вилата. Когато същият Фаон го посъветвал да се скрие временно в една голяма яма, откъдето вадели пясък, отвърнал, че под земята жив няма да иде; малко си отпочинал, докато копаели таен проход към вилата; за да утоли жаждата си, гребнал с шепа от близкото блато и казал: „Ето я напитката на Нерон.“[72] Изподрания си от трънаците плащ изчистил от всички бодли, а после на четири крака пропълзял по изровения тесен тунел до най-близката стая и се проснал на лег-

лото с проста постелка, покрита със старо наметало; глад и за втори път жажда не го оставили в покой: предложения му груб хляб отказал, но пийнал малко хладка вода. 49. Хората му един през друг го подканяли да се измъкне колкото се може по-бързо от застрашаващите го унижения; тогава заповядал да изкопаят пред очите му[73] яма по негова мярка, наоколо да поставят мраморни късове, ако се намерят, а също вода и дърва за последна грижа към трупа му; при всяко приготовление заридавал и все повтарял: „Какъв артист умира!“

Докато се бавел така, куриер донесъл известие; грабнал го от ръцете на Фаон и прочел, че сенатът го е обявил за враг и го търсят, за да бъде наказан според обичая на предците; запитал какво е наказанието и когато му казали, че съблича престъпника гол, заклещват му главата в дървена вила и го бичуват до смърт, извадил изплашен две ками, които бил взел със себе си, попипал остриетата им и отново ги скрил под предлог, че не е настъпил съдбовният час. И ту карал Спор да започне да плаче и ридае, ту молел някой да му даде пример как да приеме смъртта; постоянно се укорявал за безволието си ту на гръцки, ту на латински: „Позорен, грозен е животът ми — не подхожда на Нерон, не подхожда — бистър ум е необходим в такъв час — хайде, съвземи се!“ А вече приближавали конниците, на които било наредено да го заловят жив. Като ги чул, казал изплашен:

Звек от коне вихрогони до мойте уши се донася[74] —

и забил кама в гърлото си, подпомогнат от секретаря си Епафродит. Бил още жив, когато в стаята нахлул центурион и сложил наметалото си върху раната му, уж да му помогне. Нерон изрекъл само: „Късно!“ и „Това е вярност“. При тези думи свършил, с очи втренчени, изскочили от орбитите, за страх и ужас на всеки, който го видел. Първата му и най-голяма молба към спътниците била да не допуснат някой да му вземе главата, а да бъде изгорен как и да е, но цял. Дал разрешение за това Ицел, либертин на Галба, окован в началото на вълненията и току-що пуснат на свобода.

50. Погребан бил за двеста хиляди в бели покривки с втъкано злато, които използувал на януарските календи (1 януари) същата година. Кърмачките Еглога и Александрия и наложницата Акте погребали останките му в семейната гробница на Домициите, която се вижда от Марсово поле над Хълма на градините[75]. В нея се намира порфирен саркофаг, олтарът над него е от лунски[76] мрамор, а оградата наоколо — от тасоски.

51. Бил почти среден на ръст, с тяло на петна и с лоша миризма, коса светлоруса, лице по-скоро хубаво, отколкото привлекателно, очи сивосини и кръгли, дебел врат, изпъкнал корем, съвсем тънки крака; здравето му било много добро: въпреки всичката си невъздържаност и разпуснатост за четиринадесет години боледувал само три пъти, като и тогава не се въздържал ни от вино, ни от сношения. Външният вид и облеклото му били съвсем непристойни: косата си носел винаги накъдрена на етажи[77], а по време на пътуването в Ахая дори я пуснал на тила; често излизал вън по домашна дреха, с кърпичка около врата, бос и без пояс.

52. Като момче се занимавал с почти всички благородни науки. Но от философия го отклонила майка му, твърдейки, че била вредна за един бъдещ владетел, а със старите оратори не бил запознат, тъй като Сенека искал по-дълго да си запази възхищението му. Поради склонност към поезията пишел стихове охотно и без усилие и съвсем грешат тези, които мислят, че е представял чужди за свои. Попаднаха в ръцете ми бележници и записки с някои най-известни негови стихове в ръкопис, от които ясно се вижда, че не са нито преписани, нито записани под нечия диктовка, а без съмнение са нахвърляни от човек, който е мислил над тях и сам ги е съчинявал: имаше толкова много изличени, вмъкнати или поправени пасажи. Голямо влечение проявявал и към живопис и скулптура.

53. Но най-силен бил стремежът към популярност и тук съперничел на всички, които по някакъв начин привличали вниманието на народа. Тръгнал слух, че

след победите си в театъра на следващите Олимпийски игри щял да излезе на състезание като атлет, понеже безспирно се упражнявал в борба и навсякъде в Гърция гледал състезанията седнал на земята, като съдия, и ако някои двойки отстъпвали настрана, със собствените си ръце ги връщал отново на средата. Понеже по обща преценка пеел като Аполон, а колесница карал като самото Слънце, решил да се представи и с подвизите на Херкулес; казват, че за това бил подготвен и лъв — гол насред арената, пред очите на народа щял да го убие с боздуган или да го удуши. 54. Непосредствено преди края на живота си бил дал обет, че ако задържи властта, на игрите по случай спечелената победа щял да излезе и като органист, и като флейтист, и като гайдар; а в последния ден и като актьор и танцьор в ролята на Вергилиевия Турн[78]. Някои предават, че убил актьора Парис, понеже го мислел за свой сериозен съперник. 55. Вечна слава и безсмъртие желаел страстно, но безразсъдно; поради това премахнал много стари наименования на неща и местности и ги заместил с нови, по собственото си име: месец април нарекъл Нероней, а имал и намерение да назове Рим Нерополис.

56. Презирал всички култове освен Сирийската богиня[79], но впоследствие започнал да се отнася към нея с такова пренебрежение, че даже я осквернил с урината си; бил обхванат от друго суеверие, на което единствено държал най-упорито: от някакъв непознат плебей бил получил като средство срещу всякакви козни статуйка на младо момиче и когато не след дълго разкрили един заговор, започнал ревностно да го почита като върховно божество с жертвоприношение по три пъти на ден и искал всички да му вярват, че чрез него узнава бъдещето. Няколко месеца преди смъртта си се обърнал и към гадатели по вътрешности на животни, но ни един път не получил благоприятен отговор.

57. Загинал на тридесет и две години в деня, в който някога убил Октавия. Смъртта му възбудила такава радост, че простолюдието се разтичало по целия град с фригийски шапки на главата. И все пак имало хора, които дълго украсявали гроба му с пролетни и летни цветя и поставяли на ораторската трибуна ту негови статуи в магистратски одежди, ту едиктите му, сякаш бил още жив и скоро щял да се върне, за да отмъсти на противниците си. Дори и партският цар Вологез, когато изпратил посланици до сената за възстановяване на съюзническите връзки, помолил настойчиво да се почита паметта на Нерон. Най-накрая, двадесет години след смъртта му, когато бях юноша, се яви някакъв човек с неизвестно положение, който се представяше за Нерон и с това име си спечели такава благосклонност сред партите, че те го подкрепиха решително и едва след много усилия ни го предадоха.

КНИГА СЕДМА

ГАЛБА
ОТОН
ВИТЕЛИЙ

ПРЕВЕЛА АННА НИКОЛОВА

ГАЛБА

1. Родът на Цезарите свършил с Нерон[1]. Това разкривали много знамения, но най-ясно две: някога Ливия веднага след сватбата с Август посетила имението си във Вей; прелитнал орел, хванал бяла кокошка с клонче лавър в човката; както я бил грабнал, така я изпуснал в скута ѝ; Ливия решила да отгледа птицата, а клончето да посади: и се излюпили толкова много кокошки, че и до днес имението се нарича „При кокошките“; израсла такава лаврова гора, че Цезарите за триумфите си късали лавър оттам, а след триумфите им станало обичай веднага да посаждат друго лаврово дърво на същото място; и хората забелязали, че малко преди смъртта на всеки повяхвало неговото дърво. Но ето през последната година на Нерон изсъх-

нала от корен цялата гора и де-що имало кокошки, измрели. И веднага след това гръм ударил храма на Цезарите,[2] главите на всички статуи от един път паднали, а на Август бил изтръгнат дори скиптърът от ръцете.

2. Галба наследил Нерон, без да е свързан по някаква линия с фамилията на Цезарите, но бил без съмнение твърде знатен, от голям и древен род: в надписите на статуите си пишел винаги, че е правнук на Квинт Катул Капитолийски; а като император поставил в атрия си родословно дърво, в което по бащина линия възхождал към Юпитер, а по майчина — към Пазифая, жената на Минос.

3. Изброяването на славните му предци и делата им би отнело много място, затова ще се спра накратко само на фамилията. Кой от Сулпициите пръв е получил прякора Галба и защо — не се знае точно. Някои смятат, че е даден на един от дедите му, понеже след дълга и безуспешна обсада на едно испанско селище го подпалил с факли, намазани със смола от растението галбан; други — понеже при продължително боледуване непрекъснато употребявал галбей, тоест лекарство, обвито с вълна; според трети бил много пълен, на галски „галба"; или пък обратно — бил слаб като животинките, които се въдят по дъбовете и се наричат „галба". Семейството се прочуло с консулара Сервий Галба, най-красноречивия оратор на времето си; разказват, че когато бил пропретор в Испания, с измама избил тридесет хиляди лузитанци и станал причина за войната с Вириат[3]. Неговият внук се засегнал, че Цезар, чийто легат бил в Галия, отхвърлил кандидатурата му за консул, и взел участие в заговора на Брут и Касий; затова бил осъден по закона на Педий. От него произхождат дядото и бащата на император Галба. Дядо му, който се прочул не толкова с обществената си кариера — достигнал само до преторство, колкото с научните си занимания — издал обемиста и грижливо написана история; баща му бил консул и въпреки ниския ръст, гърбицата и неголемите си ораторски възможности се занимавал усърдно със съдебни дела. Първата му жена била Мумия Ахаика, внучка на Катул и правнучка на Луций Мумий, който разрушил Коринт[4], втората — Ливия Оцелина, много богата и

красива; понеже бил от благороден род, ламтяла да се ожени за него въпреки грозотата му; дори станала още по-упорита, когато той в отговор на непрекъснатите й атаки свалил дрехите си на тайно място и й показал телесните си недъзи, за да не бъде измамник в очите й, ако премълчи. От Ахаика имал синове Гай и Сервий; по-големият прахосал състоянието си и напуснал Рим; а понеже Тиберий му забранил в полагащата му се година да участвува в тегленето на жребий за проконсулска власт, се самоубил.

4. Императорът Сервий Галба се родил на деветия ден преди януарските календи (24 декември), по време на консулите Марк Валерий Месала и Гней Лентул, в една вила на хълма край Тарацина, който се пада вляво по пътя за Фунди[5]; бил осиновен от мащеха си Ливия и взел прякора Оцела, като сменил и името си, та докато стане император, се наричал Луций вместо Сервий. Известно е, че когато Галба, още момче, поздравявал Август наред с връстниците си, императорът го щипнал по бузата и казал на гръцки: „И ти, момченце, ще вкусиш от властта ни"; а и Тиберий, като узнал, че Галба ще стане император, но на стари години, казал: „Нека да си живее, щом като това не ме засяга." Веднъж дядо му принасял умилостивителна жертва след падане на мълния: един орел грабнал от ръцете му вътрешностите на жертвеното животно и ги отнесъл на отрупан с жълъди дъб; изтълкували му, че това предвещава на фамилията върховна власт, макар и след време, а той отвърнал присмехулно: „Да, когато муле се ожреби." И по-късно, когато Галба започнал превратата, най-голяма увереност му дало ожребването на едно муле: и докато другите се ужасили от това зловещо чудо, той единствен го приел като изключително благоприятно, тъй като си спомнял жертвоприношението и думите на дядо си.

Нощта след като получил мъжка тога, сънувал Фортуна: казала му, че стои изморена пред портите му и ако не я приеме час по-скоро, ще стане плячка на първия минувач. Щом се събудил, отворил портата и намерил на прага бронзово изображение на богинята, малко по-голямо от лакът; скътал го в пазвата си и го отнесъл в лятното си имение в Тускул[6]; отделил му стая за светилище и оттогава започнал да го почита

ежемесечно с жертвоприношение, а веднъж в годината — с нощно бдение.

Дори на млади години спазвал най-ревниво един забравен старинен обичай, който се съблюдавал единствено в неговия дом: либертините и робите идвали при него два пъти на ден и един по един му пожелавали сутрин „добро утро“, а вечер „лека нощ“. 5. Освен с благородните науки бил запознат и с право. Изпълнил и задължението да създаде семейство; но след смъртта на съпругата си Лепида и двамата си сина от нея не встъпил повторно в брак; не го привлякло ни едно предложение за женитба, дори с Агрипина, която след смъртта на съпруга си Домиций съблазнявала още женения и неовдовял Галба така настойчиво, че веднъж в присъствие на много матрони майката на Лепида ѝ се скарала и дори я ударила. Най-много почитал Ливия Августа, с чието изключително благоволение се ползувал, докато била жива, и от чието завещание след смъртта ѝ едва ли не станал богат човек: между получателите на завет заемал първо място с петдесет милиона сестерции; понеже сумата била отбелязана не словом, а цифром, Тиберий я намалил до петстотин хиляди, но и тях не му дал.

6. Започнал кариерата си преди установената възраст; като претор на Флоралиите[7] представил невиждано зрелище — слонове-въжеиграчи; после около година управлявал провинция Аквитания; веднага след това бил шест месеца редовен консул и се случило така, че управлявал непосредствено след Луций Домиций, бащата на Нерон, и преди Салвий Отон, бащата на император Отон: един вид предсказание, че в бъдеще ще властвува между синовете на двамата. Гай Цезар го назначил за заместник на Гетулик; още на другия ден след пристигането си във войската забранил на войниците да ръкопляскат по време на падналото се тогава религиозно тържество: пуснал писмена заповед да държат ръцете си под наметките. И веднага по лагера тръгнал стихът:

Свиквай на война, войнико: тоз не е Гетулѝк, а Галба.

Също тъй строго забранил да се искат отпуски. И ветерани, и новобранци стегнал с непрекъснат труд;

бързо успял да задържи нахлулите чак до Галия варвари, а пред Гай и той самият, и войската му се проявили дотолкова, че никоя от безбройните армии, събрани от всички провинции, не получила ни по-висока оценка, ни по-големи награди; сам изпъкнал най-много, понеже след като ръководил полеви учения с щит в ръка, тичал двадесет мили редом с колесницата на императора.

7. При вестта за убийството на Гай предпочел да не се намесва, макар че мнозина го подтиквали да използува удобния случай. Затова Клавдий много го ценял и го приел сред приятелите си; бил на такава почит, че когато се разболял внезапно, макар и не много тежко, бил отложен походът в Британия. В продължение на две години управлявал Африка като проконсул; избран бил без жребий, за да сложи ред в провинцията, разтърсвана и от вътрешни раздори, и от въстания на варварите, и постигнал това с голяма строгост и грижа за справедливост дори в най-дребни неща. По време на поход, когато дажбите били съвсем оскъдни, един войник бил обвинен, че продал за сто денария останалата му крина брашно: Галба забранил да му помагат, когато му се свърши храната, и войникът умрял от глад; а при съдебен спор за собственост на едно добиче, където аргументите и свидетелите и на двете страни били неубедителни, та трудно можело да се установи истината, Галба наредил животното да бъде отведено с покрита глава на обичайния водопой, там да го открият и да се смята за собственост на този, при когото само отиде, след като се напие.

8. За делата си и в Африка, и преди това в Германия получил триумфални отличия и бил определен за жрец в три колегии — на квиндецимвирите, на тициите[8] и на августалите. Тогава почти до средата на Нероновото управление живял предимно извън Рим и дори на разходка не тръгвал, без да вземе със себе си един милион сестерции в злато, носени в следваща го кола. Бил в град Фунди, когато му поверили Тараконска Испания. И се случило така, че когато пристигнал в провинцията и правел жертвоприношение, на едно момче прислужник, което държало кадилницата, внезапно побеляла цялата коса; някои разтълкували, че това означавало промяна в управлението, стар чо-

век щял да замести млад, тоест Галба — Нерон. Не след дълго мълния паднала в едно езеро в Кантабрия и били намерени дванадесет секири — сигурен знак на върховна власт.

9. В течение на осем години управлявал провинцията различно и непоследователно; отначало бил строг, безпощаден и дори без мярка в наказанията. Един сараф спекулирал при парични сделки: заповядал да му отрежат ръцете и да ги приковат на масичката му; настойник отровил възпитаника си, на когото бил наследник: наказал го с разпъване на кръст; а когато оня се позовал на законите и го уверявал, че е римски гражданин, Галба, уж за да облекчи наказанието с някакво утешение и почит, наредил да сменят кръста с друг, по-висок и набелен. Но постепенно станал ленив и бездеен, понеже не искал да дава на Нерон каквито и да е поводи за подозрение и понеже, както казвал, никого не карали да дава сметка за бездействието си.

По време на съдебно заседание в Нов Картаген[9] разбрал за вълненията в галските провинции: легатът на Аквитания искал от него помощ; освен това пристигнало писмо от Виндекс, който го приканвал да стане освободител и вожд на човешкия род. След кратко колебание приел, подтикван отчасти от страх, отчасти от надежда: понеже бил заловил заповедта на Нерон да бъде убит, тайно изпратена до прокураторите; освен това вдъхвали му увереност и твърде благоприятните знамения, и пророчеството на една благородна девица — още повече, че жрецът на Юпитер в град Клуния[10] по внушение насън намерил в светилището същите предсказания, изречени пак от една девойка, ясновидка преди двеста години; а съдържанието им било, че ще се яви един ден от Испания принцепс-господар на света.

10. И тъй, качил се на трибуната уж с намерение да освобождава роби, но поставил пред себе си множество изображения на осъдени и избити от Нерон, а до него застанал един благороден младеж, заточен на най-близкия от Балеарските острови, когото бил повикал специално за случая; оплакал в речта си положението на държавата и когато бил поздравен като император, се обявил за легат на сената и римския народ. След това временно прекратил съдебните дела и започнал да набира от жителите на провинцията легиони и помощни части към наличната войска: един легион, два конни отряда и три кохорти; а от най-възрастните и мъдри първенци съставил нещо като сенат, с който да се съветва при нужда. Избрал младежи от конническото съсловие, които, запазвайки златните си пръстени, щели да се наричат доброволци и щели да охраняват покоите му вместо войници; а по провинциите разпратил едикти, с които приканвал и всеки поотделно, и всички заедно да се присъединят към него и кой както може, да помогне на общото дело.

Почти по същото време, когато укрепявали селището, избрано за главна квартира през войната, намерили старинно изработен златен пръстен, на чийто камък била изгравирана Победата с трофей; а веднага след това в Дертоза акостирал александрийски кораб, натоварен с оръжия, без кормчия, ни моряци, ни пътници; у никого не останало съмнение, че подетата война е справедлива, благочестива и закриляна от боговете. Но внезапно едва ли не всичко се объркало: Галба вече наближавал лагера, когато един от конните отряди се разкаял за измяната си към Нерон и се опитал да се отметне: едва го задържали в подчинение; а робите, които му бил подарил един Неронов либертин, след като ги подготвил да му устроят засада, едва не го убили, когато минавал през една тясна уличка, за да иде в банята; но ги чули как се подканят един друг да не изпушат удобния случай, запитали ги за какъв удобен случай говорят и с мъчения изтръгнали от тях признание. 11. Към тези изпитания се прибавила и смъртта на Виндекс: потресен от нея, Галба като че изпаднал в отчаяние и едва не посегнал на живота си. Но когато от Рим пристигнали известия, че Нерон е мъртъв и всички са положили клетва за вярност към него, отказал се от званието легат, взел титлата Цезар и потеглил на път с военен плащ и кама на гърдите; тога не облякъл, преди да накаже тези, които замисляли нов преврат: в Рим — преторианския префект Нимфидий Сабин, а в Германия и Африка — легатите Фонтей Капитон и Клодий Макър.

12. Предшествувала го мълва за неговата свирепост и скъперничество. Разказвали, че на испанските и галските общини, които се присъединили към него по-

късно, наложил тежки тегоби и даже разрушил стените им, а управителите и прокураторите заедно с жените и децата им наказал със смърт; че когато тараконците му поднесли златен венец, тежък петнадесет либри, от стария храм на Юпитер, накарал да го разтопят и изискал трите недостигащи унции. Още с влизането си в Рим не само потвърдил, но и засилил тази мълва: действително гребците, които Нерон бил обявил за редовни войници, накарал да се върнат отново във флотата, а когато отказали и отгоре на това настойчиво молели да им даде орел и бойни знаци,[11] не само ги разгонил с конница, но и заповядал да убият всеки десети. Кохортата германци, използувани отдавна от Цезарите за телохранители и доказали неведнъж изключителната си вярност, разпуснал и изпратил в родината без каквото и да е възнаграждение, под предлог, че били по-благоразположени към Гней Долабела, край чиито градини лагерували. С подигравка се разправял и следните случаи — не се знае истински или измислени: че когато веднъж му поднесли по-изискана вечеря, той застенал отчаяно; че управителят му връчил кратък финансов отчет, а той го възнаградил за прилежанието и усърдието с чиния плодове; че много харесал изпълнението на флейтиста Кан и го надарил с пет денария, които извадил собственоръчно от личната си каса.

13. Ето защо идването му на власт не предизвикало всеобща радост и това станало ясно на първите зрелища; когато в една ателана започнала популярната песничка:

Ей го, идва Онесим от село —

всички зрители в един глас подели нататък и няколко пъти повторили стиха.

14. И наистина, с по-голямо благоразположение и авторитет се ползувал, докато постигнал властта, отколкото докато управлявал, макар да дал много доказателства, че е отличен принцепс; но с това не предизвикал такава признателност, каквато ненавист възбудил с грешките си.

Власт над него имали трима души, които живеели заедно с него на Палатина и ни за миг не го оставяли;

народът ги наричал „възпитателите“. Това били безмерно алчният Тит Виний, негов легат в Испания, непоносимо тъпият и надменен Корнелий Лакон, от съдебен заседател станал преторциански префект, и либертинът Ицел, получил току-що златен пръстен и прякор Марциан и — вече кандидат за най-висок пост в кариерата на конниците[12]. На тези разбойници с техните различни пороци се предал и допуснал да злоупотребяват с него до такава степен, че с мъка оставал верен на себе си: бил ту по-суров и по-стиснат, ту по-разпуснат и небрежен, отколкото подобавало за един принцепс, издигнат чрез избор и вече на преклонна възраст.

Някои знатни конници и сенатори наказал без съд поради съвсем незначителни подозрения. Римско гражданско право давало рядко, привилегията на многодетни бащи с три деца[13] — на един или двама, и то за предварително ограничен срок. Съдиите го помолили да бъде учредена шеста съдийска декурия: не само им отказал, но и им отнел даденото от Клавдий разрешение да не се събират в съда през зимата и в началото на годината. 15. Смятали дори, че имал намерение да ограничи продължителността на сенаторските и конницките длъжности[14] до две години и да ги дава само на тези, които не ги желаят и му отказват. Чрез петдесетчленна комисия от конници изискал обратно даренията, направени от Нерон, като оставил на собствениците им една десета от стойността; наредил, ако актьорите или атлетите са продали подаръка, а получената сума са изразходвали и не могат да я възстановят, даренето да бъде отнето от новия му притежател. Но и обратно, допуснал приближените и либертините му да продават или раздават по свое благоволение абсолютно всичко: данъци и освобождаване от тегоби; наказание на невинни и помилване на виновни. Дори когато римският народ искал да бъдат наказани Халот и Тигелин, от всички Неронови помощници не навредил само на тях, най-зловредните: Халот дори издигнал на най-висока служба, а с едикт в защита на Тигелин порицал народа за неговата свирепост.

16. Всички съсловия били засегнати от мерките му, но най-голяма ненавист срещу него пламнала сред войниците. Когато полагали клетва в негово отсъствие, началниците им обещали дарение, по-голямо от оби-

чайното; Галба обаче отказал и добавил веднага, че имал обичай да набира, а не да откупва войниците си; и с тези думи настроил срещу себе си всички войски по цялата империя. Дори у преторианците предизвикал страх и негодувание, понеже отстранил мнозина като заподозрени в съучастие с Нимфидий. Но най-недоволни били войските в Горна Германия, че им се отнема възнаграждението за усърдната борба с галите и Виндекс. Първи те дръзнали да не се покорят, на януарските календи (1 януари) отказали да положат клетва, освен в името на сената, и веднага решили да изпратят пратеници до преторианците с известие, че императорът, провъзгласен в Испания, не им се харесва: нека те сами изберат някого, когото всички войски да одобрят. 17. Когато това му било съобщено, Галба решил, че го презират не толкова за старостта, колкото за бездетството му; и една сутрин от тълпата посетители, дошли да го поздравят, внезапно извел Пизон Фруги Лициниан, отличен благороден младеж, когото отдавна ценял най-високо и когото в завещанието си винаги посочвал за наследник на имота и името си; нарекъл го свой син, завел го в лагера и пред събраните войници го осиновил[15], но дори и тогава дума не отворил за дарение. С това дал на Марк Салвий Отон още по-удобен случай да осъществи плана си само пет дни след осиновяването.

18. Сериозни знамения вещаели непрекъснато още от началото какъв ще бъде краят му. През целия път от Испания до Рим отдясно и отляво във всеки град били принасяни жертви: един бик, зашеметен от удара на брадвата, скъсал въжето, налетял върху колата му и както бил издигнал копита, го облял целия в кръв; а когато слизал от колата един от телохранителите му, бутнат от тълпата, едва не го наранил с копието си. При влизането му в Рим, а после на Палатина земята затреперала и се чул шум като мучене. Тези знаци били последвани от други, още по-ясни. За украса на своята Фортуна в Тускул бил отделил от съкровищницата си една огърлица от перли и скъпоценни камъни, но внезапно я посветил на Венера Капитолийска, понеже решил, че е достойна за по-величествено място; на следната нощ му се явила насън Фортуна, оплакала се, че я лишил от определения дар, и го заплашила, че

и тя ще му отнеме даденото. На изгрев слънце се втурнал изплашен в Тускул, за да отклони с жертва лошото знамение, като предварително изпратил хора да подготвят богослужението; но намерил само топла пепел в олтара, а до него старец в черно, държащ в ръце стъклен съд с тамян и глинена чаша с вино[16]. Забелязали също, че на новогодишното жертвоприношение паднал венецът от главата му, а при птицегаданието пилетата хвръкнали; в деня на осиновяването, когато искал да произнесе реч пред войниците, слугите забравили да му поставят военно кресло на трибуната; а в сената неговото курулно кресло било сложено с облегалката напред. 19. Рано сутринта в деня на смъртта си принасял жертва: харуспексът на няколко пъти го предупредил да се пази от опасност — убийците не били далеч. Скоро след това разбрал, че Отон е напуснал лагера; повечето от хората му го съветвали да отиде веднага там: с присъствието и авторитета си можел да вземе връх; но той решил само да изчака на място, като си осигури защита чрез стражите-легионери, разпръснати по целия град. Облякъл освен това ленена ризница, макар да не криел, че тя няма да му помогне срещу толкова много остриета. Но все пак излязъл навън, подмамен от лъжливите слухове, които съзаклятниците били разпространили нарочно, за да го измъкнат от палата на обществено място; някои дори твърдели, че всичко било свършено: смутителите на реда били убити, а останалите войници на тълпи се стичали да го поздравят и били готови да му се подчинят напълно; и той ги посрещнал с такава увереност, че когато един войник му се похвалил, че убил Отон, го попитал: „По чие нареждане?"; така стигнал чак до форума. Тук, разгонили с конете си тълпата граждани по улиците, стоели вече конниците, на които било възложено да го убият; като го видели отдалече, спрели за малко, а после отново препуснали и изостанали от всички, го съсекли.

20. Някои твърдят, че в началото на суматохата извикал: „Какво правите, бойни другари? Аз съм ваш и вие сте мои" — и дори им обещал дарение. Но повечето автори предават, че сам протегнал шия и ги подканил да вършат своето и да удрят, щом така искат. Най-чудно било това, че никой от присъствуващите не понечил

да помогне на императора и всички войски, извикани на помощ, не се подчинили на заповедта с изключение на един конен отряд германци: от благодарност за добрината, която проявил към тях, когато били болни и слаби[17], се втурнали на помощ; но понеже не познавали местността, сбъркали пътя и закъснели.

Бил убит при Курциевото езеро и го оставили така, както бил паднал. Накрая един редови войник, който се връщал от раздаване на храна, оставил товара си и му отрязал главата; и понеже на нея нямало коса, за да я хване, скрил я в пазвата си; после промушил палеца си през устата и така я занесъл на Отон. А той я предал на слугите и ратаите, които я забучили на копие и обикаляли лагера с подигравателни викове: „Галба Купидон, на младостта се наслади!“ Към такива безочливи шеги ги предизвикали думите, които Галба произнесъл няколко дена преди това — бил излязъл сред народа, някой го похвалил, че видът му е все още жизнен и цветущ, а той отговорил:

Цветуща е моята сила.[18]

Главата откупил от тях за сто златни монети един либертин на Патробий Нерониан и я хвърлил там, където по заповед на Галба бил наказан господарят му. По-късно обаче управителят му Аргив погребал и тялото, и главата в частните градини на Галба на Аврелиевия път.

21. Бил среден на ръст, съвсем плешив, със сини очи и извит нос; ръцете и краката му били изкривени от артрит, така че не можел нито да обуе обувки, нито да прелиства или държи книга. Отдясно имал израстък и плътта била така увиснала, че едва я държала превръзка.

22. Разказват, че бил много лаком: през зимата сядал да закусва още преди зазоряване; а вечерите му били толкова изобилни, че заповядвал остатъците, натрупани на камари над ръцете му, да разнасят и раздават на прислужниците. Похотта му била насочена към мъже, при това яки и зрели. Разказват, че когато Ицел, негов стар любовник, му съобщил за смъртта на Нерон, не само го разцелувал най-страстно, но и го помолил да се приготви и след това се усамотил с него.

23. Загинал на седемдесет и три години, в седмия месец на управлението си. При първа възможност сенатът решил да му бъде издигната статуя на ростралната колона[19] в тази част на форума, където бил убит; но Веспасиан отменил решението, понеже смятал, че Галба тайно бил пратил от Испания в Юдея хора да го убият.

ОТОН

1. Предците на Отон били от град Ферентин[1], от стара и почитана фамилия, която произхождала от вождовете на Етрурия. Дядо му, Марк Салвий Отон, бил син на римски конник и на жена от ниско потекло — не се знае със сигурност дали е била свободнородена; благодарение на Ливия Августа, в дома на която израсъл, станал сенатор, но не достигнал пост, по-висок от претор. Баща му, Луций Отон, по майчина линия принадлежал към преславен род с многобройни и влиятелни връзки; бил така скъп на Тиберий и приличал на него дотолкова, че мнозина го смятали за син на императора. Почетните си служби в Рим, проконсулството в Африка и извънредните си военни задължения изпълнявал с най-голяма строгост.

След въстанието на Камил в Илирик няколко войници в разкаянието си убили своите началници, които смятали виновни за отмятането: бащата на Отон се осмелил да ги накаже със смърт, и то насред лагера пред очите си, макар и да знаел, че за стореното те били повишени от Клавдий. С тази постъпка увеличил славата си, но намалил благоволението на императора; ала бързо си го възвърнал, понеже открил измяната на един конник, който, по донесение на робите си, се готвел да убие Клавдий; затова сенатът го отличил с извънредно рядка почит — статуя на Палатина; а Клавдий го избрал за патриций, похвалил го най-велеречиво и прибавил: „Дори деца не бих могъл да си пожелая по-предани от този човек.“ От знатната Албия Теренция имал двама синове, по-голям, на име Луций Тициан, и по-малък, Марк, който носел прякора на баща си; имал и дъщеря, която, едва-що станала за женене, сгодил за Друз, сина на Германик.

2. Император Отон се родил на четвъртия ден преди майските календи (28 април), по време на консулите Камил Арунций и Домиций Аенобарб. На младини бил такъв прахосник и нахалник, че баща му често го налагал с бич; както разказвали, обичал да скита нощем, хващал всеки немощен или пиян минувач, слагал го на изпънат плащ и го подхвърлял. След смъртта на баща си се свързал с една влиятелна при двора либертина и за да постигне по-сигурни резултати с ухажването си, преструвал се, че е влюбен в нея, макар да била съвсем грохнала старица; чрез нея се добрал до Нерон и лесно му станал пръв приятел поради сходство на нравите, а според някои и поради порочна връзка. И достигнал такава мощ, че след като взел огромен подкуп от един осъден за изнудване консулар, го въвел в сената да изкаже благодарност още преди да е получил опрощение.

3. Понеже бил посветен във всички тайни на Нерон, в деня, определен за убийството на Агрипина, за да отклони подозренията й, дал и на двамата най-изтънчена и приятна вечеря; а Попея Сабина, своята любовница, Нерон отнел от собствения й съпруг и поверил на Отон, който сключил с нея формален брак; но не само я съблазнил, а и се влюбил в нея така, че дори Нерон не можел да понася спокойно за съперник. Това

дава основание да се вярва на слуха, че когато императорът пратил хора да я вземат обратно, Отон не само ги прогонил, но един път и него не пуснал в дома си: напразно Нерон стоял отвън и ту с молби, ту със заплахи си искал повереното съкровище. Затова след разтрогването на брака с Попея бил отдалечен уж като управител в Лузитания. Това се сторило на Нерон достатъчно: боял се да не би едно по-тежко наказание да разкрие целия фарс. И все пак изкарало го е наяве следното двустишие:

Питаш защо уж Отон е почетен, а в същност изгнаник?
Прелюбодействувал той, казват, със свойта жена.

Провинцията управлявал като квестор в течение на десет години с изключителна умереност и въздържаност. 4. Когато най-сетне се явил удобен случай да си отмъсти, пръв се присъединил към начинанието на Галба; и в същия миг и него обхванала надежда за власт — голяма поради обстоятелствата, но още по-голяма поради твърдението на астролога Селевк: някога той бил му предсказал, че ще надживее Нерон, а тогава сам ненадейно пристигнал и го уверил, че скоро ще стане император. Затова Отон не изпущал случай на всеки да засвидетелствува почитание и да потърси от всекиго благоразположение: винаги когато приемал принцепса на вечеря, давал златни монети на всеки войник от стражата; другите войници печелел с други средства; когато един от тях при спор със съседа си за синор го повикал за арбитър, Отон откупил цялата му нива и му я подарил; и накрая станало така, че нямало човек, който да не мисли и да не казва, че единственият достоен наследник на властта е той. 5. А и сам се надявал, че Галба ще го осинови и очаквал това всеки ден. Но когато бил предпочетен Пизон, се почувствувал измамен и решил да действува чрез насилие: подтиквала го не само болката от разочарованието, но и големите му дългове. И не криел, че само като император може да оцелее и че му е все едно дали ще го сразят враговете на бойното поле или кредиторите на форума. Няколко дни преди превратa изнамъкнал от един роб на императора един милион сестерции срещу управителско място: те станали материалната основа на начинанието му. Най-напред привлякъл петима телохранители, а след това други десет, доведени по двама от първите. На всеки платил в брой по десет хиляди сестерции, а обещал още по петдесет хиляди. Тези на свой ред привлекли други, не много на брой: но нямало съмнение, че в самата акция ще се явят повече. 6. Бил решил да заеме лагера веднага след осиновяването и да нападне Галба по време на вечеря в Палатина; но се въздържал заради кохортата, която тогава била на стража: щяла да се надигне омраза срещу поста, който преди убил Гай и изоставил Нерон. Лошите знамения и предупрежденията на Селевк го възпирали още известно време.

И тъй, в определения ден, след като наредил на съучастниците си да го чакат на форума пред храма на Сатурн до позлатената пътна колона[2], рано сутринта отишъл да поздрави Галба, бил приет с целувка както обикновено, дори присъствувал на жертвоприношение и чул предсказанията на харуспекса. След това един либертин му съобщил, че са дошли строителите — това бил уговореният знак; под предлог, че щял да оглежда някакъв дом за продан, си тръгнал и през задната врата на Палатина се втурнал към уреченото място. Според други се престорил, че го е втресло, и заръчал на околните, ако бъде потърсен, да предадат това извинение. После се скрил в женско пътнишко кресло и бързо потеглил за лагера; носачите му се изморили, слязъл и започнал да бяга, но се развързала обувката му и трябвало да спре, докато спътниците му не след много го поели на раменете си и го поздравили като император; и тъй, сред благопожелания и извадени мечове пристигнал в центъра на лагера: а всеки срещнат се присъединявал към него, сякаш бил съмишленик и съучастник. Изпратил хора да убият Галба и Пизон; а за да привлече още повече войниците, не обещал нищо, само ги уверил, че ще смята за свое единствено това, което те му оставят.

7. Било вече привечер, когато влязъл в сената: казал накратко, че го грабнали на улицата и насила го накарали да поеме властта и че щял да управлява по всеобщо решение, сетне тръгнал към Палатина. А когато освен другите поздрави и ласкателства простолюдието го нарекло и Нерон, с нищо не дал вид, че не е

съгласен: напротив, както някои предават, на първите си поръчителни писма и известия до някои управители на провинции се подписал с този прякор. И действително, разрешил да бъдат поставени отново статуите и изображенията на Нерон, върнал службите на чиновниците и либертините му и първият документ, който подписал като пълновластен господар, бил субсидия от петдесет милиона сестерции за довършване на Златния дом.

Разказват, че същата нощ, уплашен от кошмар, започнал страшно да стене; дотичали и го намерили да лежи на земята пред леглото: присънило му се, че духът на Галба го мъчи и го изхвърля; после се опитвал по всякакъв начин да го умилостиви. На следния ден по време на гадания се разразила буря, която го повалила по лице на земята: на няколко пъти го чули да промълвя: „За моята уста ли беше тази лъжица?"

8. А по същото време германските войски се били заклели във вярност на Вителий. Когато узнал това, Отон предложил на сената да бъдат изпратени вестоносци, които да им съобщят за избирането на нов принцепс и да ги призоват към спокойствие и съгласие; а освен това чрез посредници изпратил писмо на Вителий с предложение да споделят властта и да стане негов зет. Но войната била вече неизбежна, а вождовете и войските, които Вителий изпратил напред, приближавали. Тогава преторианците дали доказателство за своята преданост и вярност към Отон, което едва не струвало живота на сенаторите: Отон решил пренасянето и товаренето на оръжие по корабите да се извърши от моряци; но когато привечер го вземали от лагера, някои войници заподозрели, че се готви покушение, и вдигнали тревога: и отведнъж, без някой да ги води, всички се втурнали към Палатина, настоявайки да бъде избит сенатът; трибуните се опитали да ги задържат — едни изблъскали, други убили и както били окървавени, с викове: „Къде е императорът?" — се втурнали в триклиния; едва когато го видели, спрели.

Тръгнал на поход решително, дори прибързано, не обърнал никакво внимание и на знаменията: а в това време и свещените щитове[3] били извадени и още не били прибрани, което от древни времена се смята за лош знак, и в този ден жреците на Великата богиня

започват да оплакват Атис[4]; освен това имало много зловещи поличби: жертвоприношението на Дит[5] било завършено успешно — а при този ритуал обратният резултат вещае успех; щом излязъл от Рим, забавили го наводненията на Тибър, а на двадесетата миля пътят бил запречен от срутени сгради. 9. Нямало съмнение, че войната трябва да се протака, докато гладът и теснините по пътя измъчат врага, но въпреки това все тъй безразсъдно решил да влезе колкото се може побързо в сражение: било защото не издържал повече на напрежението и се надявал да разбие врага преди идването на самия Вителий, било защото не смогвал да овладее порива на войниците, горящи от желание за битка. В никое сражение не участвувал лично, а останал в Бриксел[6].

Победил в три, макар и незначителни битки — в подножието на Алпите, около Плаценция[7], и при тъй наречената Касторова местност; но в последния и решителен бой при Бедриак[8] бил надвит с измама: дали му надежда за преговори, войниците били изведени уж за сключване на мир и внезапно, още докато се приветствували взаимно, се наложило да започнат бой. Отон веднага решил да умре, и то, както съвсем основателно смятат мнозина, повече от угризения, загдето упорито се стремял да укрепи властта си, излагайки на такъв риск хората и държавата, отколкото поради това, че загубил надежда или вяра във войската си; понеже до този момент все още разполагал с неизтощени резерви, задържани за контранастъпление, а и други пристигали от Далмация, Панония и Мизия; та дори победените части имали достатъчно сили сами, по собствено желание, да влязат в бой, за да отмъстят за поражението.

10. В тази война е взел участие и баща ми Светоний Лет, трибун от конницкото съсловие в тринадесети легион. Той често споменаваше след това, че Отон още като частно лице ненавиждал гражданските войни до такава степен, че когато на пир станело дума за Брут и Касий, цял настръхвал; и нямало да се опълчи срещу Галба, ако не се надявал да победи без бой; а при Бедриак го подтикнал да презре живота примерът на един прост войник, който донесъл вестта за разгрома: никой не му повярвал, наричали го ту лъжец, ту страх-

ливец, сякаш бил избягал от бойното поле; тогава той се самоубил с меча си пред краката на Отон. Като видял това, казваше баща ми, Отон извикал, че повече няма да излага на опасност толкова храбри и заслужили войници.

Брат си, племенника си и неколцина приятели подканил да се спасяват, както могат, прегърнал и целунал всички и ги отпратил; като останал сам, написал две кратки писма: едно, утешително, до сестра си и друго до Месалина, вдовицата на Нерон, за която смятал да се жени: поверявал ѝ грижата за тленните останки и паметта си. Всичките си писма изгорил, за да не навлекат някому опасност или вреда от страна на победителя. Парите, които имал, разделил между слугите си.

11. Бил вече готов да срещне смъртта, когато междувременно се надигнал шум; разбрал, че войниците, които започнали да се разотиват, били хващани и задържани като дезертьори. Тогава изрекъл буквално тези думи: „Нека прибавим към живота си и тази нощ“ — и забранил да бъде упражнявано насилие над когото и да е; до късно оставил спалнята си отворена, за да може да го посети всеки, който пожелае. А след това пийнал студена вода, за да утоли жаждата си, взел две ками, опитал острието им, скрил едната под възглавницата, затворил вратата и заспал дълбоко. Събудил се едва призори и с един удар се пронизал под лявата гръд; втурнали се при него хора при първия стон; и като ту откривал, ту закривал раната, издъхнал пред тях; погребали го бързо, както бил наредил, на тридесет и осем години, на деветдесет и петия ден от управлението.

12. На величието му не съответствувало нито тялото, нито външният му вид. Казват, че бил невисок на ръст и кривокрак; за външността си се грижел като жена: скубел си космите по тялото, а понеже косата му била рядка, носел перука, нагласена и закрепена така, че никой не можел да се досети: бръснел се ежедневно и мажел лицето си с каша от размекнат хляб: започнал да прави това още при първия мъх, за да не му расте брада. Празненствата на Изида[9] чествувал открито, като обличал и ритуалната ленена дреха. Поради всичко това смъртта му, която съвсем не приличала на живота му, изглеждала още по-изумителна. Мнозина от присъствуващите войници плачели най-искрено, целували ръцете и краката на мъртвеца, наричали го най-храбър от храбрите, император над императорите, и още тук, недалеч от кладата, се самоубивали; мнозина, които не били там, като чули вестта, от мъка започвали двубой до смърт. Повечето от тези, които приживе го мразели непримиримо, го възхвалявали посмъртно, та сред народа се говорело, че бил убил Галба не за да вземе властта, а за да възстанови републиката и свободата.

ВИТЕЛИЙ

1. За потеклото на Вителиите се предават различни и дори противоположни версии: според едни родът е древен и виден, а според други — нов, незнатен и дори от низшите слоеве. Би могло да се помисли, че това се дължи на ласкателите и хулителите на император Вителий, но се оказа, че положението на фамилията е предадено различно още от преди. Започена е книга от Квинт Евлогий, посветена на Квинт Вителий, квестор на божествения Август; в нея се казва, че Вителиите произлизали от Фавън, цар на аборигените[1], и от Вителия, почитана на много места като божество, че владеели цял Лаций и че потомците им се преселили от сабинските земи в Рим и били приети сред патрициите; като свидетелство за този произход оста-

нали дълго време Вителиевият път от Яникула[2] чак до морето и едноименната колония, която някога Вителиевци поискали да защищават от еквикулите[3] със сили на рода; когато по време на самнитските войни била изпратена войска в Апулия, някои от Вителиите се установили в Нуцерия[4]; и след много години техните потомци се върнали отново в Рим и заели мястото си в сената. 2. Но повечето автори предават, че водели потеклото си от един либертин; според Касий Север и други той бил кърпач на обувки; синът му, забогатял от търгове и доноси, се оженил за една проста жена, дъщеря на някакъв си пекар Антиох, и от нея станал баща на бъдещия римски конник. Но нека оставим открити спорните въпроси. Прочее Вителий от Нуцерия, наследник на древен род или на презрени родители и деди, но без съмнение римски конник и прокуратор на Август, оставил четирима синове, достигнали най-високи постове; прякорите им били еднакви, различавали се само по собствените имена — Авъл, Квинт, Публий и Луций. Авъл починал по време на консулството си, което започнал заедно с Домиций, бащата на Нерон; бил човек богат и изтънчен и се прочул с великолепните си угощения. Квинт загубил мястото си в сената, когато по предложение на Тиберий се взело решение нежеланите сенатори да бъдат изключени и отстранени. Публий, който бил в свитата на Германик, обвинил и осъдил неговия враг и убиец Гней Пизон; след преторството, като съмишленик на Сеян, бил хванат и оставен под надзора на брат си; прерязал си вените с ножче, но позволил да го превържат и лекуват не толкова от страх пред смъртта, колкото поради молбите на близките си; тук се разболял и починал. Луций бил консул, а след това управител на Сирия; с изключителния си такт успял да накара царя на партите Артабан не само да започне преговори, но и да отдаде почит пред знаците на римските легиони. Скоро след това заедно с Клавдий бил още два пъти редовен консул, след това цензор, а в негово отсъствие, по време на похода в Британия, поел управлението на държавата. Бил човек честен и усърден, но си спечелил много лошо име с любовта към една своя либертина: смесвал слюнката й с мед и я използувал като лекарство за гърлото и трахеята си, при това не тайно или рядко, а ежеднев-

но и пред всички. Бил невероятно изкусен ласкател: пръв започнал да почита Гай Цезар като бог: след завръщането му от Сирия се осмелявал да го доближи само с покрита глава, обръщал поглед назад, а после падал ничком пред него. При Клавдий, подвластен на съпруги и либертини, за да спечели с умел ход милостта му, помолил Месалина, в знак на най-голямо благоволение, да му позволи да й снеме сандалите; взел десния, сложил го между тогата и туниката си и го носел постоянно, а от време на време го вадел, за да го целуне. Златните изображения на Нарцис и Палант почитал между Ларите. Именно той поздравил Клавдий по случай столетните игри с думите: „Дано по-често ги празнуваш!“ 3. Умрял от парализа един ден след като бил обвинен в измяна. Оставил двама синове от Сестилия, жена с много добро име, от видно семейство; и двамата видял консули в една и съща година от началото до края, понеже по-малкият сменил брат си след шест месеца. Сенатът удостоил починалия с погребение на държавни разноски, а на форума пред ораторската трибуна била поставена негова статуя с надпис: „Непоклатимо верен на принцепса“.

Императорът Авъл Вителий, син на Луций, бил роден на осмия ден преди октомврийските календи (24 септември) или на седмия ден преди септемврийските иди (7 септември), по време на консулите Друз Цезар и Норбан Флак. Хороскопът му, направен от астролози, така изплашил родителите му, че бащата полагал винаги големи усилия синът му да не получи някоя провинция поне докато той е жив; а когато Вителий бил изпратен при войската и обявен за император, майка му веднага започнала да го оплаква като загинал. Детството и първите си юношески години прекарал на Капри между развратниците на Тиберий; тук получил завинаги прякора „Спинтрия“ и според някои именно връзките му с императора били причината и началото за издигането на баща му. 4. И по-нататък, затънал в поквара, заемал първо място при двора: с Гай го сближавала страстта към каране на колесница, с Клавдий — страстта към зара; но най-благоразположен към него бил Нерон, както поради тези му качества, така и поради особена лична заслуга. Когато Вителий ръководел Неронните, императорът имал голямо желание

да участвува в състезанието на китаредите, но не се решавал да отстъпи пред молбите на присъствуващите и си тръгнал от театъра; тогава Вителий, изпратен уж по молба на народа, успял да го върне и така дал възможност да бъде склонен.

5. И тъй, по благоволение на тримата принцепси бил издигнат на най-високи постове и получил висши жречески длъжности; след това управлявал като проконсул Африка и упражнявал надзор върху държавните строежи, но поведението и репутацията му в двата случая били съвсем различни. В провинцията показал рядка честност в продължение на цели две години, понеже след като брат му го сменил, останал за негов легат, но по време на службата му в Рим се говорело, че ограбил от храмовете дарове и украси и подменял златото и среброто с олово и жълта мед.

6. От жена си Петрония, дъщеря на консулар, имал син Петрониан, сляп с едното око. Той бил определен за наследник на майка си при условие, че баща му се откаже от правата си над него; Вителий освободил сина си и скоро след това, както смятат, го убил, а отгоре на това го обвинил в опит за отцеубийство, като твърдял, че от угризение на съвестта сам бил изпил приготвената за престъплението отрова. Веднага след това се оженил за Галерия Фундана, дъщеря на бивш претор; от нея имал две деца, момче и момиче, но момчето така заеквало, че било едва ли не нямо и безсловесно.

7. Галба го пратил в Долна Германия[5] най-неочаквано. Смятат, че за това му помогнала препоръката на всемогъщия по това време Тит Виний, с когото още от преди го свързвала обща слабост към сините в цирка; но Галба открито бил заявил, че най-малко опасни са тези, които мислят само за ядене, и че запасите на провинцията може би ще заситят бездънния търбух на Вителий: затова е съвсем ясно, че бил избран повече от презрение, отколкото от благоволение. Добре известно е, че на тръгване нямал пари за път: обеднял дотолкова, че за жена си и децата си наел квартира, а своята собствена къща дал под наем до края на годината; за да покрие пътните разноски, заложил една бисерна обица, която смъкнал от ухото на майка си. Но тълпата кредитори, а между тях жители на Синуеса и Формия[6],

чиито данъци бил присвоил, го причакала и задържала: отървал се от тях само като ги сплашил, че ще ги осъди за клевета; един либертин си искал дълга много настойчиво: Вителий го дал под съд за обида под предлог, че го бил ритнал, и си оттеглил обвинението едва след като изтръгнал петдесет хиляди сестерции.

Войската, зле настроена към Галба и склонна към преврат, приела на драго сърце и с отворени обятия като дар от боговете новия пълководец, син на трикратен консул, в разцвета на живота си, щедър и приветлив. Старата си репутация Вителий подкрепил с нови доказателства: по целия път се хвърлял да целува дори простите войници, които срещал; по станции и ханове бил прекомерно любезен с мулетарите и пътниците: сутрин ги питал един по един дали са закусили и се оригвал, за да покаже, че той самият вече е привършил. 8. А когато пристигнал в лагера, никому нищо не отказал и дори освободил опозорените от клеймото[7], подсъдимите — от жалейните дрехи, осъдените — от наказанията. Поради това, едва-що минал месец, войниците, без да държат сметка ни за деня, ни за часа, на свечеряване го грабнали от спалнята му, както си бил по домашна дреха, поздравили го като император и го понесли на рамене из най-многолюдните села, а той държал в ръце оголен меча на божествения Юлий от светилището на Марс, който някой му подал още при първия поздрав. Върнал се в палатката си едва когато от огнището в триклиния му избухнал пожар; всички се объркали и уплашили от този, според тях, злокобен знак, а той рекъл: „Бъдете спокойни! За нас светна!“ — и това била цялата му реч пред войниците. А щом го подкрепила и войската в Горна Германия[8], която първа се отметнала от Галба, на драго сърце приел предложения му от всички прякор Германик, отложил приемането на името Август, а от титлата Цезар се отказал завинаги. 9. И когато съвсем наскоро дошла вест за смъртта на Галба, уредил положението в Германия и разделил войските на две, за да прати едната част напред срещу Отон, а другата сам да поведе. При потеглянето на първите се явило благоприятно знамение: отдясно внезапно долетял орел, направил кръг над знамената и полетял пред войската. Но когато потеглил сам Вителий, всичките му конни статуи, издигнати на различни места, се срутили със счупени крака, а лавровият венец, който сам най-грижливо поставил на главата си, паднал в един поток; когато във Виена седел от трибуната, на рамото, а след това и на главата му кацнал петел; и поличбите съответствували на края му, тъй като не могъл да удържи със свои сили властта, която му осигурили легатите.

10. Още в Галия научил за битката при Бедриак и за смъртта на Отон: веднага с едикт разпуснал всички преторциански кохорти и заповядал да предадат оръжието, понеже били дали най-лош пример. А сто и двадесетте души, които били подали до Отон молби за възнаграждение за убийството на Галба, наредил да бъдат издирени и наказани — едно достойно и велико дело, с което можел да вдъхне надежда, че действително ще е отличен принцепс; ала другите му постъпки отговаряли по-скоро на природата му и предишния му живот, отколкото на величието на властта. Понеже още като потеглил, минавал през селищата като триумфатор, а през реките — на разкошни кораби, украсени с пъстри венци, сред най-разточителни пиршества, без какъвто и да е ред ни сред свитата, ни сред войниците; всички грабежи и дързости обръщал на смях; хората му, недоволни от гощавките, които общините им предлагали, освобождавали когото им хрумне от чуждите роби, а щом срещнели съпротива, веднага започвали да бичуват, да удрят и раняват, та дори и да убиват. Когато стигнал бойните полета и миризмата на леш отвратила мнозина, осмелил се да изрече тези гнусни думи: „Добре мирише убитият враг, а още по-добре — убитият гражданин.“ И все пак, за да издържи на тежката миризма, изпил пред всички огромно количество чисто вино и накарал да налеят и на другите. Същата суетна надменност показал и когато видял камъка с надгробен надпис в памет на Отон: „Ето достоен за него мавзолей“, казал, а камата, с която се самоубил предшественикът му, изпратил в Колония Агрипина[9], за да бъде посветена на Марс. Навръх Апенините дал нощно празненство. 11. Накрай влязъл в Рим под звуците на бойни тръби, наметнат с императорски плащ и препасан с меч, между знамена и флагове, спътниците му били с походни наметки, войниците — с голо оръжие.

А след това от ден на ден все повече нехаел за

човешки и божи закони: в деня на разгрома при Алия[10] бил провъзгласен за велик понтифекс, избрал магистрати за следващите десет години, а сам се обявил за постоянен консул. И да не би да остане тайна кого е избрал като образец за управление, насред Марсово поле, с участието на много жреци от всички държавни колегии, направил тържествен помен за Нерон; на пира по този случай открито поканил един известен китаред да изпълни и нещо от господаря, а когато той подхванал Нероновите песни, Вителий, ликувайки, пръв почнал да му ръкопляска. 12. Такова било началото; а след това управлявал най-вече според съветите и препоръките на най-долните актьори и водачи на колесници, ала особено слушал либертина си Азиатик. С него се задоволявали взаимно, но после на младежа му дотегнало и избягал в Путеоли; Вителий го открил там да продава разхладително[11]; оковал го, но веднага го пуснал и отново го взел за любовник; след това не изтърпял нахалството и крадливостта на Азиатик и го продал на един пътуващ учител-гладиатор, но преди края на игрите, когато младежът трябвало да се бие, внезапно си го измъкнал обратно; освободил го едва когато получил провинцията, а в първия ден от управлението си, по време на обяд, го дарил със златен пръстен, макар че същата сутрин, когато всички го молели за това, най-решително отказал да нанесе такъв позор на конницкото съсловие.

13. Но преди всичко бил склонен към лакомия и свирепост: угощения давал по три, а понякога и по четири пъти дневно: утринна закуска, закуска през деня, обяд и гуляй. И с всичко се справял лесно, понеже всеки път взимал средства за повръщане. В един и същи ден гостувал на различни домакини и на никого това не струвало по-малко от четиристотин хиляди сестерции. Най-прочута била гощавката, дадена от брат му по случай пристигането в Рим: както разправят, били поднесени две хиляди най-отбрани риби и седем хиляди птици. Но и нея надминал при посвещаването на едно блюдо, което сам наричал „щит на Минерва, закрилница на града“ поради необикновената му големина. В това блюдо били смесени дробчета от риба скар, мозъчета от фазани и пауни, езици от фламинго, мляко от мъжки мурени, уловени от моряци и триреми от Партия до Испанския пролив[12]. Но понеже лакомията му била не само ненаситна и непрекъсната, но и неприлична, не можел да се сдържа дори по време на пътуване или жертвоприношение: пред самия олтар грабвал едва ли не от огъня парчета месо и жертвен хляб и започвал да дъвче, а в кръчмите по пътя се нахвърлял на още димящите гозби или пък на огризките от предишния ден.

14. От друга страна, бил готов да убие когото и да е по каквато и да е причина; знатните, свои съученици и връстници, които бил примамил с лъстиви обещания, едва ли не за да сподели с тях властта, убил коварно по различен начин: когато един от тях в пристъп на треска го помолил за студена вода, Вителий дори сипал в нея отрова и му я подал със собствената си ръка. А от лихварите, кредиторите и публиканите, които му били искали заемите в Рим или мито при пътуване, едва ли някого пощадил. Един от тях изпратил на смърт тъкмо когато дошъл да го поздрави, после веднага го върнал и когато всички похвалили снизходителността му, накарал да го убият пред него, като казал, че иска да си насити очите; двамата синове на друг се опитали да измолят пощада за баща си: накарал да убият и тях. Един римски конник, когото отвеждали на смърт, му извикал: „Ти си ми наследникът“; накарал го да си покаже завещанието и като прочел, че сънаследник е един либертин на конника, заповядал и двамата да бъдат обезглавени. А погубил и хора от простолюдието само задето открито ругаели отбора на сините: смятал, че ги било окуражило презрението към него самия и надежда за смяна в управлението. Но към никого не бил така безмилостен, както към зевзеците и астролозите: имало ли донос срещу някой от тях, веднага го наказвал със смърт, без да го изслуша. Бил страшно разгневен, че след едикта, с който нареждал астролозите да напуснат Рим и Италия преди октомврийските календи, се разпространила следната хаплива записка: „На свой ред и халдеите[13] казват: за благото на държавата на октомврийските календи Вителий Германик въобще да го няма на този свят!“ Подозирали, че е убил майка си, понеже, докато била болна, забранил да ѝ дават храна: една жена от племето хати[14], на която вярвал като на оракул, му била предсказала, че ще

властвува крепко и дълго само ако надживее майка си. А според други тя сама, отвратена от настоящето и ужасена от бъдещето, поискала от сина си отрова и я получила съвсем лесно.

15. На осмия месец от управлението му се отцепили войските в Мизия и Панония, а също и презморските в Юдея и Сирия; заклели се във вярност на Веспасиан — едни в негово отсъствие, други — пред него лично. Тогава, за да запази привързаността и разположението на останалите, Вителий започнал щедро, без мярка да пръска държавни и лични средства. Когато набирал войници в Рим, обещавал на доброволците не само уволнение след победата, но и възнаграждения като на ветераните при действителна военна служба; а след това врагът го притиснал и по суша, и по море: по море пратил брат си с флотата, новобранците и един отряд гладиатори, по суша — войските и вождовете, победители при Бедриак; но навсякъде бил разбит или изоставен; тогава с Флавий Сабин, брата на Веспасиан, се споразумял да му подарят живота и сто милиона сестерции; и веднага от стълбата на Палатина пред тълпите войници заявил, че се отказва от властта, която бил поел против волята си. Но понеже всички се развикали и възпротивили, отложил решението си; минала нощта и в зори, облечен в жалейна дреха, слязъл на ораторската трибуна и разплакан потвърдил същото, но този път четял. Ала войниците и народът отново го прекъснали, увещавали го да не пада духом и един през друг му обещавали помощ; окуражил се и като нападнал изневиделица и изтикал на Капитолия Сабин и всички други привърженици на Веспасиан, които се смятали вече в безопасност, запалил храма на Юпитер Всеблаг и ги убил; битката и пожара гледал от двореца на Тиберий, докато пирувал. Но не след дълго съжалил за стореното и за да прехвърли вината на чужд гръб, събрал народа, заклел се и накарал и другите да се закълнат, че нищо няма да им бъде по-скъпо от общественото спокойствие. Тогава свалил камата си,[15] подал я първо на консула — той не я взел; подал я на магистратите, а после на сенаторите един по един — никой не я приел; тогава тръгнал уж с намерение да я посвети в храма на Съгласието. Но понеже неколцина извикали, че той самият е Съгласието, се върнал обрат-

но и заявил, че не само си задържа оръжието, но и няма прякора Съгласие. 16. И предложил на сената да изпрати посланици, придружени от весталките, с молба за мир или отсрочка, за да обсъдят положението.

На другия ден, когато очаквал отговор, съгледвачите му съобщили, че врагът наближава. Веднага се скрил в пътническо кресло и съпровождан само от пекаря и готвача си, тайно потеглил към бащиния дом на Авентина,[16] за да избяга оттам в Кампания. Но почти веднага се разнесъл неоснователен и несигурен слух, че бил постигнат мир; позволил да го върнат обратно в Палатина. Като видял, че тук всичко е изоставено, и когато избягали и спътниците му, запасал пояс, натъпкан със златни монети, и се скрил в стаичката на вратаря: пред вратата завързал куче, а отвътре я подпрял с леглото и дюшека.

17. Челните отряди били вече нахлули в Палатина и понеже никой не им се изпречил, започнали да претърсват, както му е редът, всичко едно по едно. Измъкнали го от скривалището му и понеже не го познавали, го заразпитвали кой е и знае ли къде е Вителий; отървал се с лъжа, но после го познали; а той взел да моли да го оставят известно време поне под стража, имал да им казва нещо важно за живота на Веспасиан; докато накрая с вързани на гърба ръце, с примка на шията, със скъсани дрехи, полугол го извлекли на форума. По цялата Свещена улица го обсипвали с подигравки и удари: опънали главата му назад за косата като на престъпниците, брадата му държали вдигната с острие на меч, та да не скланя лице, а всички да го виждат; едни го замеряли с тор и нечистотии, други го наричали подпалвач и ненаситно шкембе, а някои от народа се подигравали дори на телесните му недостатъци: наистина, бил извънредно висок, с лице червено, налято с кръв от непрекъснато пиянство, с тлъст корем, едното му бедро било схванато от удар с колесница по време на състезания, когато прислужвал на Гай. Накрая при Гемония го насекли на парченца, довършили го и с кука смъкнали трупа му в Тибър.

18. Загинал с брат си и сина си на петдесет и шест години; не се излъгали в предположенията си онези, според които поличбата във Виена показвала, че ще

попадне в ръцете на някакъв гал: и наистина, убил го Антоний Прим, вражески пълководец, роден бил в Толоза[17] и детският му прякор бил Беко, което означава „петльова човка“.

КНИГА ОСМА

БОЖЕСТВЕНИЯТ ВЕСПАСИАН — БОЖЕСТВЕНИЯТ ТИТ — ДОМИЦИАН

ПРЕВЕЛА АННА НИКОЛОВА

1. Властта, която поради бунтовете и убийствата на тримата принцепси дълго време била разклатена и сякаш люшкаща се, поел и закрепил накрая Флавиевият род, действително незнатен и без славни предци, който обаче не дал впоследствие на държавата никакво основание за недоволство, макар всички да са съгласни, че Домициан е понесъл справедливо наказание за своята алчност и свирепост.

Тит Флавий Петрон, от муниципията Реате[1], по време на гражданската война бил центурион или войник по свръхсрочна служба при Помпей; избягал след битката при Фарсал и се завърнал у дома, после получил опрощение, уволнил се и започнал да се занимава със събиране на данъци; неговият син, по прякор Сабин, не

служил войник, макар едни да разправят, че бил примипилар, а други — че още докато водел центурия, бил освободен поради слабо здраве; в Азия събирал данъка от една четиридесета[2]; останали са статуи, издигнати в негова чест от тамошните общини, с надписа: „На честния събирач на данъци“; след това давал пари под лихва в земите на хелветите[3]; там и починал, като оставил жена Веспасия Пола и двама сина, от които поголемият, Сабин, бил назначен за префект на Рим, а по-малкият. Веспасиан, станал принцепс. Пола произхождала от добър нурсийски род — баща ѝ, Веспасий Полион, бил три пъти военен трибун и лагерен префект[4], а брат ѝ — сенатор с преторски ранг. Една местност навръх планината, на около шест мили от Нурсия, по пътя за Сполеций[5], се нарича Веспасия; тук са запазени множество паметници на Веспасиите, красноречиво доказателство за блясъка и древността на фамилията. Нека не отминавам с мълчание и слуховете за долния произход на императора: според някои бащата на Петрон бил от Транспаданската област и наемал ратаи, които всяка година ходели от Умбрия в земите на сабините за земеделска работа; впоследствие се установил в град Реате и се оженил. Но аз самият не открих ни най-малка следа от това, макар да проучих въпроса най-грижливо.

2. Веспасиан е роден в земята на сабините, отвъд Реате, в неголямо село, на име Фалакрина, привечер на петнадесетия ден преди декемврийските календи (17 ноември), по време на консулите Квинт Сулпиций Камерин и Гай Попей Сабин, пет години преди смъртта на Август; отгледала го баба му по бащина линия Тертула в имението си край Коза[6]. Затова и като принцепс често посещавал мястото, където бил израснал: вилата била запазена такава, каквато била някога, та погледът му да среща само обичайни неща; а паметта на баба му била за него толкова скъпа, че на празднични и тържествени дни винаги пиел с нейната сребърна чашка.

След като станал пълнолетен, дълго отказвал сенаторска тога, макар че брат му я бил вече облякъл, и единствена майка му накрай успяла да го накара да стори това. Постигнала го не благодарение на молбите или авторитета си, а с кавги, като непрекъснато го наричала подигравателно „слуга, разчистващ пътя на брат си“[7].

Служил като военен трибун в Тракия; като квестор получил по жребий провинцията Крит и Кирена[8]; като кандидат за едил най-напред претърпял неуспех, а после бил едва шести в списъка; кандидатирал се и за претор и веднага получил длъжността, и то между първите. Като претор, за да заслужи с нещо милостта на враждебно настроения към сената Гай, наредил да се устроят извънредни игри за победата на императора в Германия и предложил съзаклятниците[9] да бъдат допълнително наказани и с лишаване от погребение. Пред сената изказал благодарност на Гай, задето го удостоил с честта да вечеря в палата.

3. По същото време се оженил за Флавия Домицила, бивша любовница на римския конник Статилий Капела от град Сабрата в Африка; тя имала отначало латинско гражданство, но след това рекуператорски съд я обявил за свободнородена римска гражданка въз основа на декларацията на баща ѝ, Флавий Либерал, родом от Ферент, по ранг само квесторски писар. От нея му се родили Тит, Домициан и Домицила. Жена си и дъщеря си надживял, загубил ги още като частно лице. След смъртта на жена си заживял отново с бившата си любовница Ценида, освободена робиня и секретарка на Антония[10], и дори когато станал император, тя му била почти като законна съпруга.

4. По време на Клавдий благодарение на Нарцис бил изпратен като легат на легион в Германия; оттам бил прехвърлен в Британия и на три пъти се сражавал с враговете. Две мощни племена, повече от двадесет селища и съвсем близкия до Британия остров Вектис[11] подчинил, било под командуването на легата консулар Авъл Плавт, било на самия Клавдий. За това получил триумфални отличия, не след дълго две жречески длъжности[12], а и консулство за последните два месеца от годината. После до назначаването си за проконсул живял в покой и уединение, страхувайки се от Агрипина, която все още имала влияние върху сина си, а и страшно мразела неговия починал вече приятел Нарцис.

След това получил по жребий Африка и управлявал изключително честно и с голямо достойнство — освен в Хаздрумет, където при някакво вълнение започнали да го замерят с репи. Върнал се не по-богат от преди и понеже кредиторите му нямали вече доверие, зало-

жил при брат си всичките си имения и бил принуден да се занимава с търговия на мулета,[13] за да задържи положението си; затова сред народа го наричали „Мулетаря“. Разказват, бил обвинен и много строго порицан, загдето взел двеста хиляди сестерции от един младеж, на когото издействувал място в сената въпреки волята на баща му.

Съпровождал Нерон в Ахая, но понеже по време на изпълненията му често си тръгвал или заспивал на мястото си, обидил принцепса най-жестоко и не само бил отстранен от свитата му, но му забранили да поднася почитанията си заедно с другите; оттеглил се в малко затънтено градче и докато се криел тук, очаквайки с ужас края си, неочаквано получил провинция и войска.

Отдавна по целия Изток се ширело непоколебимото убеждение, че съдбата е отредила по това време от Юдея да дойдат тези, които ще владеят света. Както станало ясно впоследствие, това се отнасяло за римски военачалник, но юдеите го изтълкували в своя полза и вдигнали бунт, убили пратения им наместник, прогонили и сирийския проконсул, дошъл на помощ, и заграбили орела на легиона. За потушаване на вълненията имало нужда от значителна войска и енергичен пълководец, комуто без риск да се повери делото; затова именно бил избран Веспасиан: и усърдието му било изпитано, а и бил съвсем безопасен поради незнатния си произход и име. Към войските му били прибавени още два легиона, осем конни отряда и десет кохорти, а между легатите взел и по-големия си син Тит; щом пристигнал в Юдея, спечелил на своя страна и съседните провинции: стегнал веднага лагерната дисциплина и водил едно-две сражения тъй неотстъпно, че при превземането на една крепост бил ударен с камък в коляното, а няколко стрели се забили в щита му.

5. Когато след Нерон и Галба, Отон, и Вителий се борели за първенство в държавата, и у него пламнала надежда за власт, която се била зародила още преди това от следните знамения.

В имението на Флавиите край Рим имало стар дъб, посветен на Марс; всеки път, когато Веспасия раждала, от стъблото му израствал клон — несъмнен знак за бъдещето на новороденото; първият бил слаб и ско-

ро изсъхнал — и роденото тогава момиченце починало, преди да навърши година; вторият бил много здрав и дълъг и вещаел голямо щастие; а третият бил просто като цяло дърво. Разказват, че поради тази поличба, потвърдена и чрез гадания по вътрешности на жертвите, Сабин, бащата на Веспасиан, съобщил на майка си, че й се родил внук, който ще стане Цезар. А тя само прихнала да се смее и се зачудила как може тя да е с всичкия си, а синът й вече да изкуфява.

Освен това по време на едилството му Гай Цезар, разгневен, че не се грижи за почистването на улиците, накарал войниците да съберат кал и да напълнят догоре пазвата на сенаторската му тога: и не липсвали тълкуватели, които твърдели, че един ден изоставената и потъпкана от гражданско размирие държава ще мине под негова закрила и сякаш ще се приюти в обятията му.

Веднъж, когато закусвал, едно чуждо куче довлякло от кръстопътя човешка ръка[14] и я хвърлило под масата. Друг път по време на обяд един вол се измъкнал от ярема, втурнал се в триклиния, прогонил слугите и сякаш внезапно уморен, паднал пред ложето в краката му с отпусната глава; един кипарис в наследствените му земи бил изтръгнат от корен и повален, без да има буря: на другия ден се възправил още по-крепък и зелен.

А в Ахая сънувал, че щастието му ще започне тогава, когато извадят зъб на Нерон: и се случило така, че когато на следния ден влязъл в атрия, лекарят му показал току-що изваден негов зъб.

Оракулът на бог Кармел в Юдея,[15] до когото се допитал, го уверил, че всичките му замисли и желания, дори и най-смелите, ще се сбъднат; а един от благородните пленници, на име Йосиф, когато го оковавали, твърдял, че в кратко време пак Веспасиан ще го освободи, но вече като император. И от Рим съобщавали за знамения: в последните дни на Нерон било внушено насън да откара колесницата на Юпитер Всеблаг и Всемогъщ от светилището в дома на Веспасиан, а оттам в цирка; не много след това, когато Галба започнал изборите за второто си консулство, статуята на божествения Юлий сама са завъртяла на изток; а преди битката при Бедриак два орела се сбили пред очите

на всички и когато единият бил победен, от изток долетял трети и прогонил победителя. 6. Но все пак се въздържал въпреки готовността и упорството на своите хора, докато не го подтикнала към действие неочакваната подкрепа от войници непознати и далечни. По две хиляди войници от трите легиона в Мизия били потеглили в помощ на Отон; по пътя им съобщили, че е победен и се е самоубил; все пак напреднали до Аквилея, сякаш не вярвали твърде на слуховете; а там, като се възползували от случая и липсата на надзор, започнали да грабят каквото им попадне; но след това от страх, че като се върнат, ще трябва да дадат сметка за делата си и ще бъдат наказани, решили да си изберат и утвърдят император: нима са по-лоши от испанската войска, избрала Галба, или от преторианската, издигнала Отон, или от германската, посочила Вителий? И тъй, предложени били имената на всички консулски легати от всички провинции; но понеже едни били отхвърлени по едни причини, други — по други, а някои войници от трети легион, който току преди смъртта на Нерон бил прехвърлен от Сирия в Мизия, не могли да нахвалят Веспасиан — всички се спрели на него и незабавно написали името му на знамената си. Действително, тогава вълнението било подтиснато и войниците не за дълго били върнати към дълга си. Но щом се разпространил слухът за станалото, Тиберий Александър, управител на Египет, пръв накарал легионите си да дадат клетва за вярност към Веспасиан на юлските календи (1 юли), ден, който впоследствие бил отбелязван като първия от властта му. Войската в Юдея се заклела лично пред него на петия ден преди юлските иди (11 юли).

Най-много помогнали на начинанието му три неща: сред народа се разпространявал препис от писмо — истинско или фалшиво — на Отон до Веспасиан, в което починалият най-настойчиво го молел и заклевал да отмъсти за него и да се притече на помощ на държавата; освен това се разнесъл слух, че Вителий имал намерение след победата да размени зимните лагери и да прехвърли германските легиони на изток за по-приятна и по-лека служба; накрая от провинциалните управители го подкрепил Лициний Муциан, а от съюзниците — партът Вологез: Муциан прекъснал неприкритата си

до този момент вражда поради съперничество и му обещал сирийската войска, а партският цар Вологез — четиридесет хиляди стрелци.

7. И тъй, започнал гражданска война: изпратил в Италия войските и пълководците си, а сам заминал в Александрия, за да сложи ръка върху ключовете на Египет. Тук отстранил всички и влязъл сам в храма на Серапис,[16] за да узнае чрез знамение дали властта му е крепка; дълго се молил за благосклонност, а когато най-сетне се обърнал, му се привидяло, че либертинът Базилид[17] му поднася свещени клонки, венци и жертвен хляб, както е обичайно тук; а се знаело със сигурност, че никой не го е пуснал, че поради ревматизъм едва се движи, а и бил далеч. И веднага след това пристигнало писмо, че войските на Вителий са разбити при Кремона, а самият той е убит в Рим.

Известна тежест и величавост липсвала на този още нов и неочакван принцепс: но и тях получил. Двама от простолюдието — единият сляп, а другият сакат — се приближили заедно до него, когато седял на трибуната; помолили го да ги излекува от недъзите им, по начина, който им посочил Серапис насън: ще върне зрението на единия, ако плюне в очите му; ще излекува крака на другия, ако благоволи да го докосне с пета. Понеже не се надявал на никаква сполука, Веспасиан не посмял дори да опита; но по настояване на приятелите си пред очите на всички докоснал и единия, и другия — и успехът не закъснял. По същото време в аркадския град Тегея по внушение на ясновидци били изровени на свещено място старинни вази с изображение, което приличало досущ на Веспасиан.

8. Такъв бил той и такава била славата му, когато се завърнал в Рим; а след триумфа за Юдея прибавил към предишното си консулство още осем, провел и ценз; и през цялото управление за него нямало нищо по-важно от това да закрепи почти смазаната и разклатена държава, а след това да я украси. Войниците били крайно разпуснати и дръзки — едни възгордени от победата, други огорчени от неуспеха; а и някои провинции и свободни градове, та дори и някои царства враждували помежду си. Затова уволнил и наказал мнозина от привържениците на Вителий, а на своите войници, съучастници в победата, не позволил нищо извън приетия

ред и дори законните награди раздал след време. Не пропущал ни един случай да стегне дисциплината: един младеж, ухаещ на помада, му изказвал благодарност за получаване на префектура; Веспасиан отвърнал глава и като рекъл строго: „По-добре да миришеше на чесън“, му отнел пълномощията. Моряците от пожарните команди, които се движат непрекъснато от Остия и Путеоли до Рим и обратно,[18] помолили да им дадат пари за обуща: не само оставил молбата им без отговор, но и наредил занапред да ходят боси; и досега ходят така.

На Ахая, Ликия,[19] Родос, Византий, Самос отнел свободата; дотогавашните царства Трахия, Киликия и Комагена[20] превърнал в провинции; в Кападокия поради непрекъснатите варварски нападения изпратил още легиони и вместо римски конник назначил за управител консулар.

Погрознял бил Рим от стари пожари и разрушения: позволил на всеки, който желаел, да заема и застроява свободните площи, ако притежателите не са се явили. Когато започнал възстановяването на Капитолия, пръв със собствените си ръце се захванал да разчиства развалините и да ги изнася на плещите си; трите хиляди стопени при пожара бронзови таблици се заел да възстанови по издирени отвред преписи: най-хубавият и най-древният държавен архив, в който влизат сенатските решения, плебисцитите за съюзничество и договор и всички дадени привилегии едва ли не от основаването на Рим. 9. Новите му постройки били храмът на Мира непосредствено до форума и храмът на божествения Клавдий на Целия, впрочем той бил започнат от Агрипина, но Нерон го разрушил почти до основи; също така съградил и амфитеатър насред Рим[21], както разбрал, че възнамерявал Август.

Сенаторското и конническото съсловие оредели поради многобройните смъртни наказания, а немарливостта в предходните времена опетнила достойнството им: прочистил ги и ги допълнил чрез ценз, като недостойните отстранил и на тяхно място избрал най-честните италийци и жители на провинциите. А за да се знае, че двете съсловия се отличават повече по достойнство, отколкото по свободи, при един спор между сенатор и конник се произнесъл така: „Сенаторите не

бива да бъдат обиждани, но е позволено и съвсем в реда на нещата да се отговори на техните обиди.“

10. Съдебни дела се били намножили навсякъде: старите останали поради прекъсването на съдопроизводството, а смутните времена и новото положение прибавили нови: по жребий избрал колегии, които да обезщетят пострадалите от грабежите по време на войните, да разгледат извънредно делата на центумвирите и да ги сведат до най-малък брой — иначе спорещите страни едва ли щели да доживеят разглеждането им.

11. Развратът и разкошът, неограничавани от никого, нараснали; по негово предложение сенатът наредил жена, свързала се с чужд роб, да се смята за слугиня, а също завинаги да се отнеме правото на кредиторите да изискват дълго́ве от синове, които са под бащина власт, тоест и след смъртта на бащата.

12. Във всичко друго, от самото начало на принципата си чак до края, бил снизходителен и приветлив; не само не прикривал предишното си скромно положение, но дори често открито го изтъквал. Някой си решил да изведе потеклото на Флавиевци от основателите на град Реате и от спътника на Херкулес, чийто паметник е на Солния път: Веспасиан просто му се изсмял. Стремеж към външен блясък му липсвал дотолкова, че в деня на триумфа си, уморен от досадното бавно шествие, не могъл да се сдържи да не каже, че така му се пада, щом тъй неразумно е пожелал на стари години да празнува триумф, като че прадедите му са го заслужили и той сам е хранил надежда за него; дори трибунската власт и титлата отец на отечеството приел късно; а още по време на гражданската война отменил обичая да бъдат претърсвани дошлите да го поздравят.

13. Волностите на приятелите, остроумията на адвокатите и надменността на философите съвсем не го дразнели. Лициний Муциан, известен развратник, уверен в заслугите си, не му оказвал дължимото уважение: Веспасиан никога не го порицавал и само когато се оплаквал на техен общ приятел, завършил с думите: „В края на краищата и аз съм мъж!“ Салвий Либерал при защитата на един богаташ се осмелил да каже: „Какво го засяга Цезар, че Хипарх има сто милиона сестерции?“; Веспасиан сам го похвалил. Срещнал вед-

нъж на пътя си осъдения наскоро преди това киник Деметрий; философът не благоволил нито да стане на крака, нито да го поздрави, а дори изръмжал нещо насреща му: задоволил се само да го нарече куче[22].

14. За обидите и враждите не пазел лош спомен и не отмъщавал: дъщерята на врага си Вителий оженил в най-добро семейство, дал ѝ богата зестра и я уредил. Когато при Нерон му било забранено да идва в палата и в ужас питал какво да прави и къде да се дене, един от прислужниците по приемите го изгонил с думите: „Пръждосвай се на чумата на гости"; същият човек след това молел за извинение, а Веспасиан само го наругал с почти същите думи. Мисълта да убие когото и да било поради някакво съмнение или страх му била толкова чужда, че когато приятелите му го съветвали да се пази от Метий Помпузиан, понеже сред народа се говорело, че имал хороскоп на император, той дори го направил консул, уверявайки, че един ден Метий ще си спомни за това добро дело.

15. Наказания на невинни хора могат да се открият само когато е отсъствувал, не е бил осведомен, действували са против волята му или са го измамили. Хелвидий Приск[23] единствен го поздравявал с името Веспасиан след завръщането му от Сирия, а като претор в едиктите си нито го зачитал, нито го споменавал: разгневил се едва когато с прекалено дръзките си нападки Хелвидий едва ли не го унизил. Най-напред го пратил в изгнание, а след това наредил да бъде убит; но въпреки това се опитал да го спаси на всяка цена и изпратил хора да върнат убийците; и щял да го спаси, ако не го излъгали, че бил вече убит. А иначе никога ничия смърт не го радвала и дори при справедливи наказания плачел и стенел.

16. Единственото, за което с право би могъл да бъде осъждан, е алчността за пари. Не се задоволил само да възстанови опростените от Галба косвени данъци, но и добавил към тях нови и тежки; увеличил, дори в някои случаи удвоил налозите на провинциите; съвсем открито правел сделки, срамни дори и за частно лице: закупувал вещи само за да може след това да ги продаде на по-висока цена. Не се колебаел да продава държавни служби на кандидатите, амнистии на подсъдимите, невинни или виновни. Смята се, че

нарочно издигал на по-високи длъжности най-хищните си прокуратори, та щом разбогатеят, да ги осъди; сред народа се говорело, че си служи с тях като със сюнгери: сухи ли са, намокря ги; напои ли ги добре, изстисква ги.

Според някои бил много алчен по природа и за това го укорил един стар говедар, който напразно молел току-що станалия принцепс Веспасиан да му даде безвъзмездно свободата, а когато императорът му отказал, старецът извикал: „Лисицата козината си мени, ала не и нрава." Но има и друго мнение — че крайната бедност на държавната и императорската хазна го принудили да трупа пари хищно и незаконно: той сам го потвърдил в началото на принципата си, като заявил, че са необходими четиридесет милиарда сестерции, за да може държавата да стъпи отново на крака. Това изглежда толкова по-невероятно, защото отлично е оползотворил набраните по грозен начин средства.

17. Бил изключително щедър към всички: добавял средствата, които не достигали на някои сенатори за цензора им; обеднелите консулари подпомагал с ежегодна рента от петстотин хиляди сестерции; много градове по цялата империя, засегнати от земетресения и пожари, възстановил в още по-добър вид; а най-много покровителствувал талантите и изкуствата. 18. Пръв определил годишно възнаграждение по сто хиляди сестерции от императорската хазна за гръцките и латинските ретори; видните поети, а също и художниците, например реставратора на Венера Коска и на Колоса[24], дарил със забележителни награди и големи суми. Един механик му обещал на нищожна цена да закара няколко огромни колони на Капитолия: наградил го с немалка сума за хрумването, но изпълнението на плана отклонил, като се извинил с думите: „Позволи ми да дам прехрана и на дребните хорица." 19. На игрите за освещаването на възстановения Марцелов театър възобновил и стари музикални представления. На трагическия актьор Апелар дал четиристотин хиляди сестерции, на китаредите Терпън и Диодор — по двеста хиляди, на други — по сто хиляди, като най-малката награда била четиридесет хиляди сестерции, без да се смятат златните венци. Уреждал постоянно обществени пиршества, повечето богати и по всички правила, за

да подпомага търговията с храни. На Сатурналиите раздавал подаръци на мъжете, на мартенските календи (1 март) — на жените[25]. И въпреки всичко старото му лошо име на скъперник си оставало. Александрийци го наричали винаги Кибиосакт по прякора на един от царете им, най-долен скъперник[26]. Когато го погребвали, маската му носел главният мим Фавор, който според обичая имитирал жестовете и думите на починалия: пред всички запитал прокураторите колко струва погребението и шествието и като чул „десет милиона сестерции", провикнал се да му дадат десет хиляди, пък ако щат, да го хвърлят в Тибър.

20. Бил широкоплещест и невисок, с набито яко тяло, а изразът на лицето му бил, като че се напъва; когато веднъж подканил един от подигравчиите да каже нещо и срещу него, получил отговора: „Ще ти кажа, когато си облекчиш стомаха." Радвал се на цветущо здраве, макар че не полагал никакви грижи освен разтривки на гърлото и цялото тяло, които си правел сам на игрището за топка[27], и гладуване един ден в месеца.

21. Животът му бил устроен приблизително така: като принцепс винаги се събуждал рано, още преди изгрев слънце; след това прочитал всички писма и доклади на чиновниците; после приемал приятелите си и докато го поздравявали, сам се обличал и обувал; след като разрешавал всички нововъзникнали въпроси, разхождал се на носилка, а след това си почивал с някоя от многобройните си наложници, които имал след смъртта на Ценида; след уединението минавал в банята, после на трапезата. Разказват, че тогава бил най-достъпен и благ и домашните гледали да се възползуват от това, за да му предадат молбите си.

22. И на вечеря както винаги бил много приветлив и често се шегувал; бил изключително духовит, макар да стигал до палячовщини и пошлости, та дори и до непристойности. И все пак някои негови шеги са много остроумни; между тях са и следните: консуларът Местрий Флор му обърнал внимание, че се казва не „плостра" (талиги), а „плаустра"[28]: на следния ден Веспасиан го поздравил с името „Флаур"; една жена твърдяла, че умира от любов по него, и накрая успяла да го склони да спи с нея; за това й подарил четиристотин хиляди сестерции, а когато управителят го запитал по

кой параграф да запише сумата в сметките му, отговорил: „За гореща любов към Веспасиан." 23. И стихове цитирал на гръцки твърде уместно: за някакъв висок мъж с огромни природни атрибути издекламирал:

Стъпваше бавно, размахвайки своето копие дълго.[29]

А за богатия либертин Керил, който, за да избегне задължителната след смъртта му вноска в императорската хазна, обявил, че е свободнороден и истинското му име е Лахет, казал:

О, Лахет, Лахет, умреш ли,
пак ще станеш ти Керил.[30]

Но най-голяма духовитост проявявал, когато се сдобивал с пари по непристоен начин. Стремял се поне с шега да ги направи по приемливи и да ги обърне на смях.

Един от любимите му слуги го помолил да назначи за финансов служител някакъв човек, който уж му бил брат; Веспасиан го накарал да почака и извикал кандидата при себе си; след като сам получил сумата, за която молителят се бил условил със слугата, незабавно го назначил; а когато слугата пак го помолил, рекъл: „Търси си друг брат; този, когото мислеше за свой, е вече мой." По време на пътуване заподозрял, че мулетарят слязъл да подкове мулетата, за да даде възможност и време на един тъжител да се приближи: попитал го за колко го е подковал и си поискал частта от парите.

Синът му Тит го укорил, загдето въвел данък върху отходните места: взел една монета от първата вноска, приближил я до носа му и го попитал дали му е неприятна миризмата. „Не" — отвърнал Тит. „А е от пикня" — рекъл Веспасиан. Когато пратеници му съобщили, че е взето решение да му издигнат на обществени разноски огромна и много скъпа статуя, показал празната си длан и наредил да я поставят веднага с думите: „Базата е готова." Та дори страхът от надвисналата смърт не го накарал да престане да се шегува: когато освен другите знамения мавзолеят на Август сам се отворил, а на небето се появила опа-

шата звезда, казал, че едното знамение се отнасяло за Юния Калвина от Августовия род, а другото — за царя на парите, който имал дълга коса[31]. А при първите признаци на болестта заявил: „Горко ми, струва ми се, че ставам бог."

24. По време на деветото си консулство в Кампания имал слаб пристъп на треска и веднага се върнал в Рим, а после заминал за Кутилия[32] и реатинските си имения, където обикновено летувал. Тук болестта бързо се развивала, а и простудил стомаха си, тъй като пиел много често студена вода; но въпреки това изпълнявал всичките си обичайни задължения на император и на легло изслушвал пратениците; но при внезапен пристъп на силно разстройство едва не изгубил съзнание; „Императорът трябва да умре прав" — казал и както се надигнал и се мъчел да стане, издъхнал в ръцете на подкрепящите го на деветия ден преди юлските календи (23 юни), на шестдесет и девет години един месец и седем дни.

25. Всички са единодушни, че бил толкова сигурен в хороскопа си и в хороскопите на своите синове, щото въпреки постоянните заговори имал смелостта да заяви на сената, че ще го наследят или синовете му, или никой друг. Казват, че дори веднъж видял насън насред входа на Палатина везни в равновесие — на едното им блюдо били Клавдий и Нерон, на другото — той самият със синовете си. И действително излязло така; понеже и едните, и другите управлявали еднакъв брой години и еднакво време.

БОЖЕСТВЕНИЯТ ТИТ

1. Тит, наследникът на бащиния прякор,[1] любовта и радостта на рода човешки, притежавал такива природни качества, умение или щастие, че успял да спечели обичта на всички по време на управлението си, а това било извънредно трудно: защото като обикновен гражданин, макар баща му да бил принцепс, не го отминали ни упреците на хората, ни омразата им; родил се на третия ден преди януарските календи (30 декември), в годината, забележителна с убийството на Гай, в бедна къща до Септизония,[2] в малка тъмна стаичка, която още съществува и може да се види. 2. Възпитан бил в двора заедно с Британик, учил същото, каквото и той, и при същите учители. Казват, че по това време либертинът на Клавдий

Нарцис извикал някакъв гадател по чертите на лицето да види Британик; този гадател най-упорито твърдял, че Британик в никакъв случай нямало да управлява, а Тит, който случайно стоял наблизо, щял непременно да стане император. А двамата били толкова близки, че според някои питието, което погубило Британик, опитал и възлегналият до него Тит и дълго след това тежко боледувал. Помнейки всичко това, Тит поставил златна статуя на Британик на Палатина, а друга, конна, от слонова кост, която и до днес се носи на шествие в цирка, посветил и съпроводил при първото й изнасяне.

3. Още като момче у него се проявили бляскави телесни и душевни дарования, които с възрастта ставали все по-големи: красота, в която имало колкото привлекателност, толкова и достойнство; забележителна сила въпреки невисокия ръст и малко изпъкналия корем; изключителна памет и способности за почти всички военни и мирновременни науки; владеел отлично оръжие и езда; реч или стихове на гръцки и латински съчинявал толкова бързо, че дори можел да импровизира; не му била чужда и музиката — пеел и свирел на цитра приятно и умело. Мнозина са ми разправяли, че отлично владеел бързопис и на шега и игра се състезавал със своите секретари; можел и да имитира какъвто почерк видел, та често казвал, че би могъл да стане най-големият фалшификатор.

4. Като военен трибун и в Германия, и в Британия си спечелил слава на изключително усърден и не помалко скромен воин, както е ясно от много негови статуи, изображения и почетни надписи в двете провинции.

След военната служба започнал дейност на форума повече за добро име, отколкото като постоянно занимание; по същото време взел за жена Арецина Тертула, дъщеря на римски конник, бивш преториански префект; след смъртта й се оженил за благородната Марция Фурнила, но се развел с нея, след като му родила дъщеря.

След квесторството си като командуващ легион завладял премогъщите юдейски градове Тарихея и Гамала[3]; в една от битките убили коня под него: веднага скочил на друг, чийто ездач паднал наблизо в боя.

5. Веднага щом Галба взел властта, Тит бил изпра-

тен да поднесе поздравления; където и да минел, притеглял вниманието на хората върху себе си: мислели, че Галба го е извикал, за да го осинови. Но когато разбрал, че отново започва общ смут, се върнал назад; на Пафос[4] се отбил в светилището на Венера и допитвайки се за плаването на връщане, получил уверение, че ще властвува. Скоро надеждата се оправдала: бил оставен да покори окончателно Юдея; в последното нападение срещу Ерусалим убил дванадесет противникови бойци със също толкова стрели; превзел града на рождения ден на дъщеря си и такава била радостта и възторгът на войниците, че го поздравили като император[5]; и понеже веднага тръгвал за Рим, започнали да го молят настоятелно, дори и да го заплашват да остане с тях или всички да отведе със себе си. Затова някои заподозрели, че иска да се отметне от баща си и да стане цар на Изтока; това подозрение увеличил сам, когато, на път за Александрия, присъствувал в Мемфис на жертвоприношение в чест на Апис[6] с диадема на главата, както повеляват обичаят и ритуалът на древната религия; но се намерили хора, които изтълкували това в лош смисъл. Затова потеглил бързо за Италия, с товарен кораб стигнал най-напред до Регий, после до Путеоли и оттам по най-краткия път се отправил към Рим; и нечакан се явил пред баща си с думите: „Дойдох, татко, дойдох!“, с които сякаш опровергавал нелепите слухове за себе си. 6. И оттогава нататък непрестанно споделял с него властта и дори я защищавал.

Празнувал триумф заедно с баща си, негов колега бил и като цензор, и като военен трибун, и в седемте консулства; натоварил се с почти всички държавнически задължения, от името на баща си диктувал писма, пишел едикти, дори и речите му в сената четял вместо квестора; бил и преториански префект, служба, която до този момент заемали само римски конници; тук обаче проявил известна жестокост и деспотичност: щом някой събудел подозрението му, разпращал по театри и лагери хора, които уж по всеобщо съгласие искали наказание за заподозрения, и незабавно го убивал. Между тях бил и консуларът Авъл Цецина: поканил го на вечеря и едва-що Цецина излязъл от триклиния, бил убит по негова заповед; наистина, критичното по-

ложение накарало Тит да стори това, тъй като бил открил собственоръчен ръкопис на Цецина с реч пред войниците. С тези свои дела достатъчно осигурил безопасността в бъдеще, но за момента си навлякъл най-голяма омраза, така че едва ли има принцепс, поел властта с по-лошо име и при по-голяма обща неприязън.

7. Подозирали, че е не само жесток, но и прахосник, понеже до среднощ продължавали гуляите с най-разпуснатите му приятели; подозирали и че е похотлив поради многото му любимци и евнуси и поради прословутата му любов към царица Береника[7], на която според мълвата обещал женитба; подозирали, че е алчен, тъй като се знаело, че в съдебните процеси на баща си търгувал с влиянието си и вземал подкупи; най-накрая открито го смятали и наричали втори Нерон. Но тази репутация му дошла за добро и се обърнала в най-големи похвали, когато у него не се проявил никакъв порок, а напротив — най-големи добродетели.

Устройвал пирове по-скоро приятни, отколкото изобилни. Избрал си приятели, на които и принцепсите след него разчитали и които използувал и поради изключителната им полезност за тях самите и за държавата; Береника веднага отпратил от Рим и против своята, и против нейната воля; някои от най-скъпите си любимци, макар и майстори на танца, завладели по-късно сцената, не само престанал да издържа щедро, но и въобще отбягвал да ги гледа на публични зрелища.

От никой гражданин нищо не отнел; зачитал чуждата собственост както никой друг; не приемал дори позволените обичайни дарения. А бил не по-малко щедър от предшествениците си: при освещаването на амфитеатъра и бързо построените бани до него дал най-разкошни и пищни гладиаторски игри; в старата навмахия показал морска битка, след това гладиаторски боеве и в един ден ловни зрелища с пет хиляди най-различни диви зверове.

8. По природа бил извънредно благ: следвайки Тиберий, всички цезари признавали индивидуалните привилегии, представени от предшествениците им, само ако те самите ги дадели на същите хора: Тит пръв с един-единствен едикт потвърдил всички привилегии от миналото, като не допуснал да го молят за тях. А що се отнася до други желания на хората, държал непременно да не отпрати никого без надежда; затова, когато близките му напомняли, че обещава повече, отколкото може да стори, отговарял: „Никой не бива да се разделя тъжен с принцепса." А когато веднъж, вечеряйки, се сетил, че през целия ден не бил направил за никого нищо, изрекъл тези забележителни и с право хвалени думи: „Приятели, пропилях деня."

Към народа всякога се отнасял изключително ласкаво: веднъж при подготовка на гладиаторски игри заявил, че ще уреди представлението не по свой вкус, а по вкуса на зрителите; действително така и направил: не отклонил нито едно искане, та дори сам насърчавал хората да кажат какво искат. Понеже открито показвал слабостта си към гладиаторите тракийци, често като техен почитател водел с народа шеговити пререкания с думи и жестове, но запазвайки достойнство и справедливост. А за да не пропусне случай да направи удоволствие на народа, когато се къпел в новите си обществени бани, често допускал и хора от простолюдието.

По негово време се случили и някои внезапни бедствия: избухването на Везувий в Кампания[8], пожарът в Рим, продължил три денонощия, а също и незапомнен мор. В такива големи нещастия той проявил не само загриженост на принцепс, но и изключителна бащинска любов; ту утешавал с едикт народа, ту го подкрепял със средствата, които имал на разположение. За възстановяването на Кампания избрал по жребий консулари; имуществата на загиналите от изригването на Везувий, които нямали наследници, дал за възстановяването на засегнатите градове. При пожара в Рим пред всички заявил, че загубите са само негови, и предал цялата украса на своите извънградски имения за постройките и храмовете, а за да се извърши всичко навреме, поверил работите на група конници. За лекуване и борба със заразата прибягнал към всички средства, достъпни на хората или зависещи от боговете, като опитвал всякакви церове и жертвоприношения.

Между злините на времето бил наследеният от преди произвол на доносниците и техните подбудители. След като по негово нареждане често ги налагали с тояги и камшици на форума, накрая заповядал да ги преведат през арената на амфитеатъра, една част да

изложат и да продадат в робство, а останалите да откарат на най-дивите острови. И за да попречи в бъдеще някой да дръзне на подобно деяние, между другите разпоредби забранил един случай да бъде подвеждан под няколко закона и да се разследват гражданските права на починали повече от определен брой години след смъртта им.

9. Заявил, че приема длъжността велик понтифекс, за да запази ръцете си чисти, и доказал това: от този момент не станал ни виновник, ни съучастник в нечие убийство; и макар да не му липсвали много пъти причини да отмъщава, кълнял се, че по-скоро ще погине, отколкото да погуби. Двама патриции били обвинени, че се домогват до властта: не им направил нищо, само ги посъветвал да се откажат, като им пояснил, че съдбата е, която дарява върховната власт, а ако искат нещо друго, начаса ще го изпълни; и веднага изпратил вестоносци при майката на единия, която била далеч, да я успокоят, че синът ѝ е жив и здрав; а после не само ги поканил на вечеря в семеен кръг, но и на другия ден на гладиаторски игри ги поставил нарочно до себе си; и когато му поднесли оръжието на бойците, дал и на тях да го разгледат. Разказват, че дори се осведомил за хороскопите им и ги предупредил, че и над двамата е надвиснала опасност, но в бъдеще и от друг човек: така се и случило.

Брат му не преставал да плете козни, подстрекавал войските едва ли не открито, кроял да избяга при тях; ала Тит не се решавал да го убие, да го отдалечи или по-малко да го зачита, а както в първия ден на властта неизменно го представял за свой колега и наследник и често насаме го молел със сълзи на очи да му отвърне най-сетне със същите братски чувства. 10. И в това време го сполетяла смъртта: тя причинила на хората много по-голяма загуба, отколкото на самия него.

След като свършили зрелищата, в края на които той дълго плакал пред всички, потеглил към сабинското си имение доста унил, понеже по време на жертвоприношението му избягала жертвата, а от ясно небе се чул гръм. След това още при първото спиране за почивка почувствувал, че има треска; оттам го понесли на лектика; разказват как открехнал завесите, погледнал небето и горчиво се оплакал, че без вина му се отнема животът, понеже за никоя постъпка не се разкайвал освен за една-единствена. А каква била тя — нито той издал тогава, нито е лесно да се досети човек; някои мислят, че си е спомнил любовната връзка с жената на брат си; но снаха му Домиция се заклела най-тържествено, че не е имало нищо такова; а ако е имало нещо въобще, тя нямаше да отрече, а щеше дори да се хвали, както се хвалела без колебание с всичките си позорни деяния.

11. Починал, ненавършил четиридесет и две години, в същата вила, в която починал и баща му, на септемврийските иди (13 септември), две години, два месеца и двадесет дни след като наследил властта. Когато това станало известно, всички започнали да скърбят като при загуба на близък; сенатът се стекъл в курията още преди да бъде свикан с едикт и при закрити врати, а после и при открити въздигнал покойника с такива благодарности и похвали, каквито никога не бил му поднасял приживе.

ДОМИЦИАН

1. Домициан е роден на деветия ден преди ноемврийските календи (24 октомври), в годината, когато баща му бил посочен за консул и трябвало следващия месец да поеме длъжността, в шестия район на Рим, в дом на Наровата улица[1], който впоследствие превърнал в храм на Флавиевци. Разказват, че през детските и първите си юношески години бил дълбоко порочен и толкова беден, че на трапезата му нямало ни един сребърен съд. Известно е, че бившият претор Клодий Полион, срещу когото е написана Нероновата поема „Едноокия", пазел и често показвал собственоръчна бележка от Домициан, в която той му обещавал една нощ; а според някои Домициан се отдавал и на

непосредствения си приемник Нерва. По време на войната с Вителий избягал на Капитолия заедно с чичо си Сабин и част от привържениците на Флавиевци в Рим; когато враговете нахлули и храмът пламнал, той пренощувал тайно при пазача, а на сутринта, преоблечен като жрец на Изида, заедно с един придружител се прехвърлил отвъд Тибър сред жреци от други религиозни секти; майката на един негов съученик го скрила така добре, че преследвачите, които били по петите му, не могли да го заловят. Излязъл от скривалището си едва след победата; бил поздравен като цезар и приел длъжността градски претор с консулска власт[2], но само по име, защото веднага прехвърлил правораздаването на най-близкия по ранг свой колега; но иначе използувал властта си с такъв произвол, че още тогава показвал какъв ще бъде впоследствие. Нека не споменавам отделни случаи: след като прелъстил жените на мнозина, се оженил за Домиция Лонгина, макар че тя била още омъжена за Елий Ламия; в един-единствен ден раздал двадесет служби в Рим и извън него, та Веспасиан заявил, че му е чудно как и на него не е изпратил заместник. 2. Без нужда и въпреки съветите на бащините си приятели започнал походи в Галия и в Германия[3], само и само да достигне брат си по мощ и сан.

За всичко това го корели и за да не забравя своята възраст и положение, живеел заедно с баща си; когато той и Тит излизали на разходка с кресла, следвал ги и на лектика; а в триумфалното шествие за общата им победа в Юдея ги съпровождал на бял кон. От шестте си консулства само през едно управлявал редовно, като и него измолил и му отстъпил Тит. В началото се преструвал на невероятно скромен, отдаден всецяло на поезия — занимание толкова необичайно за него преди, колкото занемарено и захвърлено впоследствие; дори изнесъл публични рецитации. Освен това, когато царят на партите Вологез помолил Веспасиан да му даде войски срещу аланите и един от синовете си за военачалник, с всички сили се стремял да бъде избран именно той, но от тези планове нищо не излязло; тогава се опитал с дарове и обещания да накара други източни царе да поискат същото.

След смъртта на баща си дълго се чудил дали да

не прати на войниците дарение, двойно по-голямо от това на брат си; при всеки случай без колебание разправял, че бил оставен като сънаследник на властта, но завещанието било впоследствие подправено. И оттогава не преставал да кове козни против брат си явно и тайно; докато накрая, когато той тежко заболял, заповядал да го оставят като мъртъв още преди да бил издъхнал; починалия удостоил само с обожествяване и често оскърбявал паметта му с двусмислени намеци в речите и едиктите си.

3. През първите дни на управлението си обичал с часове да се усамотява: нищо не правел, само ловял мухи и ги пробождал с острието на стилото си, та когато някой запитал дали при цезара има някого, Вибий Крипс му отговорил духовито: „Ни мушица.“ На жена си Домиция, която по време на второто му консулство му родила син и на следната година дъщеря, дал титлата Августа; понеже тя се влюбила лудо в актьора Парис, я изгонил, но не могъл да издържи раздялата и не след дълго я върнал, уж по молба на народа.

В управлението на държавата дълго показвал непостоянство: добродетелите и пороците му били в равновесие, докато накрай и добродетелите се изродили в пороци; доколкото може да се съди, от бедност станал по-алчен, а от страх — по-свиреп, отколкото бил в същност по природа.

4. Давал непрекъснато големи и разкошни зрелища не само в амфитеатъра, но и в цирка: тук освен обичайните състезания на двуконни и четириконни впрягове показвал и битки в две части — между пехотинци и между конници; а в амфитеатъра — и морски бой; нощем при факли се провеждали ловни зрелища и гладиаторски игри и се биели не само мъже, но и жени. Отменените някога квесторски игри възобновил и винаги присъствувал на тях, за да даде възможност на народа да го помоли за две двойки гладиатори от собствената му школа: пускали ги последни с целия им дворцов разкош. И през цялото гладиаторско представление в краката му седяло момче в кърмъзена дреха, с уродливо малка глава; най-много Домициан разговарял с него, понякога съвсем сериозно. Поне са чували да го пита знае ли защо при последното разпределяне

на постовете е назначил Метий Руф за управител на Египет. Представил битка между две почти истински флоти в езеро, изкопано близо до Тибър и заобиколено с постройки; в проливен дъжд изгледал цялото представление.

Празнувал и столетни игри, като времето изчислил от годината, когато Август ги честувал, а не от тази, в която неотдавна ги провел Клавдий. И в деня на цирковите представления, за да могат да се направят стотте предвидени курса, намалил обиколките в един курс от седем на пет.

В чест на Юпитер Капитолийски учредил тройно състезание през пет години: музикално, конно и гимническо, а наградите били значително повече, отколкото сега. Освен оратори с речи на гръцки и латински се състезавали и китареди, и хорове със съпровод на цитра, и само свирачи на цитра; а в надбягванията на стадиона участвували и девойки. Ръководел игрите с крепиди и пурпурна тога по гръцки обичай, на главата със златен венец с изображенията на Юпитер, Юнона и Минерва; до него седели жрецът на Юпитер и жреците на Флавиите[4], облечени също тъй, само че на венците си носели и неговото изображение. На Албанската планина ежегодно устройвал тържества в чест на Минерва, за които създал специална колегия; измежду членовете ѝ по жребий били избирани главните жреци, които уреждали разкошни ловни зрелища и театрални представления, а освен това състезания между поети и оратори.

На три пъти разпределил между народа парични дарове от по триста сестерции; за празника на Седемте хълма[5] направил голямо угощение: раздал на сенаторите и конниците големи кошници с храна, на народа по-малки и сам пръв започнал да яде; на следния ден разпръснал тесери за най-различни предмети; и понеже по-голямата част паднала на трибуните за народа, обещал по още петстотин тесери за всеки сектор на конници и сенатори.

5. Възстановил множество големи постройки, унищожени от пожари, между които и Капитолия, който горял повторно; но на всички надписи поставял само своето име, без да спомене някого от предишните строители. На Капитолия издигнал нов храм на Юпитер

Пазител; построил форума, който днес се нарича форум на Нерва, а също и храм на Флавиевия род, стадион, одеон[6] и навмахия, с чиито камъни бил възстановен по-късно циркът, след като изгорели двете му крила.

6. Предприел походи отчасти по свое желание, отчасти по необходимост: по свое желание срещу хатите[7], а по необходимост срещу сарматите, които избили един легион заедно с легата му; срещу даките провел два похода: първия след убийството на консулара Опий Сабин, втория — на преторианския префект Корнелий Фуск, на когото било поверено върховното командуване във войната. След битки с променлив успех празнувал двоен триумф за победата над хати и даки, а за победата си над сарматите само поднесъл лавров венец на Юпитер Капитолийски.

Гражданската война, която започнал управителят на Горна Германия Луций Антоний, завършила в негово отсъствие благополучно: в часа на самото сражение по Рейн внезапно започнал ледоход и това попречило на германските пълчища да минат при Антоний. За тази победа узнал първо по полетбите, а после от вестителите: в деня на битката един голям орел с радостни крясъци обгърнал с криле статуята му в Рим; и малко след това толкова упорито се разнесъл слух за смъртта на Антоний, щото мнозина твърдели, че видели как носят главата му.

7. Направил много обществени нововъведения: премахнал раздаването на кошници с храна и възстановил стария обичай да се дават истински угощения на трапеза; към четирите съществуващи отбора в цирка прибавил още два — на пурпурните и на златните; забранил на актьорите да излизат на сцена, но им позволил да показват изкуството си по домовете; забранил да се кастрират момчета и намалил цените на евнусите, останали у роботърговците. Една година при изобилие от вино и недостиг на зърно решил, че поради голямо внимание за лозите се занемаряват нивите, и издал едикт лозята в Италия да не бъдат разширявани, а в провинциите да бъдат изкоренени и оставени най-много наполовина; но не държал много на изпълнението на този едикт. За някои от най-важните служби привлякъл либертини и конници. Забранил да се събират в един

лагер по два легиона и в лагерната каса да се приемат на съхранение повече от хиляда сестерции от войник[8]: понеже, както изглеждало, Луций Антоний замислил преврат в зимния лагер на два легиона, а голямата сума депозирани средства му дала допълнителна увереност. Заплатата на войниците увеличил с една четвърт, добавяйки по три златни монети.

8. Съдел внимателно и усърдно, най-често от трибуната на форума извън определения ред; отменял пристрастните решения на центумвирите; неведнъж напомнял на рекуператорите да не се поддават на неоснователните претенции на робите за свобода; наказал продажните съдии заедно със съветите им. По негов съвет народните трибуни предложили да бъде съден един едил, обвинен в изнудване, а съдиите да бъдат избрани измежду сенаторите. Положил толкова големи грижи да обуздае градските магистрати и управителите на провинции, че те били по-скромни и справедливи от всякога; а след неговата смърт видяхме мнозина от тях обвинени в най-различни престъпления. Понеже се заел да изправя нравите, прекратил произволното заемане в театъра на местата, определени за конниците; разпространяваните сред народа клеветнически писания срещу видни мъже и жени унищожил, а авторите им подложил на опозоряване; един бивш квестор отстранил от сената заради страстта му към пантомимата и танца; на жените с лошо име отнел правото да бъдат носени в лектика, а също да получават дарения и наследства; един римски конник махнал от съдийския списък, понеже се оженил повторно за жена си, след като се бил развел с нея, обвинявайки я в прелюбодеяние; неколцина сенатори и конници осъдил по закона на Скантиний[9]. Весталките, нарушили обета за целомъдрие, баща му и брат му оставили ненаказани: той им наложил различни нови най-строги наказания — първо смърт, а по-късно — по старинния обичай. На сестрите Окулати и на Варонила позволил сами да си изберат смърт, а съблазнителите им изгонил от Рим; а великата весталка Корнелия, която някога била оправдана, след дълго време отново извикал на съд, осъдил я и заповядал да бъде жива заровена; любовниците ѝ били бити с пръчки на форума, докато издъхнали; пощаден бил само един претор, на когото разрешил да

иде в изгнание, понеже сам признал престъплението си още когато делото не било приключено, а разпитите и мъченията не показвали нищо. И за да не остане ненаказано никое светотатство, заповядал на войниците да разрушат гробницата, която един негов либертин бил издигнал на сина си от камъните, предназначени за храма на Юпитер Капитолийски, а костите и останките в нея хвърлил в морето.

9. Отначало така се въздържал да пролива кръв, че когато в отсъствие на баща си си спомнил Вергилиевия стих:

Още родът нечестив с юнец жертвен не бе се гощавал[10] —

решил с едикт да забрани жертвоприношението на волове. Никакви признаци на алчност или скъперничество не давал и като частно лице, и известно време като принцепс, напротив: показвал се въздържан и щедър. Дарявал всички приближени най-богато и ги молел настойчиво само за едно — да не правят нищо долно. Оставените му наследства не приемал, ако починалите имали деца. В завещанието на Руст Цепион обявил за невалидна клаузата, която задължавала наследника му ежегодно да дава определена сума на влизащите в курията сенатори. Тези, които имали дългове към държавата от преди пет години, освободил от съд и наредил делата им да бъдат подновени чак след една година и при условие, че ако обвинителят не спечели делото, ще бъде наказан с изгнание. На квесторските писари, за които търговските сделки били нещо обичайно, но в разрез с Клодиевия закон[11], дал прошка за миналото. Парцелите, които останали тук-таме след раздаването на земя на ветераните, предоставил за ползуване на предишните им стопани. Пресякъл лъжливите доноси в полза на хазната, като наказал строго доносниците; споменавали се думите му по този повод: „Принцепс, който не наказва доносниците, сам ги насърчава."

10. Но на тази снизходителност и сдържаност не останал верен докрай: свирепостта го обхванала по-бързо, отколкото алчността. Ученика на пантомима Парис, още голобрадо момче, при това тежко болно, убил, понеже по външност и игра съвсем напомнял учителя си; заповядал да бъде разпънат на кръст Хермоген от Тарс заради някои намеци в историята му, а

също и писарите, които я преписали; един баща на семейство казал, че гладиаторът тракиец може да се мери с гладиатор мирмилон, но не и с този, който дава игрите[12]: накарал да го измъкнат на арената и да го хвърлят на кучетата под надписа: „Привърженик на щитоносците[13], говорил непочтително за принцепса".

Мнозина сенатори, някои от тях консулари, избил: Цивика Цереал по време на проконсулството му в Азия, Салвидиен Орфит и Ацилий Глабрион в изгнание — под предлог, че готвели преврат; а останалите наказал по съвсем дребни причини: Елий Ламия — заради няколко многозначителни, но стари и безобидни шеги: след като Домициан му отнел съпругата, някакъв човек похвалил Ламия за гласа му, а той отвърнал: „Такъв е поради въздържанието"; а когато Тит го подканял да се ожени повторно, Елий го попитал: „Да не би и ти да искаш да се жениш?" Погубил Салвий Кокцеян — защото празнувал рождения ден на чичо си, император Отон; Метий Помпузиан, защото се говорело, че имал императорски хороскоп и защото навсякъде разнасял карта на света на пергамент и речи на царе и вождове из Тит Ливий, а освен това бил наречкъл двамина свои роби Магон и Ханибал; Салустий Лукул, легат в Британия — защото разрешил един нов вид копия да бъдат наречени Лукулови; Юний Рустик, защото издал похвални слова за Тразеа Пет и Хелвидий Приск[14] и ги бил нарекъл пресвети мъже; по случай това престъпление изгонил всички философи от Рим и Италия. Убил и сина на Хелвидий, понеже в една комична пиеска бил представил под маските на „Парис и Енона"[15] развода му с Домиция; и братовчед си Флавий Сабин, понеже глашатаят в деня на консулските избори по погрешка го провъзгласил пред народа не бъдещ консул, а бъдещ император.

Но много по-голяма свирепост показал след победата в гражданската война: за да издири криещите се съмишленици, измъчвал мнозина от противниците по нов начин — горял срамните им части, а на някои отсичал ръцете. Както е известно, само двама от по-важните заговорници били помилвани: един трибун сенатор и един центурион; за да докажат по-лесно невинността си, те се обявили за най-порочни развратници,

които поради това нямали никакво влияние нито върху вожда, нито върху войниците.

11. Жестокостта му била не само голяма, но и коварна и неочаквана. Сметководителя, когото разпънал на кръст, един ден преди това извикал в спалнята си, накарал го да седне на ложето до него и го пуснал да си върви успокоен и ведър, след като го удостоил дори с част от вечерята си. Към консулара Арецин Клемент, негов близък приятел и пратеник, показал същото, ако не и по-голямо благоразположение: в деня преди да го осъди на смърт, докато се разхождали, съзрял доносника срещу Арецин и казал: „Искаш ли утре да изслушаме този най-долен роб?“

И за да си поиграе още по-безочливо с търпението на хората, никога не произнасял тежка присъда без предисловие за снизходителност, така че благостта на принцепса била най-сигурният знак за гибелен край. Въвел в курията няколко души, обвинени в оскърбление на императорското величие, и след като предварително заявил, че в този ден ще изпита колко е скъп на сената, лесно постигнал да бъдат наказани според обичая на предците; но после, стреснат от жестокостта на наказанието, за да усмири надигналото се негодувание, го отменил със следните думи — няма да бъде неуместно да ги цитирам точно: „Позволете, уважаеми сенатори, да ви помоля за нещо, което, зная, вашата вярност към мен трудно ще допусне: нека по ваша милост осъдените сами да си изберат как да умрат — така и вие ще пощадите очите си, и всички ще разберат, че съм взел участие в заседанието ви.“

12. След като изчерпал средствата си за строежи, игри и увеличение на войнишките заплати, опитал все пак да съкрати поне военните разходи, намалявайки броя на войниците; но си дал сметка, че така само се излага на варварски нападения и пак не излиза от финансови затруднения; и затова най-безскрупулно започнал да плячкосва по всякакъв начин. Заграбвал имуществата на живи и мъртви, независимо какви били обвинителят и обвинението: достатъчно било да се намекне, че еди-кой си е сторил или казал нещо срещу принцепса. Конфискувал наследствата на най-чужди хора, стига едно-единствено лице да заявяло, че приживе покойният бил казал, че наследник му е цезарят. Най-безмилостно събирал данъци от юдеите[16]: налагал ги и на тези, които живеели по юдейски, без да обявят това официално, и на тези, които криели произхода си, за да не плащат наложената на народа им тегоба. Спомням си, като юноша присъствувах, когато прокураторът на многолюден съвет оглеждаше един деветдесетгодишен старец дали е обрязан.

Още като младеж бил крайно нелюбезен, самоуверен и невъздържан на думи и дела: наложницата на баща му Ценида при завръщането си от Истрия[17] му подала буза за целувка; той ѝ протегнал ръка; негодувайки, че и зетят на брат му има слуги, облечени в бяло, извикал:

Няма добро многовластие.[18]

13. А когато поел властта, без колебание разправял в сената, че той бил дал властта на баща си и брат си, а те му я върнали; когато след развода взел отново жена си, обявил, че е призована обратно в божественото му ложе. А в деня на гощавката в амфитеатъра слушал с удоволствие възгласите: „Щастие за господаря и господарката!“ На капитолийското състезание всички в един глас го молели да върне изгонения преди от сената Палфурий Сура, който сега получил наградата за ораторско изкуство: не ги удостоил с отговор, само чрез глашатай им заповядал да млъкнат. Със същото нахално високомерие веднъж, когато диктувал официално писмо от името на своите прокуратори, започнал така: „Нашият господар и бог повелява да се направи следното...“ И оттогава постановил в писма и разговори да го наричат само така. На Капитолия позволил да му поставят само златни и сребърни статуи, и то с определено тегло. По всички градски райони издигнал толкова много и толкова големи порти и арки, украсени с колесници и триумфални отличия, че на една от тях написали на гръцки: „Стига!“[19] Бил консул седемнадесет пъти, колкото никой преди него; седемте по средата поел едно след друго; но почти всички били номинални и не продължавали никога след майските календи (1 май), а в повечето случаи били до януарските иди (15 януари). След двата си германски триумфа взел прякора Германик, а месеците

септември и октомври преименувал Германик и Домициан, понеже през първия взел властта, а през втория бил роден.

14. С всичко това си навлякъл страха и омразата на всички и накрая паднал от заговора на приятели и най-верни либертини, в който участвувала и жена му. Отдавна знаел годината, деня и часа на смъртта си, та дори и как ще умре: още в ранна младост халдейски астролози му били предсказали всичко; а веднъж на трапезата, когато Домициан не искал да хапне печурки, баща му пред всички го подиграл, че не си знаел съдбата, понеже от гъби се страхувал повече, отколкото от меч. Затова живеел непрекъснато в страх и притеснение и най-малките подозрения го тревожели извънредно много. Смятат, че подтик да отмени едикта за изкореняването на лозите му дала следната разпространена сред народа епиграма:

> Даже от корен сега да ме сгризеш, вино пак ще нося, за да го леят връз теб, пърчо, щом жертвуват те.[20]

Макар че страстно обичал всякакви почести, поради същия ужас се отказал от предложеното му от сената нововъведение: когато е консул, избрани по жребие римски конници, в поръбени с пурпур дрехи и с копия, да го съпровождат сред ликторите и слугите му.

А часът на очакваната опасност приближавал и понеже от ден на ден ставал все по-тревожен, заповядал да покрият с фенгит[21] стените на портиците, където обичал да се разхожда, та в бляскавата им повърхност да вижда отразено всичко, което става зад него. Тайно и насаме изслушвал повечето затворници, като държал веригите им в ръце. И за да напомни на домашните си, че на господаря не бива да се посяга дори с най-добри намерения, осъдил на смърт секретаря си по прошенията Епафродит, понеже се смятало, че след свалянето на Нерон той със собствената си ръка му помогнал да се самоубие. 15. Накрая убил внезапно по съвсем слабо подозрение братовчед си Флавий Клемент, най-презрян ленивец, едва ли не по време на консулството му, макар че двамата му малки синове определил пред всички за свои наследници и

преименувал единия Веспасиан, а другия Домициан. С това дело ускорил края си.

В продължение на осем месеца паднали толкова много мълнии и за толкова много се говорело, че накрая извикал: „Нека вече удря когото ще!“ Поразен бил Капитолият и храмът на Флавиевци, също Палатинът и собствената му спалня; от базата на триумфалната му арка силна буря откъртила надписа и го захвърлила върху съседния паметник. Дървото, което, докато Веспасиан бил частно лице, паднало и после отново се изправило, тогава внезапно се сгромолясало пак. Фортуна, до която през цялото си управление се допитвал на всяка Нова година и която винаги му давала един и същ благоприятен отговор, този път му дала най-мрачно предсказание, в което се споменавало дори за кръв.

Сънувал, че Минерва, която най-благоговейно почитал, излиза от светилището си и му казва, че повече не може да го пази, понеже Юпитер ѝ взел оръжието. Но нищо не го разтревожило така, както отговорът и съдбата на астролога Асклетарион; за него му съобщили, а и сам астрологът не отрекъл, че разказвал неща, които предвиждал благодарение на изкуството си; Домициан запитал какъв край го чака него самия и когато астрологът отговорил, че не след много кучета щели да го разкъсат, заповядал да го убият; но за да покаже, че изкуството му е измамно, наредил да го погребат най-грижливо. После обаче се случило така, че внезапна буря разхвърлила кладата и кучета разкъсали полуизгорялото тяло; мимът Латин, който минал оттам случайно, забелязал това и между другите клюки на деня го разказал на Домициан на вечеря.

16. Деня преди да загине, му поднесли трюфели; заповядал да ги запазят за следния ден и прибавил: „Ако ми е писано да ги изям“; и като се обърнал към близките си, заявил уверено, че на следния ден луната щяла да стане кървава във Водолея и щяло да се случи нещо, за което ще заговорят хората по цял свят. Но около полунощ се стреснал така, че скочил от леглото. След това рано сутринта изслушал и осъдил на смърт един гадател от Германия, който, запитан за мълниите, бил предсказал смяна на управлението; а като разчесал силно брадавицата на челото си, про-

текла кръв. „Дано е само това!“ — рекъл. Когато попитал колко е часът, нарочно му казали, че е шест[22], а не пет — часът, от който се страхувал. Доволен и весел, понеже опасността била минала, се упътил към банята; но Партений, слугата по спалнята, го спрял със съобщението, че е дошъл човек, който иска да му каже нещо важно и неотложно. И тъй, отпратил всички, влязъл в спалнята си и там бил убит.

17. За това, как бил издебнат и убит, се разправя следното: докато съзаклятниците се колебаели кога и как да го нападнат — дали по време на къпане или на вечеря, — Стефан, управителят на Домицила[23], извикан по това време на съд за присвоени средства, предложил плана и помощта си. Няколко дена се преструвал, че го боли лявата ръка и я държал увита в превръзки и вълна, та да отклони подозрението; малко преди уговорения час пъхнал вътре кинжал. Казал, че ще съобщи на Домициан за заговор и затова бил допуснат при него; а докато той четял с учудване предадената му записка, го промушил в слабините. Раненият Домициан се опитал да се съпротивлява, но го нападнали и корникуларът[24] Клодиан, Максим, либертин на Партений, Сатур, началник на слугите по спалните, а също и няколко гладиатори от собствената му школа — и със седем удара го убили. Момчето, което се грижело за ларите на спалнята, било тук по време на убийството и разказвало, че при първия удар още Домициан му наредил да му подаде камата, скрита под възглавницата, и да извика слугите: но там то намерило само ножницата, а освен това всички врати били заключени; в това време Домициан сграбчил Стефан, повалил го на земята и дълго се борил с него, като ту се опитвал да му отнеме оръжието, ту да му издере очите с разкъсаните си пръсти.

Убит бил на четиринадесетия ден преди октомврийските календи (18 септември), на четиридесет и петата година от живота и на петнадесетата от управлението си. Тялото му, изнесено от гробари на проста носилка, изгорила дойката му Филида в извънградското си имение на Латинския път, а останките му тайно занесла в храма на Флавиевци и ги смесила с праха на Юлия, дъщерята на Тит, която също била откърмила.

18. Бил висок на ръст, със скромно румено лице, с

големи, но малко късогледи очи; а иначе цялата му фигура била красива и привлекателна, особено на младини, само пръстите на краката му били криви. Но впоследствие погрознял: станал плешив, с отпуснат корем и тънки крака, измършавели от дълга болест. Съзнавал, че скромният му израз предразполага и затова казал веднъж в сената: „Досега поне лицето и душата ми са будели вашето одобрение.“ Плешивостта му била болното място; шегата или подигравката за някой друг плешивец приемал като собствена обида; макар че в книжката си за грижата към косите, посветена на негов приятел, вмъкнал и тези думи за утеха на двамата:

„Негли не виждаш и мене какъв съм едряк и красавец.[25]

А същата съдба очаква косите ми и с твърд дух понасям остаряването им още на младини. Знай, че няма нищо по-приятно, но и по-краткотрайно от красотата.“

19. Понеже не обичал да прави усилия, почти не се разхождал пешком из Рим; по време на поход и на път рядко яздел, а обикновено го носели на носилка. От оръжие за ръкопашен бой въобще не се интересувал, затова пък стрелял майсторски с лък: мнозина са го виждали как в имението си на Албанската планина избива стотици най-различни диви зверове, при това на някои нарочно пронизвал главите с две стрели, така че изглеждали като с рога. А понякога заповядвал на някой роб да застане надалече и да вдигне разперена дясната си длан като мишена: пращал стрелите така изкусно, че всичките минавали между пръстите, без да ги засегнат.

20. Благородните дисциплини занемарил в началото на управлението си, макар че, от друга страна, хвърлил твърде много средства за възстановяване на опожарените библиотеки: отвред били издирени екземпляри, а в Александрия пратил хора да направят преписи и да внесат поправки. Но никога не си дал труд да се запознае с историята или с поезията, та дори и с най-простите правила за добър стил. Не четял нищо освен записките и постановленията на Тиберий Цезар; писма, речи и едикти съчинявал с чужда помощ.

Говорел обаче не без изисканост, а някои негови из-

казвания дори заслужават да се отбележат: „Как бих искал, рекъл веднъж, да бъда толкова красив, колкото изглежда Меций сам на себе си“; а за косата на един побеляващ червенокос човек казал, че е като „сняг, полян с медовина“. 21. Оплаквал се, че от всички найзле са принцепсите, понеже не им вярват, че са открили съзаклятие, докато не ги видят убити.

През свободното си време, дори в обикновени дни и в утринните часове, се развличал с игра на зар; сутрин се къпел и закусвал тъй сито, че на обяд не хапвал почти нищо освен матианска ябълка[26] и шишенце вино. Пирувал често и обилно, но не продължително; свършвал винаги преди залез слънце и след това не започвал отново да гуляе, а до часа за сън се разхождал самичък.

22. Бил изключително похотлив; непрекъснатите си сношения наричал „креватна борба“, сякаш били физически упражнения; и се говорело, че сам скубел космите на наложниците си и се движел сред най-долнопробни проститутки; когато му предлагали да се ожени за дъщерята на брат си Тит, упорито отказвал, понеже бил все още привързан към Домиция; но не след дълго, когато племенницата му била вече женена за друг[27], я прелъстил, при това още преди смъртта на брат си. А когато тя загубила баща си и мъжа си, не прикривал страстната си любов към нея и станал дори причина за смъртта ѝ, понеже я накарал да премахне плода, заченат от него.

23. Народът приел смъртта му с безразличие, но войниците — с най-голямо негодувание: веднага поискали да бъде наречен божествен, били готови и да мъстят за него, но нямали водачи; не след дълго все пак постигнали това, понеже упорито настоявали убийците да бъдат наказани. Сенаторите, напротив, така се зарадвали, че веднага се стекли в курията и започнали невъздържано да викат и хулят мъртвия с най-жлъчни подигравки; заповядали да донесат стълби и пред тях да свалят всичките му статуи и щитове и да ги разбият в земята; а накрая решили да бъдат изличени всички надписи с името му и да бъде премахнат всякакъв спомен за него.

Няколко месеца преди убийството му една врана на Капитолия изрекла на гръцки: „Всичко ще е добре“ — и веднага се намерили хора, които изтълкували така знамението:

„Врапата, кацнала върху скалата Тарпейска, „добре е“
да изрече не могла — казала: „Ще е добре.“

Според някои Домициан сънувал, че на гърба му израснала златна гърбица; и бил сигурен, че това предвещава по-щедри и по-щастливи времена за държавата: така и стана скоро след това благодарение на въздържанието и умереността на следващите принцепси.

БЕЛЕЖКИ

БОЖЕСТВЕНИЯТ ЮЛИЙ

1. Началото на биографията не е достигнало до нас.
2. Конници — второто съсловие в Рим след сенаторското; с течение на времето влиянието му в политическия живот нараствало поради икономическата му мощ, опираща се на големи поземлени владения и парични спекулации.
3. Луций Корнелий Цина — политически деец от началото на I в. пр. н. е.; отначало привърженик на Сула, после преминал на страната на Марий; консулствата му обхващали периода 87—84 г. пр. н. е.
4. Консул — най-висш редовен магистрат (държавен служител в Рим), носител на върховна военна и гражданска власт; редовните консули били избирани по двама за една година, а от

времето на Цезар нататък — и за по няколко месеца (т. нар. консули заместници); външни знаци на властта били 12 снопа (фасции) и забити в тях секири, носени от ликтори.

5. Луций Корнелий Сула Щастливия (138—78 г. пр. н. е.) — водач на оптиматите (групировка на благородните) в гражданските войни от началото на I в. пр. н. е.; жестоко се разправил с противниците си, като ги поставил извън закона (т. нар. проскрипции).
6. Гай Марий (157—86 г. пр. н. е.) — водач на популярите (групировка на защитниците на народа) в същото време, съперник на Сула.
7. Провинция Азия включвала Мизия, Лидия и Кария заедно с крайбрежните острови.
8. Претор — висш магистрат, в чиято компетенция било съдопроизводството; знак на властта му били 6 фасции вън от града, вътре — две.
9. Витиния — царство в Мала Азия, разположено на южния бряг на Черно море; завещано от въпросния цар Никомед IV Филопатор на Рим в 74 г. пр. н. е.
10. Либертин, либертина — освободен роб, робиня; след освобождаването си либертините ставали клиенти на господаря си; но клиентелата, типична за Рим форма на зависимост, обхващала и свободнородените с по-нисък социален ранг от покровителстващия ги патрон.
11. Митилена — главен град на остров Лесбос.
12. Граждански венец — венец от дъбови листа с желъди, даряван във войската за спасяване живота на римски гражданин.
13. Киликия — провинция в Южна Мала Азия с излаз на Средиземно море.
14. Марк Емилий Лепид — консул в 78 г. пр. н. е.
15. Гней Корнелий Долабела, консул в 81 г. пр. н. е.; консулар — бивш консул.
16. Фармакуса — остров в Егейско море, недалеч от Милет.
17. Талант — мярка за тегло и стойност; обикновено в търговията бил използуван големият, египски талант, равен на 36 кг; атическият талант е бил около 26 кг.
18. Митридат VI Велики — царувал над Понта, област край южната част на Черно море, от 120—63 г. пр. н. е.
19. Военен трибун — висш офицер в римската армия; по време на републиката всеки легион бил поверен на шест трибуна, командуващи го на смяна.
20. Квестор — магистратура по финансовите дела и грижата за държавната хазна.

21. Форум — тържище, площад; център на съдопроизводството и обществения живот в Рим бил римският форум, който обикновено в текста се явява само като „форума", разположен между Капитолия и Палатина.
22. Анк Марций — четвърти цар на Рим. Според преданието от него произлизал родът с прякор „Царете" (Регес Марции).
23. Юл, от чието име води названието си Юлиевият род, според преданието е внук на Венера от сина ѝ Еней.
24. Публий Клодий Пулхер — размирен патриций от Клавдиевия род, най-ожесточен противник на Цицерон. Осквернен е бил празникът на Добрата богиня, на който се допускали само матрони.
25. Отвъдна Испания — частта от страната на запад от р. Иберус (дн. Ебро).
26. Гадес — дн. Кадис.
27. Едил — магистрат, надзиращ обществените сгради — храмове, театри, бани, акведукти (водопроводи), пътища и др., също и кръчми, пазари, мерки и теглилки; изпълнявал и полицейски функции.
28. Диктатор — висш извънреден магистрат, определян в критично положение за държавата от консула; властта му траела, според законите, шест месеца и била неограничена; той си избирал помощник, началник на конницата; знак за властта му били 24 снопа със секири.
29. Амброни — галско племе, заселено в Цизалпинска Галия; транспаданци — жители на областта отвъд река Пад (дн. По).
30. Комиции — място за народните събрания, в близост с форума (понякога смятан за част от него в най-широк смисъл на думата).
31. Базилика — правоъгълна постройка с колонада около форума, място за съдопроизводство и търговия.
32. Капитолий — един от хълмовете в Рим; в по-тесен смисъл — храмът на Юпитер, изграден на едно от възвишенията.
33. Портик — покрита колонада.
34. Кастор и Полукс (гр. Кастор и Полидевк) — братя близнаци, синове на Юпитер и Леда; в Рим покровители на конницкото съсловие.
35. Изгонването на цар Птолемей X Александър е станало в 80 г. пр. н. е.
36. Победите над нумидийския цар Югурта и над германските племена кимври и тевтони са съответно в 106, 102 и 101 г. пр. н. е.
37. Велик понтифекс — висш жрец на държавната религия, под чиято власт били останалите понтифици, блюстители на тради-

ционната римска религия и религиозно право, жреците (фламини) на отделните богове, а също и весталките.

38. Муниципия — свободен град с право на самоуправление, чиито жители имали римско гражданско право.
39. Консулът Цицерон — прочутият оратор, държавник и писател Марк Тулий Цицерон (106—43 г. пр. н. е.). Брат му Квинт Тулий Цицерон бил впоследствие легат на Цезар в Галия.
40. Марк Порций Катон Утически (95—45 г. пр. н. е.) — твърд защитник на републиката срещу единовластието, заплашвало Рим през I в. пр. н. е.; последен противник на Цезар в Африка, самоубил се там в гр. Утика, недалеч от Картаген.
41. Курия — първоначално една от тридесетте части, на които Ромул разделил римския народ; после — сграда за религиозни обреди и за събиране на сената.
42. Квинт Мутаций Катул възстановявал Капитолия след пожара в 83 г.; Цезар предложил тази задача да се възложи на Помпей.
43. Метел предлагал Помпей с войската си да бъде извикан в Италия срещу Цицерон.
44. Този поръчител бил Марк Лициний Крас, бъдещият триумвир.
45. Триумф — тържествено влизане в Рим на победител военачалник, разрешено от сената; празнуващият бил на колесница, в специални одежди; претенциите на Цезар не били съвместими, понеже триумф можел да иска военачалник извън Рим, а консулство — кандидат, присъствуващ в града.
46. Обикновено двамата консули се редували да управляват по един месец; ликторите съпровождали пълновластния.
47. Стелат — част от Кампанското поле, недалеч от Фалерн; Кампанското поле било последната държавна земя в Италия, неразпределена на частни лица.
48. Публикани — откупчици на държавните доходи (обикновено данъци), най-често от конницкото съсловие.
49. За да може да стане народен трибун. Трибуните били най-могъщите плебейски магистрати.
50. Смятат, че това бил споменатият Ветий.
51. Цизалпинска Галия — римска провинция в Северна Италия, на юг от Алпите; Илирик — провинция, включваща повечето земи на запад от Македония и на изток от Италия и Реция, включваща части от дн. Югославия и Албания.
52. Тоест не от сената, а от народното събрание.
53. Транзалпинска Галия — галските земи отвъд Алпите, наречена още „космата“ Галия, тъй като тамошното население носело дълги коси.
54. Цебена — планинска верига в Южна Галия.

55. Римската миля е равна приблизително на хиляда и петстотин метра.
56. Герговия — град на арверните в Южна Галия, дн. Жаржан.
57. Нови Ком — град в Цизалпинска Галия.
58. Тоест Помпей, който бил в Рим, а запазвал командуването над войските в Испания и Африка.
59. Това били Марк Антоний и Квинт Касий.
60. Милон убил споменатия Клодий и бил съден на бурен процес в 52 г. със защитник Цицерон.
61. При Фарсал, град в Тесалия, се състояла решителна битка между Цезар и Помпей в 48 г. пр. н. е.
62. Стиховете са от трагедията „Финикийките“.
63. Кохорта — 1/10 част от легиона, включваща 6 центурии.
64. Имущество, на стойност четиристотин хиляди сестерции и златен пръстен.
65. Пицен и Умбрия — области в източната част на Централна Италия; Етрурия — северна съседка на Лаций, в западната част на Централна Италия.
66. Корфиний — силна крепост в земята на пелигните в Централна Италия, дн. Пелино.
67. Брундизий — пристанище в източната част на Южна Италия, отправно място за Гърция; дн. Бриндизи.
68. Легат — официално даден помощник на военачалник или управител на провинция.
69. Масилия — дн. Марсилия.
70. Битките срещу Фарнак, Сципион, Юба и синовете на Помпей били съответно при Зела (в Понта), Тапс (Северна Африка) и Мунда (Испания).
71. Дирахий — пристанище в Илирик, дн. Дурацо.
72. Велабър — квартал в Рим между Форума, Палатина и Авентина.
73. С излизане на сцената и деклариране по този начин Децим Лаберий бил наказан от Цезар за остротите си срещу него; дадената му сума и пръстен означавали връщане към старого му положение на конник, което му давало право да седне в четиринадесетте първи реда.
74. Троянска игра — вид състезание с коне, в което вземали участие знатни момчета, определени за военна кариера.
75. Така се наричали и юмручните борци.
76. Кодетското поле било разположено на десния бряг на Тибър срещу Рим.
77. Дотогава годината е имала 355 дни.

78. Триба — римският народ е бил разделен на тридесет и пет триби — четири градски и останалите селски.
79. Ерарни трибуни — богати плебеи.
80. Обикновено преброяването е ставало на Марсово поле от цензорите.
81. Благородните дисциплини (науки), тоест необходимите за свободния човек, обхващали геометрия, музика и познания по литература и поезия, в най-широк смисъл.
82. Колегия — професионално или религиозно сдружение на свободни граждани.
83. С него се ограничавали разходите в отделни дни — за делничен ден 200 сестерции; за празничен — 300.
84. Тарпейска скала — намирала се на Капитолийския хълм; лобна скала, от която хвърляли осъдени престъпници.
85. Марк Теренций Варон (116—27 г. пр. н. е.) — римски писател и учен-енциклопедист, създал около 490 съчинения.
86. Помптински блата — блатиста равнина на брега на Лаций от Велитра до Тарацина.
87. Фуцинско езеро — разположено в центъра на Италия, в земята на марсите.
88. Истъм — Коринтският провлак.
89. Малка Армения — дн. Анадол.
90. Парти — войнствено азиатско племе, заемало територията на югоизток от Каспийско море.
91. Туника с ръкави и ресни се считала за признак на изнеженост; сенаторите не носели пояс, за да се вижда пурпурната ивица на туниката им, за тях — широка, а за конниците — тясна.
92. Субура — многолюдна улица между Есквилина и Виминала с не много добра слава.
93. Областта е в Лаций, край гр. Арриция.
94. Гай Лициний Калв (82—47/46 г. пр. н. е.) — поет от кръга на неотериците през I в. пр. н. е. — автор на изтънчена лирика и остри епиграми.
95. В тези песни войниците си позволявали изключително големи волности.
96. Егист — любовникът на Клитемнестра.
97. Игра на думи — терция на латински означава трета, в случая трета дъщеря на име Юлия и една трета част.
98. Богуд — син на царя на Мавритания Бокх.
99. По-точно пропретор.
100. Обикновено златото струвало около четири хиляди сребърни сестерции фунта.

101. „Брут“ — съчинение на Цицерон, посветено на римското красноречие от древни времена до I в. пр. н. е.
102. Корнелий Непот — римски историограф от I в. пр. н. е., автор на „Животописи на забележителни чуждестранни пълководци“.
103. Гай Юлий Цезар Страбон Вописк — един от големите оратори и поети от началото на I в. пр. н. е., убит от Марий.
104. Преди битката при Мунда в 45 г. пр. н. е.
105. Гай Азиний Полион (76—5 г. пр. н. е.) — виден римски оратор, поет и историк, учредил първата обществена библиотека в Рим.
106. Авъл Хирций — приятел на Цезар, консул заедно с Панса в 43 г. пр. н. е., когато и двамата били убити в битката край Мутина от Октавиан.
107. На Венера Прародителка на Юлиевия род Цезар построил храм след африканската победа.
108. Военният орел — знак на легиона; бил тъй скъп за легионера, както знамето за нашия войник; загубата му се считала за най-голям позор.
109. Хелеспонт — дн. Дарданели.
110. Титурий — легат на Цезар, паднал във войната с ебуроните.
111. Числеността съотношение между Цезаровата кохорта и Помпеевите легиони било приблизително едно към петдесет.
112. Кинегир — брат на трагическия поет Есхил, загинал при Маратон; ръката му била отсечена, когато се хванал за кърмата на отплуващ вражески кораб.
113. Плаценция — римска колония в Цизалпинска Галия, основана в III в. пр. н. е., дн. Пиаченца.
114. Хиемпсал — цар на Нумидия, изгонен от царството си от Гней Домиций Аенобарб и върнат от Помпей.
115. Гай Калв — споменатият Гай Лициний Калв; Гай Валерий Катул (84 — около 54 г. пр. н. е.) — най-изтъкнатият поет от кръга на неотериците.
116. Мамура — всесилен цезарианец, натрупал огромни богатства от Галия и Испания.
117. Вж. гл. 1.
118. Илерда (дн. Лерида) — град в Испания на р. Сикорис (дн. Сегре). Тук в 49 г. пр. н. е. Цезар разбил Афраний и Петрей, легати на Помпей.
119. Афраний и Фауст били убити след битката при Тапс; Луций Цезар бил осъден и ликвидиран.
120. Ликът на Цезар бил носен наред с тези на боговете.
121. Такова полагане на божите ликове на ложе се наричало лектистерний; пред изображението се поставяли маси с храна.

122. Луперци — жреци на бог Фаун, обединени в две колегии, към които Цезар прибавил трета; Луперкалии — празник на Фаун на петнадесети февруари.
123. Тази служба била по начало в ръцете на конниците.
124. Харуспекс — гадател по вътрешностите на жертвеното животно.
125. Латинските игри, празник на областта Лаций, се провеждали на Албанската планина.
126. Бялата лента била знак на царска власт.
127. Юпитер Всеблаг и Всемогъщ — официално върховно политическо божество, в чийто култ на Капитолийския хълм се долавя отзвук от политическата идея за величието на римската държава.
128. Квиндецимвири — жреческа колегия, натоварена с допитването до пророчествата в сибилинските книги, донесени от кампанския град Кума в Рим.
129. „За благото на държавата“ — обичайна формула в началото на едиктите.
130. Широките панталони били национална дреха на галите.
131. Луций Юний Брут (края на VI в. пр. н. е.) — прогонил царете и установил република.
132. Мястото за гласуване се обкръжавало с ров, над който прехвърляли мостчета; по тях избирателите минавали един по един.
133. Курията на Помпей — съградена от Помпей недалеч от театъра му.
134. Стило — заострена металическа пръчица за писане.
135. Трагедията „Спорът за оръжието“ имала за тема разприте между Аякс и Одисей за оръжието на загиналия Ахил; трагикът Пакувий е живял през III—II в. пр. н. е.; Ацилий — неизвестен трагик.
136. Децата до пълнолетие носели тога с пурпурна ивица по края (претекста).
137. В книгата на Ксенофонт „Киропедия“.

БОЖЕСТВЕНИЯТ АВГУСТ

1. Велитра — град на племето волски в Лаций, дн. Велетри.
2. Правилото при жертвоприношение било вътрешностите да се жертвуват сварени.
3. Тарквиний Стари (VI в. пр. н. е.) — пети от седемте царе на Рим; наследил го Сервий Тулий.
4. Втора пуническа война (218—201 г.) — решителната от трите войни, водени между Рим и Картаген; започнала с обсадата на Сагунт в Испания (218 г. пр. н. е.) и завършила с прочутата битка между Сципион и Ханибал при Зама (201 г. пр. н. е.).
5. Турии — гръцка колония в областта Лукания (Южна Италия), основана през V в. пр. н. е.
6. За това разпределяне вж. биографията на Цезар, гл. 20.
7. Нерулонски — от град Нерул в Лукания, Южна Италия.
8. Волски глави — улица или квартал в десетия район на Рим.
9. Новороденото дете било полагано на земята в краката на бащата; вдигайки го, той признавал законното си бащинство.
10. Императорът е Адриан.
11. Лари — староримски божества, пазители на отделните поземлени участъци и кръстопътища, впоследствие и на домовете на стопаните.
12. Квинт Ений — римски поет от III в. пр. н. е.; посоченият стих е от неговата поема „Анали“.
13. Аполония — пристанище в Епир, откъдето започвал военният път през Балканския полуостров на изток.
14. Мутина (дн. Модена) — град в Цизалпинска Галия, където Антоний бил разгромен в 43 г. пр. н. е.; Филипи — град в Македония, прочут с победата на Октавиан в 42 г. пр. н. е.; Перузия (дн. Перуджа) — град в Източна Етрурия; Октавиан победил тук с обсада в 40 г. пр. н. е., а с морска битка край Сицилия в 36 г. пр. н. е.; Акций — морски нос в Акарнания (Гърция), където на втори септември 31 г. пр. н. е. Октавиан окончателно разбил Антоний.
15. На латински изразът крие двусмислицата „въздигащ като победител или като мъртвец“.
16. Нурсия — град в земята на сабините, дн. Норча.
17. Игра, съществуваща и до днес под името „мора“; двамата играчи бързо разперват пръсти — печели този, който отгатне броя на пръстите на противника.
18. В републиканската епоха император (лат. пълководец) е титла, давана след успешна военна акция.
19. Лукринско езеро (дн. Лаго Лукрино) и Авернско езеро (дн. Лаго Аверно) — в Кампания, близо до Бая, Путеоли и Кума.
20. Мила — град в Сицилия (дн. Милацо); Навлох — селище в Северна Сицилия.
21. Марк Випсаний Агрипа (63 г. пр. н. е. — 12 г. от н. е.) — от незнатен произход, но отличен военен; пълководец и приближен на Август.
22. Локри, Епизефири и Регий (дн. Реджо) — градове в Южна Италия.

23. Бирема — кораб с два реда весла; трирема и квадрирема — с три и с четири реда весла.
24. Цирцеи — град в Лаций, дн. Чирчело.
25. Бононци — жители на град Бонония в Цизалпинска Галия, дн. Болоня.
26. Керавния — планина в Епир, дн. Кимара.
27. Либурнски кораб —лек бързоходен морски съд, използуван от племето либурни в Адриатика за пиратски набези; на маневреността им Август дължи победата си при Акций.
28. Псили — североафриканско племе, чиито лечители били специалисти по змийски отрови.
29. Никопол означава град на победата.
30. Робът известител (номенклатор) канел гостите и припомнял на господаря имената на посещаващите го.
31. Равена — град в Цизалпинска Галия, запазил името си до днес; Медиолан — град също в тази област, дн. Милано; Аквилея — град на Адриатика, недалеч от днешна Венеция.
32. Кантабрия — област в Северна Испания; Аквитания — област в Южна Галия; Панония — римска провинция между Дунав и Алпите.
33. Реция — провинция между Алпите и Дунав, обхващала части от днешна Швейцария, Южна Германия и Австрия.
34. Р. Албис — дн. Елба.
35. Храм на Марс Отмъстител Август издигнал, след като отмъстил на убийците на баща си Юлий Цезар.
36. Според легендата Нума Помпилий построил това светилище, като вратите му били отворени по време на война и затворени през време на мир; до Август бил затварян само веднъж, по времето на Нума, и още един път в 235 г., между Първата и Втората пуническа война.
37. Петият легион на Лолий загубил знамето си; Вар с легионите бил убит на 2 август 9 г. от н. е.
38. Искали да го откупят като принадлежащ към съсловието им.
39. Тоест във вид недостоен за войници, а още повече за центуриони, тъй като отмерването на земята и ваденето на чимове било работа на обикновените войници.
40. Синьото знаме било знак за морска победа.
41. Стих от трагедията на Еврипид „Финикийките".
42. Гай и Луций — синове на Юлий и Агрипа, осиновени от Август.
43. Таблички — дъсчици за писане, покрити с восък.
44. Цензор — висша магистратура, в чиито пълномощия били надзорът на имуществото и нравите чрез провеждане на цена на населението и финансов контрол върху доходите на държавата; след извършване на цензa символично новата община била конституирана с тържествен очистителен обред (луструм) на Марсово поле. Цензорството било считано за най-висока почит, едва ли не връх в обществената кариера.

45. Другите два форума са Римският и Форумът на Цезар.
46. Марк Клавдий Марцел — племенник на Август от сестра му Октавия.
47. Мусагет — прякор на Аполон, означаващ „предвождащ музите".
48. Атрий — частта от римската къща веднага след вратата; в храмовете и други обществени постройки често имало такъв атрий — двор, трем.
49. Амфитеатър — букв. двоен театър; овална обществена постройка — римско изобретение за представяне на ловни зрелища и гладиаторски игри.
50. Фламиниевият път достигал от Рим, през Апенините, в долината на р. Пад (дн. По); Аримин — град на Адриатика в областта Умбрия (дн. Римини).
51. Весталките били избирани на шестгодишна възраст и оставали жрици на богинята до към четиридесет години; след това можели да се омъжат.
52. Столетните игри, изглежда, като обичай етруско наследство, се празнували през много дълъг период от време — 110 години (а при Август през 120 г.); траели три дена и три нощи.
53. Принцепс — на лат. първенец; формално Август и неговите приемници до Диоклетиан не са еднолични господари, а първи (принцепси) между равните им по ранг сенатори, понеже имената им били първи в сенатския списък; властта им носи името принципат.
54. Дуцентарии — с имуществено състояние на стойност двеста хиляди сестерции.
55. Наказанието било смърт за робите и изгнание за свободните.
56. Децемвири — колегия за дела по граждански права и свобода, представени от претора; центумвири — колегия по дела за собственост.
57. Тесера — жетон, даващ право на участие в държавните раздавания на жито или други неща.
58. В тъмни дрехи се обличали бедняците, които нямали възможност да се снабдят с бяла тога. Над тогите при пътуване или в студ римляните носели груб плащ, наречен лацерна. Стоенето на обществено място с лацерна се смятало непристойно; в

театъра ги носели при лошо време, но ги хвърляли при идване на императора.

59. Вергилий, „Енеида“, I, 82 — цитирано по превода на Г. Бакалиев, София, 1980 г.
60. Торкват, от торква — вид огърлица с характерна форма.
61. Курулно кресло — кресло, украсено със слонова кост, привилегия за висшите магистрати.
62. Путеоли — град в Кампания, дн. Пуцуоли.
63. На орхестрата — мястото за танците на хора — били местата на сената.
64. Актьорите като непълноправни граждани подлежали на телесни наказания.
65. Римската комедия —т. н. „тога́та“, по името на националното облекло, третирала комически ситуации в римска обстановка.
66. Пантомимата съчетавала балет с пеене, като пантомимът изпълнявал танца, а стоящият до него певец пояснявал с песента си действието, всичко това с музикален съпровод. Споменатият Пилад бил един от най-значителните пантомими на времето си.
67. Те се наричали декуриони.
68. Мизен — нос и пристанище в Кампания, дн. Пунта ди Мизено.
69. Калагуританци — от областта Калагурис в Испания.
70. Кордуба — град в Южна Испания, дн. Кордова.
71. Курциево езеро — кладенец на форума, с олтар над него.
72. Денарий — римска сребърна монета, равна на две и половина сестерции.
73. Гений — според древните римляни всеки мъж притежава свой дух покровител — гений, а всяка жена — своя Юнона, съпътствуващи хората от рождението до смъртта им. Почитта към гения на императора има и политически смисъл.
74. Съпругата на Тиберий е Випсания Агрипина, дъщеря на Агрипа.
75. Предполага се, че гетският цар Котизон е поддържал връзки с Август около 35 г. пр. н. е.
76. Преденето и тъкането били смятани за отличителен белег на достопочтената матрона.
77. На всяко ложе се разполагали по трима души; най-почетното място и най-почетното ложе били средните; после разположените вдясно и накрая — разположените вляво. Тук става дума именно за ложето отляво.
78. Старата Юлия била заточена най-напред на остров Пандатерия срещу Кампания, а после в Регий; младата Юлия — на остров Тримерий в Адриатика.
79. Агрипа Постум бил изпратен най-напред в Сурент (дн. Сорето), а после на остров Планасия в Тиренско море.

80. Корнелий Гал бил и поет, считан за създател на римската елегия.
81. Гай Цилний Меценат — богат римски конник, пръв помощник на Август; жена му била сестра на Мурена.
82. Култът на Великата майка от Ида бил пренесен в началото на II в. пр. н. е. от Мала Азия в Рим. В латинския текст стихът е двусмислен.
83. Не е точно определено за кого става дума — може би името е условно.
84. Коринтските бронзови вази се славели с качеството на материала и изработката си.
85. Римляните играели с два вида зарове: тали — с шест страни с цифри от едно до шест, и тесери — с по четири страни (двете останали били закръглени), които носели цифрите едно, три, четири, шест. Играело се с три тали и с четири тесери. Разклащали се в специална конична кутия и се хвърляли върху игрална дъска. Най-лошият удар — кучешкият, кучето — бил при талите, когато всички показвали еднаква цифра, а при тесерите — три единици; а най-добрият удар — Венериният, Венера — при талите, когато всички цифри били различни, а при тесерите — три шестици.
86. Квинкватри — празник в чест на Минерва от 19 до 26 март.
87. Албански камък — евтин и мек вулканичен туф.
88. Обикновено през зимата се живеело в страната, изложена на повече слънце, а през лятото — в по-сенчестата.
89. Ланувий — град в Лаций, дн. Чивита Лавиния; Пренесте — стар град, прочут с розите и орехите си и с храма на Фортуна (Съдбата), дн. Палестрина; Тибур — град в Лаций, на двата бряга на р. Анио, дн. Тиволи.
90. Кампания се смятала за мястото, където Херкулес се бил срещу гигантите.
91. Марк Валерий Месала Корвин — политически деец, поет, оратор и историк, покровител на литературни таланти от Августово време.
92. Обядът с шест блюда бил обикновен.
93. Секстарий — мярка за течности, малко повече от половин литър.
94. Ретийското вино се смятало за евтино и обикновено.
95. Стъргалката, т. нар. стригила, направена от метал или кост за изстъргване на нечистотиите от кожата.
96. Перистал — място, заградено с вътрешна колонада.
97. Декламацията пред публика, въведена от Азиний Полион, станала твърде популярна през империята.

98. Оратори, известни като азианци, с цветист слог и маниерност при произнасянето.
99. „На гръцките календи“ е равно на българското „на кукуво лято“ — гръцкият календар не познава календите.
100. Под стара комедия се разбира атическата, с главен представител Аристофан.
101. Вярвало се, че това е начин за умилостивяване на съдбата.
102. Пенати — домашни божества, бдящи за благосъстоянието на дома.
103. Може би защото началните три букви на „нони“ (седми или девети ден на месеца) дават отрицанието „нон“ (лат. не).
104. Гълъбите са свещени птици на Венера, прародителката на Юлиевия род.
105. Астура — крайбрежен град при едноименна река в Лаций.
106. Ефеби се наричали в Гърция младежите от 18 до към 20 години, подготвящи се за военна служба; на гръцката колония Капри този обичай бил запазен.
107. Апрагопол — Мързелград.
108. Чрез такова събиране на годишнината от смъртта се почитал мъртвият.
109. Нола — древен град в Кампания, запазил името си и до днес.
110. Бовила — малък древен град в Лаций на Апиевия път.
111. Новата рострална трибуна била украсена с носове от победената флота на Антоний; а старата — с носове от победените кораби на гр. Анций.
112. Постройката му започнала в 28 г. пр. н. е.
113. Този отчет е съдържание на прочутия паметник, намерен в Анкара.

ТИБЕРИЙ

1. Овация — почит, по-малка от триумф, след победа без много жертви; победителят влизал в Рим на кон или пеша с венец от мирта на глава.
2. Пир — прочут цар на Епир (319—272 г. пр. н. е.). Споменатото събитие станало в началото на III в. пр. н. е.
3. Събитие през 264 г. пр. н. е.
4. Според Тит Ливий девойката се наричала Вергиния, а събитието предизвикало напущането на Рим от плебеите (средата на V в. пр. н. е.).
5. Събитие около 249 г. пр. н. е.
6. Брат й, Апий Клавдий Пулхер, консул в 143 г. пр. н. е., отпразнувал без официално разрешение триумф за победи над едно племе в Алпите.

7. Сенони — галското племе, превзело Рим в 390 г.; освободило го за огромен откуп; Камил (V—IV в. пр. н. е.) — един от героите на римската република.
8. Праправнукът е Марк Ливий Друз, колега на Гай Гракх в 122 г.; консул в 112 г.; синът му, който носел същите имена, бил народен трибун в 91 г. пр. н. е.
9. Нарбон — град в Южна Галия; днес носи същото име; Арелате — дн. Арл.
10. Ахая — римска провинция, обхващала Гърция на юг от линията Амбракия — Малийски залив.
11. Бая — град в Кампания, прочут курорт, любимо място за римските благородници и императори.
12. Астически тържества — устроени по образец на атинските в чест на Дионис.
13. Архелай — цар на Кападокия; Тралес — град в Лидия.
14. Остия — пристанището на Рим на Тиренско море; запазило е името си до днес.
15. Немаус — град в Южна Галия, дн. Ним.
16. Карина — квартал на висшето общество между Целия и Есквилина в Рим.
17. Данубий — с това име се означавало горното течение на Дунав, а после и цялата река.
18. Леко променен стих от „Аналите“ на Ений, в който в същност се говори за Квинт Фабий Максим Кунктатор.
19. Омир, „Илиада“, X, 246—247 — в превод на Ал. Милев и Бл. Димитрова, София, 1969 г.
20. Преторианци — войници от личната стража на императора.
21. Жертвеният нож бил от желязо, дълъг и островърх.
22. Плебейските игри се празнували от четвърти до седемнадесети ноември.
23. Като спасител на всички граждани.
24. Требия — селище в Умбрия.
25. Обикновено на юлските календи ставало подновяването на договорите.
26. Поленция (дн. Поленца) — град в Лигурия, Северна Италия, в близост с царството на Котий в Алпите.
27. Примипилар — старши центурион.
28. Кизик — град в Мала Азия, на южния бряг на Черно море.
29. Маробод избягал при Тиберий в 19 г. от н. е. и до смъртта си в 35 г. живял в Равена; Раскупор бил заточен в Александрия; Архелай бил извикан в Рим и принуден да се самоубие в 17 г. от н. е.
30. Анций — стар град в Лаций, известен с храма на Фортуна.

31. Тарацина — град в Лаций.
32. Фидена — стар град в Лаций, на левия бряг на Тибър, дн. Кастел Джубилео.
33. Префектите командували конницата; консулските легати стояли начело на императорските провинции, а проконсулите — на сенатските.
34. Биберий Калдий Мерон — пиячът на чисто греяно вино.
35. Префект на Рим — управител на Рим с определени юридически права.
36. Игра на думи с названието на остров Капри и латинската дума „капра“ — коза.
37. Ателана — италийски фарс, получил името си от мястото на създаването си, град Ателa в Кампания.
38. Елий Сеян — преторциански префект, спечелил изключителното доверие на Тиберий и фактически управител на Рим до разкриването на плановете му за вземане на властта.
39. Наличието на парични средства в брой внушавало подозрение за подготовка на преврат.
40. Веста — божество на домашното огнище и оттук — закрилница на римското общество, схващано като една фамилия.
41. Египет бил императорска провинция, за влизане в която сенаторите били длъжни да поискат разрешение от императора.
42. Гемония, Стълбата на воплите — склон на Капиголийския хълм към Тибър, по който свличали с куки телата на наказаните.
43. Понция — остров срещу брега на Лаций.
44. Кинария — остров от групата на Спорадите в Егейско море.
45. Заплашени от смърт.
46. Неточен цитат от „Атрей“ (а според някои „Тиест“) — трагедия от Акций, автор от II в. пр. н. е.
47. Постът е Мамерк Скавър, а историкът — Кремуций Корд.
48. Оракулите на Фортуна от Пренесте — дъбови дъсчици с надписи-предсказания.
49. При това положение Сеян бил длъжен да пребивава в Рим.
50. Обещанието било да го ожени за дъщерята на Друз — Юлия.
51. Евфорион, Риан и Партений — прочути елинистически поети, образци за модернистите в Рим от средата на I в. пр. н. е. нататък.
52. Когато бил скрит, преоблечен като момиче, сред дъщерите на цар Ликомед на остров Скирос.
53. Критският цар Минос, син на Европа и Зевс, научавайки за смъртта на сина си по време на жертвоприношение, продължил обреда, като само накарал флейтиста да престане да свири и свалил от главата си венеца.
54. Монопол — търговска привилегия за дадена стока.
55. Емблема — на гр. изпъкнал орнамент върху съд.
56. В 33 и 35 г.
57. Навмахия — изкуствено езеро за морски бой.
58. Аполон Теменит — статуя на бога от свещеното му място Теменос в Сиракуза.

ГАЙ КАЛИГУЛА

1. Кападокия — област в Мала Азия, между Тавъра и Черно море.
2. Понеже денят, в който се родили, бил злокобен.
3. Партският цар Артабан III.
4. Сатурналии — най-веселият от всички римски празници, продължавал от 17 до 19 декември.
5. Гней Лентул Гетулик — поет и историк, консул в 26 г. от н. е., убит в 39 г. от Калигула, понеже организирал заговор срещу него; Плиний Стари — учен-енциклопедист и писател от I в. от н. е.
6. Конфлуент — мястото на вливане на р. Мозел в Рейн, дн. Кобленц.
7. Един вид вестник с информация за държавни дела и императорското семейство.
8. Обличането на мъжка тога означавало навършване на пълнолетие; този ден, както и денят на първото обръсване, бил тържествено празнуван.
9. Фаетон — син на Климена и Слънцето, поискал от баща си колесницата му, но не успял да я удържи и подпалил света.
10. Авгур — жрец от древна религиозна колегия, тълкуваща волята на боговете по знаци — полета и храненето на свещени птици, небесни знамения — мълния, гръм и др.
11. Кампански острови — Капри, Енария и Прохита.
12. Понтийски острови — група малки острови, включваща и споменатия остров Понция.
13. Комагена — северна провинция в Сирия.
14. Парилия — празник на овчари и пастири на 21 април, посветен на богиня Палес; според преданието на тази дата бил основан Рим.
15. Лугдун — град в Галия при сливането на реките Арар (дн. Саона) и Родан (дн. Рона), днешният Лион.
16. Около 5,3 км. Апиевият път, построен от Апий Клавдий Цек по време на цензорството му, водел от Рим към Южна Италия.

17. Дидима — град в Йония, Мала Азия; храмът бил посветен на Аполон.
18. „Илиада“, II, 204—205.
19. „Илиада“, XXIII, 724.
20. Понеже по бащина линия бил правнук на Марк Антоний.
21. Сред грабнатите от младите римляни сабинянки била и една единствена матрона, Херсилия, за която се оженил Ромул. За Ливия вж. Божественият Август, гл. 12.
22. Така били облечени слугите.
23. Антикира — град във Фокида, с пристанище на Коринтския залив; прочут бил антикирският кукуряк, известен лек срещу лудост.
24. Рециарии — гладиатори, въоръжени с мрежа, тризъбец и малък меч; секутори — с шлемове с наочник, малък щит и меч.
25. Мирмилон — тежко въоръжен гладиатор; дървен меч се използувал при тренировки.
26. Най-напред жертвеното животно било зашеметявано с удар с дървен чук, а после го убивал колачът.
27. Цинцинат — на латински „къдрав, къдрокос“.
28. Цар на леса — жрецът на Диана от Арицня, обикновено либертин; по правило бил наследяван от по-силен противник, който го надвивал в двубой.
29. Мевания — град в Умбрия, дн. Бевана.
30. Батави — германско племе, обитавало край Рейн.
31. Лектиките — носилки, обикновено закрити, били въведени в Рим, изглежда, през III в. пр. н. е. и отначало били позволени само за матрони, сенатори и болни; но през императорската епоха влезли във всеобща употреба. Носели ги шест носача или осем за по-изнежените. Пред лектиката на господаря бил изпращан специален слуга, който разчиствал пътя. Освен лектики се използували и носилки-кресла.
32. Кинобелин — цар на тринобантите, племе в Южна Британия.
33. Трофей — ствол на дърво, обкичен с оръжието и доспехите, отнети от неприятеля.
34. В училището младите заложници получавали римско образование.
35. „Енеида“, I, 207.
36. Фарос — остров край Александрия, където по заповед на Птолемей II била издигната кула със сигнални светлини за корабите; впоследствие получила името на острова.
37. За да приличат на германците, отличаващи се с червените си коси и огромен ръст.

38. Месана — град в Сицилия, на притока, разделящ Италия от острова, дн. Месина.
39. Носенето на коприна от мъже се смятало за непристойно.
40. Котурни — обувки, носени от трагическите актьори.
41. Мълнията е атрибут на Юпитер, тризъбецът — на Нептун, кадуцеят, жезъл със змия — на Меркурий.
42. Луций Аней Сенека (1 или 4 г. пр. н. е. — 65 г. от н. е.) — философ-стоик, политик и прочут писател на времето си, за чийто стил са характерни късите поантирани сентенции, като че отделени една от друга без връзка (тоест като песъчинки без спойка помежду им).
43. Тракийци — тежко въоръжени гладиатори с голям извит щит, крив меч и шлем, но без ризници.
44. Скабели — подметки, най-често дървени, с монтирано в тях устройство за издаване звук на кастанети; използували се за отмерване на такта и в началото, и в края на представленията.
45. От четирите отбора — бял, червен, зелен и син — фаворити били последните два.
46. Игри в чест на Август, учредени след смъртта му от Ливия.
47. Приап — божество на плодородието, защитник на стада и градини; изобразявано с огромен фалос.
48. Филип Македонски (382—335 г. пр. н. е.) бил убит на игрите в чест на сватбата на дъщеря му и Александър Епирски.
49. Ламиевите градини се намирали на Есквилина.
50. Юлиевата курия била започната от Юлий Цезар и завършена от триумвирите; използувана била от сената след опожаряването на Хостилиевата курия.
51. Храмовете, посветени на божествените Юлий и Август.

БОЖЕСТВЕНИЯТ КЛАВДИЙ

1. Каналите били прокопани в областта на племето фризи и съединявали Рейн с езерото Флевон (дн. Зюдерзее); целта на Друз била да съкрати опасното пътуване по Северно море.
2. Декурите на писарите (една едилска и три квесторски) били равни по ранг на конниците.
3. Традиционен погребален обичай, споменат още у Вергилий, „Енеида“, XI, 188 и сл.
4. Трофеи на честта — доспехите на неприятелски вожд, победен в единоборство; през републиканската епоха такива трофеи били спечелвани само три пъти.
5. Бъдещият император.

6. Марсови игри — игри, учредени при освещаване храма на Марс, празнувани на първи август.
7. За тези гощавки се грижела специалната колегия на епулоните, поставена под надзора на понтифиците.
8. „...на Албанската планина" — за отпразнуване на Латинските игри; при отсъствие на консула от Рим се назначавал временно управител, префект на Рим — виден млад гражданин.
9. Консулските отличия били широка пурпурна ивица на туниката, право за носене на тога с пурпур на празнични дни, място в орхестрата при зрелища и място сред консулариге в официалните пиршества.
10. Сигиларии — двудневен празник след тридневните Сатурналии (според някои последният ден на Сатурналиите), получил името си от традиционните подаръци, разменяни тогава — малки статуйки (сигила). 40 златни монети били равни на 4000 сестерции.
11. Колегията на култа към обожествения Август била съставена от 25 души, четирима от които — Тиберий, Германик, Друз Млади и Клавдий — били прибавени извънредно.
12. Лепид бил негов зет, съпруг на Друзила.
13. Калигула в ролята му на Юпитер.
14. Лагерът на преторианците се намирал в подножието на Квиринала при Колинската порта.
15. Разногласия възникнали между водачите на заговорниците Валерий Азиатик и Марк Виниций.
16. Херея, Луп и Сабин.
17. Август заместил с това име собственото си; впоследствие това сторил Нерон, след него Веспасиан и останалите принцепси.
18. Сгодил дъщеря си Октавия за Луций Силан в 41 г.; внук му се родил от дъщеря му Антония и Фауст Сула.
19. Това било забранено по принцип.
20. Прокуратори — служители на императора, натоварени с грижата за приходите му.
21. Според закона на Август за брака.
22. Палий — гръцка дреха (гр. химатион), която римляните носели само пребивавайки сред гърци.
23. Такива свидетелства били противозаконни.
24. Планк и Павел провели ценз в 22 г. пр. н. е.; след това фактически цензът бил провеждан не от специално избрани магистрати-цензори, а от императора.
25. Цензорска бележка била отбелязвана от цензора срещу името на всеки, когото преценявал за неморален или злепоставил родината.

26. Събитието е от времето на републиката, в средата на I в. пр. н. е.; Рабирий Постум бил защищаван от Цицерон; споменатият цар Птолемей е Птолемей XII Авлет, баща на Клеопатра.
27. Сигиларии — място в Рим, където продавали малките фигурки сигила (вж. бел. 10).
28. Стехадски острови — група острови край южния бряг на Галия, дн. Ил д Иер.
29. Гезориак — селище на Атлантика, дн. Булон-сюр-Мер.
30. Морският венец бил украсен с изображения на корабни носове.
31. Преброителна палата — т. нар. дирибиторий на Марсово поле, където ставало преброяването на гласовете при избори и раздаването на войнишките заплати.
32. Законът на Папий и Поней от 9 г. от н. е. предвиждал санкции срещу неженените и бездетните.
33. Марси — племе в Лаций.
34. По него водите на Фуцинското езеро (дн. Лаго Фучино или Лаго ди Челано) били отведени в реката Лирис (дн. Кариляно).
35. Големият обелиск бил докаран по заповед на Калигула с кораб, забележително техническо постижение за времето си.
36. Споменатите горни храмове били на Венера Победителка и на Победата.
37. Ватикан — хълм и едноименна долина на западния бряг на Тибър.
38. Тези конуси, наречени мети, в началото на пробега отбелязвали старта и финиша, а в средата на обиколката — мястото на завъртане на колесниците.
39. Място за избори, т. нар. Септа — широко затворено пространство на Марсово поле; тук се намирали множество добре уредени магазинчета.
40. Дървеният меч, отличителният знак на учителя в гладиаторските школи, се давал на гладиатор, който поради възраст, множество победи или специална благосклонност на публиката бил освобождаван от участие в борбите.
41. Тритон — морско божество, син на Нептун; по заповед на баща си надувал своята раковина, за да накара морето да се вълнува или успокои.
42. Например бухал.
43. Фидеикомис — завещание, дадено в полза на трето лице, но във форма на молба, а не като заповед към формалния получател на наследството; изпълнението на завещанието било знак на уважение към волята на завещателя.
44. Ескулапов остров — островът на река Тибър, на който

имало храм на бога лечител; докараните тук болни преношували и насън получавали внушение за лекуването си.

45. Големите хамбари в Путеоли и Остия, както и корабите в пристанищата им били много изложени на пожари.
46. Обичайно място за екзекуция извън Рим при Есквилинската порта.
47. Хрест — лицето не е точно идентифицирано; възможно е този пасаж да е свързан с появата на християните в Рим.
48. Според сведенията на Цезар друидите извършвали човешки жертвоприношения.
49. Елевзински мистерии — обреди в чест на Деметра (лат. Церера), празнувани в атическия град Елевзина, дн. Лепсина.
50. Храмът на Афродита (лат. Венера) Ерицинска бил основан според легендата от Еней.
51. Фециали — древна жреческа колегия със специална компетенция да обявява война и да сключва мир; в последния случай задължително била принасяна в жертва свиня, заколвана с кремъчен нож.
52. Емилия Лепида била дъщеря на Юлия Младата.
53. Помпей — град в Кампания, пострадал при император Тит от избухването на Везувий.
54. Тоест бил я признал за собствено дете, вдигайки я от земята (вж. бел. 9 в животописа на Август).
55. Почетно копие без връх се давало като награда на воин, изложил се доброволно на вражеските удари.
56. Апий Силан бил втори баща на Фауст Сула, зет на Клавдий.
57. Салии — древна жреческа колегия на Марс и Квирин; устройваните тогавки на първи март в храма на Марс Отмъстител били изключително изтънчени.
58. Триклиний — основно значение „три ложета, разположени около трите страни на трапезата"; после — зала за тогавка, обедна.
59. Старият обичай за наказание е подробно описан в животописа на Нерон, гл. 49.
60. На обяд, след разотиване на повечето зрители, на арената били пущани гладиатори без защитни оръжия — доспехи и щитове — и тогава започвала действително кървава сеч.
61. За номенклатор вж. животописа на Август, бел. 30.
62. Неизвестно лице.
63. Тези три нови писмени знака били F за съгласната v, която дотогава имала общ знак с гласната u; E за предаване на гръцкия ипсилон и латинския звук, среден между i и u; C за съчетанията ps и bs.

64. Омир, „Илиада", XXIV, 369; „Одисея", 21, 133 (превод А. Николова).
65. Музеят в Александрия бил средище на интелектуалния свят на елинизма.
66. Според думите на оракула към мизийския цар Телеф, който бил ранен от Ахил с копие и само ръжда от същото копие можела да го излекува.

НЕРОН

1. Двамата братя близнаци Кастор и Полукс съобщили за победата над латините в битката при Регилското езеро (499—496 г. пр. н. е.).
2. На латински Аенобарб означава меднобрад.
3. В същност победител на галските племена е бащата, Гней Домиций, а трибун — синът му едноименник в 104 г. пр. н. е.
4. С флотата си държал Йонийско море и успял да нанесе няколко поражения на триумвирите.
5. В такива случаи на изпълнителя фиктивно било продавано имуществото, за да извърши всички изплащания по завещанието след смъртта на лицето.
6. По-голямата дъщеря на Антоний и Октавия, сестра на Август; младата Антония била женена за Друз Стари, брата на Тиберий.
7. Домиция Лепида, майка на Месалина, жената на Клавдий.
8. Пирги — селище в Етрурия, дн. селото Сан Севера.
9. Денят, когато след очистителен обред децата получавали име — момичетата на осмия ден от рождението си, момчетата — на деветия.
10. Не на единадесет, а на тринадесет.
11. Сякаш не бил осиновен от Клавдий.
12. Марш или бяг в пълно въоръжение бил обичаен при тържества или военни упражнения.
13. Без подсещане от роб номенклатор.
14. Афраний — автор на римски комедии, т. нар. тогати, от II в. пр. н. е.
15. Пазифая — жена на критския цар Минос, която се влюбила в бик и от него родила Минотавъра.
16. В кръга на гимническото изкуство влизали бягане, скок, борба, хвърляне на диск и копие.
17. Цитра — седмострунен музикален инструмент.
18. Тиара — тип тюрбан, типичен за източните племена.
19. Диадема — знак за царска власт.

20. Въобще цялото зрелище е едно изиграване на триумф, без да има реални основания за триумфиране.
21. Кошнички със закуски, г. нар. спортули, в тях патронът раздавал на клиентите си подаръци в храна и пари.
22. След това, вече без знание на свидетелите, завещателят вписвал текста и имената на наследниците.
23. Рекуператори — съдебна комисия, назначена от претора, която се състояла от представители на всички съсловия и разглеждала в съкратени срокове различни дела.
24. Понт — област в североизточната част на Мала Азия на брега на Черно море, станала римска провинция в 64 г. от н. е.; Полемон — издигнат за цар на Понта в 39 г. от Калигула. Котий — цар на няколко лигурски племена в Алпите.
25. Каспийски врати — Дарялските теснини в Кавказ.
26. Китаред — певец, съпровождащ си на цитра.
27. „Бръмбарите" издавали силен бръмчащ звук, „капчуците" пляскали с шепи, „керемидите" — с длани.
28. Ниоба — съпруга на тиванския цар Амфион, майка на седем сина и също толкова дъщери; наказана от Латона за прекомерната ѝ гордост с толкова много чада.
29. Канака — дъщеря на Еол, родила дете от престъпната връзка с брат си Макарей.
30. Касиопа — град на остров Коркира; покровител на града бил Зевс Касий.
31. Използуването на кърпа било забранено.
32. Съществували състезания за избиране на глашатаи за големите състезания.
33. Тук „свобода" означава самоуправление и освобождаване от данъци.
34. Питийски игри — игри в чест на победата на Аполон над страшния Питон; според мита сам богът бил техен учредител.
35. Фригийска шапка — шапка с полуовална или конична форма, понякога с периферия; римляните я носели по време на празници и забави; робите я получавали при освобождаване като знак за свобода.
36. От рода на пергамските царе, потомци на Агал.
37. Канузий — град в Апулия, прочут с вълната си и с тънките тъкани от нея, дн. Каноса.
38. Мацаки — мавританско племе, прочуто с конете си.
39. Разстоянието е около седем километра.
40. Според един много стар закон половината от имуществото на бездетните либертини оставало за техния патрон. Нерон се смятал за патрон на всички освободени роби на Юлиевци, Клавдиевци, Домициевци и т. н.
41. Мястото на кладата било толкова свято, колкото и самият гроб.
42. Закон, гласуван по предложение на Юлий Цезар, в който за убийство с отрова се предвиждало смъртно наказание.
43. За този празник, Квинкватри, вж. Август, бел. 86.
44. Баули — местност край Бая между нос Мизен и Лукринското езеро.
45. Фурии (гр. Евмениди) — трите богини на отмъщението: Алекто, Мегера и Тизифона.
46. Това било обичайно в Рим.
47. Най-напред в Кампания, а после на Пандатерия.
48. В 65 г. от н. е.
49. Тразея Пет — сенатор и стоически философ, чийто образец бил Катон Млади.
50. Стих от неизвестна трагедия, изглежда, на Еврипид.
51. Меценатовата кула била в Есквилинските градини.
52. Либитина — староримско божество, впоследствие идентифицирано с гръцката Персефона; в храма ѝ се съхранявали всички необходими за погребение принадлежности.
53. Прекарването под ярем — две забити в земята копия и трето върху тях — било знак за унижаване.
54. Алкмеон — син на Амфиарей, убил по заповед на баща си своята майка Ерифила.
55. Еней изнесъл на гръб баща си Анхиз от горящата Троя.
56. Игра с два прякора на бога музикант и стрелец.
57. Веи — стар етруски град, на десетина километра от Рим.
58. Квирити — римляни.
59. Навплий — цар на Евбея, който, за да отмъсти за смъртта на сина си Паламед, убит по обвинение на Одисей, при наближаване на гръцката флота до острова му запалил светлини на опасния нос Кафарей и гърците претърпели корабокрушения.
60. Асоциация с известния разказ за самоския тиранин Поликрат.
61. Воден орган — състоял се от седем или осем тръби, свързани с клавиатура. Налягането на въздуха се променяло с вода.
62. Трите испански провинции според разделението на Август били 1) Тараконска Испания, обхващаща северозапада и средата на полуострова; 2) Лузитания, отговаряща почти напълно на днешна Португалия; 3) Бетийска Испания (или само Бетика), заемаща останалата част.
63. Амазонски щит — щит с характерна заоблена форма.
64. Египет бил една от житниците на Рим. Очакванията, че кора-

бът е натоварен със зърно, били измамени с жестока подигравка — товарът бил ситен нилски пясък.

65. Честа прическа у атлетите.
66. Със зашиване в мях и удавяне били наказвани убийците на родителите си.
67. Игра на думи: на латински „галус“ означава и гал, и петел.
68. Игра на думи — Виндекс на латински като нарицателно означава отмъстител.
69. Лош знак, тъй като Прозерпина била отвлечена от царя на подземния свят Хадес.
70. Сервилиевите градини се намирали на южния край на Рим, по пътя за Остия.
71. „Енеида“, XII, 646.
72. Любимото питие на Нерон била преварена вода, охладена със сняг.
73. Вода и дърва — за измиване и изгаряне на трупа; мрамор — за ограждане на гроба.
74. „Илиада“, X, 535.
75. Хълм на градините — тук се намирали градините на Помпей и Лукул; дн. Монте Пинчо.
76. Лунски мрамор — от околностите на гр. Луна (дн. Луни), днешният каларски мрамор.
77. Женска прическа.
78. Турн — цар на италийското племе рутули, съперник на Еней.
79. Сирийската богиня Атаргатис, идентифицирана с Кибела като прамайка на всичко живо.

ГАЛБА

1. От Галба нататък името Цезар става вече титла поради липсата на родство между Гай Юлий Цезар и принцепсите след Нерон.
2. Изглежда, храмът на божествения Юлий.
3. Войната с Вириат — борбата на лузитанците с Рим под водачеството на пастира Вириат (150—140 г. пр. н. е.).
4. Луций Мумий разрушил варварски Коринт в 146 г. пр. н. е.
5. Фунди — крайбрежен град в Лаций на Апиевия път, дн. Фонди.
6. Фортуна — древно италийско божество на плодородието, много почитано в Лаций; впоследствие богиня на късмета, на щастието. Тускул — древен град в Лаций на хълма на днешното селище Фраскати.
7. Флоралии — празник в чест на богинята на цветовете Флора в края на април и началото на май.

8. Тиции — древна жреческа колегия, според преданието създадена от цар Тит Таций за запазване на сабинските култове.
9. Нов Картаген — пристанищен град в Испания, създаден от Картаген след Първата пуническа война, дн. Картахена.
10. Клуния — град в Северна Испания, дн. Коруня дел Конде.
11. Тоест да бъдат признати за отделен легион със знаме, орел и знаци за всяка кохорта.
12. Най-висок пост — преторпански префект.
13. Привилегията на баща с три деца улеснявала служебната кариера; впоследствие с нея били удостоявани дори и бездетни.
14. Сенаторските длъжности били свързани с управление на провинция и командуване на войската, а конницките — със завеждане на финансите и стопанството.
15. На 10 януари 69 г. от н. е.
16. За да се сметне жертвоприношението за успешно, пламъкът на олтара трябвало да е ярък; обикновено прислужвало момче в бяло; благоуханията се поставяли в скъпи съдове.
17. След пътуването до Александрия и обратно по заповед на Нерон.
18. Омир, „Илиада“, V, 254 (превод на Ал. Милев и Бл. Димитрова).
19. Ростралпа колона — украсена с изображения на корабни носове.

ОТОН

1. Ферентин — малко градче в Лаций на Латинския път, дн. Ферентино.
2. Храмът на староиталийското земеделско божество Сатурн, идентифициран с гръцкия Кронос, се намирал в близост с позлатената пътна колона, начало на всички тръгващи от Рим пътища. Върху нея имало указания за разстоянията до най-важните градове на империята.
3. Дванадесетте свещени щита били изваждани от колегията на Салиите от храма на Марс през месец март.
4. Атис — любимец на Кибела. Отделните дни в празника на Великата майка — в края на март и началото на април — били посветени на обреди, свързани с неговата смърт и възкресение.
5. Дит — царят на подземния свят, идентифициран с гръцкия Хадес.
6. Бриксел — град в Цизалпинска Галия на река Пад, дн. Брешело.

7. Плаценция — град в Галия, в областта отсам Пад, дн. Пиаченца.
8. Бедриак — село между Верона и Кремона, дн. Чивидале.
9. Култът на Изида проникнал в Рим през I в. пр. н. е. и се разпространил много по време на империята.

ВИТЕЛИЙ

1. Аборигени — тъй преданието нарича местните племена, които Еней заварил на италийска земя.
2. Яникул — един от хълмовете в Рим, където според легендата Янус бил построил крепост.
3. Екаикули, екви — войнствено племе, съседно на Лаций.
4. Самнитските войни се водели в края на IV и началото на III в. пр. н. е. Нуцерия — кампански град, дн. Ночера.
5. Долна Германия — провинция на левия бряг на Рейн, от планината Возаг (дн. Вогези) до Конфлуент (дн. Кобленц).
6. Синуеса — латинска колония в Кампания; Формия — много стар град в Лаций.
7. Клеймото — знак за позора, жигосвано на провинените.
8. Горна Германия — провинция на левия бряг на Рейн, от Конфлуент до морето.
9. Колония Агрипина — главен град на Долна Германия, дн. Кьолн.
10. В този ден, 18 юли 390 г. пр. н. е., римляните били разбити от галите и затова той се считал за злокобен.
11. Разхладително — т. нар. песка, вода с оцет.
12. „Партия" означава тук по-общо източната част на Средиземно море; Испански пролив — по-често Гадинаски пролив, дн. Гибралтар.
13. Халдеи — име за означаване на астролози и заклинатели.
14. Хати — германско племе, населявало днешните области Хесе и Тюрингия.
15. Знак за върховната му власт да дарява и отнема живот.
16. Авентин — хълм в Рим, включен официално в чертите на града през I в. от н. е.
17. Толоса — град в Южна Галия, дн. Тулуза.

БОЖЕСТВЕНИЯТ ВЕСПАСИАН

1. Реате — сабински град, дн. Рнети.
2. Данък от два и половина процента бил наложен на някои съестни продукти, преди всичко на житото.

3. Хелвети — келтско племе, обитавало земите на днешна Швейцария.
4. Лагерен префект — почетна длъжност, давана обикновено на някой заслужил центурион.
5. Сполеций — град в Умбрия, дн. Сполето.
6. Коза — древен град в Етрурия, недалеч от морето, дн. Анседония.
7. За този слуга вж. Калигула, бел. 31.
8. Крит и Кирена (област в Северна Африка) — сенаторска провинция, създадена от Август.
9. Съзаклятниците в заговора на Гетулик.
10. Антония Младата, майка на Клавдий.
11. Остров Векгис — на юг от Британия, дн. остров Уайт.
12. В колегиите на понтифиците и на авгурите.
13. На сенаторите било забранено да търгуват; най-позорна се считала търговията с мулета.
14. Ръката била считана за символ на власт.
15. Оракулът бил на едноименната планина или морския бряг, дн. Кармел или Кармул.
16. Серапис — египетски бог, лечител, на който бил посветен великолепен храм в Александрия.
17. Името „Базилид" произлиза от думата „цар" (базилевс).
18. Споменатите вече пожарни команди в Путеоли и Остия били набирани измежду моряците; те имали дежурства и в Рим.
19. Ликия — област в Южна Мала Азия, в близост с Родос.
20. Комагена — област в Северна Сирия, с главен град Самосата (дн. Самосат).
21. Амфитеатърът, прочутият Колизей, бил на мястото на езерото в Златния дом на Нерон.
22. Прозвище, давано често на киниците поради етимологичната връзка на името с думата „куче" на гръцки и начина им на живот.
23. Хелвидий Приск — сенатор и стоик, зет на Тразеа Пет, когото Нерон принудил да се самоубие.
24. Колос — огромната статуя на Нерон, поставена на Свещения път след преработването ѝ в статуя на слънцето; Венера Коска — копие от статуя на Праксител.
25. Традиционен празник на матроните бил първи март, когато получавали подаръци от съпрузите си.
26. Продавач на евтина риба, сиреч „Цападжия", наричали александрийците самозванеца, управлявал Египет няколко дена след изгонването на Птолемей XII.

27. Игрището за топка (сферистерий) било помещение към баните.
28. Просторечното произношение на дифтонга „ау“ в латински било „о“.
29. „Илиада“, VII, 213.
30. Из неизвестна комедия на Менандър.
31. Гръцката дума „комета“ означава „дългокоса звезда“.
32. Кутилия — град, недалеч от Реате, в сабинските земи на езеро, дн. Лаго ди Котиляно.

БОЖЕСТВЕНИЯТ ТИТ

1. Бащиният му прякор е Веспасиан; пълното име — Тит Флавий Веспасиан; по-малкият му брат Тит Флавий Домициан имал прякор по името на майка им Домицила.
2. Септизоний — седеметажна постройка, нелокализирана точно.
3. Тарихея — град в областта Галилея, дн. Ел-Керак; Гамала — крепост на Генисаретското езеро срещу Тарихея.
4. Пафос — град на Кипър, прочут със светилището на Афродита, където не е имало статуя на богинята, а конусообразен камък.
5. Император — тук победоносен пълководец.
6. Апис — свещен бик на Мемфис, почитан като божество сред египтяните.
7. Береника — дъщеря на Агрипа I, вдовица на Херод, цар на Халкида.
8. Избухването на Везувий е станало през август 79 г.

ДОМИЦИАН

1. Наровата улица се намирала на Квиринала.
2. В същото време Веспасиан и Тит, консули през 70 г., били все още на изток.
3. Заминал по повод въстанието на Цивилис в Германия.
4. На обожествените Веспасиан и Тит.
5. Празник в чест на седемте древни поселения върху хълмовете Палатин, Есквилин и Целий, а именно: Палаций, Цермал, Фагутал, Опий, Циспий, Целий и на Велия.
6. Одеон — сграда за музикални представления и съвещания.
7. Походът бил в защита на прокудения от хатите херуски вожд Харномер, поддържан от римляните.
8. Войниците депозирали част от заплатата си, за да я спестят за следвоенната служба.
9. Закон, издаден в 149 г. пр. н. е. срещу разврата.
10. Вергилий, „Георгики“, II, 537.

11. Не се знае нищо за съдържанието на този закон.
12. Тоест императорът, който покровителствува мирмилоните, дори и да са по-слаби от тракийците.
13. Щитоносци се наричали тракийците.
14. Похвално слово за Селвидий Приск издал Херений Сенецион.
15. Парис напуснал нимфата Енона, за да се ожени за Елена.
16. Данъкът бил две драхми на човек. Тит го наложил на изповядващите юдейство.
17. Истрия.
18. „Илиада“, II, 204.
19. На гръцки „стига!“ звучи почти като множественото число на „арки“.
20. Епиграма от Евен от Парос, включена в „Антология Палатина“ — IX, 75.
21. Фенгит — селенит, бял прозрачен камък, открит по времето на Нерон в Кападокия.
22. Тук часът е даден според римското разпределение — шест часът през деня е около пладне.
23. Домицила Старата — сестра на Домициан.
24. Корникулар — помощник-центурион.
25. „Илиада“, XXI, 106.
26. Матианска ябълка — по името на Матий, приятел на Цицерон, Цезар и Август, написал гастрономическо съчинение.
27. Юлия била съпруга на братовчеда на Домициан — Флавий Сабин.

I. РОДОСЛОВНО ДЪРВО НА ЮЛИИТЕ

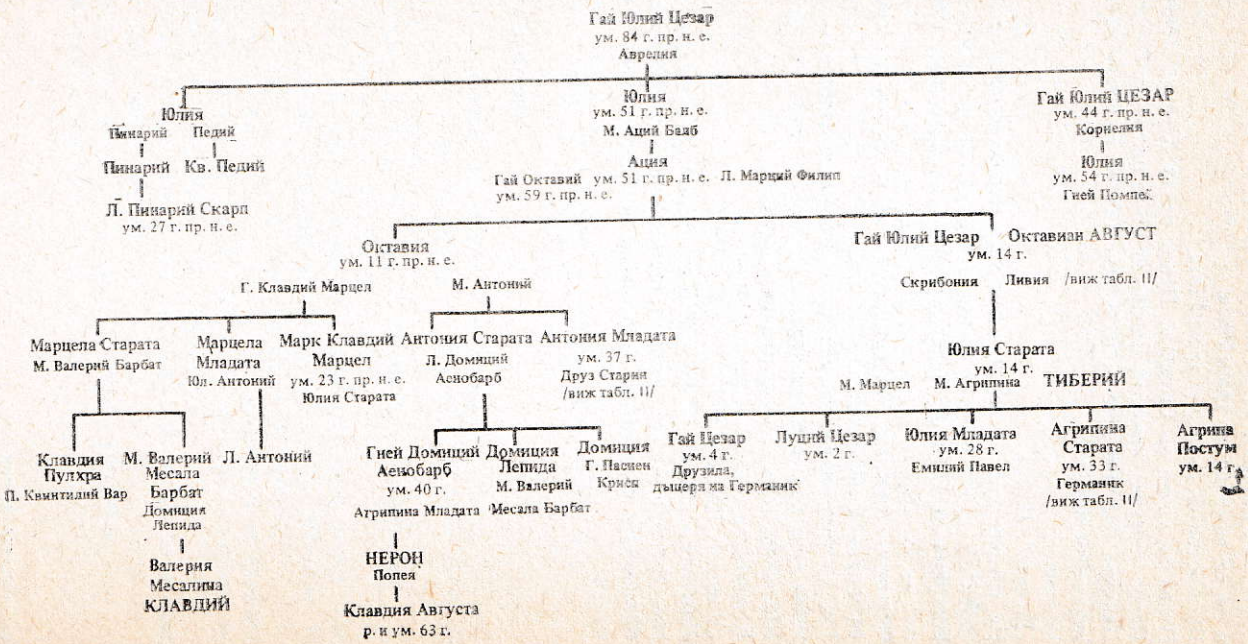

II. РОДОСЛОВНО ДЪРВО НА КЛАВДИИТЕ

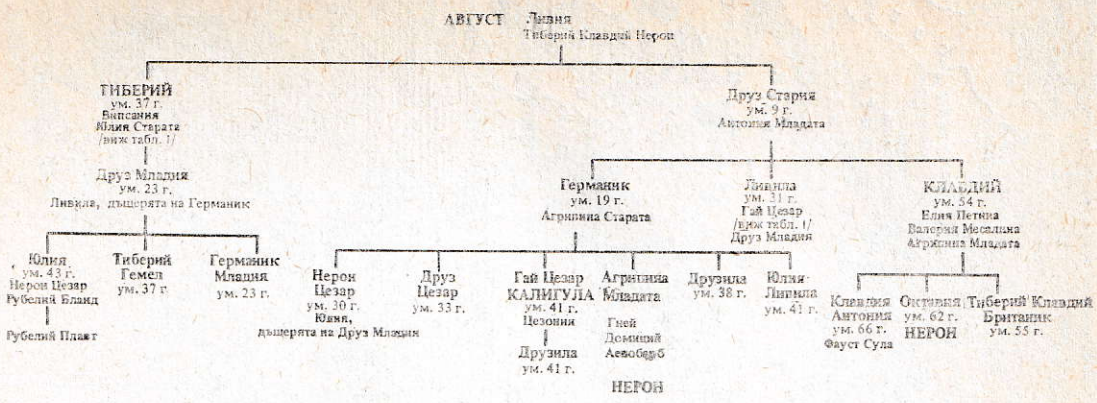

III. РОДОСЛОВНО ДЪРВО НА ФЛАВИИТЕ

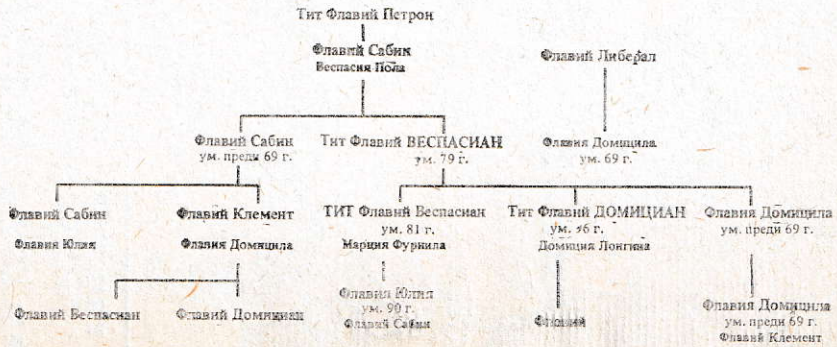

БРИТАНИЯ
о. Вектис
Гезориак
ХАВКИ
БАТАВИ
БРУКТЕРИ
ХЕРУСКИ
ДОЛНА ГЕРМАНИЯ
Колония
Агрипина
СВЕБИ
ХАТИ
МАРКОМАН
Тревери
ГОРНА ГЕРМАНИЯ
ГАЛИЯ
РЕЦИЯ
НОРИК
Данубий
Герговия
Лугдун
Виена
Новария
Плаценция
Арелате
Масилия
Нови Ком
Медиолан
Кремона
Бедриак
Верона
Мантуа
Патавий
Аквилея
Бриксел
Мутина
Бонония
Равена
Аримин
Анкона
Сполеций
Нурсия
Корфин
Лука
Перузия
Остия
РИМ
Капуа
Неапол
Тарент
Толоза
Немаус
Родан
АКВИТАНИЯ
КАНТАБРИ
Клуния
Нарбон
Илерда
ОТСАМНА ИСПАНИЯ
ЛУЗИТАНИ
Таракон
Дертоза
Балеарски острови
ОТВЪДНА ИСПАНИЯ
Кордуба
Гадес
Мунда
Нови Картаген
САРДИНИЯ
Месана
Мила
Сира
СИЦИЛИЯ
Утика
Картаген
Хадрумет
Тапс
АФРИКА
Цирта
НУМИДИЯ
МАВРИТАНИЯ
РИМСКАТА ИМПЕРИЯ
ПРИ ПЪРВИТЕ ИМПЕРАТОРИ
Границите на републиката в годината на консулството на Цезар (59 г. пр. н.е.)
Границите на империята в годината на смъртта на Домициан (96 г. от н.е.)
200 0 200 400 км

Реате
Фидени
Валериев път
Корфиний
Фуцинско езеро
Пирги
Тибур
РИМ
Пренесте
Тускул
Остия
Бовила
Ариция
Арпин
Бовиан
пл. ГЕРГАН
Ланувий
Велитри
Ферентин
Анций
Фунди
Лирис
Венафър
Луцерия
Астура
Тарацина
Формия
Беневент
Канузий
Цирцеи
Синуеса
Капуа
Апиев път
Ателa
Нола
Венузия
о. Пандатерия
Бая
Неапол
н. Мизен
Путеоли
Нуцерия
о. Енария
Сорент
Потенция
САРМАТИ
ДАКИЯ
АЛАНИ
ГЕТИ
ПАНОНИЯ
Сирмий
МИЗИЯ
Данубий
ТРАКИЯ
ДАЛМАЦИЯ
БЕСИ
Синопа
ПОНТ
ВИТИНИЯ
АРМЕНИЯ
Византий
Филипи
Дирахий
Брундизий
Никомедия
Кизик
Аполония
Троя
Фарсал
АЗИЯ
Тиатира
ГАЛАТИЯ
КАПАДОКИЯ
КОМАГЕНА
ПАРТИЯ
Турии
Митилена
Делфи
н. Акций
Смирна
Антиохия
Атина
Милет
Олимпия
Коринт
Тегея
о. Самос
КИПЪР
Пафос
Берит
СИРИЯ
Тир
о. Крит
Цезарея
Йерусалим
ЮДЕЯ
Кирена
Пелузий
Александрия
ЕГИПЕТ

СЪДЪРЖАНИЕ

Гай Светоний Транквил и неговите животописи 5

Анна Николова

КНИГА ПЪРВА

Божественият Юлий 9

КНИГА ВТОРА

Божественият Август 51

КНИГА ТРЕТА

Тиберий 109

КНИГА ЧЕТВЪРТА

Гай Калигула 149

КНИГА ПЕТА

Божественият Клавдий 183

КНИГА ШЕСТА

Нерон 213

КНИГА СЕДМА

Галба, Отон, Вителий 249

КНИГА ОСМА

Божественият Веспасиан, Божественият Тит, Домициан . . 283

Бележки 323

ГАЙ СВЕТОНИЙ ТРАНКВИЛ

ДВАНАДЕСЕТТЕ ЦЕЗАРИ

Второ издание
Литературна група — хл.

Код 9536622511
5557 — 105 — 83

Редактор Ана Златкова
Оформление Николай Пекарев
Николай Александров
Рисунка Иван Тодоров
Техн. редактор Иван Андреев
Коректор Радослава Маринович
Дадена за набор ноември 1982 г.
Подписана за печат януари 1983 г.
Излязла от печат февруари 1983 г.
Формат 84×108/32
Печатни коли 22,50. Издателски коли 18,90. УИК 18,29.
Цена 2,14 лв.
ДИ „Народна култура“ — София, ул. „Г. Генов“ 4
ДП „Георги Димитров“ — Ямбол

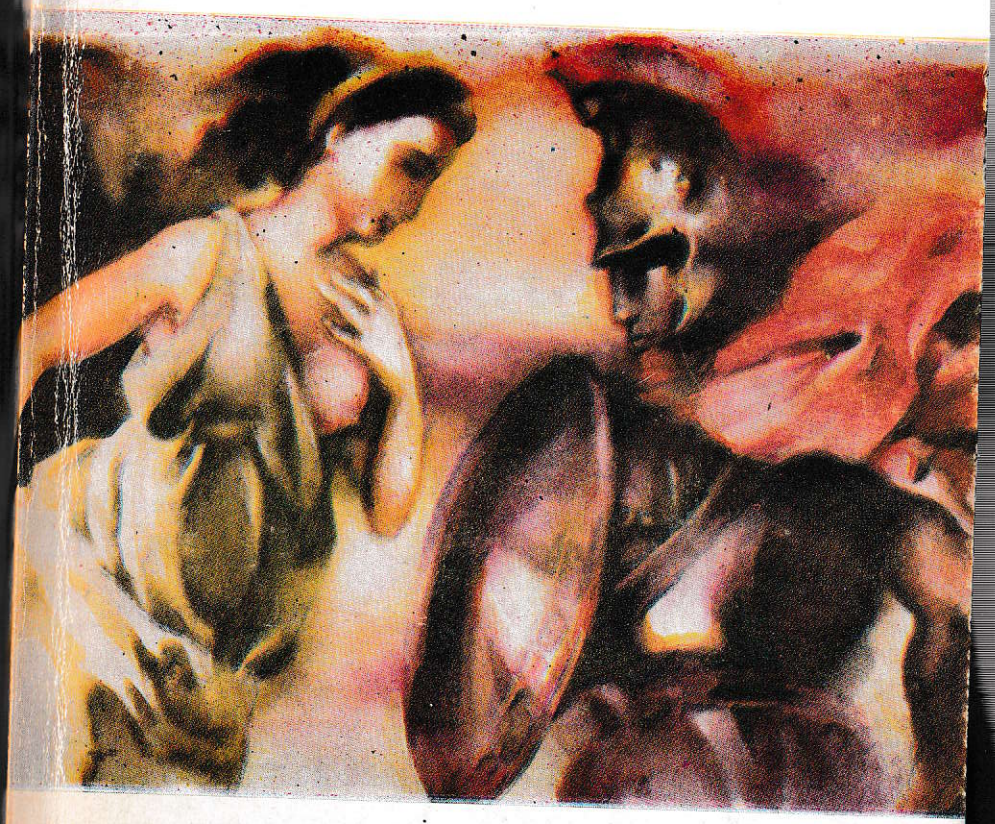

ГАЙ

СВЕТОНИЙ

ТРАНКВИЛ

ДВАНАДЕСЕТТЕ ЦЕЗАРИ

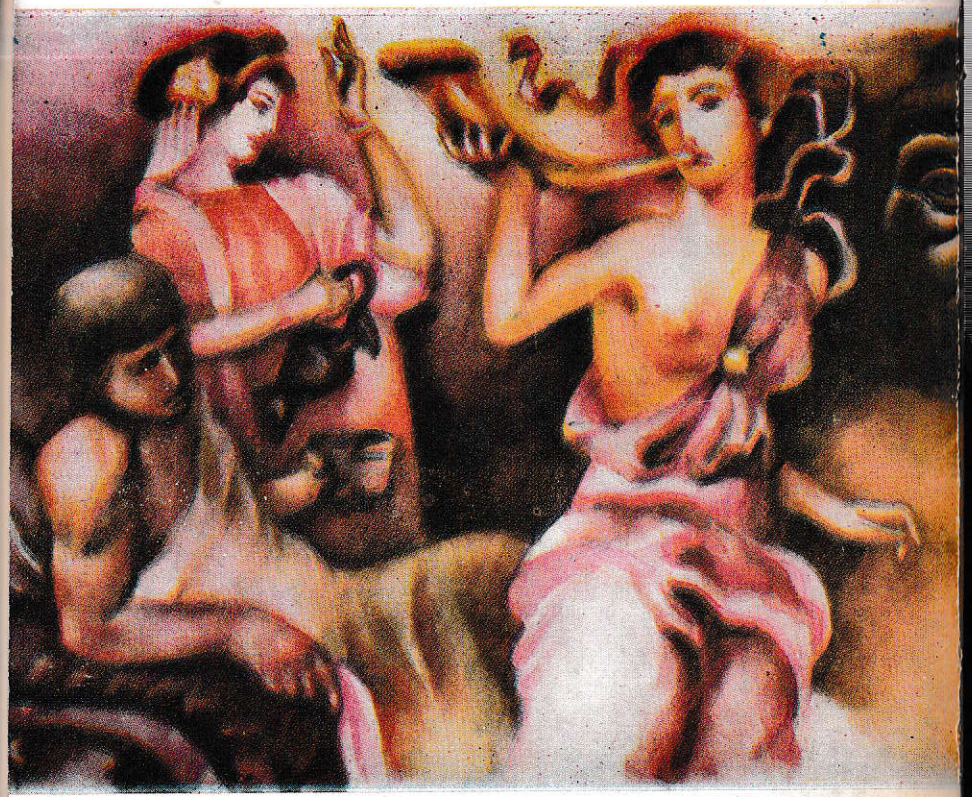

НАРОДНА КУЛТУРА

ЦЕНА 2,14 ЛВ.

СВЕТОНИЙ